

SCI-CONF.COM.UA

MODERN SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS

**ABSTRACTS OF VII INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
SEPTEMBER 20-22, 2020**

**STOCKHOLM
2020**

MODERN SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS

Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference
Stockholm, Sweden
20-22 September 2020

Stockholm, Sweden

2020

UDC 001.1

The 7th International scientific and practical conference “Modern science: problems and innovations” (September 20-22, 2020) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2020. 485 p.

ISBN 978-91-87224-07-2

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/vii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-science-problems-and-innovations-20-22-sentyabrya-2020-goda-stokgolm-shvetsiya-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: sweden@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2020 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2020 SSPG Publish ®

©2020 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Gorobey V., Cherchel V.* 11
SUBSTANTIATION OF THE DESIGN OF A HUSKER FOR
THRESHING OF SELECTIVE CORN – COBS.
2. *Біла Ю. М., Горошко В. В., Гордіященко А. Ю.* 18
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДІЛЯНКИ ПОЛЕЗАХИСНИХ СМУГ.
3. *Карпенко В. П., Полторецький С. П., Любич В. В., Притуляк Р. М.,
Кравець І. С., Адаменко Д. М.* 25
АКТИВНІСТЬ АНТИОКСИДАНТНИХ ФЕРМЕНТІВ У ЛИСТКАХ
БАГАТОРІЧНИХ ЗЛАКІВ ЗА ВИКОРИСТАННЯ БІОЛОГІЧНИХ
ПРЕПАРАТІВ.

VETERINARY SCIENCES

4. *Gavrilina E. G., Kolesnik A. A.* 30
FEATURES OF RETICULAR STROMA OF THE LYMPHATIC NODE
OF THE PIG DOMESTIC.

MEDICAL SCIENCES

5. *Bondar O. V., Rybin A. I.* 34
THE EXPERIENCE AND RESULTS OF CYTOREDUCTIVE SURGERY
AND HIPEC USING IN STAGE IIIA-IIIC OVARIAN CANCER.
6. *Maistruk P. O.* 41
MODERN ENDODONTO-ENDOOSAL IMPLANTATION AMONG
YOUNG PEOPLE. DIFFICULTIES, CHALLENGES AND WAYS TO
SOLVE THEM.
7. *Pasiëshvili T., Kovalyova O., Zhelezniakova N., Pasiëshvili L.* 46
REGULATORY MECHANISMS OF HOMEOSTASIS IN YOUNG
PEOPLE WITH COMORBIDITY OF GASTROESOPHAGEAL REFLUX
DISEASE AND AUTOIMMUNE THYROIDITIS.
8. *Горзов В. В., Танасійчук П. М.* 50
ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗУБНИХ ПАСТ З ВМІСТОМ
ФТОРУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА ШКІЛЬНОГО ВІКУ В
УМОВАХ ПРОЖИВАННЯ В РЕГІОНІ З НИЗЬКИМ ВМІСТОМ
ФТОРУ ТА ЙОДУ (ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА).
9. *Книш О. В.* 53
ПЕПТИДНИЙ СКЛАД БЕЗКЛІТИННИХ ЕКСТРАКТІВ З
ДЕЗІНТЕГРАТИВ І КУЛЬТУР *VIFIDOBACTERIUM VIFIDUM* ТА
LACTOBACILLUS REUTERI.
10. *Пасієшвілі Л. М., В'юн Т. І., Карая О. В., Малик Н. В.* 57
ПРОВІДНІ ГЕНИ ОСТЕОПОРОТИЧНОГО РИЗИКУ ПРИ
КОМОРБІДНОСТІ ХРОНІЧНОГО ПАНКРЕАТИТУ ТА
ГІПЕРТОНІЧНОЇ ХВОРОБИ.

11. *Щербінська О. С., Слабкий Г. О.* 64
 ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ НАДАННЯ КОМПЛЕКСНИХ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ЖІНОЧОМУ НАСЕЛЕННЮ НА ПЕРВИННОМУ РІВНІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ.
- CHEMICAL SCIENCES**
12. *Kozub P. A., Kozub S. M.* 70
 CALCULATION OF DENSITY AND MOLAR VOLUME OF COMPOUNDS THROU THE AVERAGE MOLAR VOLUMES OF CHEMICAL ELEMENTS.
13. *Гасанов Назим Захид оглу, Ашууров Ж. Д., Ходжаев Утқир Октамович, Нарзуллаева З. М., Намозов И. У., Хожиев Тухта Сироч огли* 76
 ОПТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТВЕРДЫХ РАСТВОРОВ $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$.
- TECHNICAL SCIENCES**
14. *Anisimov V. M., Anisimov V. V.* 83
 NEW APPROACH FOR OBTAINING TRIBOLOGICAL COMPOSITE MATERIALS BASED ON BLOCK-POLYURETHANES.
15. *Tkachenko O., Tkachenko K., Tkachenko O.* 88
 ONTOLOGICAL MODELING OF MONITORING AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT OF THE TRANSPORTATION SYSTEM OF UKRAINE.
16. *Губаренко Є. В.* 93
 РОЗРОБКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ СТАТЕЙ ЗМЕНШЕННЯ РИЗИКІВ ВИНИКНЕННЯ СТИХІЙНИХ ЛИХ ТА ЇХ НАСЛІДКІВ.
17. *Добрынин Е. В., Давыдов В. О.* 100
 ИМИТАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ ТЕХНИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИРОВАНИЯ КАНАЛОВ СТВОЛОВ.
18. *Зворыгин К. А., Ковров А. С.* 107
 АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ФИТОРЕМЕНДИЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ.
19. *Лебедь О. Н., Ковров А. С.* 113
 ОБОСНОВАНИЕ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ МОКРОЙ ОЧИСТКИ ДЛЯ ОБЕЗВРЕЖИВАНИЯ ГАЗОВ ШАХТНОЙ КОТЕЛЬНОЙ.
20. *Третьяков О. В., Гармаш Б. К., Білецька Є. С.* 118
 ОЦІНКА УМОВ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗНИКА.
21. *Чорноморець Г. Я.* 126
 АВТОНОМНЕ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТРУБЧАСТИХ НАГРІВАЧІВ РОЗТАШОВАНИХ У БУДІВЕЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЯХ.

ARCHITECTURE

22. *Demydenko T. P., Mandrichenko O. E., Koval I. S.* 133
USE OF MODERN REVIT SOFTWARE IN THE DESIGN OF
RESIDENTIAL BUILDINGS.

PEDAGOGICAL SCIENCES

23. *Chyzhykova O. V.* 140
CHALLENGES OF CONTEMPORARY FOREIGN LANGUAGE
TEACHING IN HIGHER EDUCATION.
24. *Harkusha O., Ihnatov D., Sliuta A.* 146
APPLICATION OF VIRTUAL GEOGRAPHICAL EXCURSIONS IN
THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE STUDY OF GEOGRAPHY.
25. *Бившева Т. Ф., Овчарова І. А., Погода О. В.* 153
ПОЗААУДИТОРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ОСНОВІ ТВОРЧОЇ МУЗИЧНОЇ
ЛАБОРАТОРІЇ.
26. *Величко О. О., Кащук К. В., Поліщук О. В.* 159
ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД СУЧАСНИХ МЕТОДИК ОЦІНЮВАННЯ
РІВНЯ ВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ.
27. *Герасименко Л. Б.* 166
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ШКОЛЯРІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ.
28. *Давигора Ю. І., Худякова Н. Ю., Бондаренко В. В.* 172
ГУМАНІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ У
КОНТЕКСТІ НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.
29. *Єлісєєва Д. С.* 178
ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНОЇ ФІТНЕС-ПРОГРАМИ MINI-BAND У
ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗАНЯТТЯХ З ЖІНКАМИ
ПЕРШОГО ПЕРІОДУ ЗРІЛОГО ВІКУ.
30. *Криськів М. Й.* 183
МІСЦЕ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.
31. *Коваль Д.* 192
МОТИВАЦІЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ І
ПРАВознавства ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ
НОРМ ПРАВА.
32. *Косенко В. М., Мельник А. О., Пірожкова І. О.* 199
ОЦІНКА МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СТУДЕНТСЬКОМУ
СЕРЕДОВИЩІ МЕДИЧНОГО ЗВО.
33. *Лебедь Ю. Б.* 205
РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА
УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ЛАНЦІ.

34.	<i>Павленко І. О., Головченко О. І.</i> ЕКО-ВАЛЕОЛОГІЧНА ОСВІТА СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.	212
35.	<i>Філь Г. Б., Гаценко Н. В., Корвезіна В. А.</i> АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ GOOGLE CLASSROOM В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.	217
36.	<i>Човганюк О. С., Скрипник Н. В., Краснопольський С. З., Гохкаленко М. С.</i> ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕНДОКРИНОЛОГІЯ» В УМОВАХ КАРАНТИНУ.	222
37.	<i>Школьнік С. Я., Бєсшапошникова Т. В., Данильченко Л. Т., Мальцева О. Г.</i> МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ.	228
38.	<i>Янь Пен</i> ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ РЕПОЗИТОРІЇ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.	235
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
39.	<i>Волинчук О. В.</i> ВПЛИВ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ НА МЕЖІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ УЧАСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.	238
40.	<i>Коновальчук М. В., Охріменко А. Г.</i> РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ФАСИЛІТАЦІЇ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ.	241
41.	<i>Коновальчук М. В., Лєсюта С. М.</i> РОЗВИТОК М'ЯКИХ НАВИЧОК У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ.	248
42.	<i>Коновальчук М. В., Лященко О. М.</i> ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТРВЗ У РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.	255
43.	<i>Лєкєрова Г. Ж., Керимбекова Ж. У., Каракпаєва С. К., Омарова Г. А.</i> ПЕДАГОГІЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ СТУДЕНТОВ КАК ОБЪЕКТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.	262
44.	<i>Половинник А. Р.</i> ПРОБЛЕМА «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У НАУКОВІЙ ПСИХОЛОГІЇ.	269
45.	<i>Свередюк У. Д.</i> ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОМЕНТАЛЬНОЇ НЕЙРОЛІНГВІСТИКИ.	276

ART

46. *Сятецький К. К.* 283
ВИКОНАВСЬКА І МУЗИЧНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВИДАТНОГО СПІВАКА ЙОСИПА ГОШУЛЯКА ЯК ЗАСІБ У
БОРОТЬБИ ЗА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

HISTORICAL SCIENCES

47. *Турчина Л. В., Коломієць К. М.* 291
ЗНИЩЕНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: МЕНОНІТСТВО НА ПІВДНІ УКРАЇНИ.

LITERATURE

48. *Жорнокуй У. В.* 297
ТАНАТОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ У РОМАНІ «ВСЕ ТЕ НЕЗРИМЕ
СВІТЛО» ЕНТОНІ ДОРРА.
49. *Хайруліна Н. Ф.* 303
ПОНЯТТЯ «МОДЕЛЬ» ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ДЕФІНІЦІЯ.

POLITICAL SCIENCES

50. *Бурик З. М.* 309
МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ
РОЗВИТКОМ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.
51. *Новоскольцева Л. О.* 314
ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ.

PHILOLOGICAL SCIENCES

52. *Drebet V. V.* 325
COMPLEX DEPTHS AND NOUNS DECODING IN GERMAN FICTION
(SYNERGETIC AND QUANTITATIVE APPROACH).
53. *Efremov S. V.* 331
INTERNET AND ITS INFLUENCE ON LEARNERS.
54. *Колосова Г. А.* 340
АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ФІКТОНІМ» В
ОНОМАСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.
55. *Скрипник Н. І., Похилюк О. М.* 345
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ПАРИ РАДІСТЬ–ПЕЧАЛЬ.
56. *Тариева Л. У.* 352
ПРЕДИКАЦІЙ СЛОЖНОСОЧИНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕННЯ В
НАХСКОМ ИНГУШСКОМ ЯЗЫКЕ.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

57. *Моїсєєва Н. І., Кобелева Д. Л.* 368
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В ВНЗ
УКРАЇНИ.

ECONOMIC SCIENCES

58. *Sysoieva I., Balaziuk O.* 375
THE LEVEL OF SATISFACTION OF MANAGEMENT STAFF WITH WORKING CONDITIONS.
59. *Yevtushenko N., Palamarchuk O.* 379
LAND RELATIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL CHANGES.
60. *Zarudna N., Kundeus O.* 383
CLUSTER INTERACTION OF ENTERPRISES IN ACHIEVING COMPETITIVE ADVANTAGES.
61. *Андрєєва Л. О., Болтянська Л. О., Лусак О. І.* 387
РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ.
62. *Безугла Л. С.* 393
РОЗВИТОК ЕКОТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.
63. *Бондарєвська О. М.* 400
ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА СВІТОВУ ЕКОНОМІКУ.
64. *Біловус Т. В.* 404
УЧАСТЬ НАСЕЛЕННЯ В ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ.
65. *Гацька Л. П.* 408
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЛОКАЛІЗАЦІЇ «ЗЕЛЕНОГО» ФІНАНСУВАННЯ.
66. *Двігун А. О.* 418
РОЗВИТОК ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ.
67. *Завадських Г. М., Тебенко В. М., Терещенко М. А.* 428
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.
68. *Заяць О. І.* 434
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОНВЕРГЕНЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ.
69. *Кошара К. А.* 438
ПРАВОВЕ І ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ.
70. *Утенкова К. О.* 442
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА.
71. *Шпильова Ю. Б., Ільїна М. В.* 449
СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ДО ЗОНИ ВПЛИВУ РИНКУ.

LEGAL SCIENCES

72. *Salaieva (Bocharova) K.* 456
THE LATEST METHODS OF PREVENTING VANDALISM AND
CRIMINAL OFFENCES CONNECTED WITH IT IN UKRAINE.
73. *Vasyliiev V.* 461
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING THE
PLACE OF A COURT DECISION ON THE APPOINTMENT OF A
FORENSIC EXAMINATION IN CIVIL AND COMMERCIAL
PROCEEDINGS.
74. *Zeniv M.* 466
КОМПЕТЕНЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ
МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА І МІЖНАРОДНОГО
ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.
75. *Гришко В. І., Єфімчук М. В.* 472
АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНОЇ
ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ РОЗГЛЯД
ЗАКОНОПРОЕКТІВ «ПРО ПРИВАТНУ ДЕТЕКТИВНУ
ДІЯЛЬНІСТЬ».
76. *Фролов О. О.* 479
РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ.

AGRICULTURAL SCIENCES

SUBSTANTIATION OF THE DESIGN OF A HUSKER FOR THRESHING OF SELECTIVE CORN – COBS

Gorobey Vasily

dr techn. sci, sen. res.

Scientific and Production Association

"Selta" of the National Scientific Center "

Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture"

Glevaha, Kiev region, Ukraine

Cherchel Vladislav

dr agr. sci, sen. res. Head

of the Institute of grain crops of National Academy

of Agrarian Sciences of Ukraine

Dnipro, Ukraine

Introductions. Corn seed processing technology includes thermal drying to a humidity of 12.0-13.0%, threshing of cobs, cleaning, calibration and refinement of individual fractions, pickling and packaging of finished products. The number and modes of operations are different for hybrids and parent forms due to their characteristics. The task of the process of threshing corn cobs is to separate the grain from the rods and cleaning it from large, small and light touches. At the same time, the grains should be damaged as little as possible, and also not remain unthreshed. When threshing cobs of seed corn, the amount of grain not separated from the rod (not threshed) should be no more than 1.2% to weight of the rods, broken grains-no more than 1.5%. The content of grain in the waste (in the rods, in the passage of the seeding sieve and in the aspiration pipes) is not more than 1.0%, and the weed impurity in the grain is not more than 2.0%. More than half of the mechanical damage in toothed corn is caused by damage to the endosperm of the grain top [1].

Studies on the threshability of corn – cobs on a laboratory installation with a beater threshing drum revealed that the position of the cob and the value of its temperature also have an effect [2]. There are known studies on the creation of design solutions for a threshing and separating device with a system of oriented feeding of corn – cobs to threshing. Corn – cobs are oriented in space parallel to the axis of the rotor and in this position are fed to the receiving part of the deck, where they acquire a helical movement under the action of a multi-pass plate winding of the rotor. Corn cobs are fed into a wedge formed by a split studded cone of the receiving part for interaction with the spikes and threshing [3]. Studies were conducted on the threshing of corn cobs in a wrapper in a small-sized thresher, including a threshing drum made in the form of a II-th metal disk [4]

Studies have found that larger seeds of toothy corn are more likely to be subjected to mechanical damage. The more pronounced features characteristic of this Botanical group are a flat, tooth-like shape, a depression at the top of the grain, and a powdery, loose structure of most of the endosperm. Small seeds often have a rounded shape with a slight depression at the top and a smooth surface. Such seeds in their shape and structure of the endosperm are close to siliceous varieties and therefore less vulnerable to mechanical damage [5].

It is also noted that for threshing corn - cobs for seeds at the selection stage, in most cases, disc threshers of the MCD-M type are used. These devices practically do not injure seeds, but non-threshing can reach 7-8 % [6]. In the structurally more advanced laboratory corn thresher LS 230, a well-known manufacturer of breeding equipment from Wintersteiger AG, corn – cobs are fed one by one to the threshing toothed disk. Grains passing through the cleaning, wake up in the storage tray. The rods fall out of the machine into another tray. Spring-loaded guides provide threshing of both large and very small cobs [7].

The disadvantages of this design of the laboratory threshing machine are the general threshing of individual ears of seed corn of various cross-sections, which for effective separation of grain require a steady force of pressing them with a spring mechanism to the threshing gear disk, high energy consumption and low productivity.

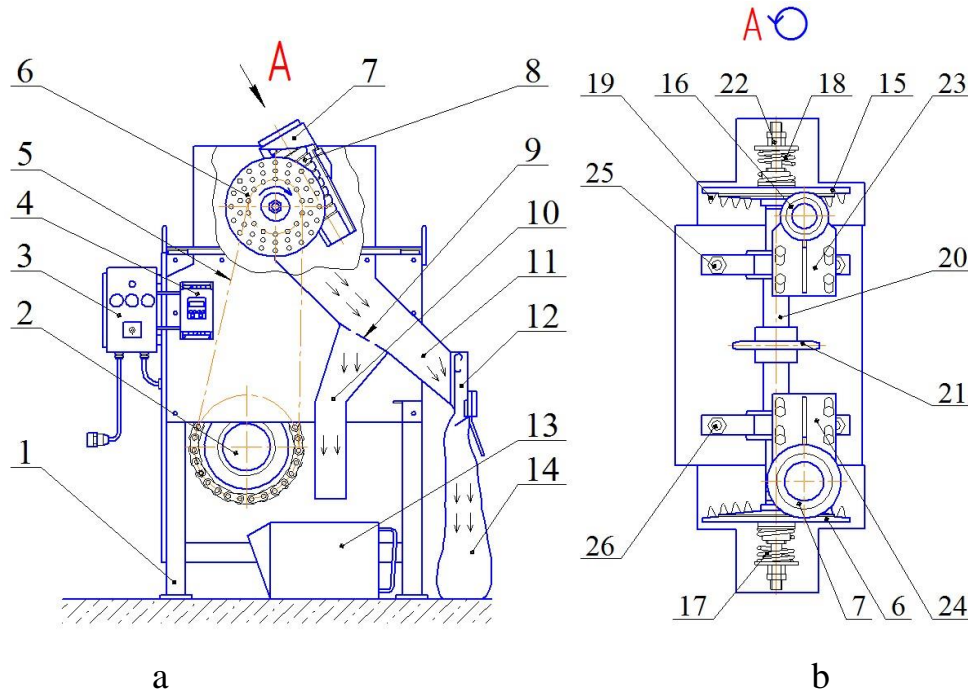
In addition, the high metal consumption, floor-mounted version of the thresher operation make the selection work with corn at the second stage of selection more difficult.

Aim. The aim of the work is to create such a device for threshing cobs in primary corn seed production, which provides an increase in reliability and productivity, reducing its metal content and energy consumption in the process of threshing corn-cobs of selection and seed samples.

Materials and methods. The problem is solved in that in the construction of threshing corn breeding that has a frame with support posts on which is fixed the motor case threshing machine, saddle - grind disks, load glasses, electrical controlling cabinet, rails, trays, containers for food collection of processing, according to the technical solution of the threshing machine, provided with a device in the form of conical grind discs for simultaneous peeling of the two ears of corn, taken separately smaller and larger cross-section and conical grind disks, which are provided by four row cone-shaped spines with an elastic coating, for example, 15 mm, staggered offset laterally from the first edge row of half the height of the stud is spring-loaded and mounted on the main shaft of the threshing apparatus with adjustable pressure force to a cone-shaped load glasses, the position of which is fixed in grooves of the cases, which are rigidly attached a bracket to the frame, thus the electric motor for driving elements of the threshing apparatus includes a frequency converter and chain drive movement of set ratio with the possibility of rotation of the ear around its axis to the exit of the conical narrowing of the glasses with common or separate discharging products of treatment [8].

Results and discussion. The design of the maize selection thresher device, according to the developed technical solutions, is shown in the diagrams: in Fig. 1, a-front view, b-top view, at an angle. The device, according to Fig. 1, consists of a frame 1, an electric motor 2, an electric cabinet 3 with a control panel, a frequency converter 4, a chain transmission 5, grater disks 6 and 15, guide glasses of large 7 and small cross-section 16, guide glasses of circular motion 8, a grid 9, a tray 10 for transporting grain and a tray 11 for transporting rods, a gate with a clip 12, a

discharge box 13, a pins bag 14, pressure springs 17 and 18 on the grater disks, tenons 19 of disks, a shaft 20 of the disks drive, a driven asterisk 21, latches 22 of position of the case springs 23 and 24 with slots for fixing the guide cups to the frame with brackets 25 and 26.

Fig. 1. Design diagram of the maize selection threshing machine: a-front view, b-top view, at an angle

The order of operation of the thresher is as follows. From the control panel of the electric cabinet turn on the electric motor, on the scale of the frequency controller of the company "Lenze". Select the desired speed of rotation and drive the shaft of the peeling mechanism. The direction of rotation when viewed from the spring side is counterclockwise. Divided corn cobs, according diameter into two parts with a batch of selection and seed material prepared for threshing on the classifier, which is a ring mounted on a tripod that simulates the diameter of a glass with a smaller cross-section, are fed into cone-shaped guide glasses of large and small cross-sections, the position of which, taking into account the humidity of the cobs, is fixed by the position of the cases, which are rigidly attached by brackets to the frame and fixed on the contact tangent at an angle of 60° in the direction of rotation of the grinding disks with a surface angle of 5° . When the disks rotate, their tenons press on the grains and

grind them out of the head. Due to the rotation of the disks loaded with springs, the full rotation of the cob around its axis is carried out along the circular motion guides to the exit from the cone-shaped narrowing in the glass and its movement to the exit from the lower end of the glass. At the same time, the grain is ground from the cob. The ground grains are sent by a tray to the grid and along the tray to the box. The ground rods are sent by the rod tray to another container-a bag, which is fixed with a special clip. The technological process of threshing is possible with general or separate unloading of corn cobs processing products in each glass.

The peeling mechanism in accordance with Fig.1,a,b consists of two unified grinding discs mounted on the shaft with the possibility of axial movement loading cups, fixed on the cases with the possibility of adjusting the degree of overlap of the cross-section of the cups with the tenons of the grinding discs along the grooves.. The disks are driven by a (three-phase) 0.75 kWt electric motor. The electric motor is powered from a 380 V 50 Hz power supply. Units of working cups designed for feeding corn cobs with a cross-section size of up to 44 mm and up to 60 mm are fixed on the cases.

Threshing is carried out using the action on the grains of the cob of tenons fixed in the end surface of the grinding disk, with its full rotation during threshing in the glass around its axis along guides in the form of helical turns on the inner surface of the glasses. To reduce the degree of grain damage, the tenons are made conical with rubberized surfaces. Disks from the outer edge have a stepped protrusion half the height of the tenon for offset the first row of tenons installed around the circumference, which speeds up the process of technological capture of the cob.

After the end of the threshing process, the cob rod falls through the outlet of the glass into the tray, which provides separate unloading of grain and cob rods.

The prototype of the selection thresher was manufactured in the NPO " Selta "NSC" IMESH " and passed departmental acceptance tests in the conditions of the Institute of agriculture of the Crimea in cooperation with the Institute of grain crops of the NAAS. The parameters of working organs: diameter scratch disk, mm – 165; rotation frequency, min^{-1} from 0 to 168; electric motor power, not more, kWt – 0,75; number of cups – 2, length , mm - 128 and 140, the inner diameter, mm 44 and 58; the efforts

of tightening of head scratch the disk H from 170 to 500; the slope of surface scratch disk, C – 5; the angle of inclination to the horizon of the glass above the shaft, degrees-60.

Agrotechnical evaluation was performed when threshing corn cobs of the Krasnodar hybrid and the Dnipro hybrid. Dimensions of the cobs of the Krasnodar hybrid: length from 15 to 19 cm, diameter about 40 mm. Dimensions of the cobs of the Dnipro hybrid: length from 24 to 28 cm, diameter about 50 mm.

Hybrid cobs Krasnodar were threshed to grind glass with a diameter of 44 mm, the hybrid Dnieper - glass 58 mm. Grain humidity was 12.5%. It is established that the thresher performs the technological process well, is easy to operate, and mainly meets the requirements of the technical task. During the tests, the following technological indicators were obtained: non-threshing was 0.5%, grain grinding was 1.2%, and grain loss was 2.2%, which meets the requirements of the technical task.

According to the results of tests, the thresher is recommended for production by order of consumers.

Conclusions. The use of a device for simultaneous peeling of two separate cobs of selective corn accelerates the selection work and reduces the energy intensity of the technological process.

Differential adjustment of the husking mechanism stiffness, taking into account the initial parameters of the selection and seed-growing corn – cobs (diameter and humidity) reduces grain injury and increases the reliability of the selection and seed-growing process.

REFERENCES :

1. Кизатова М.Ж., Изтаев А.И. Научные основы обработки зерна кукурузы для его воспроизводства и промышленной переработки. - Алматы, Алейрон, 2006.– 198 с.
2. Бумбар И.В., Кувшинов А.А. К оценке обмолота початков кукурузы бильным аппаратом зернового комбайна/ Дальневосточный вестник. 2017. №3 (43). – С. 183-191.

3. Патент RU 171115 U1 МПК А01F 11/06(2006.01) Молотильно-сепарирующее устройство с системой ориентированной подачи початков кукурузы на обмолот / Вольвак С. Ф., Бахарев Д. Н. 2016147797, заявл. 06.12.2016 опубл. 22.05.2017.
4. Патент RU 146606 U1 МПК А01F 11/06(2006.01) Малогабаритная молотилка для обмолота початков кукурузы в обертке / Хажметов Л. М., Шекихачев Ю.А., Апажев А. К. и др. (2014133223/13), заявл. 12.08.2014 опубл. 20.10.2014.
5. Феста Н. Л. Вопросы обработки семенной кукурузы. М., ВЗИПП /Сборник № 10, 1995. – 88 с.
6. Курасов В.С., Погосян В.М., Цыбулевский В.В. Параметры кукурузной селекционной вальцовой молотилки/ Научный журнал КубГАУ, № 136(02), 2018 года /<http://ej.kubagro.ru/2018/02/pdf/01.pdf>.
7. Машины и лабораторное оборудование для селекционных работ в растениеводстве: Справ. пособие / Под общ. ред. В.М. Дринчи. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2010. – С.107.
8. Патент UA 141309 Молотарка кукурудзяна селекційна МПК А01F 11/06 (2006.01) А01F 7/04 (2006.01) А01F 12/18 (2006.01)/ Горобей В.П., Черчель В.Ю., Соколов В.М. (а201806961) заявл. 20.06.2018 опубл. 10.04.2020.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДІЛЯНКИ ПОЛЕЗАХИСНИХ СМУГ

Біла Юлія Миколаївна

Канд. с.-г. наук

доцент кафедри лісових культур і меліорацій

Горошко Віталій Віталійович

Канд. с.-г. наук

доцент кафедри лісівництва ім. Б.Ф. Остапенка

Гордіященко Альона Юріївна

Викладач кафедри лісівництва ім. Б.Ф. Остапенка

Харківський національний аграрний університет

імені В. В. Докучаєва

м. Харків, Україна

Введение./Introduction. Полезахисне лісорозведення — створення лісових смуг для захисту полів від несприятливих явищ — посух, суховіїв, водної та вітрової ерозії ґрунтів, низьких температур та ін., ввійшло в сучасне землеробство багатьох країн світу як невід'ємний елемент комплексу заходів, спрямованих на збереження і підвищення продуктивності ґрунтів, на ріст і стабілізацію врожайності сільськогосподарських культур.

Затримуючи потоки повітря у приземному шарі, полезахисні смуги зменшують горизонтальну швидкість і вертикальний обмін його. В результаті зменшення швидкості вітру з захищених полів взимку сніг не зносився, ґрунти менше промерзають і отримують кращу волого-зарядку, а в ранньовесняний період зменшується небезпека виникнення вітрової ерозії ґрунту, видування і засікання сходів ранніх культур, наприклад, цукрових буряків та ін.

Зменшення швидкості вітру призводить до зміни ряду інших важливих елементів мікроклімату: зменшення випаровування вологи з ґрунту і добової амплітуди коливання температури ґрунту і повітря, підвищення відносної вологості повітря тощо. Таким чином, полезахисні лісові смуги, як довгострокова складова частина агро-ландшафту, постійно позитивно впливає на аерогідротермічний режим захищених ними полів. Поліпшується засвоєння

рослинами мінеральних добрив, підвищується ефективність зрошення, застосування високоврожайних сортів. І чим вища інтенсивність землеробства, тим ефективніший вплив полезахисного лісорозведення.

Цель работы./Aim. Важливе значення має і каптажна функція лісових смуг, яка виявляється в затриманні пилу, аерозолей, газової емульсії, шкідливих мікроорганізмів, спор патогенних грибів та ін.

Крім того, полезахисні, а також і стокорегулюючі лісові смуги у комплексі з іншими захисними лісовими насадженнями, що охоплюють цілі водозбірні системи, відіграють важливу гідрологічну і водоохоронну роль. Насадження сприяють переведенню поверхневого стоку в підземний, при цьому вода очищається від пестицидів, що змиваються з полів, підвищенню водності малих і великих річок, водосховищ. Вони запобігають замуленню і забрудненню останніх.

Материалы и методы./Materials and methods. Ефективне виконання різних функцій полезахисними лісовими смугами залежить від їх стійкості в конкретних ґрунтово-кліматичних умовах, їх структури і конструкції. Останнім часом в питаннях створення лісових смуг спостерігається невиправдане спрощення. Наприклад, рекомендації створювати 2—3-рядні смуги з однієї деревної породи, тим часом як найбільш ефективними є переважно насадження змішаного складу і складної будови, що становлять замкнуту саморегулюючу систему із властивим їй середовищем. Такі насадження не тільки стійкіші проти впливу навколишнього середовища, але і більшою мірою виконують захисну і компенсаційну роль по підтриманню біологічної рівноваги порушених діяльністю людини природних зв'язків. При цьому ширина смуг має бути оптимальною, такою, щоб забезпечувати максимальну захисну ефективність при мінімальному відведенні під них орної землі.

На Україні полезахисні лісові смуги створені на площі понад 430 тис. га, що разом з іншими видами лісових насаджень захищають близько 13 млн га орної землі. З ростом цих насаджень у висоту площа захищеної ними орної землі буде збільшуватись. Проте для забезпечення зеленого захисту всіх орних

угідь республіки необхідно створити ще значну кількість полезахисних лісових смуг інших захисних лісових насаджень, відновити понад 40 тис. га розладнаних малоефективних лісових смуг і регулярним лісівничим доглядом підтримувати високий рівень функціонування існуючих.

Результаты и обсуждение./Results and discussion. Полезахисне лісорозведення на Україні має більш як півторавікову історію. Ще на початку XIX ст. тут вперше в історії землеробства В. Я. Ломиковський (1837) на практиці застосував лісові смуги для захисту сільськогосподарських культур від несприятливих проявів степового клімату.

У період з 1809 по 1837 р. він обсадив свої поля у селі Трудолуб Миргородського повіту Полтавської губернії лісовими смугами та іншими видами захисних насаджень. Створив, за його словами, «деревопільне господарство», яке допомогло йому у посушливих 1834 і 1835 роках одержати такий багатий врожай, який буває в найврожайніші роки.

Ідею полезахисного лісорозведення підтримали вчені та спеціалісти. Серед них професор Харківського університету В. М. Черняєв (1858), вчений-лісовод Н. С. Шафранов (1875) та ін.

З 1878 р. землевласник А. А. Де-Каррьер приступив до створення лісових смуг на орних землях у с. Каменоватка (тепер Братський район Миколаївської області). Він виростив близько 100 га лісових смуг, які захистили 900 га ріллі. На його полях були проведені перші дослідження впливу лісових смуг на вітер та врожайність сільськогосподарських культур (Бичихін А. А., 1893) вони дали позитивний результат. Лісові смуги істотно знижували швидкість вітру, підвищували вологість ґрунту і майже вдвічі збільшували врожайність захищеність культур.

Наприкінці 80-х років Бурдзинківський обсадив лісовими смугами сад у маєтку Бурдзинківка (нині Долинського району Кіровоградської області), закладений у високому відкритому степу на площі близько 45 га.

Великого значення полезахисному лісорозведенню надавали класики вітчизняної агрономії В. В. Докучаєв, І П. А. Костичев, О. О. Ізмаїльський та ін.

На настійну вимогу В. В. Докучаєва лісовий департамент Росії у 1892 р. організував першу в історії землеробства наукову експедицію по випробуванню та обліку різних способів і прийомів лісового і водного господарства в степах для захисту сільського господарства від одвічного ворога — посухи. Експедицією, яку очолив В. В. Докучаєв, було створено три стаціонарні дослідні ділянки, дві з яких — Великоанадольська та Старобельська (тепер Маріупольська лісова дослідна станція і Ворошиловградська агролісомеліоративна дослідна станція) розміщені на Україні.

На дослідних ділянках були створені комплекси захисних лісових насаджень, основою яких стали системи полезахисних лісових смуг. На них розпочали наукові дослідження. Особливо успішно проводились роботи на Великоанадольській ділянці.

Тут під керівництвом Г. М. Висоцького розроблений відомий деревно-чагарниковий тип садіння лісу, який пізніше знайшов широке застосування в захисному лісорозведенні як на Україні, так і в інших союзних республіках.

На Великоанадольській ділянці була створена система полезахисних лісових смуг різної ширини і складу, в основі якого завжди був дуб звичайний. Завдяки цьому вирощені стійкі високорослі дубові насадження. Тепер вони досягли вже більш як 90-річного віку і мають чудовий вигляд.

На дослідних ділянках поряд з лісівництвом були розгорнуті (широкі для того часу) ґрунтово-гідрологічні, ботанічні та метеорологічні дослідження, почато вивчення впливу лісових смуг на врожайність сільськогосподарських культур. Вже в перші роки були одержані і результати, які свідчили про велике господарське та загальнодержавне значення захисного лісорозведення в Степу. На жаль, царський уряд припинив фінансування експедиції, її ділянки були перетворені у дослідні лісництва (1899 р.).

Проте ідея і результати робіт Докучаєвської експедиції знайшли послідовників в середовищі прогресивних землевласників. Полезахисні лісові смуги з 1898 р. починає вирощувати Остерман у Криворізькому районі Дніпропетровської області, з 1900 року — Мартиновський і Давидов, Кефалі і

Алкалаєв у Кіровоградській області. В ці роки лісові смуги заклали в Рацинському, Володимирському, Аникеєвському лісництвах на півдні України та в інших місцях.

Частина з цих посадок добре збереглася і дожила до цього часу. Так, 45 га полезахисних лісових смуг, створених Аникеєвським лісництвом (Миловисківський район Кіровоградської області), за деревно-чагарниковим і деревно-тіньовим типами садіння з дубом звичайним, представлені зараз високоповнотними стійкими дубово-ясеновими і ясеново-дубовими насадженнями висотою до 25 м, які надійно захищають від посух і суховіїв розміщені між ними поля колгоспу. До початку першої світової війни в 1914 р. на Україні було висаджено близько 1,5 тис. га полезахисних лісосмуг.

Після Жовтневої соціалістичної революції з організацією радгоспів і колгоспів питання боротьби з посухою, а в зв'язку з цим і створення полезахисних лісових смуг набувають державного планового характеру ставляться на широку наукову основу. У 1929 р. у Харкові відкривається Український науково-дослідний інститут лісового господарства (пізніше і агролісомеліорації — УкрНДІЛГА) з широкою мережею дослідних станцій і пунктів. Інститут вирішує теоретичні і практичні питання захисного і в тому числі полезахисного лісорозведення.

Розробляються перші інструкції по садінню і вирощуванню полезахисних лісових смуг на зрошуваних і незрошуваних землях. Розширюються роботи на землях колгоспів і радгоспів.

До 1933 року загальна площа полезахисних лісових смуг на полях України досягла 14,7 тис. га, а до 1941 р. вона збільшилася майже до 270 тис. га.

На превеликий жаль, значна частина насаджень у зв'язку з припиненням догляду за ними загинула або прийшла в незадовільний стан.

З відновленням зруйнованого війною народного господарства роботи по полезахисному лісорозведенню в країні розгорнулися з новою силою. Особливо великий обсяг робіт був виконаний у 1949—1953 рр. після прийняття 20 жовтня

1948 р. Постанови ЦК ВКПб) і Ради Міністрів СРСР «Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільної сівозміни, будівництво ставків і водоймищ для забезпечення високих та стійких урожаїв у степових і лісостепових районах європейської частини СРСР», потім після постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про невідкладні заходи по захисту ґрунту від вітрової і водної ерозії», яку прийняли 20 березня 1967 р. і Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про невідкладні заходи по захисту ґрунтів від вітрової і водної ерозії в Українській РСР» (16 травня 1967 р.).

В цей час значно розширюються і наукові дослідження по полезахисному лісорозведенню. Науковими співробітниками УкрНДІЛГА та його дослідних станцій — Маріупольської, Володимирівської, Присиваської та інших, вченими Української сільськогосподарської академії, Харківського сільськогосподарського інституту та інших вузів вивчається стійкість і взаємодія різних деревних і чагарникових порід.

У польових умовах досліджується вплив лісових смуг різної ширини, будови по поперечному профілю і конструкції на мікроклімат прилеглих полів, на врожайність найважливіших сільськогосподарських культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах, вивчається економічна ефективність полезахисного лісорозведення.

Выводы./Conclusions Таким чином, значення полезахисного лісорозведення не обмежується вузькою утилітарною роллю лісових смуг у захисті полів і підвищенні врожайності сільськогосподарських культур. Маючи широкий екологічний вплив на всі складові частини навколишнього середовища,— повітря, воду, тваринний і рослинний світ, вони набувають загальнодержавного природоохоронного значення, що виходить далеко за межі інтересів окремих сільськогосподарських підприємств чи галузей народного господарства.

Саме тому створення полезахисних лісових смуг у нашій країні здійснюється за державний рахунок і вказівка про посилення робіт по створенню полезахисних смуг.

На основі даних досліджень робиться висновок, що основною головною деревною породою для полезахисних лісових смуг у Степу є дуб звичайний, який створює найбільш стійкі і високорослі насадження у суміші з такими супутніми породами, як клен гостролистий та польовий, липа і груша лісова.

УДК 632.954:631.811.98:633.19

**АКТИВНІСТЬ АНТИОКСИДАНТНИХ ФЕРМЕНТІВ У ЛИСТКАХ
БАГАТОРІЧНИХ ЗЛАКІВ ЗА ВИКОРИСТАННЯ
БІОЛОГІЧНИХ ПРЕПАРАТІВ**

**Карпенко Віктор Петрович
Полторецький Сергій Петрович
Любич Віталій Володимирович**

Д. с.-Г. н.

**Притуляк Руслан Миколайович
Кравець Ірина Станіславівна
Адаменко Дмитро Михайлович**

К. с.-Г. н.

Уманський національний університет садівництва
м. Умань, Україна

Вступ. У зв'язку з широким застосуванням у сільськогосподарському виробництві препаратів біологічного походження особливо великого значення набуває вивчення механізму дії цих сполук на рослинні організми (Карпенко В. П., 2017).

Культурні рослини мають низку механізмів, які забезпечують пристосування їх до впливу шкідливих чинників навколишнього середовища, проте в першу чергу це відбувається за рахунок адаптаційних процесів, що сформувалися у процесі еволюційного розвитку і підтримуються на рівні ферментативних реакцій (Пономаренко С. П., 2013). Так, особливе значення в детоксикації шкідливих речовин у рослинах відіграють реакції окиснення і відновлення, які відбуваються за участю антиоксидантних ферментів (пероксидази, каталази, поліфенолоксидази та ін.) (Федтке К., 1985; Nitashi O., 2001). Зокрема, каталаза руйнує шкідливу для клітин рослини сполуку – пероксид водню. Пероксидаза окиснює різні сполуки фенолів і деяких ароматичних амінів за допомогою перекису водню. Всі життєво важливі процеси, що проходять у рослинах, такі як дихання, фотосинтез, синтез

органічних речовин, тісно пов'язані з активністю ферментів, тому наскільки суттєво будуть порушені реакції ферментного каталізу, залежатиме ріст, розвиток і продуктивність культури (Грицаєнко З. М., Чернега А. О. 2010; Карпенко В. П., Шутко С. С., 2019).

Мета роботи. Реакцію антиоксидантних ферментативних систем на застосування біологічно активних речовин досліджували на ячмені ярому (Карпенко В. П., 2010), горосі (Макаринський О. Ю., 2003), тритикале озимому (Притуляк Р. М., 2009), соризі (Шутко С. С., 2018) та інших культурах. Однак, даних щодо впливу біологічних препаратів на активність ферментів у рослинах багаторічних злакових культур у літературі не має. У зв'язку з цим, метою роботи було дослідити, як змінюється активність основних антиоксидантних ферментів у даних рослинах під впливом мікробного препарату і регулятора росту рослин.

Матеріали і методи. Активність антиоксидантних ферментів (каталази, пероксидази) у рослинах багаторічних злакових культур – пирію середнього сортів Хорс і Kernza вивчали за методикою Х. М. Починка (1984). Польові досліді закладали в умовах дослідного поля Уманського НУС у 2019–2020 рр., у яких вивчали дію мікробного препарату (МБП) Діазобактерин (150 мл/т, Фон), регулятора росту рослин (РРР) Радостим (50 мл/га), внесеного окремо та по фоні мікробного препарату Діазобактерин. Ділянки розміщувались систематичним методом у триразовій повторності. Площа однієї дослідної ділянки – 10 м², облікової – 6 м².

Результати і обговорення. Дослідження активності основних антиоксидантних ферментів у рослинах пирію середніх сортів Хорс і Kernza виконували у фазу цвітіння. Одержані результати засвідчили зміну ферментативної активності у листках рослин залежно від застосування МБП і РРР. Так, у 2019 р. за використання на Хорсі МБП Діазобактерин активність каталази у порівнянні з контролем зростала на 2 мкМоль розкладеного Н₂О₂/г сирової речовини за 1 хв. відповідно (табл. 1, 2).

За використання цієї ж норми Діазобактерину і обробки вегетуючих рослин РРР Радостим зростання активності каталази складало 6% у порівнянні до варіанту самостійного внесення Діазобактерину.

Подібна залежність активності ферменту каталази спостерігалась у 2020 році.

Таблиця 1

Активність каталази у листках Хорсу за використання МБП Діазобактерин і РРР Радостим, мкМоль розкладеного H_2O_2 /г сирі речовини за 1 хв.

Варіант досліджу	2019 р.	2020 р.
Без застосування препаратів (контроль)	76	71
Діазобактерин (150 мл/т, Фон)	78	73
Радостим 50 мл/га	78	71
Діазобактерин (Фон) + Радостим 50 мл/га	83	74
<i>НІР₀₅</i>	1,0	0,9

Щодо активності ферменту пероксидази, то в умовах досліджу за використання біологічних препаратів вона зростала і перевищувала контрольні показники (табл. 2).

Таблиця 2

Активність пероксидази у листках Хорсу за використання МБП Діазобактерин і РРР Радостим, мкМоль окисненого гваяколу/г сирі речовини за 1 хв.

Варіант досліджу	2019 р.	2020 р.
Без застосування препаратів (контроль)	60	62
Діазобактерин (150 мл/т, Фон)	61	65
Радостим 50 мл/га	61	63
Діазобактерин (Фон) + Радостим 50 мл/га	63	68
<i>НІР₀₅</i>	0,8	2,0

Зокрема, у 2019 році за використання Діазобактерину активність пероксидази зростала до 61 мкМоль окисненого гваяколу/г сирі речовини за 1

хв. при показнику в контролі – 60. За використання по фону Діазобактерин РРР Радостим активність пероксидази становила 63 мкМоль окисненого гваяколу/г сирової речовини за 1 хв., що перевищувало контроль на 5%. У 2020 р. спостерігалась аналогічна залежність з активності даного ферменту, найбільші показники були відмічені у варіанті МБП + РРР, де перевищення до контролю становило 10%.

Аналізуючи активність ферментів у 2019 р. у листках багаторічного злаку Kernza, можна стверджувати, що в усіх варіантах дослідження вона перевищувала контрольні показники (табл. 3, 4). Водночас, у варіанті Діазобактерин (Фон) активність каталази перевищувала контроль на 7%; пероксидази – 11% відповідно.

Таблиця 3

Активність каталази у листках Kernza за використання МБП Діазобактерин і РРР Радостим, мкМоль розкладеного H_2O_2 /г сирової речовини за 1 хв.

Варіант дослідження	2019 р.	2020 р.
Без застосування препаратів (контроль)	83	87
Діазобактерин (150 мл/т, Фон)	89	93
Радостим 50 мл/га	84	90
Діазобактерин (Фон) + Радостим 50 мл/га	93	98
<i>НІР₀₅</i>	2,0	3,0

У 2020 році за використання Діазобактерину та внесення по його фону Радостиму ферментативна активність зростала до контролю на 6 мкМоль розкладеного H_2O_2 /г сирової речовини за 1 хв. – для каталази та на 8 мкМоль окисненого гваяколу/г сирової речовини за 1 хв. – для пероксидази (табл. 3, 4).

Застосування регулятора росту рослин Радостим забезпечувало підвищення активності каталази і пероксидази в рослинах Kernza у порівнянні із контролем на 3 мкМоль розкладеного H_2O_2 /г сирової речовини за 1 хв., пероксидази – на 4 мкМоль окисненого гваяколу/г сирової речовини за 1 хв.

За дії мікробного препарату Діазобактерин та внесення по його фону Радостиму, активність каталази в порівнянні з контролем зростала на 13%, пероксидази – на 16% відповідно.

Таблиця 4

Активність пероксидази у листках Kernza за використання МБП Діазобактерин і РРР Радостим, мкМоль окисненого гваяколу/г сирії речовини за 1 хв.

Варіант досліджу	2019 р.	2020 р.
Без застосування препаратів (контроль)	70	73
Діазобактерин (150 мл/т, Фон)	78	81
Радостим 50 мл/га	71	77
Діазобактерин (Фон) + Радостим 50 мл/га	82	85
<i>НІР₀₅</i>	3,0	4,0

Висновки. Мікробний препарат Діазобактерин та регулятор росту рослин Радостим позитивно впливають на стан окремих антиоксидантних ферментів класу оксидоредуктаз (каталази, пероксидази), що є наслідком інтенсифікації проходження в рослинах обмінних процесів, активними та безпосередніми учасниками яких у рослинному організмі є ферменти.

VETERINARY SCIENCES

FEATURES OF RETICULAR STROMA OF THE LYMPHATIC NODE OF THE PIG DOMESTIC

Gavrulina Elena Gennadievna

Ph.D., Associate Professor

Kolesnik Anna Alexandrovna

graduate student

Dnipro State Agrarian and Economic University

Dnipro, Ukraine

Introduction. The reticular tissue, being one of the types of connective tissue, serves as a support and microenvironment for lymphoid elements. The architectonics of reticular fibers in different structural and functional zones of the lymph node is not the same.

Among the numerous works devoted to the study of the immune system, data on the structural features and topography of the lymph nodes of the mammalian stomach are very scanty and sometimes contradictory. The largest number of works is devoted to the features of the structural and functional organization of lymph nodes in experimental pathology. Age features of lymph node histoarchitectonics have been studied in most detail in humans and laboratory animals. These revealing features of the reticular skeleton of mammalian lymph nodes are very few in number.

Aim. Establishing the features of the micromorphology of the reticular stroma of the lymph nodes of the domestic pig.

Materials and methods. The studies were carried out in the department of morphological research of the research center for biosafety and environmental control of the resources of the agro-industrial complex of the Dnieper State Agrarian and Economic University. Gastric lymph nodes of clinically healthy domestic pigs (n = 5) of 1-, 10-, 30- days of age were examined. The material was fixed in a 5% solution of

neutral formalin at $t = +4$ °C, and then in 10%, where it was stored throughout the entire research period. The fixed pieces were washed in running water for 1-2 days with further preparation of histological sections (thickness 25-30 μm) on a freezing microtome MK-25 M. The temperature in the cryostat freezer was maintained at a level of $-15 - (-18)$ °C. Pieces of the organ were fixed on the table of the object holder. Aligning the block, a glycerin-gelatin mixture was applied to the surface of the frozen plate (gelatin - 3 g, glycerin - 20 ml, water - up to 100 ml). After production, a section from a microtome knife was placed on a glass slide using a dissecting needle. Subsequently, the sections were dried on glass slides at room temperature for 14-30 days. Removal of the glycerin-gelatin mixture before staining was performed by carefully immersing the sections in warm water (up to 40-50 °C). Sections washed in water were stained with hematoxylin and eosin according to the standard technique. To impregnate the reticular fibers, the sections were stained using the Foote method.

Results and discussion. In the lymph nodes, a stroma is distinguished, represented by a capsule with a portal thickening, trabeculae and parenchyma.

The architectonics of the reticular stroma depends on the features of the structural and functional zone of the gastric lymph nodes.

The reticular stroma of the pulp strands is represented by a smaller-looped network. Around the lymph nodules, the reticular fibers thicken and form rings, and directly in them there are large loops that have rarefaction in the center, which is inherent in lymph nodules with light centers. Lymph nodules without light centers have a uniform fine-meshed network of argyrophilic fibers. In day old piglets, the organ capsule is well developed. In each lymph node, both hilar and capsular trabeculae are expressed. Capsular trabeculae are not numerous, thin, unbranched, penetrating deep into the parenchyma, do not reach the hilar ones.

Diffuse lymphoid tissue in combination with lymph nodules located in the center of the organ form its cortical zone, concentrated mainly near the hilar trabeculae. Lymph nodules are oval, less often round in shape, some have a pronounced peripheral rim. Of these, $1,43 \pm 0,03\%$ with light centers.

Thus, in day-old piglets, with a small number of stromal structures in the gastric lymph nodes, parenchymal components predominate.

In older piglets, the area of the lymphoid tissue increases, along with a decrease in the connective tissue stroma. Chilar trabeculae, as a rule, are much more massive than capsular ones, penetrate into the thickness of the parenchyma of the lymph nodes. They rarely border on the capsular and have a branched type of structure, reminiscent of the shape of "deer horns". There is an increase in the relative area of lymph nodules (by 3,76%), of which $4,36 \pm 0,13\%$ ($p < 0,001$) are secondary.

In units of the deep cortex of the lymph nodes, argyrophilic fibers form networks of a larger loopy shape compared to diurnal animals. The different size of the loops is also detected in the baskets of the lymph nodules: along the periphery they are braided with several layers of reticular fibers, and in the light centers they become thinner and fragmented. Along with such lymph nodules, emerging ones are also detected, which are characterized by a dense network of reticular fibers.

The stroma of diffuse lymphoid tissue is built from a uniform, fine-meshed network, the compaction of which occurs as it approaches the brain. In primary lymph nodules, argyrophilic fibers form a medium-mesh network without compaction and rarefaction, and in secondary lymph nodes, the number of fibers decreases towards the center, where they noticeably become thinner and fragmented. A similar trend is observed in piglets of 30 days of age. The architectonics of the reticular stroma of the gastric lymph nodes of piglets of this age has similar features, however, the reticular fibers are thicker, and the networks formed by them increase.

Conclusions. Different zones of the gastric lymph nodes of piglets are characterized by not the same development of the reticular stroma, which determines their morphological and functional characteristics. The formation of the reticular baskets of the lymph nodules occurs differently and does not have a clearly pronounced age-related dynamics, since in all piglets of the studied age groups of the neonatal period, along with immature lymph nodules, they are also detected with light centers. The number and parameters of such lymph nodules increases with age. In the lymph nodules with light centers, there is a rarefaction of the reticular fibers in

the center. In the gastric lymph nodes of piglets, a phased formation of the reticular stroma of the lymph nodes is noted. At the beginning, in the developing lymph nodule, the density of the networks of reticular fibers increases, which in the process of differentiation are evenly thinned until fragmentation and thinning of the fibers in the center of the lymph nodes.

MEDICAL SCIENCES

THE EXPERIENCE AND RESULTS OF CYTOREDUCTIVE SURGERY AND HIPEC USING IN STAGE IIIA-IIIC OVARIAN CANCER

Bondar O. V.

MD, PhD

Rybin A. I.

MD, DSc, PhD

Odessa National Medical University

Department of X-ray diagnostics

radiotherapy, and oncology

Abstract. Nowadays cytoreductive surgery and HIPEC is the mainstay of management of advanced stages ovarian cancer. Study was conducted to assess the effectiveness of combined treatment in IIIA-IIIC ovarian cancer, its impact on quality of life. 37 patients of main group (CRS + HIPEC) were compared with 25 patients of control group (surgery + systemic chemotherapy). The quality of life was assessed with Medical Outcomes Study 36-Item Short Form Health Survey (SF-36). Comparative analysis of quality of life 6 months after treatment completion did not show significant statistical difference. Combination of cytoreduction with HIPEC improves quality of life in patients with ovarian cancer, is tolerated better and has less systemic toxicities than systemic chemotherapy.

Key Words: ovarian cancer, treatment, HIPEC, cytoreduction, chemotherapy.

Actuality. Ovarian cancer remains a complicated medical issue. According to worldwide statistics, 1-year, 3-year and 5-year survival rates are 63%, 41%, 35% respectively. In the last decade a modest decrease of 5-year survival was caused by more common use of platinum-based chemotherapy for disseminated ovarian cancer [1].

More than 70% cases of ovarian cancer are revealed at late stages, that accounts for poor prognosis. Contemporary treatment standards include combination of

surgical cytoreduction and platinum-based chemotherapy. However, even after complete cytoreduction with adjuvant first-line systemic treatment, that achieved complete clinical regression, 5-year survival rates for III and IV stages are 20% and 10% respectively [2].

Most patients respond well to first-line therapy, although 30% may have a platinum-resistant or platinum-refractory tumor. In such cases other cytostatic drug combinations, target therapy and immunotherapy is recommended [3]. To sum up, despite absence of clinical signs, one third of patients after first-line chemotherapy will have relapse in 2-3 years. Objective response rate is 10-25%, median survival time is 7-18 months [4]. Most studies share an opinion, that optimal cytoreduction is crucial for effective treatment. However, only 10-15% of performed surgeries achieve optimal extent. That's why it is still relevant to improve methods of surgical and adjuvant methods of ovarian cancer treatment [5].

The study was conducted to assess the effectiveness of cytoreductive surgery in combination with hyperthermal intraperitoneal chemoperfusion (HIPEC) in advanced stages ovarian cancer management. We present the experience of University clinic of Odessa National Medical University.

Materials and methods. We've analyzed 37 cases of ovarian cancer treated with cytoreduction, HIPEC and 4-6 courses of adjuvant chemotherapy. Study has been conducted in the Department of Surgery №4 with the Course of Oncology (Odessa National Medical University) since 2015. All patients had serosal papillary ovarian cancer FIGO IIIA-IIIC. Patients age was 21-59 years. Control group included 25 patients after surgical treatment and convenient systemic chemotherapy. All patients received suboptimal cytoreduction.

Criteria of exclusion were age more than 70 years, extensive carcinomatosis with peritoneal carcinomatosis index more than 20, unresectable small bowel involvement, distant metastasis, retroperitoneal lymphadenopathy, unresectable retroperitoneum invasion, severe concomitant pathology. Previous surgeries with massive adhesions were considered as relative contraindication.

Cytoreduction included visceral resections and peritonectomy. We performed hysterectomy with bilateral adnexectomy, omentectomy and selective parietal peritonectomy.

In our institution we perform HIPEC with Performer LRT (Rand, Italy). Its main components are two pumps, heater, infusion lines and digital integrational system. The apparatus controls the procedure automatically and allows fine tuning and monitoring of different parameters like temperature, volume speed, target volumes and timing.

All patients in the main group received HIPEC with cisplatin and doxorubicin. Drugs are dissolved in 5000-6000 ml of isotonic perfusate. We use a closed technique, that is after wound closure 5-6 silicone drains are placed into abdominal and pelvic cavity. Procedures lasted 60-90 minutes with target intraperitoneal temperature 40-41°C and volume speed 800-900 ml/min. Mean filling volume is 2500-3000 ml depending of patients constitution. The washout phase takes 10-15 minutes until clear outflow and normothermia is achieved.

All patients received cytoprotection with thiosulfate during HIPEC and 6 hours -after to prevent systemic toxicity of cisplatin. Usually patients stayed for one day in the intensive care unit. Perioperative medications include dexamethasone, 5-HT blockers, adequate analgesics and infusion therapy. Antibiotic prophylaxis is protracted for 1-3 days if needed.

Patients were assessed intraoperatively according to peritoneal carcinomatosis index, previous surgical score, cytoreduction completeness score. The quality of life was analyzed with Medical Outcomes Study 36-Item Short Form Health Survey (SF-36). Adverse effects and toxicities were secondary outcomes of the study.

Results. Among the main group (n=37) IIIA, IIIB, IIIC stages were revealed in 5, 3 and 29 patients respectively. In the control group (n=25), 10 patients had IIIA, 2 patients – IIIB, 13 patients – IIIC. Carcinomatosis index in the main group was LS-1 (28,0%) and LS-2 (72,0%). It didn't differ significantly in control group: LS-1 - 36,0%, LS-2 – 64,0%. Cytoreduction completeness score had no statistical difference (CC-1 and CC-2 was 28,0%, 72,0% in main group, 36,0%, 64,0% in control group).

Comparative analysis of quality of life 6 months after treatment completion didn't showed nonsignificant statistical difference (table 1).

Table 1. Comparison of the Short Form (36) Health Survey.

SF-36 Scale	Main group (n=37)	Control group (n=25)
Physical activity	34,08±21,14	31,88±19,44
Physicalrolefunctioning	28,42±13,43	21,01±14,23
Bodily pain	46,29±16,23	41,27±20,11
Generalhealthperceptions	35,33±14,76	33,72±23,27
Vitality	49,85±24,16	44,25±34,26
Socialrolefunctioning	65,42±26,16	63,12±22,39
Emotionalrolefunctioning	42,11±15,46	44,25±17,24
Mental health	66,32±22,26	59,32±22,26

No allergic and idiosyncratic drug reactions were observed in the main group.

9 patients had temporary hyperthermic reaction, controlled with NSAIDs.

Few patients (n=5, 13,5%) complained about pain around drain contrapertures.

Toxicities comparison of treatment regimens is shown in the Table 2, 3.

Table 2. Adverse effects of treatment in the main group

Toxicity	Toxicitygrade				Overall, %
	I, n (%)	II, n (%)	III, n (%)	IV, n (%)	
Leukopenia	13 (35,1)	7 (18,8)	4 (10,8)	3 (8,1)	72,8
Neutropenia	12 (32,4)	6 (16,2)	5 (13,5)	–	62,1
Anemia	3 (8,1)	2 (5,4)	–	–	13,5
Thrombocytopenia	6 (16,2)	–	–	–	16,2
Nausea	7 (18,9)	5 (13,5)	5 (13,5)	–	45,9
Vomiting	16 (43,2)	1 (2,7)	1 (2,7)	–	48,6
Diarrhea	3 (8,1)	–	–	–	8,1
Stomatitis	8 (21,6)	1 (2,7)	–	–	24,3

Table 3. Adverse effects of treatment in the control group

Toxicitys	Toxicity grade				Overall, %
	I, n (%)	II, n (%)	III, n (%)	IV, n (%)	
Leukopenia	10 (40,0)	8 (32,0)	1 (4,0)	1 (4,0)	80,0
Neutropenia	11 (44,0)	4 (16,0)	2 (8,0)	1 (4,0)	72,0
Anemia	5 (20,0)	4 (16,0)	4 (16,0)	–	52,0
Thrombocytopenia	4 (16,0)	–	–	–	8,0
Nausea	7 (28,0)	4 (16,0)	4 (16,0)	–	60,0
Vomiting	10 (40,0)	4 (16,0)	1 (4,0)	–	60,0
Diarrhea	3 (12,0)	–	–	–	12,0
Stomatitis	2 (8,0)	4 (16,0)	1 (4,0)	–	28,0

Hematological, gastrointestinal adverse effects were comparable in both groups. Less nephrotoxicity was observed in the control group.

Mean hospital stay was 8,9 days in the main group and did not differ significantly from control group.

Discussion. Cytoreduction and HIPEC have a reasonable rationale. Several tumors (ovarian cancer, malignant mesothelioma, colorectal and gastric cancer), that evolve into peritoneal carcinomatosis, in some stages of development are locally contained within serosal lining without giving distant metastases [6]. Macroscopic tumor removal with surgical cytoreduction and microscopic with HIPEC achieves locoregional control.

By definition, chemotherapeutic drugs have various grades of systemic toxicities. Their use in high concentrations may cause serious adverse effects. Regional chemotherapy can achieve high local concentrations without systemic leakage into systemic circulation. Hyperthermia has direct selective cytotoxicity and acts synergistically with alkylating agents, like anthracyclines [7]. In addition, it improves drug penetration into tumor deposits. Continuous cavity chemoperfusion supports constant chemotherapeutic agents concentration and equal distribution. These features explain better “local” intraperitoneal control after HIPEC comparing to systemic chemotherapy.

Conclusions.

1. Combination of cytoreduction with HIPEC improves quality of life in patients with ovarian cancer.
2. HIPEC is proven to be effective in conjunction with optimal or suboptimal cytoreduction.
3. HIPEC is tolerated better and has less systemic toxicities in comparison with systemic chemotherapy.

REFERENCE:

1. Cotte E, Glehen O, Mohamed F, et al. Cytoreductive surgery and intraperitoneal chemohyperthermia for chemoresistant and recurrent advanced epithelial ovarian cancer: prospective study of 81 patients. *World J Surg.* 2007;31:1813–1820. doi: 10.1007/s00268-007-9146-8.
2. Parson EN, Lentz S, Russell G, et al. Outcomes after cytoreductive surgery and hyperthermic intraperitoneal chemotherapy for peritoneal surface dissemination from ovarian neoplasms. *Am J Surg.* 2011;202(4):481–486. doi: 10.1016/j.amjsurg.2011.02.004.
3. Di Giorgio A, Naticchioni E, Biacchi D, et al. Cytoreductive surgery (peritonectomy procedures) combined with hyperthermic intraperitoneal chemotherapy (HIPEC) in the treatment of diffuse peritoneal carcinomatosis from ovarian cancer. *Cancer.* 2008;113(2):315–325. doi: 10.1002/cncr.23553.
4. Bakrin N, Classe JM, Pomel C, Gouy S, Chene G, Glehen O. Hyperthermic intraperitoneal chemotherapy (HIPEC) in ovarian cancer. *J Visc Surg.* 2014;151:347–353. doi: 10.1016/j.jviscsurg.2014.07.005.
5. Onda T, Kobayashi H, Nakanishi T, et al. Feasibility study of neoadjuvant chemotherapy followed by interval debulking surgery for stage III/IV ovarian, tubal, and peritoneal cancers: Japan Clinical Oncology Group Study JCOG0206. *Gynecol Oncol.* 2009;113(1):57–62. doi: 10.1016/j.ygyno.2008.12.027.
6. Di Giorgio A, Naticchioni E, Biacchi D, et al. Cytoreductive surgery (peritonectomy procedures) combined with hyperthermic intraperitoneal

chemotherapy (HIPEC) in the treatment of diffuse peritoneal carcinomatosis from ovarian cancer. *Cancer*. 2008;113(2):315–325. doi: 10.1002/cncr.23553.

7. Hua TC, Yan TD, Saxena A, Morris DL. Should the treatment of peritoneal carcinomatosis by cytoreductive surgery and hyperthermic intraperitoneal chemotherapy still be regarded as a highly morbid procedure? A systematic review of morbidity and mortality. *Ann Surg*. 2009;249:900–907. doi: 10.1097/SLA.0b013e3181a45d86.

8. Bristow RE, Tomacruz RS, Armstrong DK, Trimble EL, Montz FJ. Survival effect of maximal cytoreductive surgery for advanced ovarian carcinoma during the platinum era: a meta-analysis. *J Clin Oncol*. 2002;20(5):1248–1259. doi: 10.1200/JCO.20.5.1248.

MODERN ENDODONTO-ENDOOSAL IMPLANTATION AMONG YOUNG PEOPLE. DIFFICULTIES, CHALLENGES AND WAYS TO SOLVE THEM

Mastruk Pavlo Olegovych

PhD, docent

Department of pediatric dentistry

Uzhorod national university, Uzhorod, Ukraine

Introduction. Despite the rapid development of methods of treatment and rehabilitation of patients in dentistry, the prevalence of caries and its complications among the population of Ukraine remains high. That is why endodontic dental treatment occupies a significant place among all therapeutic dental interventions.

According to official reports of the Ministry of Health of Ukraine, the level of dental morbidity among the population of Ukraine has increased over the last ten years, which is especially noticeable among children and young people and leads to complications. It is this fact that determines the improvement of methods of radical interventions to restore the structure and functioning of the dental-maxillary system.

It should be noted that the teeth after resection of the apex of the root significantly reduces the biochemical parameters, increases the functional load, there is mobility of the tooth, which often leads to its loss.

However, in some clinical cases, especially when it comes to the frontal group of teeth in young people, the use of endodonto-endoossal implants after resection of the apex is an alternative method of treatment with aesthetic and functional results in different periods of the postoperative period..

The aim of the study. Establish a list of difficulties in performing endodonto-endoossal implantation in young people and suggest ways to solve them.

Materials and methods. Analysis of publications of domestic and international authors on endodonto-endoossal implantation.

Results. Periodontitis is a complicated form of caries, their prevalence has increased over the past decade, despite significant advances in the development of modern dental materials and improved treatment methods. The problem of apical

periodontitis is one of the important and not completely solved problems of dentistry. This is due to the high prevalence of this disease (up to 73% in the overall structure), the complexity of medical manipulations, topographic and anatomical features of the tooth structure and fibro architecture of the periodontium, a high percentage of complications at the stages of endodontic intervention and in the long term, and lack of stability using known treatments.

For many decades, therapeutic dentistry has been searching for rational and effective methods of treating apical chronic foci of inflammation. At the beginning of the last century, a qualitative turn was made in the strategy of conservative treatment of complications of dental caries, thus laying the foundations of tooth-preserving technologies "... rehabilitation of periapical foci conservatively gave incomparably better results than tooth extraction ...".

Not so long ago, tooth extraction was the most common treatment for chronic periodontitis, but in recent years, more and more tooth-preserving operations are used and this intervention should be considered and used last.

In the clinic for surgical treatment of periodontitis, from tooth-saving operations, the most commonly used resection of the apex of the tooth root, hemisection, root amputation.

In recent years, transradical (endodonto-endoosal) implantation has become a very promising method of tooth stabilization after root apex resection.

Despite a number of positive aspects, endodonto-endoosal implantation has a list of difficulties that become a challenge in the work of a modern dentist.

- lack of specific tests to determine the individual response of bone tissue and epithelium to implant material;
- lack of classification of bone tissue according to the degree of compatibility with the implant;
- the problem of "closing" the neck of the implant;
- development of bactericidal implants;

Additional limiting factors for the application of the method of endodonto-endoosal implantation may be:

- tooth through which the EEI will be directly installed (central or lateral incisor, canine). Conducting EEI in the lateral areas of the jaws (molars) remains unresolved;
- the degree of mobility of the tooth. Conducting EEI is limited to 1-2 degrees of tooth mobility;
- the degree of resorption between the alveolar septa;
- the number of teeth that are in urgent need of implantation;
- the size of the bone postoperative defect. For better stabilization of EEI it is necessary to use osteoplastic material to replace the postoperative defect.

Most often endodonto-endoosal implants were used in the complex therapy of periodontal diseases, treatment of dental trauma, in some cases in the operation of resection of the apex of the root, in cystectomy with resection of the apex of the root, after hemisection.

The question of the choice of material for the manufacture of endodonto-endoosal implants is relevant. Thus, according to OV Pavlenko and TG Robustova, OM Surov proposed EEI from chromium-cobalt alloy, in the works of VP Nepryadko and TV Sharov sang. This type of design of dental implants appeared under the name "dental stabilizers". Professor TG Robustova and co-authors proposed medical titanium wire as a very effective method of tooth reinforcement. AK Yordanishvili used EEI constructions made of zirconium and noted the prospects of developing such implants.

According to many authors, the integrity of the periosteum covering the jaw, the bottom of the nasal cavity and the bottom of the maxillary sinus is mandatory for successful endodonto-endoosal implantation with a high degree of long-term survival.

To carry out effective endodonto-endoosal implantation, it is important to develop and create a set of tools. The research of IP Egorova, who developed a set for this type of implantation, is interesting. However, the author's data do not agree with

recent studies obtained in mathematical modeling of the stress-strain state of the module "tooth - EEI - bone tissue", which convincingly proved that the biomechanics of the tooth depends on the center of its virtual rotation, the location of which depends on the periodontal complex (presence and degree of atrophy of bone tissue of the alveoli).

The most successful is the choice of material for the manufacture of EEI EB Ittiev. He proposed EEI from titanium alloy VT - 0 with a diameter of 2 - 3 mm. for transdental splinting of teeth in periodontal disease. However, a universal implant was chosen without taking into account the topographic and anatomical features of the root canal of teeth of different groups and the thickness of its walls throughout.

In clinical practice, these circumstances lead to thinning the walls of the root canal, often their destruction, perforation and (or) development, which is often accompanied by fractures. In addition, the diameter of the apical hole mostly reaches 2 mm. Therefore, the introduction of EEI with a diameter of 2 - 3 mm will lead to the destruction of periapical tissues of the tooth and exacerbation of chronic inflammation in it. As a result, there is a need to develop and create a line of EEI of different sizes (length and diameter) depending on individual needs in each case.

Often the chronic process in the periapical tissues leads to resorption of the apex of the root, and its resection to an even greater shortening of the length of the root, which reduces the biomechanical parameters of the tooth. At the same time, it is known that the smaller the size of the preserved part of the root, the greater the maximum load on the occlusal surface of the tooth chewing pressure.

It should be noted a very low number of scientific literature publications, both domestic and foreign, on the etiology, pathogenesis, diagnosis and interdisciplinary approach to the treatment of these pathological conditions using endodonto-endoosal implants.

Prospects for further research. Restoration of biomechanical indicators of dental stabilization with resected root apex, ensuring reliable and long-term fixation of intraosseous part of EEI, setting parameters of optimal three-dimensional

obturation of the root canal of the frontal group of teeth after resection of the root apex is an urgent and timely scientific task.

Conclusion. Despite the success of the application of endodonto-endoosal implantation in recent years, this method is still underused in modern dentistry. Complexities and unresolved issues related to endodonto-endoosal implantation should be the subject of careful research.

**REGULATORY MECHANISMS OF HOMEOSTASIS IN YOUNG PEOPLE
WITH COMORBIDITY OF GASTROESOPHAGEAL REFLUX DISEASE
AND AUTOIMMUNE THYROIDITIS**

Pasiëshvili Tamara

PhD, Ass. Professor

Kovalyova Olga

M.D., Professor

Zhelezniakova Natalia

M.D., Professor

Pasiëshvili Lyudmila

M.D., Professor

Kharkiv National Medical University, Ukraine

Introduction. A feature of the existence of any system is its ability to maintain the constancy of the environment, i.e. resist endogenous or exogenous sources of reactive oxygen species that trigger pathological reactions. Among those reactions that can change the work of a living organism, and the occurrence of which is an integral part of its existence, is inflammation. Inflammation is considered as a protective reaction of the organism, the activity of which is provided by the participation of many systems, their sequence in creating a full-fledged response. The development of such reactions is under the control of the nervous, endocrine and immune systems. At the same time, the volume of their participation depends on the type of pathogen, its virulence, the volume of ingestion into the body and the state of the organism itself.

One of the directions of the body's defense, which in all situations unfolds "on the field" of the pathological process, is the system of free radical oxidation of lipids - antioxidant defense. Normally, the formation of free radicals and under-oxidized metabolic products occurs continuously during biochemical reactions of the body. The balance is maintained by antioxidant enzymes capable of neutralizing molecules with high oxidative potential.

There are four lines of antioxidant defense in the body, which sequentially restore reactive oxygen species (free radicals), products of free radical oxidation of fats and proteins. The main intracellular antioxidant with a powerful detoxifying effect is glutathione. The glutathione system includes glutathione itself and three other enzymes (glutathione peroxidase, glutathione transferase and glutathione reductase). All levels of this system are provided with enzymatic and non-enzymatic components, each of which controls its level and participates in three of the four lines of defense.

The development of the pathological process leads to the formation of oxidative stress - a condition in which toxic reactive oxygen species overcome the host's endogenous antioxidant defense. This condition is accompanied by an accumulation of excess free radicals that can react with cellular lipids, proteins and nucleic acids, leading to cell damage and possible organ dysfunction.

Among diseases of internal organs in young people, gastroesophageal reflux disease (GERD) and autoimmune thyroiditis (AIT) are common. The occurrence of autoimmune thyroiditis is caused by frequent viral infections that arise and run in large groups, the delay and incompleteness of their treatment, and a genetic predisposition. The formation of GERD is associated with eating disorders, chronic stressful situations, eating fast food, carbonated drinks, etc. Both diseases are chronic progressive nosologies which are based on inflammation and characterized by the participation of the cell membrane in pathogenesis, therefore, the development of oxidative stress.

Purpose: to establish the activity of the glutathione link enzymes in young people with comorbidity of GERD and AIT.

Materials and methods. The study involved 162 patients with AIT: 120 cases AIT was in combination with GERD (main group), 42 patients with isolated form of AIT (comparison group). The groups of patients were identical in age (21.9 ± 2.7 and 23.1 ± 1.2 years, respectively), gender and social belonging - students of various universities, which made it possible to compare stress, nutritional and behavioral loads. The duration of the disease did not exceed three years.

The control group was represented by 20 patients of the same sex, age and social status, which made it possible to obtain the norm indicators of the studied parameters. All patients signed voluntary informed consent to participate in the study in accordance with the provisions of the World Medical Association Declaration of Helsinki (2000) and the directives of the European partnership 86/609 on the participation of people in biomedical research.

The diagnosis of autoimmune thyroiditis was established by a comprehensive assessment of the patient's condition: data from clinical studies, the results of ultrasound of the thyroid gland, assessment of immune parameters (the presence of antibodies to thyroid peroxidase and thyroglobulin and the functional state (determination of the content of hormones) of the thyroid gland.

The presence of GERD was confirmed by complaints of patients, anamnesis data, clinical and laboratory-instrumental (EFGDS - Fuginon system) studies with biopsy of the esophageal mucosa. the recommendations of the Montreal Consensus (2006), the GERD Patient Management Protocol, and the Los Angeles classification guidelines were used in the diagnosis.

The parameters of the glutathione unit of the antioxidant system, namely, the content of glutathione peroxidase (GPx), glutathione reductase (GR), and reduced glutathione (GSH), were studied by the enzyme immunoassay using an ELISA kit for the quantitative determination of these enzymes.

Statistical data processing was performed using the software package Statistica Basic Academic 13 for Windows En, local.

Results and its discussion. The study confirmed the autoimmune nature of thyroiditis: antibodies to thyroid peroxidase by 3.6 and thyroglobulin by 4.5 times higher than the control values. Thyroid hormone levels were within the control values, which corresponded to euthyroid status.

The study of the glutathione link indicators of the antioxidant system has shown that the synthesis of all three studied enzymes was significantly reduced (Table 1).

Table 1

Indicators of the glutatin link of the antioxidant system in patients with GERD and AIT

Patients/ indicators	GSH, $\mu\text{mol/l Hb}$	GPx, IU/g Hb	GR, $\mu\text{mol NADPH/g Hb}$
Control group	1.913 (1.485; 2.55)	18.753 (16.023; 19.8)	1.875 (1.845; 1.984)
GERD+AIT	1.2 (1.05; 1.35)	13.32 (11.1; 14.8)	1.31 (1.15; 1.367)
AIT	1.84 (1.62; 2.2)	16.385 (12.122; 17.98)	1.674 (1.6; 1.6)
	$U_{1-2}=1557, p_{1-2}<0.01$ $U_{1-3}=67.5, p_{1-3}>0.05$	$U_{1-2}=248, p_{1-2}<0.01$ $U_{1-3}= 851.5, p_{1-3}<0.01$	$U_{1-2}=0.00, p_{1-2}<0.01$ $U_{1-3}=157, p_{1-3}<0.01$

Note: U_{1-2}, p_{1-2} is the difference between the GERD + AIT group and the control group;

U_{1-3}, p_{1-3} - the difference between the group with isolated AIT and the control group.

The decrease in the activity of the indicators of the enzymatic glutathione system can be regarded as their participation in the active defense mechanisms of the antioxidant system and the control of the formation of toxic compounds in violation of the cell membrane. It can also be assumed that these mechanisms will be "strengthened" by other components of the system, which will prevent the formation of complications at this stage of the course of the disease.

Conclusions. In patients with a combined course of gastroesophageal reflux disease and autoimmune thyroiditis and with isolated autoimmune thyroiditis, control over the antioxidant defense system goes to the second level, which is manifested by changes in the parameters of the glutathione link of the system.

The involvement of the second line of the antioxidant system - one of the regulatory mechanisms of homeostasis - in patients with gastroesophageal reflux disease and autoimmune thyroiditis may be associated with a high hyperreactivity of the nervous system in young people, a short history of the disease (no depletion) and the preservation of the hormonal activity of the thyroid gland.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗУБНИХ ПАСТ З ВМІСТОМ ФТОРУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ПРОЖИВАННЯ В РЕГІОНІ З НИЗЬКИМ ВМІСТОМ ФТОРУ ТА ЙОДУ (ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)

Горзов Віталія Володимирівна
старший викладач кафедри дитячої стоматології

Танасійчук Павло Михайлович

студент

Ужгородський національний університет

м. Ужгород, Україна

Вступ. Закарпаття є унікальною територією, для оцінки впливу фтор-йодного дефіциту на тверді тканини зуба. Порівняно на невеликій території розташовані гірська зона відрогів Українських Карпат, їх передгірська зона та частина Середньодунайської рівнинної низовини.

Загальний вміст фтору у цих зонах, згідно з дослідженнями, дуже низький та становить 0,062мг/л для низинної, 0,078мг/л для передгірської та 0,069мг/л для гірської біохімічної зони.

Через це Закарпатська область відноситься до регіонів з дуже високим рівнем захворювання карієсом з високими показниками його інтенсивності. Саме тому, незважаючи на велику кількість наукових досліджень дане наукове дослідження є актуальним.

Мета роботи. проведення аналізу ефективності використання зубних паст з вмістом фтору не нижче 0,1% та не більше 0,15% у дітей, що проживають в умовах дефіциту фтору та визначення доцільності їх використання населенням Закарпаття.

Матеріали та методи. Дослідження проводилося протягом 2018-2020 років, до експерименту було залучено 300 дітей різного віку, всі вони були поділені на дві вікові групи: від 3 до 6 років(дошкільного віку) та від 13 до 16 років(шкільного віку).

Дослідниками свідомо було виключено вікову групу з 7 до 12 років з метою запобігання зменшення індексів інтенсивності карієсу через зміну тимчасового прикусу на постійний. В кожній віковій групі було виділено контрольну та експериментальну підгрупу.

Перша вікова група(від 3 до 6 років) включала в себе 80 дітей, з яких 20 належали до контрольної підгрупи та 60 до експериментальної. Друга вікова група(від 7 до 16 років) включала в себе 220 дітей, з яких 60 належали до контрольної підгрупи та 160 до експериментальної.

Експериментальній групі було запропоновано протягом одного року використовувати зубні пасти з вмістом фтору не нижче 0,1% та не більше 0,15%. В той самий час, контрольна група дітей протягом року повинна була використовувати зубні пасти без вмісту фтору або з концентрацією не більше 0,1%.

Результати та обговорення. В ході проведення дослідження в групах дітей, які використовували зубні пасти з вмістом фтору більше як 0,1%, значною мірою зменшилась кількість карієсу і, навпаки, спостерігали приріст захворюваності на карієс у контрольної групи дітей.

У першій віковій групі(від 3 до 6 років) до дослідження спостерігали кп індекс на рівні 3.29, а у контрольної групи після проведення дослідження спостерігалось збільшення інтенсивності карієсу на 39%, відповідно індекс кп склав 4.96, тоді як в експериментальної групи спостерігали редукцію карієсу на рівні 11%.

У другій віковій групі(від 13 до 16 років) перед дослідженням спостерігали індекс КПВ на рівні 1.93. У контрольної групи після проведення дослідження також спостерігалось збільшення інтенсивності карієсу на 15%, відповідно індекс КПВ склав 2.22, тоді як в експериментальної групи спостерігалася редукція карієсу на рівні 32%.

Висновки. В ході даного дослідження ми з'ясували, що використання зубної пасти з вмістом фтору на рівні 0,1-0,15% дозволяє зменшити ризик виникнення

та прогресування карієсу у дітей віком від 3 до 6 років та віком від 13 до 16 років.

Тому ми рекомендуємо використовувати зубні пасти з вмістом фтору 0,1-0,15% дітям, що проживають в регіоні з низьким вмістом фтору та йоду в питтєвій воді та продуктах харчування з метою попередження розвитку карієсу та запровадження практики використання паст та інших засобів гігієни органів ротової порожнини в дитсадках та школах після прийому їжі.

**ПЕПТИДНИЙ СКЛАД БЕЗКЛІТИННИХ ЕКСТРАКТІВ З
ДЕЗІНТЕГРАТИВ І КУЛЬТУР *BIFIDOBACTERIUM BIFIDUM* ТА
*LACTOBACILLUS REUTERI***

Книш Оксана Василівна

к.мед.н, старший науковий співробітник

Державна установа «Інститут мікробіології та імунології

ім. І. І. Мечникова

Національної академії медичних наук України»

м. Харків, Україна

Полянська Валентина Павлівна

к.б.н., доцент

Зачепило Світлана Вікторівна

к.мед.н., доцент

Українська медична стоматологічна академія

м. Полтава, Україна

Вступ. Відомо, що білки реалізують свої фізіологічні функції переважно через активовані після їхнього розщеплення пептиди. Мікроорганізми – багате джерело біоактивних пептидів з різним механізмом дії, серед яких важлива роль відводиться протимікробним низькомолекулярним пептидам з молекулярною масою < 10 кДа. Чисельні дослідження свідчать про перспективність їх застосування з лікувально-профілактичною метою. Пробіотичні бактерії *L. reuteri* та *B. bifidum* відомі своєю здатністю продукувати протимікробні пептиди (бактеріоцини): реутерицин, біфідин, біфідоцин В та бактеріоциноподібні речовини, що являють собою складні пептиди з ліпідними і вуглеводними компонентами. Взаємодіючи з аніонними ліпідами мембран, бактеріоцини ініціюють утворення пор, що призводить до підвищеної проникності цитоплазматичної мембрани чутливих клітин. Крім бактерицидної, пептидам бактеріального походження притаманний широкий спектр біологічної активності. Зазвичай пептиди отримують при культивуванні бактерій в рідкому поживному середовищі. Нами був розроблений оригінальний спосіб отримання похідних пробіотичних бактерій шляхом їх дезінтеграції та наступного

культивування у власних дезінтегратах. Склад та біологічну активність отриманих в такий спосіб безклітинних постбіотичних продуктів належить вивчити.

Мета роботи. Дослідити пептидний склад безклітинних екстрактів, отриманих з дезінтегратів і культур *Bifidobacterium bifidum* 1 та *Lactobacillus reuteri* DSM 17938, вирощених у власних дезінтегратах.

Матеріали і методи. В роботі були використані пробіотичні штами *B. bifidum* 1 («Біфідумбактерин», ТОВ «Віво-Актив», Україна) та *L. reuteri* DSM 17938 («БіоГая ОРС», BioGaia Production AB, Швеція). Дезінтеграти отримували шляхом десятиразового термоциклювання бактеріальних суспензій. Заморожування здійснювали пасивним охолодженням зразків об'ємом 50 мл у морозильній камері холодильника до температури $(-23 \pm 1)^\circ\text{C}$, відігрівання – на водяній бані за температури $(37 \pm 1)^\circ\text{C}$ до повного відтавання. Культури одержували в результаті вирощування пробіотичних бактерій у власних дезінтегратах впродовж 72 годин. Безклітинні екстракти готували шляхом центрифугування дезінтегратів і культур та наступного пропускання супернатантів через стерильні мембранні фільтри з діаметром пор 0,2 мкм.

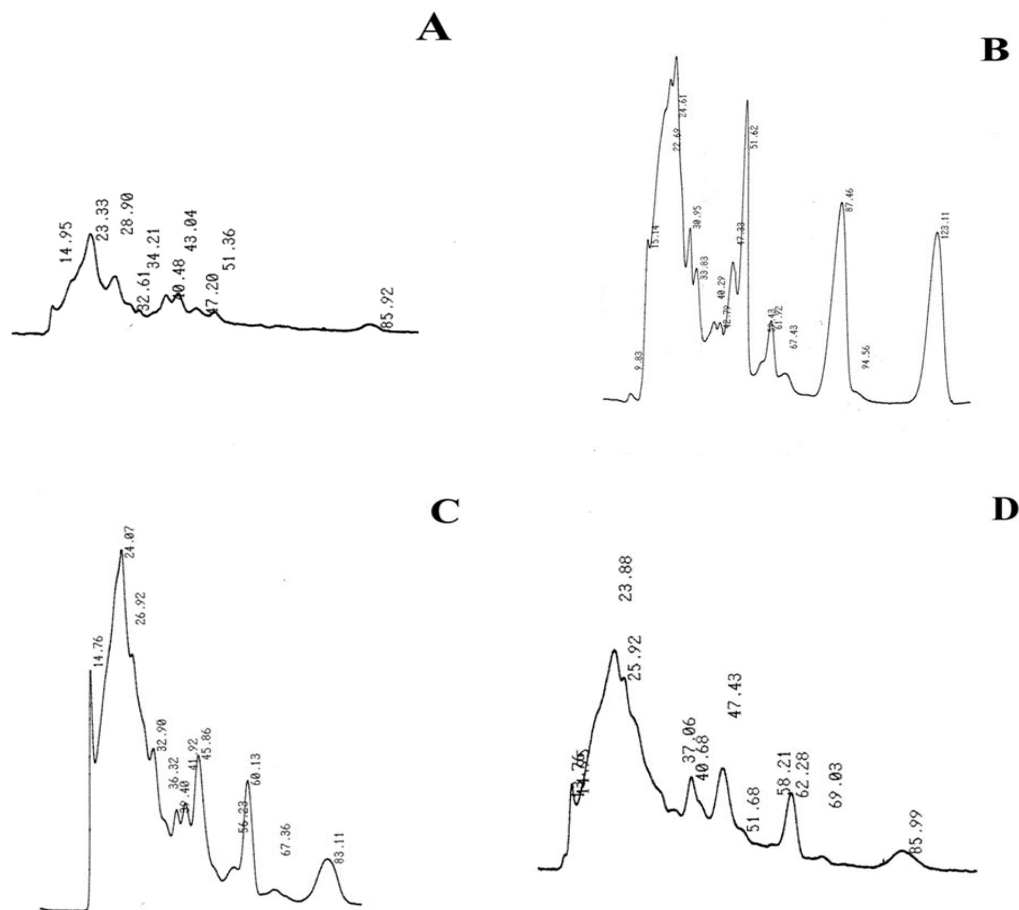
Досліджено пептидний склад чотирьох видів екстрактів: L – фільтрат дезінтеграту *L. reuteri*; B – фільтрат дезінтеграту *B. bifidum*; ML – фільтрат культури *L. reuteri*; MB – фільтрат культури *B. bifidum*.

Дослідження молекулярно-масового розподілу пептидних фракцій проводили за допомогою вискоєфективної гель-проникної хроматографії. Використовували колонку (400 x 16 мм), заповнену полівініловим гелем TSK-Gel Toyopearl HW-40 Fine (Toyo Soda Manufacturing Co, Японія), в якому поліпептидні молекули розподіляються лінійно в діапазоні від 12000 до 200 Да. В колонку вводили 200 мкл екстракту. Як елюент використовували фосфатно-сольовий буфер (Na_2HPO_4 – 18 мМ, NaH_2PO_4 – 12 мМ, NaCl – 100 мМ, pH – 7,4). Елюент подавався в колонку через петлевий інжектор (0,2 мл) зі швидкістю потоку 100 мл/год. Хроматограми реєстрували ультрафіолетовим детектором 2238-Uvicord S II, LKB (Швеція) при довжині хвилі 254 нм. Аналіз

часу утримування і кількісного розподілу окремих фракцій в екстрактах проводили за допомогою інтегратора Waters-746. Колонку калібрували стандартними пептидами з відомою молекулярною масою.

Експерименти проводили тричі. Кожен зразок тестували в трьох повторях. Визначали середні значення отриманих показників ($\bar{x}$) зі стандартними відхиленнями (SD). Значущість різниці між отриманими показниками визначали за допомогою критерію Стюдента. Статистичну обробку даних проводили за допомогою програми Excel 2010 (Microsoft, США).

Результати та обговорення. Хроматографічні профілі досліджених безклітинних екстрактів значно відрізнялися між собою (рис. 1). Речовини, молекулярна маса (м. м.) яких перевищувала 12 кДа, були ідентифіковані як білки, а з м. м. ≤ 6 кДа – як низькомолекулярні пептиди. Кількісний розподіл білків та пептидів за фракціями в дослідних екстрактах відрізнявся. Пік фракції Р, що відповідає білкам, був присутнім на хроматограмах усіх екстрактів. Білкова фракція становила лише 2,7 – 4,8 %, в той час як пептидні фракції сумарно складали від 95,2 до 97,3 %. При цьому відносний вміст білкової фракції у екстрактах L та В був вищим у 1,2 – 1,7 разів ($p < 0,05$), ніж у екстрактах ML та MB. Для всіх екстрактів характерною була відсутність фракцій А (м. м. 6,8 – 12 кДа), В₁ (м. м. 1,4 – 1,6 кДа), С (м. м. 1,2 – 1,3 кДа), F та G (м. м. 0,52 – 0,68 кДа). Фракція І, яка відповідає пептидам з м. м. $\leq 0,25$ кДа, була присутня лише в екстрактах L та ML, причому, у ML – в значно вищому відсотку. У екстрактах L та ML сумарно пептидні фракції з м. м. > 1 кДа складали 91,3 % та 58,3 %, а фракції з м. м. < 1 кДа – 5,6 % та 39,0 %, відповідно. Отримані дані свідчать про те, що в процесі культивування лактобактерій відбувалося значне збільшення вмісту пептидних фракцій з м. м. < 1 кДа. В екстрактах В та MB відношення сумарного вмісту пептидних фракцій з м. м. > 1 кДа до сумарного вмісту пептидних фракцій з м. м. < 1 кДа було приблизно однаковим і складало 83,7 % : 11,5 % та 86,4 % : 10,8 %, відповідно.

Рис. 1. Хроматографічні профілі: А – екстракту L; В – екстракту ML; С – екстракту V; D – екстракту MB.

Визначення біологічної активності кожної пептидної фракції отриманих екстрактів можливе після їх фракціонування із застосуванням препаративної хроматографії.

Висновки. Термоциклювання суспензій пробіотичних клітин та наступне їх культивування у власних дезінтегратах дозволяє отримати у позаклітинному середовищі бактеріальні білки і пептиди. Білковий компонент безклітинних екстрактів складається переважно з пептидів різної молекулярної маси. Співвідношення пептидних фракцій відрізняється у екстрактах, отриманих різними способами (з дезінтегратів або з культур). Крім того, пептидний склад екстракту залежить від виду бактерій, з якого його виготовили. Пептиди безклітинних екстрактів, отриманих розробленим способом, потребують подальшої ідентифікації і вивчення їх біологічної активності.

**ПРОВІДНІ ГЕНИ ОСТЕОПОРОТИЧНОГО РИЗИКУ ПРИ
КОМОРБІДНОСТІ ХРОНІЧНОГО ПАНКРЕАТИТУ ТА
ГІПЕРТОНІЧНОЇ ХВОРОБИ**

Пасієшвілі Людмила Михайлівна

д.мед.н., професор

В'юн Тетяна Іванівна

Асистент

Карая Олена Володимирівна

к.мед.н., асистент

Малик Наталія Віталіївна

к.мед.н., доцент

Кафедра загальної практики – сімейної медицини

та внутрішніх хвороб

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Вступ. На теперішній час хвороби суглобів, кісток та хребта доволі часто розглядають в контексті ускладнень, що виникають при коморбідному перебігу багатьох захворювань внутрішніх органів. Серед таких хвороб розглядають захворювання травного тракту, серцево-судинної системи, ендокринні захворювання тощо. Формування хронічних захворювань органів травлення, безсумнівно, негативно відбивається на метаболізмі кальцію. Так, виникнення синдромів мальдигестії та мальабсорбції при багатьох захворюваннях травного тракту призводить до порушення засвоєння мінеральних і органічних речовин, сприяє формуванню гіпокальціємії і, в кінцевому рахунку, зниженню мінеральної щільності кісткової тканини [1, 2]. Одним із таких захворювань, що негативно впливає на кістковий метаболізм є хронічний панкреатит [3]. Тривалий перебіг захворювання, його рецидивуючий характер, що супроводжується порушенням всмоктування багатьох макро- та мікроелементів, сприяє формуванню патологічного процесу, тобто вторинного остеопорозу [4]. Іншою поширеною патологією, що робить вагомий внесок у

розвиток ОП є гіпертонічна хвороба [5]. Системне ураження судин з формуванням ендотеліальної дисфункції, одним з механізмів якої є взаємодія про- та протизапальних імунних механізмів, порушення клітинної мембрани як поточних змін у складі жирних кислот, так і дисбалансу процесів ПОЛ-АОС, вплив захворювань на макроелементний склад організму, вітамінний баланс можуть розглядатися в ролі спільних патогенетичних ланок ГХ та ХП [6]. У такому разі можна припустити, що спільні патогенетичні ланки можуть посилюватися та сприяти виникненню ускладнень, причому не тільки завдяки їх поєднанню, але й провокуватися кожною нозологічною формою. Означені захворювання були названі кальційзалежними, а їх перебіг було асоційовано з формуванням вторинного остеопорозу [7, 8]. Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно визначила ОП як одне з десяти найважливіших хронічних захворювань людства, оскільки він дуже широко поширений, має чітке визначення, методи діагностики, і достатні можливості для профілактики та лікування.

Роботами низки дослідників визначено, що розвиток захворювань та їх ускладнень може бути результатом наявності генів-кандидатів, несприятливий поліморфізм яких може провокувати зміни в патогенетичних напрямках перебігу хвороб. Серед багатьох генів, що беруть участь в регуляції метаболізму кісткової тканини, особлива роль належить гену рецепторів вітаміну Д (VDR), гену лактази (LCT) та гену фарнезилдифосфатсинтази (FDPS) [9, 10]. Тобто участь цих генів можна розглядати як провідний фактор, що обумовлює формування вторинного остеопорозу.

Мета роботи: визначити генетичні детермінанти остеопоротичного ризику при коморбідності кальційзалежних захворюваннях – хронічному панкреатиті та гіпертонічній хворобі.

Матеріали та методи дослідження. В роботі прийняло участь 110 пацієнтів на ХП, який у 70 випадках перебігав у поєднанні з ГХ (основна група). 40 осіб складала групу порівняння, до якої увійшли пацієнти на ізольований перебіг ХП. Серед обстежених переважали жінки (73 особи –

66,4%). Вік хворих коливався від 29 до 43 років та в середньому по групах складав $33,2 \pm 2,1$ (основна) та $32,9 \pm 3,1$ роки (порівняння). До контрольної групи увійшло 78 практично здорових осіб аналогічного віку та статі, що дозволило співставити отримані результати.

Верифікацію діагнозу ГХ, визначення стадії та ступеня захворювання проводили згідно рекомендацій Європейського товариства гіпертензії (ESH) по веденню артеріальної гіпертензії (2018 р.) та рекомендацій робочої групи з артеріальної гіпертензії Української асоціації кардіологів (2019 р.).

Діагноз ХП встановлювали на основі скарг пацієнтів, даних анамнезу, результатів клініко-лабораторних та інструментальних методів дослідження, посилаючись на наказ МОЗ України №271 від 13.06.2005р., оновлений 10.09.2014 р. наказом №638.

Стан екскреторної функції ПЗ оцінювали за рівнем панкреатичної еластази-1 в сироватці крові пацієнтів. Проводили імуноферментним методом з використанням комерційних тест-систем фірми «ScheBo» (Німеччина). Структурний стан ПЗ визначали при проведенні УЗ-дослідження.

Вимірювання офісного артеріального тиску (АТ) здійснювали згідно Уніфікованого клінічного протоколу медичної допомоги при артеріальній гіпертензії, затвердженого Наказом МОЗ України від 24.05.2012 р. №384. Визначення поліморфізму гену рецепторів вітаміну D, поліморфізму маркера 13910 C/T гену LCT та поліморфізму гена фарнезилдифосфатсинтази (*FDPS* с.IVS1 T-99G) проводили з використанням наборів фірми «Літех» (Росія) методом полімеразної ланцюгової реакції.

Аналіз частоти та характеру абсорбціометрично верифікованих порушень СФСКТ методом двухенергетичної рентгенівської абсорбціометрії (DEXA).

Отримані дані обробляли методом аналізу таблиць сполученості за допомогою пакета програм Statistica. Статистичну значущість результату оцінювали за допомогою критерію Пірсона χ -квадрат.

Результати та їх обговорення. Усі пацієнти з ГХ належали до II стадії та 2-го ступеню артеріальної гіпертензії: середній систолічний АТ по групі дорівнював $164 \pm 6,3$ мм рт.ст. та діастолічний – $98,4 \pm 3,1$ мм рт.ст.

Більшість пацієнтів основної групи та групи порівняння за рівнем панкреатичної еластази-1 мали середню ступінь тяжкості екскреторної недостатності підшлункової залози (43 – 61,4% та 25 – 62,5% відповідно). Хворі з тяжкою формою екскреторної недостатності до роботи не залучалися. Проведене УЗ дослідження поряд з клінічною симптоматикою давало змогу підтвердити наявність хронічного панкреатиту: визначали вогнища запалення та фіброзну тканину в залозі.

Аналіз частоти та характеру абсорбціометрично верифікованих порушень структурно-функціонального стану кісткової тканини СФСКТ за даними ДЕХА показало, що у 110 пацієнтів з ХП зміна мінеральної щільності кісткової тканини (МЩКТ) реєструвалися в 33 випадках (30%). При цьому в основній групі ознаки остеопорозу ОП були підтверджені у 11 осіб (15,7%), а остеопенії – в 12 випадках (17,1%). У групі порівняння ці показники склали 10% (4 особи) і 15% (6) відповідно.

При визначенні поліморфізму гену рецепторів вітаміну Д було виявлено статистично значущу залежність у розподілі алелів гену від групи пацієнтів ($\chi^2=30,08$, $df = 4$, $p < 0,01$). Так, за результатами генетичного тестування пацієнти контролю були розподілені на три групи. Так, до першої групи увійшло 17 осіб (24,3%), що були носіями bb-генотипу; 2 група – носії Bb-генотипу – 34 (48,6 %) та 3 група – носії BB-генотипу – 19 осіб (27,1 %). В групі пацієнтів на ізольований ХП генотип bb зустрічався у 22,5 % випадків (9 осіб); BB – у 35 % (14) та Bb – у 42,5 % (17 осіб). При поєднанні ХП і ГХ розподіл був наступним: 15,7% (11 осіб), 51,4 % (36) та 32,9 % (23 особи) відповідно. Таким чином, переважна більшість хворих на ХП, обтяжений ГХ (51,4%), мали несприятливий генотип BB, який в 1,5 разів частіше реєструвався по відношенню до групи порівняння та в 1,9 рази по відношенню до контролю.

Розподіл частот генотипів гену *LCT* в контрольній групі осіб відповідав наступному: генотип ТТ зустрічався з частотою 19,2% (n=15), генотип СТ – 32,1% (n=25) та генотип СС – 48,7% (n=38). В групі порівняння генотип Т/Т виявлено у 17,5% пацієнтів (n=7); генотип СТ гена *LCT* реєстрували у 27,5% обстежених (n=11) та генотип СС – у 55% (n=22). При визначенні розподілу генотипів та алелів у основній групі хворих було встановлено, що генотип ТТ було притаманне 11 пацієнтам (15,7%), генотип СТ – 20 (28,6%) та СС-генотип визначали у 39 хворих з поєднанням ХП та ГХ, що склало 55,7%.

Статистично значущий характер мала залежність від групи генотипів поліморфного гена *FDPS* ($\chi^2 = 23,58$, $df = 2$, $p < 0,01$). В групі контролю носії СС-генотипу були представлені 2 особами (2,6%); носіїв АС-генотипу було 24 (30,8%), а генотип АА встановлено у 52 осіб (66,6%). У групі порівняння (пацієнти з ХП) генотип СС зустрічався в 22,5% випадків (9 осіб); АС - у 37,5% (15) та АА - в 40,0% (16). При поєднаному перебігу ХП та ГХ поліморфізм гена *FDPS*: 30,0% (21 пацієнтів), 22,9% (16) і 47,1% (33) відповідно. Таким чином, при порівнянні з контролем у пацієнтів обох груп відзначено «наростання» частоти генотипу СС: $2,6 \pm 1,8\%$ в контролі; $22,5 \pm 6,6\%$ і $30,0 \pm 5,5\%$ при ХП та його поєднанні з ГХ відповідно на тлі зниження частоти генотипу АА ($66,7 \pm 5,3\%$, $40,0 \pm 7,7\%$, $47,1 \pm 6,0\%$ відповідно).

Зіставлення несприятливих алелів всіх трьох генів для загальної вибірки пацієнтів (188 осіб) найбільшу кількість випадків склало поєднання несприятливих алелей ВВ гена *VDR*, СТ гена *LCT* і СС гена *FDPS* - 38,9%, це значення має статистично значимий характер ($\chi^2 = 9,06011$, $df = 4$, $p = 0,05$).

У розподілі частот сукупності генів *VDR*, *LCT* і *FDSP* у пацієнтів з ізольованим ХП (n=40) найбільшу кількість випадків склало поєднання несприятливих алелей ВВ гена *VDR*, СС гена *LCT* і АС гена *FDPS* - 40,4%.

Результати співставлення несприятливих алелей в групі ХП поєднаний з ГБ (n=70) також мають статус гіпотези про тенденції сумісного розподілу. Поєднання несприятливих алелей ВВ гена *VDR*, СС гена *LCT* і СС гена *FDPS* - 40,7%. Таким чином, можемо зазначити, що внаслідок нечисленної вибірки

більшість даних не мають статистично значущих результатів. При сумісному аналізі трьох генів чітко просліджується тенденція сполучення несприятливих алелей В гена VDR, і алелі С гена LCT і FDPS

Висновки. Хворі на ХП та ГХ є пацієнтами підвищеного остеопоротичного ризику, який проявляється збільшенням кількості переломів (без чіткого зв'язку зі змінами МЦКТ) порівняно зі здоровими особами. В якості генетичних детермінант розвитку остеопенічного синдрому у даних хворих є наявність алеля ВВ гена VDR і алеля СС гена FDPS. Наявність алеля СС гена LCT не має самостійного предиктивного значення, проте в комплексі з означеними варіантами генів VDR і FDPS сприяє збільшенню остеопоротичного ризику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Institute of Medicine (US) Committee to Review Dietary Reference Intakes for Vitamin D and Calcium / Ross A. C., Taylor C. L., Yaktine A. L. et al. // Dietary Reference Intakes for Calcium and Vitamin D. – 2011. - Washington (DC): National Academies Press (US); 2011. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK56070>.
2. Viun T. Pathogenetic links of the combined course of chronic pancreatitis and hypertensive disease and their role in the formation of complications / T. Viun, L. Pasiashvili // Georgian medical news. – 2018. – № 10 (283). – P. 81–84.
3. Manohar M., Manohar M., Verma A.K., Venkateshaiah S.U. [et al] Pathogenetic mechanisms of pancreatitis // World J. Gastrointest. Pharmacol. Ther. 2017. Vol. 8, № 1. P. 10–25.
4. Вьун Т.И., Пасиешвили Л.М. Приоритеты диагностического поиска остеопенических состояний у пациентов с хроническим панкреатитом и гипертонической болезнью.// Український рецензований науково-практичний спеціалізований журнал «Сучасна гастроентерологія». 2018. №3(101). с.14-20. ISSN 2521-649X (Online)

5. Bang D, Xu J, Keenan R, Pike V, Lehmann R, Tenner C, Crittenden D, Pillinger M, Krasnokutsky S. Cardiovascular Disease Prevalence in Patients with Osteoarthritis, Gout, or Both. *Bulletin of the Hospital Joint Disease*. 2016; 74: 113-8. PMID: 27281314
6. Бабінець Л.С., Квасніцька О.С., Мігенько Л.М., Пінкевич О.Я. Остеодефіцит і вплив супутньої патології на його глибину при хронічному панкреатиті // *Буковинський медичний вісник*. — 2011. — Т. 15, № 2(58). — С. 183-185
7. Duggan SN, O’Sullivan M, Hamilton S, Feehan SM, Ridgway PF, Conlon KC. Patients with chronic pancreatitis are at increased risk for osteoporosis. *Pancreas*. 2012; 41 (7): 1119-24. PMID: 22836855. DOI: 10.1097/MPA.0b013e31824abb4d
8. Kendir C., van den Akker M., Vos R [et al.] Cardiovascular disease patients have increased risk for comorbidity: A cross-sectional study in the Netherlands / // *Eur. J. Gen. Pract.* 2017. No. 23. P. 1–6.
9. Marozik P., Mosse I., Alekna V., Rudenko E. et al. Association Between polymorphisms of VDR, COL1A1 and LCT genes and Bone Mineral Density in Belarusian women with severe postmenopausal osteoporosis // *Medicina (Kaunas)*.- 2013. - P. 177–183.
10. Olmos JM, Zarrabeitia MT, Hernandez JL, et al. Common allelic variants of the farnesyl diphosphate synthase gene influence the response of osteoporotic women to bisphosphonates. *Pharmacogenom J*. 2012; 12:227-32. doi: 10.1038/tpj.2010.88

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ НАДАННЯ КОМПЛЕКСНИХ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ЖІНОЧОМУ НАСЕЛЕННЮ НА ПЕРВИННОМУ РІВНІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Щербінська Олена Станіславівна

к.мед.н., Національна медична академія
післядипломної освіти ім. П.Л.Шупика
м. Київ, Україна

Слабкий Геннадій Олексійович

д.мед.н., проф.
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна

Резюме. Визначені переваги та ризики надання комплексних медичних послуг жіночому населенню на первинному рівні надання медичної допомоги. Основні переваги: підвищення фізичної доступності комплексної медичної допомоги жіночому населенню, покращення внутрішньосекторального співробітництва з надання медичної допомоги жіночому населенню, підвищення рівня прихильності жінок до регулярного проходження цільових профілактичних оглядів та підвищення частки жінок які охоплені профілактичними цільовими оглядами, підвищення ефективності комунікаційно-інформаційної діяльності, підвищення частки візуальних форм злоякісних новоутворень які виявлені на ранніх стадіях розвитку. Основні ризики: низький рівень професійної готовності сімейних медсестер та сімейних лікарів, збільшення дублювання медичних послуг, низький рівень діагностичних можливостей у сімейних лікарів, низький рівень взаємодії служб ПМСД та служб акушерства і гінекології та низький рівень матеріально-технічного забезпечення сімейних амбулаторій.

Ключові слова: жінки, медична допомога, первинний рівень, переваги, ризики.

Мета роботи: встановити переваги та ризики надання комплексних медичних послуг жіночому населенню на первинному рівні надання медичної допомоги.

Матеріали і методи. Під час виконання дослідження було використано метод експертних оцінок, статистичний метод та метод структурно - логічного аналізу. За допомогою спеціально розробленої анкети, в розробці якої приймало участь 5 лікарів акушерів-гінекологів, 5 сімейних лікарів та 3 науковців, було експертним шляхом оцінено переваги та ризики надання комплексних медичних послуг жіночому населенню на первинному рівні надання медичної допомоги. Експертами виступили 50 лікарів акушерів-гінекологів, 50 сімейних лікарів. Статистичну обробку матеріалу проводили з використанням програм Microsoft Excel і Statistica - 6. Конфіденційність даних про заключення експертів збережено.

Результати та їх обговорення.

На початку дослідження аналізувалися дані експертів, щодо переваг надання медичних послуг жіночому населенню на первинному рівні надання медичної допомоги. Табл.1.

Таблиця 1

Переваги надання медичних послуг жіночому населенню на первинному рівні надання медичної допомоги (результати експертної оцінки)

Можливі ризики	Лікарі акушери - гінекологи		Сімейні лікарі	
	абс	%	абс	%
Підвищення фізичної доступності медичної допомоги жінкам.	43	86,0	47	94,0
Зменшення дублювання видів медичної допомоги.	24	48,0	39	78,0
Більший рівень довіри до сімейних лікарів.	29	58,0	33	66,0
Підвищення ефективності використання ресурсів.	24	48,0	27	54,0
Підвищення ефективності	41	82,0	46	92,0

комунікаційно-інформаційної діяльності.				
Зменшення рівня небажаної вагітності.	35	70,0	42	84,0
Підвищення рівня прихильності підлітків та молоді до безпечної статевої поведінки та відповідального ставлення до збереження репродуктивного здоров'я.	40	80,0	43	86,0
Покращення внутрішньосекторального співробітництва з надання медичної допомоги жіночому населенню	44	88,0	45	90,0
Підвищення рівня прихильності жінок до регулярного проходження цільових профілактичних оглядів.	43	86,0	45	90,0
Підвищення частки жінок які охоплені профілактичними цільовими оглядами.	43	86,0	45	90,0
Підвищення частки візуальних форм злоякісних новоутворень які виявлені на ранніх стадіях розвитку.	38	76,0	47	94,0
Більш високі можливості формування у підлітків відповідального ставлення до збереження репродуктивного здоров'я.	39	78,0	41	82,0

Аналіз отриманих результатів експертного заключення показав, що обидві групи незалежних експертів в якості переваги відмітили підвищення фізичної доступності комплексної медичної допомоги жіночому населенню при цьому експерти лікарі акушери-гінекологи високо оцінили наступні переваги: покращення внутрішньосекторального співробітництва з надання медичної допомоги жіночому населенню (88,0%), підвищення рівня прихильності жінок до регулярного проходження цільових профілактичних оглядів та підвищення частки жінок які охоплені профілактичними цільовими оглядами (86,0%), підвищення ефективності комунікаційно-інформаційної діяльності (82,0%), підвищення рівня прихильності підлітків та молоді до безпечної статевої поведінки та відповідального ставлення до збереження

репродуктивного здоров'я (80,0%). Експерти лікарі загальної практики - сімейні лікарі в якості переваг відмітили наступне: підвищення частки візуальних форм злоякісних новоутворень які виявлені на ранніх стадіях розвитку (94,0%), підвищення ефективності комунікаційно-інформаційної діяльності (92,0%), покращення внутрішньосекторального співробітництва з надання медичної допомоги жіночому населенню, підвищення рівня прихильності жінок до регулярного проходження цільових профілактичних оглядів, підвищення частки жінок які охоплені профілактичними цільовими оглядами (90,0%).

Відповідно до поставленої мети наступним кроком дослідження було встановлення можливих ризиків надання медичних послуг жіночому населенню на первинному рівні надання медичної допомоги. Отримані дані наведено в табл. 2.

Отримані результати показали, що експерти лікарі акушери-гінекологи в першу чергу відзначили такі ризики як низький рівень професійної готовності сімейних медсестер (92,0%) та сімейних лікарів (90,0%), збільшення дублювання медичних послуг (90,0%), низький рівень діагностичних можливостей у сімейних лікарів (86,0%), низький рівень взаємодії служб ПМСД та служб акушерства і гінекології та низький рівень матеріально-технічного забезпечення сімейних амбулаторій (84,0%).

Експерти лікарі загальної практики - сімейні лікарі в до головних ризиків віднесли низький рівень взаємодії служб ПМСД та служб акушерства і гінекології (88,0%), низький рівень діагностичних можливостей у сімейних лікарів (84,0%), низький рівень внутрішньосекторального співробітництва з надання комплексної медичної допомоги жіночому населенню та низький рівень матеріально-технічного забезпечення сімейних амбулаторій (80,0%).

Таблиця 2

**Можливі ризики надання медичних послуг жіночому населенню на
первинному рівні надання медичної допомоги (результати експертної
оцінки)**

Можливі ризики	Лікарі акушери - гінекологи		Сімейні лікарі	
	абс	%	абс	%
Низький рівень взаємодії служб ПМСД та служб акушерства і гінекології.	42	84,0	44	88,0
Низький рівень професійної готовності сімейних лікарів.	45	90,0	37	74,0
Низький рівень професійної готовності сімейних медсестер.	46	92,0	37	74,0
Низький рівень матеріально-технічного забезпечення сімейних амбулаторій.	42	84,0	40	80,0
Несвоєчасне надання допомоги при ускладненні вагітності.	38	76,0	32	64,0
Несвоєчасне надання допомоги при гострих гінекологічних захворюваннях.	38	76,0	32	64,0
Неякісне лікування при інфекціях, що передаються статевим шляхом.	39	78,0	35	70,0
Відсутність мотивації медичних працівників ПМСД до надання комплексних медичних послуг даного напрямку.	40	80,0	27	57,0
Низький рівень діагностичних можливостей у сімейних лікарів.	43	86,0	42	84,0
Низький рівень довіри жінок до медичних працівників ПМСД.	37	74,0	29	58,0
Збільшення дублювання медичних послуг	45	90,0	32	64,0
Низький рівень внутрішньосекторального співробітництва з надання комплексної медичної допомоги жіночому населенню.	37	74,0	40	80,0

На низький рівень професійної підготовки сімейних лікарів та сімейних медичних сестер вказало 74,0% експертів.

Висновки

Визначені в ході експертного дослідження переваги та ризики надання комплексних медичних послуг жіночому населенню на первинному рівні надання медичної допомоги мають бути враховані на етапі інтеграції акушерсько-гінекологічної допомоги на первинний рівень і врахованими на етапі підготовки медичних працівників та матеріально-технічної бази сімейних амбулаторій.

CHEMICAL SCIENCES

CALCULATION OF DENSITY AND MOLAR VOLUME OF COMPOUNDS THROW THE AVERAGE MOLAR VOLUMES OF CHEMICAL ELEMENTS

Kozub Pavlo Anatolijovuch

Candidate of Technical Science, Associate Professor
Kharkiv National University of Radio Electronics

Kozub Svitlana Mukolaivna

Candidate of Technical Science, Associate Professor
Kharkiv National Medical University
Kharkiv, Ukraine

Introductions. Mass, volume and the presence of indivisible particles - atoms are the main concepts for determining matter in modern chemistry, which leads to the formulation of the main principle - the law of conservation of mass.

Therefore, all stoichiometric calculations in chemistry are based on the principle of additivity of atomic masses and independence of compound mass from its structure. This allows calculations by chemical formula, regardless of its phase state, composition, or conditions of its production.

The logical development of this approach should be the assumption of the invariance of the volume of atoms in the formation of chemical compounds. But so far this approach is almost undeveloped.

The basis of the modern approach to the calculation of the spatial characteristics of compounds is the modeling of their structure on the basis of various theoretical models, the structure of bonds between atoms, and, most importantly, the definition of molecules as separate independent objects.

As a result, today, different types of radii are used for both individual atoms and functional groups, various corrections are made to the effect of charge, relative position, etc .. But a general and simple algorithm for calculating the density or molar

volume, the most necessary from the point of view of practical use of characteristics, still does not exist. So far, the only achievement of modern chemistry in this matter is still the law of constant molar volume of gas.

Aim. To solve this problem the simple condensed matter model, which requires a minimum information about the compound but best describes the already known experimental data of the density of the compounds in the condensed state is required.

Materials and methods. The basic principle of this model is the position that the shape and volume of atoms are independent of each other. The second principle is the position that the total volume depends on the relative position of the atoms.

According to this provision, in the case of a random relative position of atoms in a substance (amorphous, vitreous, liquid), the volume of a mixture of atoms will be the sum of the volumes of individual atoms arranged like soft spherical objects occupying all possible interatomic space, and thus their total volume will consist of the volumes of each of the atoms.

In the presence of features in the form of atoms, their groups with a smaller volume (molecules, crystal lattices), or a larger volume (densely packed crystals) due to the denser arrangement of atoms or with the presence of space between atoms (layered structures, molecular crystals, cellular structures) may be formed. The average molar volume of such compounds will naturally differ from the molar volume of the liquid or amorphous state.

Results and discussion. Analysis of the available experimental data has shown that, indeed, the main parameter that determines the molar volume is the chemical composition of the substance. The experimental values of the molar volume of the compound depending on temperature, pressure, phase state, polymorphic modification is differed on average by 10% (although for some classes of compounds reaches 300%), which allows to calculate the molar volume and density of the compound for condensed state by chemical formula with this accuracy even without determining its structural features.

Thus, for the case when the average volume of a substance in the condensed state does not depend on specific conditions (ie the structure of the substance and its composition), it can be represented by the sum of the average volumes of each of atoms and depends only on the number of atoms in the substance.

$$V_c = \sum n_i \cdot V_i$$

were,

V_c – average molar volume of compound, cm³/mol;

n_i – the number of i-element atoms in the compound;

V_i – average molar volume of i-element, cm³/mol.

In this case the average density can be obtained as the ratio of the average molar mass to the average molar volume

$$d_c = \frac{M_c}{V_c}$$

$$M_c = \sum n_i \cdot M_i$$

were,

d_c – density of compound, cm³/g;

M_c – molar mass of compound, g/mol;

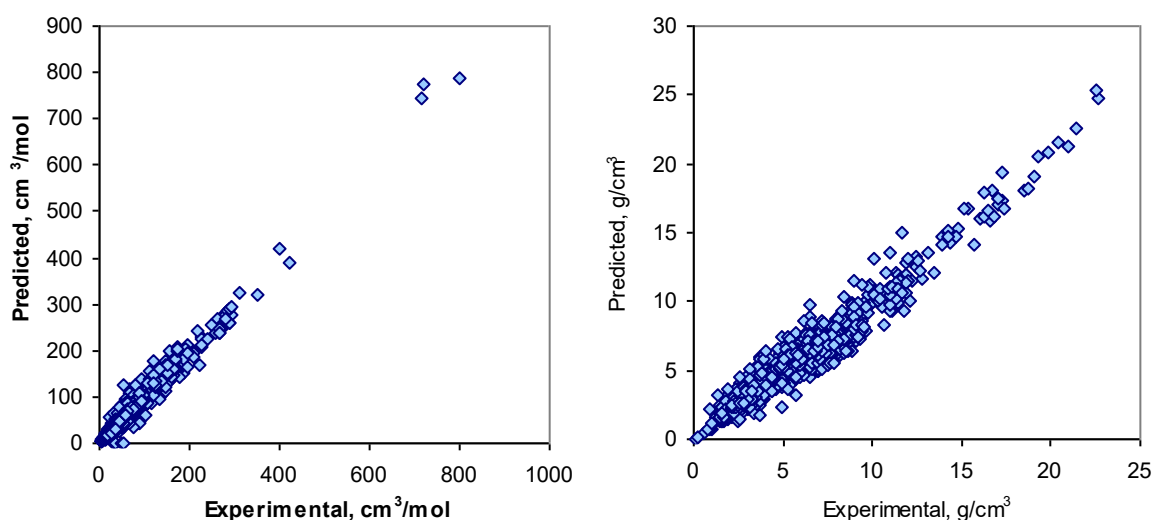
n_i – the number of i-element atoms in compound;

M_i – molar (atomic) mass of the i-element, g/mol.

For calculations of the average molar volumes of the elements, experimental data of the density of 1233 compounds were used, the number of compounds for individual elements reached 55, for some unexplored elements only 3 compounds were taken. Some compounds were represented by several polymorphic modifications, and different phases (solid and liquid).

An additional test of the reliability of the obtained values was the presence of their regular changes depending on the period and group of elements in the periodic table.

Fig.1 Results of calculations of molar volume and density

Thus, these studies allow us to obtain the average volumes of elements (Table 1), which with an average error of up to 11.9% allow to calculate the molar volume and with an average error of up to 11.5% the density of the compound in the condensed phase only by chemical formula (Fig.1).

As expected, several groups of compounds that had systematic deviations from the general dependence were identified in the calculations, but all of them can be explained by the peculiarities of their structure.

As expected, several groups of compounds that had systematic deviations from the general dependence were identified in the calculations, but all of them can be explained by the peculiarities of their structure.

Thus, active metals, inert and diatomic gases, coordination compounds had larger molar volumes, with patterns that will be determined in future studies.

The addition of new compounds to the calculations did not increase the calculation error and statistically significant changes in the values of the average volumes of the elements, which indicates the reliability of the obtained data.

Table 1**Average molar volumes of elements, cm³ / mol**

H	4.1	Sc	7.9	Nb	8.8	Pm	12.6	Tl	12.5	Md	14.8
He	7.4	Ti	6.5	Mo	8.6	Sm	13.1	Pb	17.2	No	16.0
Li	5.4	V	5.8	Tc	9.3	Eu	13.7	Bi	20.4	Lr	10.0
Be	4.5	Cr	5.8	Ru	8.1	Gd	14.4	Po	24.5	Rf	8.4
B	4.4	Mn	6.8	Rh	7.8	Tb	17.3	At	30.0	Db	7.6
C	5.7	Fe	5.5	Pd	8.3	Dy	16.0	Rn	36.9	Sg	8.0
N	5.9	Co	4.6	Ag	11.3	Ho	15.8	Fr	30.0	Bh	8.6
O	6.7	Ni	4.8	Cd	13.0	Er	15.5	Ra	25.0	Hs	7.5
F	8.2	Cu	7.9	In	11.5	Tm	15.3	Ac	17.3	Mt	7.5
Ne	13.3	Zn	9.4	Sn	15.5	Yb	16.3	Th	15.4	Ds	8.5
Na	10.9	Ga	9.2	Sb	19.1	Lu	10.4	Pa	13.8	Rg	17.5
Mg	7.8	Ge	11.5	Te	23.0	Hf	8.8	U	12.4	Cn	20.0
Al	7.4	As	14.1	I	27.5	Ta	7.7	Np	11.0	Nh	14.0
Si	8.7	Se	17.4	Xe	31.0	W	8.1	Pu	11.7	Fl	20.0
P	10.3	Br	21.1	Cs	27.2	Re	8.7	Am	12.4	Mc	25.0
S	12.3	Kr	25.1	Ba	22.0	Os	7.7	Cm	13.2	Lv	30.0
Cl	14.9	Rb	21.3	La	19.4	Ir	7.6	Bk	16.2	Ts	36.0
Ar	19.2	Sr	16.6	Ce	17.4	Pt	8.6	Cf	15.0	Og	42.8
K	17.8	Y	11.4	Pr	15.6	Au	14.5	Es	14.9		
Ca	14.5	Zr	9.8	Nd	14.1	Hg	16.4	Fm	14.8		

Conclusions. Thus, the use of average molar volumes of elements makes it easy to determine not only the mass characteristics of compounds, but also such important characteristics as density and molar volume only by a chemical formula with an average error of 12%. And taking into account the structural features of the compounds, this error can be significantly reduced.

REFERENCES

1. W. L. Bragg. The arrangement of atoms in crystals. Lond. Edinb. Dubl. Phil. Mag., 40(236):169–189, 1920.
2. Mack, E., The Spacing of Non-Polar Molecules in Crystal Lattices: The Atomic Domain of Hydrogen, J. Am. Chem. Soc., 1932, vol. 54, no. 6, pp. 2141–2165.
3. Pauling, L., The Nature of the Chemical Bond, Ithaca: Cornell Univ., 1960, 3rd ed.
4. Bondi, A., Van der Waals Volumes and Radii, J. Phys. Chem., 1964, vol. 68, no. 3, pp. 441–451
5. Waber JT, Cromer DT. Orbital radii of atoms and ions. J Chem Phys 1965; 42: 4116-23.
6. Ghosh DC, Biswas R. Theoretical calculation of absolute radii of atoms and ions. part 1. the atomic radii. Int J Mol Sci 2002; 3: 87-113.
7. P. Ganguly, “Atomic sizes and atomic properties,” J. Phys. B At. Mol. Opt. Phys., vol. 41, no. 10, p. 105002, May 2008
8. A. Houari, “Hall determination of atomic radii,” Inst. Phys., vol. 43, pp. 519–521, 2008.

ОПТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТВЕРДЫХ РАСТВОРОВ $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$

Гасанов Назим Захид оглу,
кан. физ. – мат. наук, ведущий науч.
сотр. Института физики НАН
Республики Азербайджан
Ашуров Жасур Джураевич
Ходжаев Уткир Октамович
Нарзуллаева Зилола Мухитдиновна
Намозов Ихтиёр Усмонович
Хожиев Тухта Сироч огли.
Преподаватели БухМИ
им. Абу Али ибн Сино, Узбекистан

Аннотация. В работе исследованы низкотемпературные спектры экситонного поглощения в легированных железом Fe монокристаллах $TlGaS_2$. Установлены закономерности их изменения в зависимости от степени легирования. Рассчитаны параметры экситонных состояний в твердых растворах $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$.

Ключевые слова. низкотемпературные спектры, экситонного поглощения, легированных железом, степени легирования, параметры, экситонных состояний.

Введение. Возрастающие потребности современной микро- и оптоэлектроники стимулируют развитие научных исследований в направлении поиска новых полупроводниковых материалов, обладающих, в частности, спецификой строения кристаллической решетки. К числу подобных материалов относятся и низкоразмерные халькогениды, имеющие слоистые и цепочечные структуры. В последнее время выявлено немало интересных особенностей их электрических, фотоэлектрических и оптических свойств, а также перспектив их практического использования. Однако на сегодняшний день их потенциальные возможности раскрыты далеко не полностью. Исследования оптических свойств полупроводников и диэлектрических соединений

позволяют получить сведения об их зонной структуре, о локальных центрах окраски, захвата, рекомбинации и др.

Оптические свойства монокристаллов TlGaS_2 в области края фундаментального поглощения изучались в [1 - 5], однако остался спорным вопрос о наличии непрямых переходов в этих кристаллах. Хотя анализ спектральной зависимости коэффициента поглощения [2] указывает на возможность существования таких переходов, но не удавалось получить доказательства этого при низких температурах. При 77 К обнаружена экситонная полоса поглощения с $\lambda = 476,8 \text{ nm}$ и полушириной 5 nm, имеющая положительный температурный коэффициент $1 \cdot 10^{-4} \text{ eV/K}$. Эта полоса была поляризована, преимущественно, в $\mathbf{E} \perp \mathbf{C}$. Исследована также [5] дисперсия показателя преломления у края полосы фундаментального поглощения с учетом многократного отражения и собственной интерференции.

Из выше изложенных обзорных результатов известно, что в литературе имеется достаточно большое количество работ, посвященных исследованию оптических свойств монокристаллов TlGaS_2 . Несмотря на большое число работ по исследованию оптических свойств монокристаллов TlGaS_2 , в литературе почти отсутствуют данные по оптическим свойствам твердых растворов на его основе $\text{TlGa}_{1-x}\text{Fe}_x\text{S}_2$. Решение этих задач является актуальной проблемой физики твердого тела, и она требует результатов новейших исследований в области оптоэлектроники, которые непосредственно связаны с развитием технических возможностей микроэлектроники и нанотехнологии.

Цель работы. Выбранные нами для исследования тройные слоистые полупроводниковые соединения TlGaS_2 а также твердых растворов замещения $\text{TlGa}_{1-x}\text{Fe}_x\text{S}_2$ склонны к изоморфизму, структурно-фазовым переходам и другим видам нестабильности, поэтому имеющиеся в научной литературе данные относительно этих соединений не согласуются между собой, а часто и противоречат друг другу. Главной причиной неоднозначности в подобных случаях может стать изучение различными авторами разных модификаций

одного и того же соединения, отклонение от стехиометрии, наличие дефектов, примесей и др.

Кристаллы $TlGaS_2$ и твердых растворов на их основе $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$ являются одним из перспективных полупроводниковых материалов типа $A^{III}B^{III}C_2^{VI}$. $TlGaS_2$ являются слоисто–цепочечными полупроводниковыми соединениями, характеризующимися слабой вандер – вальсовой связью между слоями и ковалентной связью внутри каждого слоя. Особенности химической связи таких соединений обуславливают инертность поверхности слоев по отношению к адсорбции.

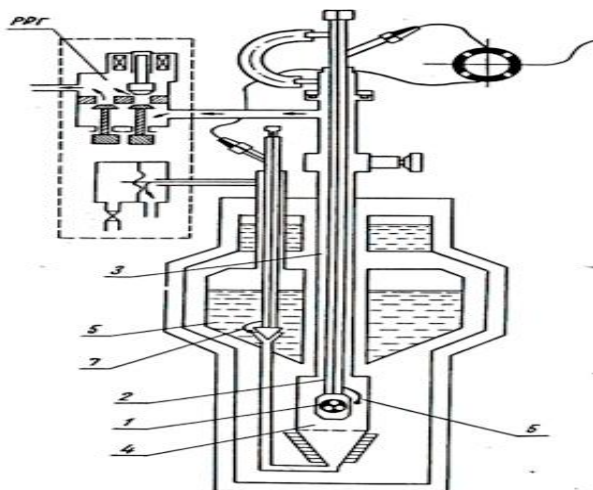
Поэтому для решения этой проблемы изучение оптические свойства монокристаллов $TlGaS_2$ и твердых растворов на их основе $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$ в области края фундаментального поглощения является актуальным.

Методика эксперимента и образцы для исследования. Составы $TlIn_{1-x}Fe_xS_2$ ($x=0 - 0,01$) были синтезированы сплавлением исходных компонентов (Tl, In, Fe, S) в кварцевых ампулах по соответствующей стехиометрии. Из термограмм легко можно убедиться в однофазности этих веществ, т.е. все содержащиеся атомы Fe были в пределах растворимости. С целью удостоверения наличия малых концентраций Fe в выращенных монокристаллах был проведен рентгеноспектральный анализ на установке «ЭММА-2.У4.1» (электронный микроскоп с возможностью рентгеновского микроанализа). Проведенный количественный анализ при этом подтверждает, что концентрация атомов Fe соответствует синтезированным составам $TlIn_{1-x}Fe_xS_2$ ($x = 0,001 - 0,01$). Выращенные монокристаллы отвечали всем требованиям, предъявляемым оптическими измерениями.

Низкотемпературные измерения проводились в термостатирующем криостатном устройстве с двойными кварцевыми окошками типа «УТРЕКС» (рис.1), которое было разработано и изготовлено в институте физики АН Украины. Криостатная система «УТРЕКС» [6 - 9] предназначена для поддержания заданного температурного режима объекта исследования в диапазонах температур 1,6 – 4,2 К (при откачке паров гелия) и 4,2 – 300 К.

Система позволяла автоматически устанавливать температуру объекта с погрешностью не хуже $\pm 0,005$ К и осуществлять автоматическую стабилизацию установленной температуры с точностью не хуже $\pm 0,01$ К.

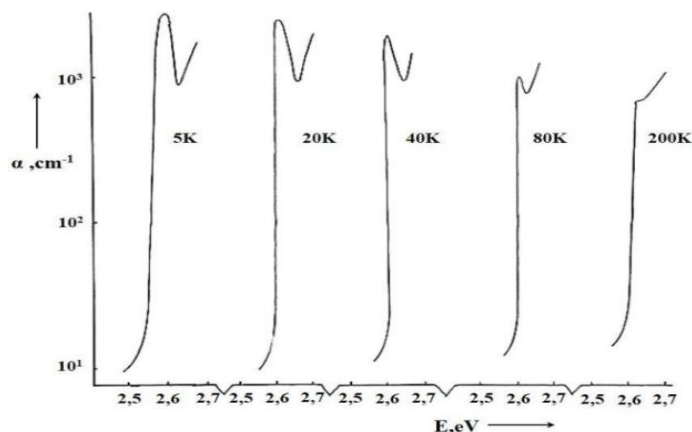
Образцы для изучения спектров оптического поглощения $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$ скалывались от монокристаллического слитка и имели форму тонких пластинок с толщиной от 10 до 100 μm . Свет направлялся на образцы параллельно кристаллографической оси c , т.е. перпендикулярно слоям. При этом они имели зеркальную поверхность, которая не нуждалась в механической обработке. Измерение толщины образцов производилось интерференционным методом.

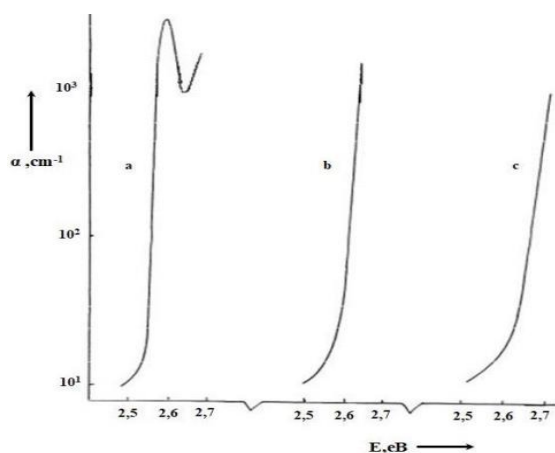
Рис.1. Принципиальная схема оптического криостата «УТРЕКС»: 1 - образец, 2 - держатель для регулировки образца, 3 - канал для выпуска паров гелия, 4 -рабочая камера для образца, 5 - жидкий гелий, 6 - термopара для поддержания заданной температуры 7- автоматический клапан для пуска жидкого гелия

Результаты исследования и их обсуждение. Описанные здесь эксперименты были проведены нами с целью изучения влияния небольших добавок железа на край оптического поглощения монокристаллов $TlGaS_2$. На рис. 2 показана структура края поглощения монокристаллов твердых растворов $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$ при $x = 0,001; 0,005; 0,01$ ($T = 5$ К). Видно, что форма края

поглощения сильно зависит от состава кристаллов. Так, при $x = 0,001$ наблюдается отчетливый экситонный пик с энергией 2,58 eV, а для других составов этот пик отсутствует. Коэффициент поглощения в максимуме пика имеет не очень большое значение, однако мы полагаем, что край поглощения в этих кристаллах обусловлен прямыми переходами и образованием электронно-дырочной пары (при $x = 0,001$). На рис. 3 можно видеть, как спектры поглощения монокристаллов твердых растворов $TlGa_{0,999}Fe_{0,001}S_2$ ведут себя в широком температурном интервале (5 – 200 К). С ростом температуры высота пика уменьшается, а сам пик уширяется, пока при 200К вместо пика не остается ступенька, энергетическое положение которой, тем не менее, можно довольно точно определить - $(2,620 \pm 0,005)$ eV.

Рис. 2. Структура края поглощения монокристаллов $TlGa_{1-x}Fe_xS_2$ при $T = 5$ К: а) $x=0,001$; в) $x=0,005$; с) $x=0,01$.

Рис. 3. Температурное поведение экситонного спектра поглощения монокристалла $TlGa_{0,999}Fe_{0,001}S_2$.

Из температурной зависимости энергии экситонного пика в $\text{TlGa}_{0,999}\text{Fe}_{0,001}\text{S}_2$ установлено, что с ростом температуры от 5 до 200 К максимум экситонного пика поглощения смещается в сторону больших энергий, как и в TlGaS_2 , в отличие от других слоистых полупроводников типа $\text{A}^{\text{III}}\text{B}^{\text{VI}}$ и $\text{TlMC}_2^{\text{VI}}$.

Исследованы также спектры поглощения монокристаллов $\text{TlGa}_{0,995}\text{Fe}_{0,005}\text{S}_2$ и $\text{TlGa}_{0,99}\text{Fe}_{0,01}\text{S}_2$ и их зависимость от температуры. Для этих кристаллов также наблюдается увеличение ширины запрещенной зоны с ростом T (см.табл.). Величина E_g устанавливалась из соотношения $\alpha^2 \sim h\nu$. Что касается анализа данных твердых растворов с деформационных позиций, то здесь, как видно, с заменой Ga – Fe ширина запрещенной зоны уменьшается, но это закономерно, так как у TlFeS_2 $E_g = 1,8$ eV. Учитывая, что у TlFeS_2 структура совсем другая (параметры $\mathbf{a}$ и $\mathbf{c}$ почти одинаковы, а $\mathbf{b}$ существенно отличается от них), то естественно, что и в зонной структуре происходят значительные изменения, поэтому делать какие - либо сравнения на основе деформационных потенциалов очень сложно.

Таблица. Температурная зависимость ширины запрещенной зоны E_g монокристаллов $\text{TlGa}_{0,995}\text{Fe}_{0,005}\text{S}_2$ и $\text{TlGa}_{0,99}\text{Fe}_{0,01}\text{S}_2$.

Температура, К	5	20	40	80	200
$\text{TlGa}_{0,995}\text{Fe}_{0,005}\text{S}_2$					
E_g , eV	2,474	2,475	2,477	2,480	2,490
$\text{TlGa}_{0,99}\text{Fe}_{0,01}\text{S}_2$					
E_g , eV	2,392	2,393	2,395	2,397	2,410

Заключение: Изучение спектров поглощения монокристаллов $\text{TlGa}_{1-x}\text{Fe}_x\text{S}_2$ ($x = 0,001; 0,005; 0,01$) в широкой области температур 5 – 200 К показало, что ширина запрещенной зоны этих кристаллов, как и у TlGaS_2 , увеличивается с ростом температуры. Для $\text{TlGa}_{0,999}\text{Fe}_{0,001}\text{S}_2$ наблюдалась полоса экситонного поглощения ($h\nu = 2,58$ eV при $T = 5$ К), которая с ростом температуры уширялась и смещалась в сторону больших энергий.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Бахышов А. Э., Ахмедов А. М., Булес Науэр С., Тагиров В. И. // Межзонные переходы соединений типа $TlGaS_2$. Изв. ВУЗов, Физика, 1980, т.23, №7, с.125 - 127.
- 2.Бахышов А. Э., Лебедев А. А., Халафов З. Д., Якобсон М. А. // Оптические и фотоэлектрические исследования кристаллов $TlGaS_2$. ФТП, 1978, т.12, в.3, с.555 - 557.
- 3.Бахышов А. Э., Халафов З. Д., Ахмедов А. М., Гусейнов Г. Д., Тагиров В. И. // Об оптическом отражении монокристаллов некоторых соединений с общей формулой $TlBX_2$. Уч. зап. Азерб. Гос. Ун-та, сер.физ.-мат. наук,1977, №1, с.58-60.
- 4.Бахышов А. Э., Халафов З. Д., Ахмедов А. М., Салманов В. М., Тагиров В. И. // Исследование оптических и фотоэлектрических свойств монокристалла $TlGaS_2$. ФТП, 1976, т.10, в.10, с.1950 - 1952.
- 5.Бахышов А. Э., Хомутова М. Д., Ахмедов А. М., Юсиф С. Б., Тагиров В. И. // Исследование дисперсии соединений типа $TlGaS_2$ с учетом многократного отражения в образцах. Оптика и спектроскопия, 1980, т.49, №3, с.578 - 580.
6. Умаров С. Х. Влияние структуры, состава и внешних воздействия на оптические, электрофизические и фотоэлектрические особенности монокристаллов твердых растворов системы $TlInS_2 - TlInSe_2$. Дисс. на соиск.уч.степени докт. физ.-мат. наук. Ташкет, 2004, 246 с.
7. Умаров С.Х., Нуритдинов И., Ашуров Ж.Дж., Халлоков Ф. К. //Письма в ЖТФ. 2017. Т.43. В. 16. С.3-8.
8. Умаров С. Х., Гасанов Н. З., Ходжаев У. О., Нарзуллаева З. М. // Экспериментальная установка и модуляционные методы исследования оптического свойства полупроводников. VIII ГЛОБАЛЬНАЯ НАУКА И ИННОВАЦИИ 2020: ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ. Международный научно – практический журнал. Нур – Султан, Казахстан, Февраль, 2020. с. 54 - 57.
9. Умаров С.Х., Нуритдинов И. Исследование фотоэлектрических свойств твердых растворов $TlInS_{2x}Se_{2(1-x)}$. //Перспективные материалы. 2002, №3, с. 25-27.

TECHNICAL SCIENCES

UDC 620.178.16:621.893:678.664

NEW APPROACH FOR OBTAINING TRIBOLOGICAL COMPOSITE MATERIALS BASED ON BLOCK-POLYURETHANES

Anisimov Volodymyr Mykolaevich,
doctor of technical sciences, professor
Anisimov Volodymyr Volodymyrovich
PhD, docent

SHED “Ukrainian state university of chemical technology”
Dnipro, Ukraine

Annotation: a new approach for obtaining tribological composite materials based on block-polyurethanes (BPU) is developed. The influence of BPU chemical structure, nature etc. on physicomechanical, tribotechnical properties of block-polyurethanes was studied. A few practical implementations of above approach are presented, such as creation of seals and self-lubricating bearings.

Keywords: composite materials, block-polyurethanes, friction, self-lubricating, sealing.

Introductions. Tribological composite materials have been used in industry for many years, but obtained, as usual, using empirical approach [1,2]. So, there was a necessity to develop a scientifically substantiated approach for obtaining new tribological composite materials based on block-polyurethanes (BPU) [3].

Aim. During thirty years on department of machinery and engineering department of Ukrainian State University of Chemical Technology such an approach has been developed. This approach allows producing materials with preset properties through variations in their structural organization.

Materials and methods. An analysis of geometrical phase transition probability depending on hard phase [4,5] content is carried out through percolation prediction method. Conditions of percolation threshold for studied BPU are found.

Characteristic points of hard blocks content P_{c1} and P_{c2} , that correspond to conditions of geometrical phase transitions are found, conditions of geometrical phase morphology formation with optimal parameters ($P_{c1} \leq P_c \leq P_{c2}$) are revealed.

The dependence character of deformation-strength, rheological and tribological characteristics of polymer compositions on component correlation in block-polyurethane blends as well as BPU with polyethylene blend has been studied.

Composites based on BPU with an optimal phase morphology have been found.

Results and discussion. The research is devoted to establishment of intercommunication between the condition of synthesis and processing of block-polyurethanes and their structure, physicommechanical and tribotechnical properties, search of ways to the increase the abrasion-resistant BPU from synthesis of optimum initial materials, to the calculations and prognostication of wear of block-polyurethanes in the stream of abrasive particles taking into account the change of structural parameters (concentration of hard blocks, molecular mass), nature and type of initial components, and also operating descriptions (speed of stream of abrasive particles, corner of attack), to development of practical recommendations for the use of abrasion-resistant polyurethanes in the conditions of gas-abrasive wear.

It was determined the influence of their chemical structure, nature and type of initial components, their propoction on the stage of synthesis and molecular mass on physicommechanical, tribotechnical properties of block-polyurethanes.

The developed materials (fig. 1) have 3-10 times increase of endurance, 2-3 times reduction of the coefficient of friction, an increase in thermal conductivity, reduction of their sensitivity to shear stress and processing temperature range.

Practical results are implemented in industry.

Fig. 1. Developed products from block-polyurethanes

Self-lubricating bearings (fig. 2) based on the above materials and incorporating various antifriction solid lubricants, i.e graphite, molybdenum disulphide, are used in fertilizer transport system production lines, mining and metallurgy industries. These parts are known to be operated under severe conditions, e.g. high dust content, corrosive effects of transported materials, abrasive materials running into friction zones, vibration and shock loads. The rolling-contact bearings, made from composite polyurethane fluoroplastic, if hardened by heat treatment, proved a success when used under friction and show a two-three-fold increase in a lifecycle of anti-friction units. Moreover, they made sealing and periodic feed of lubricants to be unnecessary.

Fig. 2. Self-lubricating bearings based on the block-polyurethanes

The couplings with studs furnished with polyurethane spring elements exhibit a service life increased in 15-20 times if compared with those from rubber or leather.

Also, the other major fine effects are an improved dynamics of a unit in operation, as well as a smooth and a uniform transmission (fig. 3).

Fig. 3. Polyurethane elastic elements of gearing devices

Another promising application of block-polyurethane are sealings (fig. 4). Adjustable physical and mechanical properties, hardness and elasticity allow a desired selection of materials for specific units and operating conditions. Polyurethane sealers show higher efficiency, i.e. 3-5 times increase in service life compared with traditional reinforced rubber cuffs, ensure a required tightness and reduce leaks of working fluids. Polyurethane cuffs may be operated under high conditions as follows: pressure approximating 32 MPa, speed up to 3 m/s and working fluid temperature up to 70 °C.

Fig. 4. Polyurethane seals

Conclusions. The above polyurethane products can be successfully used in practically all branches of economy and the developed approach allows to obtain composite materials with predicted, preset properties.

REFERENCES

1. Skakun Y. V., Nizelsky Y. M.: Polimerny zhurnal, 2007, 1, 3. (in Ukrainian)
2. Shtompel V. I., Kercha. Y. Y.: Struktura lineynyh poliuretanov. Naukova dumka, Kyiv 2008. (in Ukrainian)
3. Kuleznev V. N., Morozov Yu. L.: Kauchuk i rezina, 2007, 6, 29. (in Russian)
4. Kercha Yu. Yu., Yakovenko A. G., Gayduk R. L., Koptseva L. A., Petrenko S. D.: Plasticheskie massyi, 1995, 4, 15 (in Russian).
5. Kwiatkowski K., Nachman M.: Polymers, 2017, 9, 705.

ONTOLOGICAL MODELING OF MONITORING AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT OF THE TRANSPORTATION SYSTEM OF UKRAINE

Tkachenko Olha

PhD of physical and mathematical sciences
associate professor
associate professor at the department of information technologies

Tkachenko Kostiantyn

PhD of economical sciences
senior lecturer at the department of information technologies
State University of Infrastructure and Technology
Kyiv, Ukraine

Tkachenko Oleksandr

PhD of physical and mathematical sciences, associate professor
National Aviation University
Kyiv, Ukraine

Introductions. Forecasting the staffing needs of the country's transport system is an urgent practical problem. It arises in various contexts that determine the ultimate goal of forecasting and the qualitative requirements for its result.

The paper discusses two of them that are relevant for education authorities and regulation of employment of the population:

- determination of the optimal number of admissions in the organization of higher and secondary vocational education;
- monitoring and managing the level of employment of the country's population.

In the first case, the goal is to obtain a structure of additional personnel requirements for transport in the context of specialties, directions and levels of training.

In the second case, the goal is to obtain a forecast of the need for professions and positions, as well as types of economic activity.

Despite the large number of works on this topic, the problem has not lost its relevance. Transport staffing is a complex system that takes into account many different external factors (market conditions, migration processes, technologies, etc.).

Based on the consideration of modern approaches to modeling the processes of monitoring and managing staffing, it can be argued that there are no “ideal” models capable of giving a sufficiently high-quality result when:

- fulfillment of restrictions on the resources required for training;
- taking into account the dynamics of external and internal factors of influence on training;
- taking into account the availability and quality of the source data.

Aim. Existing models vary greatly in terms of the input data used, the internal modeling mechanisms and the quality of the results obtained. The qualitative requirements for the "ideal" model of monitoring and personnel management processes in the transport system are formulated. An ontological model of monitoring and personnel management processes is proposed, which makes it possible to obtain a new solution to the above problem.

Materials and methods. The development of methods of systems analysis and information technology opens up new prospects for solving this problem. In particular, the application of ontological models is promising for:

- forecasting the personnel needs of transport;
- monitoring and managing staffing of the transport system of Ukraine.

The ontological model is based on statistical data, employer surveys, expert assessments, macroeconomic indicators, etc.

The use of an ontological approach to modeling solves the problem of incompleteness and inaccuracy of the initial data.

In addition to the known methods of obtaining them, it seems promising to use the method of analogies, data mining methods and artificial intelligence.

Results and discussion. Forecasting the staffing of the transport system takes into account the existing training system and the management of this system. The system of ordering for the training of professional personnel in educational organizations implies the involvement of all interested parties in this process (the state, stakeholders, transport companies, training companies and relevant infrastructure organizations).

The second subtask is to obtain a forecast of the need in the context of professions and positions.

Modeling the processes of monitoring and managing staffing is closely related to the analysis of situations in the labor market.

Ontology takes into account the socio-economic situation and its such properties:

- structural dynamics of the transport system, characterized by the presence / absence of investment projects of various sizes;
- the dependence of the transport system on market conditions;
- the presence of transport enterprises managed / unmanaged by government agencies;
- migration flows;
- dynamics of the structure of labor resources (the emergence of new and the disappearance of old professions, changing requirements for qualifications).

These properties determine for the problems of modeling the transport system: low reliability and incompleteness of the initial data; high structural dynamics of the object of modeling.

Thus, information technology is needed for modeling staffing needs (modeling the processes of monitoring and managing staffing), which can provide:

- obtaining forecasts with a given level of detail;
- rapid change in the structure of the model without the involvement of specialists in the IT field and modeling;
- taking into account the complex of macro- and microeconomic factors affecting the labor market;
- obtaining an adequate forecast in conditions of low reliability and incompleteness of the initial data.

The main aspects of ontological modeling:

- combination of the personnel needs of transport companies with the methods of analyzing needs and taking into account the levels of education, specialties, qualifications;

- planning the reproduction of jobs together with the forecast of the provision of the transport system with labor resources;
- medium and long term forecasting;
- multifactorial and multilevel model.

The model includes a group of factors influencing the staffing of the transport system:

- *factors shaping the need*: vacancies; retirement of personnel by age; new jobs created;
- *factors that reduce the need for personnel*: the elimination of jobs; growth in labor productivity;
- *factors shaping the supply in the labor market*: attracting people entering the working age; attracting graduates of vocational education institutions; the number of the able-bodied population; an increase in the activity of the population (of working age or older than working age); attraction of labor migrants.

The need for personnel in the transport system is based on the need for personnel in transport companies.

The need of each enterprise for personnel is formed based on the currently available vacancies, information on staff retirement by age, plans for the future development of the enterprise, in connection with the creation of new jobs and the elimination of jobs.

The order of specialists and skilled workers by transport companies consists of:

- ordering by enterprises to educational institutions the number of personnel with the highest level of professional education;
- ordering by enterprises to educational institutions the number of personnel with an average level of vocational education;
- ordering by enterprises to educational institutions the number of personnel with an initial level of vocational education.

The problem under consideration can be solved using ontological modeling technology. The proposed ontological model describes the dynamics of the

relationship between the transport system, the labor market, higher and vocational education.

With this approach, the elementary ontologies correspond to individual subjects of the transport system (for example, transport enterprises, training enterprises, their individual sections, infrastructural subjects (for example, stations with their personnel)) or some of their associations and classes.

The advantages of this approach are as follows:

- elementary ontologies have prototypes in the real world;
- obtaining data on transport subjects and their properties using expert assessments;
- a combination of macro and microeconomic factors;
- the possibility of scaling the model taking into account the level of individual transport entities.

Conclusions. The complexity and multidimensionality of this problem of monitoring and managing staffing (forecasting staffing needs) of the transport system of Ukraine necessitates the creation of an adequate model for its solution.

A potentially effective solution to the indicated problems of modeling the processes of monitoring and managing personnel support of the transport system (modeling the forecasting of the personnel needs of transport enterprises) is the use of ontological models (ontologies) that ensure the dynamism of models isomorphic to the transport system under study.

The ontological model is isomorphic to the real transport system, therefore, the formation and analysis of various scenarios for the development of the transport system is simplified.

Ontological models make it possible to take into account when modeling the processes caused by the activities of transport enterprises of various levels (from large to small). At the same time, the ontological model provides the ability to build nested models that reflect hierarchical transport structures.

РОЗРОБКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ СТАТЕЙ ЗМЕНШЕННЯ РИЗИКІВ ВИНИКНЕННЯ СТИХІЙНИХ ЛИХ ТА ЇХ НАСЛІДКІВ

Губаренко Євген Віталійович

к.т.н., доцент каф.СТ

Харківській національний університет радіоелектроніки

м. Харків, Україна

Вступ. Процес глобалізації, перенесення виробництва і видобутку корисних копалин, а також місць концентрації управління, створює нові загрози. На ряду зі стихійними лихами, які завжди були для людей джерелом економічних втрат і людських трагедій, стали з'являтися техногенні катастрофи, які іноді за своїми масштабами не поступаються природним. Посилилися загрози біологічного, хімічного, радіологічного характеру. Стали з'являтися загрози, які важко віднести до звичних категорій, але які не поступаються за заданими збитками (алергічні реакції, терористична загроза).

На поточний момент для зниження ризиків виникнення стихійних лих були створені міжнародні організації, які ведуть інформаційну діяльність. Вони оцінюють ризики, розробляють заходи і методики їх зниження, демонструють динаміку зміни ризиків, а також намагаються своєчасно проінформувати населення і політиків про важливі тенденції. Адже з більшістю загроз почали боротися тільки після того, як на них звернули уваги міжнародні організації.

Найважливіші фактори, які заважають ефективно протистояти наслідкам стихійних лих і/або пом'якшувати їх – це політичні, військові, економічні та інші конфлікти. Нажаль, на поточний момент частина міжнародних організацій не може в повній мірі діяти незалежно від впливу зацікавлених країн, це знижує довіру і як наслідок, знижується ефективність заходів протидії стихійним лихам та загрозам. Гуманний та об'єктивний погляд на те, що відбувається, здатний повернути довіру і забезпечити сталий розвиток суспільства.

Мета роботи. Метою є формування списку заходів протидії стихійним лихам, з врахуванням вартості реалізації заходу та можливого зниження втрат від стихійних лих та ризику їх виникнення. Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити наступні завдання: оцінити ризики виникнення лих; оцінити можливість та ефект від реалізації заходу протидії стихійному лиху; скласти послідовність заходів протидії стихійним лихам з врахуванням обмежень на бюджет та максимізацією ефекту.

Матеріали та методи. При досягненні поставленої мети та моделювання був розроблений програмний засіб, який визначає список дій для зниження ризиків та втрат, що завдаються стихійними лихами при обмеженій кількості бюджетних коштів.

Вхідними даними для програмного засобу є таблиці, що надаються експертами та містять інформацію:

- список стихійних лих, ймовірність їх появи та втрати, які вони завдають;
- список дій, які направлені на зменшення ймовірності появи та/або втрат конкретного стихійного лиха.

Таблиця 1

Приклад списку стихійних лих

Код	Стихійне лихо	Ймовірність появи, %	Втрати, грн.
1	Землетруси	0.62	42916.08
2	Ураган	0.80	37948.74
3	Лісові пожежі	0.88	46951.38
4	Повінь	0.92	48806.53
5	Зсуви	0.54	26502.99
6	Виверження вулканів	0.18	20390.22
7	Цунамі	0.75	12469.77
8	Тайфун	0.30	46375.62
9	Пилові бурі	0.82	43534.00
10	Епідемії	0.93	31833.18
11	Посухи	0.55	48633.81
12	Екстремальні температури	0.86	23838.72

Прилад списку заходів для зниження ризиків

Код дії	Код стихійного лиха	Зменшення ймовірності, %	Зменшення витрат, %	Вартість реалізації, грн.
1	10	0,5	0,48	2335,4
2	6	0,66	0,35	9752,89
3	3	0,12	0,23	86230,24
4	17	0,76	0,3	46984,57
5	14	0,13	0,65	10789,15
6	18	0,42	0	75828,73
7	5	0,15	0,11	99455,49
8	10	0,62	0,18	25206,63
9	4	0,43	0,1	22798,81
10	2	0	0,36	97551,83

Розроблений програмний засіб дозволяє завантажити файли з даними та переглянути вміст файлів у відповідних вкладках: Disasters та Activities (рис. 1).

Наступним кроком необхідно обрати алгоритм складання списку дій, ввести розмір коштів виділених із бюджету та натиснути кнопку «Calculate» (рис. 2).

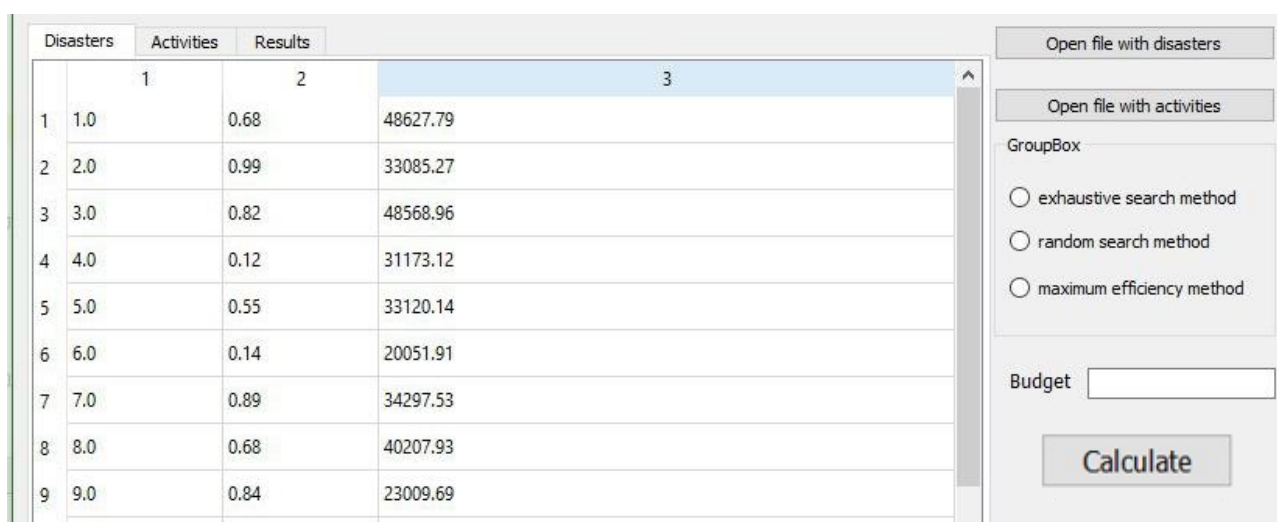

Рис.1. Приклад завантаження та відображення вхідних даних

Disasters		Activities		Results	
	1	2	3	4	5
1	0.0	1.0	13.0	71.58	77.75
2	1.0	2.0	20.0	9.48	20.28
3	2.0	3.0	16.0	56.39	47.85
4	3.0	4.0	2.0	29.16	21.54
5	4.0	5.0	6.0	19.13	81.27
6	5.0	6.0	3.0	16.28	13.08
7	6.0	7.0	12.0	4.93	28.8

Open file with disasters

Open file with activities

GroupBox

exhaustive search method

random search method

maximum efficiency method

Budget

Рис.2. Обрання алгоритму та введення коштів

Результат розрахунків представлений на рис. 3 у вкладці Results. Результатом є список дій, які дадуть максимальне зниження втрат та ризиків.

Disasters		Activities		Results		
	1	2	3	4	5	6
1	11.0	1.0	0.43	0.66	68004.53	nan
2	14.0	8.0	0.0	0.77	60819.9	nan
3	17.0	14.0	0.0	0.79	13592.69	nan
4	15.0	11.0	0.2	0.72	2538.64	nan
5	1.0	10.0	0.5	0.48	2335.4	nan
6	25.0	6.0	0.03	0.0	1469.98	nan
7	nan	nan	nan	nan	148761.14	21.25%

Open file with disasters

Open file with activities

GroupBox

exhaustive search method

random search method

maximum efficiency method

Budget

Рис.3. Результат розрахунків

Результати і обговорення. В роботі розглядалися три алгоритми знаходження оптимального списку дій зниження загроз: повного перебору, випадкового пошуку та максимального ефекту.

Алгоритм повного перебору (ПП) є перевіркою всіх можливих варіантів з метою знаходження найкращої комбінації дій.

Недоліком алгоритму ПП є час вирішення завдання, воно росте дуже швидко. Час для задач різної розмірності приведена в табл.3. Перевагою є знаходження гарантовано найкращого варіанту. Результат роботи алгоритму наведено в табл.4.

Таблиця 3**Час роботи алгоритму для різної кількості можливих дій зниження втрат, с**

Кількість дій	10	15	20	25	30
Повний перебір	21,61	790,29	35333,7	985625	2587365
Випадковий пошук	3,39	3,45	3,49	3,53	3,55
Максимальний ефект	0,26	0,34	0,4	0,474	0,5

Таблиця 4**Зниження втрат у відсотках від початкового значення очікуваних втрат, %**

Кількість дій	10	15	20	25	30
Повний перебір	16,4	24,48	30	32	34
Випадковий пошук	7,3	13,7	13,5	13,9	14,06
Максимальний ефект	9,11	18,52	19,45	20,82	21

Алгоритм випадкового пошуку (ВП) являє собою випадковий вибір заходів, таким чином, щоб сумарна вартість їх виконання була нижче встановленого бюджету. Якщо ефективність нового списку вище базового, тоді новий список стає базовим. Процедура знаходження нового списку повторюється, поки не буде 10 підряд невдалих спроб сформуванню кращий список.

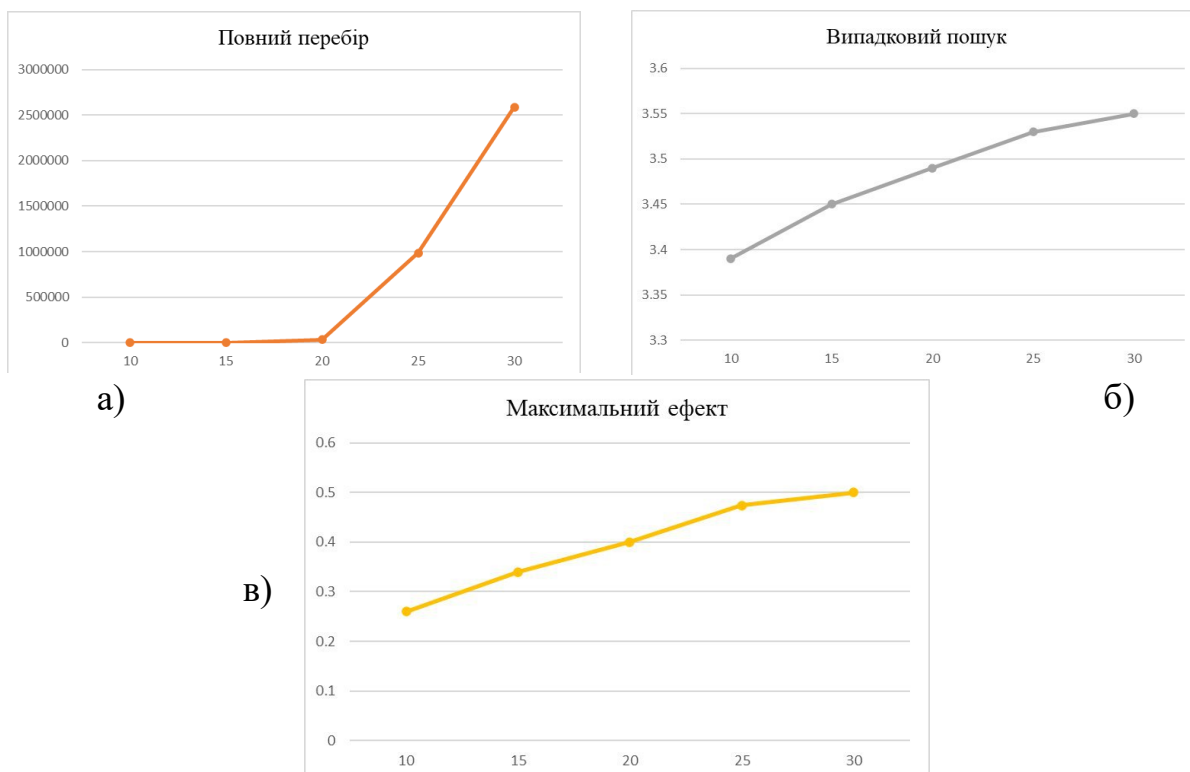
Перевагами алгоритму ВП слід назвати час роботи та простота реалізації. Серед недоліків слід відзначити не здатність забезпечити повторюваність результатів.

Алгоритм максимального ефекту (МЕ), в роботі пропонується використовувати алгоритм, який може бути описаний таким чином:

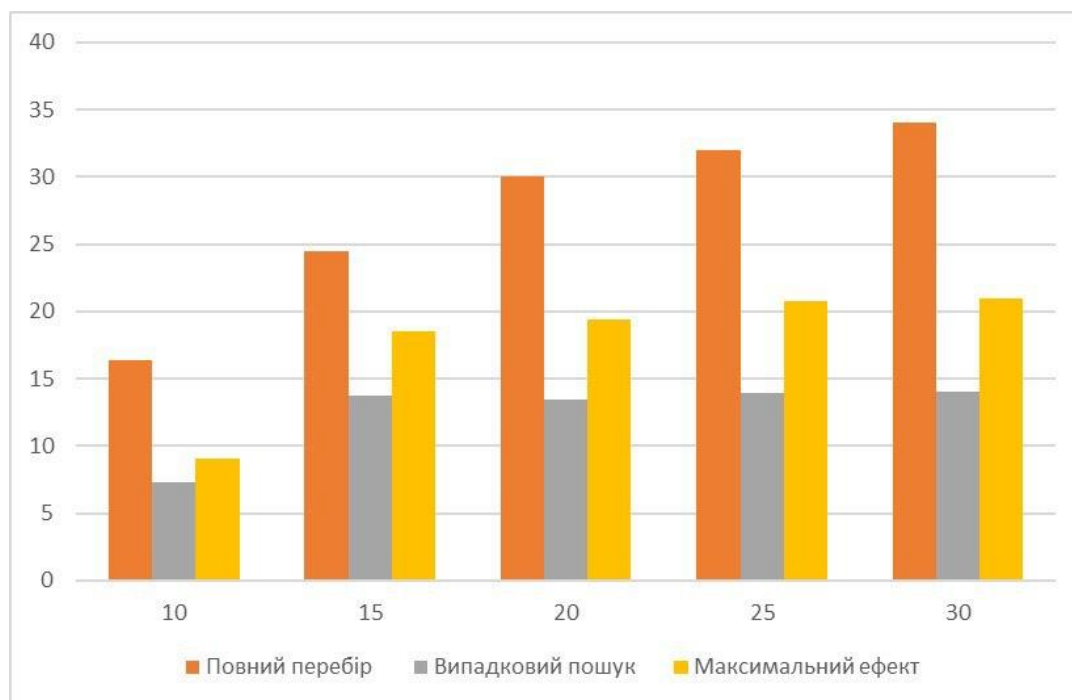
Крок 1. Спочатку формується список заходів, які спрямовані на зниження втрат, сортується за ефектом, який вони чинять на загрози та стихійні лиха:

Крок 2. Формується список – послідовно додаються заходи до списку, поки не буде перевищений бюджет.

На рис.4 зображена динаміка зростання часу виконання задачі для різних алгоритмів: а – повний перебір, б – випадковий пошук, в – метод максимального ефекту.

Рис.4. Динаміка зростання часу розв'язання задачі

Рис.5. Зниження втрат у відсотках та кількості можливих заходів

На рис.5 зображена діаграма зниження втрат при реалізації списку заходів, яв видно алгоритм ПП дає завжди ліпший результат, однак час роботи алгоритму незадовільний. Аналітичні розрахунки показують, що вибір всього з 30 заходів займе близько 30 діб. Реальний список рекомендованих заходів може сягати кількох тисяч.

Алгоритм МЕ, витрачає менше часу та дає ліпший результат ніж випадковий вибір.

Висновки. Розглянуті та проаналізовані перспективні напрямки зниження ризиків і підвищення точності прогнозу стихійних лих. Перераховано і детально розібрані причини низької ефективності сучасних заходів зниження наслідків від стихійних лих. Запропоновано використовувати соціально-економічний підхід для оцінки наслідків, а також визначення динаміки зміни ризиків. У даній роботі немає чіткого поділу між заходами щодо зниження наслідків стихійних лих, техногенних катастроф та ризику їх появи, це пояснюється тим, що основний акцент робиться на розробку універсального методу комплексного оцінювання, який би включав у себе вплив на економіку, соціум і навколишнє середовище.

В роботі досліджуються питання протидії загрозам та стихійним лихам. Розв'язання такого завдання представлено як процес вибору набору заходів для зменшення чи, можливо, усунення наслідків загроз. Для прийняття такого рішення рекомендується ретельно розглянути економічні, соціальні та екологічні аспекти. Для узагальнення узагальненої оцінки, що включає споживання матеріальних ресурсів, ефективність протидії загрозам, соціальне значення та вплив на навколишнє середовище, пропонується використовувати теорію корисності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості органів державного управління моделювати наслідки стихійних лих та оцінок ризиків з врахуванням врахованих заходів протидії.

ИМИТАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ ТЕХНИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИРОВАНИЯ КАНАЛОВ СТВОЛОВ

Добрынин Евгений Викторович

научный сотрудник

Институт Военно-Морских Сил

Национального университета "Одесская морская академия"

Давыдов Валентин Олегович

к.т.н., доцент

Одесский национальный политехнический университет

г. Одесса, Украина

1. Введение

В настоящее время наблюдается развитие информационных технологий, связанных с обработкой информации в артиллерийских системах. К наиболее масштабным из них относятся Artillery Systems Cooperation Activities (ASCA) что обеспечивает стандарт в интерфейсе передачи данных для целеуказания артиллерийских подразделений.

Данная тенденция вызывает повышенный интерес к смежным информационным технологиям, которые могут использоваться как сервисные в качестве инструмента диагностики материальной части, в данном случае артиллерийских орудий. К такому направлению относится имитационное моделирование. Имитационное моделирование любой информационной технологии становится главным приоритетом из-за значительных объемов исходных данных и их изменений которые необходимо учитывать на этапах верификации и валидации.

2. Цель и задачи

Целью статьи является разработка имитационной модели для информационной технологии технического диагностирования каналов артиллерийских стволов которая состоит из математических моделей пиростатики заряда, истечения газа из дульного среза орудия при выстреле, образования баллистической и дульной волн, что даст возможность получить

параметры баллистической и дульной волн.

3. Имитационная модель информационной технологии диагностирования каналов артиллерийских стволов

3.1 Математическая модель дульной энергии через решение обратной задачи пиростатики

Первые 8 уравнений модели запишем, выражая через парциальные давления продуктов сгорания закон действующих масс

$$\frac{P_C \cdot P_O}{P_{CO}} = K_{CO}(T) \quad ; \quad (1) \quad \frac{P_C \cdot P_O^2}{P_{CO_2}} = K_{CO_2}(T) \quad ; \quad (2) \quad \frac{P_H^2 \cdot P_O}{P_{H_2O}} = K_{H_2O}(T) \quad ; \quad (3)$$

$$\frac{P_H \cdot P_O}{P_{OH}} = K_{OH}(T) \quad ; \quad (4) \quad \frac{P_H^2}{P_{H_2}} = K_{H_2}(T) \quad ; \quad (5) \quad \frac{P_O^2}{P_{O_2}} = K_{O_2}(T) \quad ; \quad (6)$$

$$\frac{P_N^2}{P_{N_2}} = K_{N_2}(T) \quad ; \quad (7) \quad \frac{P_N \cdot P_O}{P_{NO}} = K_{NO}(T) \quad . \quad (8)$$

Следующие уравнения запишем на основе закона сохранения вещества для каждого химического элемента, входящего в брутто-формулу пороха.

$$\text{для [C]} \quad b_C \cdot M_T = P_{CO} + P_{CO_2} + P_C \quad 9(9)$$

$$\text{для [H]} \quad b_H \cdot M_T = 2 \cdot P_{H_2O} + P_{OH} + 2 \cdot P_{H_2} + P_H \quad (10)$$

$$\text{для [N]} \quad b_N \cdot M_T = 2 \cdot P_{N_2} + P_{NO} + P_N \quad (11)$$

$$\text{для [O]} \quad b_O \cdot M_T = P_{CO} + 2 \cdot P_{CO_2} + P_{H_2O} + P_{OH} + 2 \cdot P_{O_2} + P_{NO} + P_O \quad (12)$$

Для замыкания системы использовано уравнение Дальтона – давление в смеси равно сумме парциальных давлений ее компонентов:

$$P_\Sigma = P_{CO} + P_{CO_2} + P_{H_2O} + P_{OH} + P_{H_2} + P_{O_2} + P_{N_2} + P_{NO} + P_C + P_H + P_O + P_N \quad (13)$$

Полученная система уравнений (1-13) является нелинейной.

3.2 Модель параметров баллистической волны

Геометрические параметры баллистической волны

$$\sin \beta \left[\sin \beta - \frac{\gamma + 1}{2} \frac{\sin \theta}{\cos(\beta - \theta)} \right] = \frac{1}{M_1^2}, \quad (14)$$

где угол θ – половина угла раствора клина и «носика» снаряда, $M_1 = u_1 / a_1$ – число Маха ($M_1 > 1$), a_1 – скорость звука в несжатом волной воздухе, u_1 – скорость потока воздуха, набегающего на снаряд (или скорость движения снаряда в воздухе), γ – показатель политропы воздуха ($\gamma = 1,4$).

Давление p_2 и плотность ρ_2 за фронтом косоугольного скачка определяются из соотношений по формулам расчета параметров косоугольного скачка уплотнения.

$$\frac{p_2}{p_1} = \frac{2\gamma}{\gamma+1} M_1^2 \sin^2 \beta - \frac{\gamma-1}{\gamma+1} \quad (15)$$

$$\frac{\rho_2}{\rho_1} = \frac{\gamma+1}{2} M_1^2 \sin^2 \beta \left(1 + \frac{\gamma-1}{2} M_1^2 \sin^2 \beta\right)^{-1}. \quad (16)$$

где β – угол наклона косоугольного скачка по отношению к направлению набегающего потока.

При нормальных условиях, скорости снаряда $u_1 = 1000$ м/с и величине угла $\theta = 15^\circ$ для угла β справедлива оценка $\hat{\beta} = 33^\circ$.

Математическая модель в виде выражений (14)–(16) позволяет определить параметры баллистической волны.

3.3 Давления пороховых газов, истекающих из дульного среза ствола за снарядом

Основной интерес представляет значение p_d давления пороховых газов p в дульном срезе в момент выхода снаряда из ствола орудия и величина соответствующей этому давлению плотности ρ_d .

$$p_d = \frac{p_* L}{L+l} - \frac{(\gamma-1)F_{fr} l}{S(L+l)} - \frac{(\gamma-1)(m - \rho_* S L) u_d^2}{2S(L+l)} \quad (17)$$

где S – площадь сечения канала ствола; L – длина участка канала ствола, заполненного сжатыми пороховыми газами с давлением p^* и температурой T^* ; l – длина канала ствола; m – масса снаряда; u_d – скорость снаряда при выходе из ствола.

Величины F_{fr} и u_d можно считать известными из решения задач внутренней баллистики.

$$\rho_d = \rho_* \left(\frac{p_d}{p_*} \right)^{\frac{1}{\gamma}} \quad (18)$$

Таким образом, полученное уравнение (17) в сочетании с выражением (18) позволяет определить начальное давление и плотность пороховых газов в дульной волне.

3.4 Модель дульной волны и определение скорости ее затухания

Закон движения фронта дульной ударной волны имеет вид

$$r = \left(\frac{E_d}{\alpha \rho_2} \right)^{\frac{1}{5}} t^{\frac{2}{5}}, \quad (19)$$

а ее скорость D определяется выражением

$$D = \frac{2}{5} \left(\frac{E_d}{\alpha \rho_2} \right)^{\frac{1}{5}} t^{\frac{3}{5}}, \quad (20)$$

где r – расстояние фронта дульной ударной волны от дульного среза, а постоянная величина α при условии адиабатичности течения за ударной волной рассчитывается как

$$\alpha = 0,31245 (\gamma - 1) - (1,409 + 0,117351 g (\gamma - 1)), \quad 1,2 \leq \gamma \leq 2 \quad (21)$$

Давление p на фронте дульной ударной волны изменяется по закону

$$p = \frac{2 \rho_2 D^2}{\gamma + 1}, \quad (22)$$

так как $D \sim t^{\frac{3}{5}}$.

Формулы (19)–(22) справедливы только в относительной близости к точке возникновения дульной ударной волны.

При отсутствии взаимодействия дульной и баллистической волн промоделируем распространение дульной волны следующим образом:

– до момента времени t_{st} , когда формально достигается значение давления p на фронте дульной волны такое, что $p > p_d$ (критерии выполнения

этого неравенства могут быть различными), расчет дульной волны производится по формулам (19)–(22);

– начиная с момента времени t_{st} (при радиусе фронта волны r_{st}) ударная дульная волна считается слабой и затухает по известному закону

$$\frac{p - p_1}{\rho_1 a_1^2} = \sqrt{\frac{4}{\gamma + 1} \frac{Q}{r_{st} \rho_1} \frac{r_{st}}{r}} \frac{1}{\sqrt{\ln \frac{r}{r_{st}}}}, \quad (23)$$

где

$$Q = \int_0^{+\infty} \rho u(r_{st}, t) dt = const > 0, \quad (24)$$

ρ, u – распределения скорости и плотности в дульной волне;

Модель, представленная выражениями (19)–(24), – определяет закон распространения дульной волны и позволяет оценить скорость ее затухания.

4. Результаты формирования сигналов информационной технологии

Выражения (1-24) представляют собой имитационную модель информационной технологии технического диагностирования каналов артиллерийских стволов. Эта модель формирует N записей сигналов, имитирующих акустические сигналы, зарегистрированные при выстрелах из стволов без износа и K записей сигналов, имитирующих акустические сигналы, зарегистрированные при выстрелах из стволов с износом микрофонами, расположенными на расстоянии S метров от дульного среза ствола на поверхности земли на линии, перпендикулярной проекции траектории стрельбы.

Для каждого моделируемого сигнала во временной и спектральной областях вычисляется набор параметров, характеризующих возмущение атмосферной среды при выстреле: амплитуда баллистической волны, длительность сигнала баллистической волны, амплитуда дульной волны, длительность первого полупериода дульной волны, ширина спектра на уровне 0,707 сигнала баллистической волны, центральная частота (частота максимума)

спектра сигнала дульной волны, эксцесс спектра сигнала баллистической волны, скошенность спектра сигнала баллистической волны.

Для N сигналов, имитирующих выстрел из ствола без износа и K сигналов, имитирующих выстрел из ствола с износом, рассчитывают семь усредненных показателей, характеризующих выстрел из ствола без износа и семь усредненных показателей, характеризующих выстрел из ствола с износом и без него.

Перечисленные усредненные наборы параметров для двух видов стволов (без износа и с износом) являются исходными данными для информационной технологии технического диагностирования каналов артиллерийских стволов.

Результаты имитационного моделирования приведены в табл.

**Результаты имитационного моделирования технического
диагностирования каналов артиллерийских стволов**

Наименование показателя, ед. изм.	Значение показателя	
	Не изношенный	Изношенный
1. Качество ствола орудия		
2. Расстояние от орудия до измерительного микрофона, м	300	
3. Табличная дальность стрельбы по прицелу, м	9000	
4. Амплитуда баллистической волны, Па	380	240
5. Длительность сигнала баллистической волны, мс	4,8	4,1
6. Амплитуда дульной волны, Па	140	90
7. Длительность первого полупериода дульной волны, мс	22	14
8. Ширина спектра на уровне 0,707 сигнала баллистической волны, Гц	180	250
9. Центральная частота (частота максимума) спектра сигнала дульной волны, Гц	12	16

Выводы

1. Предложено имитационную модель для информационной технологии технического диагностирования каналов артиллерийских стволов которая состоит из математических моделей пиростатики заряда, истечения газа из дульного среза орудия при выстреле, образования баллистической и дульной волн.

2. Имитационная модель для моделируемого сигнала во временной и спектральной областях позволяет вычисляется набор параметров, характеризующих возмущение атмосферной среды при выстреле.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ФИТОРЕМЕНДИЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Зворыгин Кирилл Александрович

аспирант

Ковров Александр Станиславович

д. т. н., профессор, научный руководитель

НТУ «Днепровская политехника»

г. Днепр, Украина

Введение. Фиторемедиация химически загрязненных деградированных почв разного генезиса зон постоянного и константного влияния атмотехногенного загрязнения поллютантами является одним из динамично развивающихся направлений восстановления их свойств, экологических функций и качества. Но восстановление плодородия почв и охрана их от загрязнения является актуальной и одной из самых сложных проблем современной науки том, что эффективная фиторемедиация техногенного загрязненных почв является результатом решения вопросов методического, технологического и правового содержания и требует разработки и проведения целого комплекса физических, физико-химических, химических и биологических мероприятий.

Поэтому актуальным и очень важным как в теоретическом, так и в прикладном аспектах снижения интенсивности процессов деградации почв по влиянию химического техногенного загрязнения является разработка и тестирование новых способов их ремедиации.

Цель работы. Анализ современного применения технологий фиторемедиации на территории Украины и мира в рамках подготовки диссертации по теме улучшения методов фиторемедиации в условиях Украины.

Материалы и методы. Были проанализированы более 30 статей, деятельность частных фирм, деятельность НИИ, деятельность промышленности. Объекты исследования – существующие методы и патенты,

связанные с фиторемедиацией. Предмет исследования – улучшение существующих методов или создание нового метода.

Результаты и обсуждение.

Фиторемедиация - это метод с использованием растений для извлечения, связывания и / или детоксикации загрязняющих веществ таких, как тяжелые металлы. Фитотехнологии более выгодны с экономической точки зрения, чем другие подходы к восстановлению *in situ* и *ex situ* (по оценкам, они дешевле как минимум на 40%).

Было проведено комплексное исследование современного применения методов фиторемедиации в рамках рекультивации техногенно загрязненных земель на территории Украины на уровнях как и локальных, так и региональных, а также европейский опыт. На основе составленной базы данных была проведена аналитическая работа с целью установления максимально точного понимания распространения технологий фиторемедиации. Помимо этого был изучен прикладной опыт стран Европы, дабы выявить закономерности применения разных методов фиторемедиации. Анализ патентов на способы фиторемедиации техногенно загрязненных почв свидетельствует, что им характерно использование широкого спектра растений-ремедиантив.

Базой для применения методов фиторемедиации зачастую является этап рекультивации. При этом европейское исследование отмечает, что сама рекультивация распространена на территории Украины ничуть не меньше, чем в Европе.

Основание первых методов фиторемедиации было начато в 50-х годах двадцатого века. Активное распространение технологий фиторемедиации началось уже в 80 годах. Учитывая опыт использования фиторемедиации почти в 70 лет современная наука продолжает работать над улучшением некоторых аспектов. Несмотря на преимущества фиторемедиация имеет ряд недостатков: высокие концентрации поллютантов в среде могут быть токсичными для растений и микроорганизмов; ОР должны быть биологически доступными для

растений; процесс очистки может занимать большой промежуток времени; кроме того токсичность и биологическая активность деградированных соединений мало исследована. Также существует множество теоретических исследований на тему выращивания энергетических растений как фиторемедиантов на загрязненных землях, что должно позволить не только снизить уровень деградации, но и повысить агрономическую ценность этих почв. Однако отсутствует какая-либо информация по поводу применения данных теоретических методов именно на территории Украины. Например, некоторые сорта технической культуры – рапса – используют в качестве фиторемедианта. При этом в Швеции это растение служит топливом для общественного транспорта не только передового столичного региона, но и всей страны.

Стоит заметить, что украинское лабораторное исследование постановило, что бобовые являются лучшим универсальным растением для фиторемедиации, однако не идеальным для всех условий и веществ, которые необходимо выделить из почвы. Также существует подобное исследование для выделения лучших растений-фиторемедиантов вод реки Ингулец, которая является одной из самых минерализованных рек Украины. Итого данное исследование рекомендует использовать камыш обычный и тростник обыкновенный.

Также существует довольно детальная статистика по почвам Украины для всех регионов: какие типы почв преобладают, расположение и площадь заброшенных земель, расположение и площадь земель, которые или нуждаются в рекультивации, или рекультивируются, или уже прошли этап рекультивации. Эта информация даёт понимание того, где необходима фиторемедиация и какие условия окружения будут влиять на выбор растений. Помимо этого фиторемедиация необходима не только на промышленных территориях, а также и в городской среде. Фитостабилизация является идеальным вариантом при слабой степени загрязнения почв тяжелыми металлами и невысокой подвижности. Хорошими фитостабилизаторами являются просо и некоторые

кормовые травы, при этом в условиях урбанизированной среды следует отдать предпочтение декоративной растительности.

В качестве растения для фиторемедиации в виде промышленной конопли. Существуют украинские исследования касательно эффективности очистки от радиоактивного заражения территорий благодаря испытаниям в ЧЗО, а также испытаниям в промышленных зонах. Горчица, ярутка горная, марь являются хорошими фиторемедиаторами, однако конопля демонстрирует потенциал, намного превосходящий остальные растения в вопросах, связанных с очисткой почвы от воздействия техногенных факторов. Причинами, по которым конопля превосходит другие фиторемедиаторы, являются:

- *Cannabis sativa* быстро растет, достигая полной зрелости за 100-180 дней;

- развивает широкую корневую систему, распространяющуюся на 1,5 - 2 метра в землю. На этой глубине конопля полностью извлекает токсичные вещества без необходимости дополнительной рекультивации почвы;

- возможность конопли расти вне зависимости от наличия в почве токсинов;

- способность связывать опасные вещества, находящиеся в воздухе и грунте. Фактически техническая конопля удаляет углекислый газ из воздуха так же, как она абсорбирует в себе тяжелые металлы и другие загрязняющие вещества.

Помимо классической высадки растений с целью фиторемедиации существует также методика гидропосева. Суть гидропосева состоит в равномерной обработке выбранной поверхности специальной растительной смесью. Смесью готовится в виде вязкого однородного раствора с помощью специальной машины гидросидера — устройства, позволяющего смешивать составляющие компоненты перед началом работы. Технология хорошо зарекомендовала себя для озеленения территорий газоном, однако существует очень мало информации касательно применения данной технологии именно в этапе фиторемедиации. Именно гидропосев имеет 60-70% приживания

растений на склонах отвалов, что является очень важным пунктом в рекультивации деятельности горной промышленности, так как склоны довольно проблематичны как плоскость для фиторемедиации.

Выводы. В Украине существуют знания, опыт и возможности для фиторемедиации последствий деятельности горной промышленности. Из всех составляющих процесса фиторемедиации можно выделить технический способ реализации фиторемедиации на склонах горных отвалов в качестве момента, который требует более детального изучения и, возможно, улучшения существующих или изобретения нового, более эффективного в определенных условиях для применения в Украине.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Suchkova N. Phytoremediation as a prospective method for rehabilitation of areas contaminated by long-term sewage sludge storage: A Ukrainian–Greek case study [Электронный ресурс] / N. Suchkova, E. Darakas, J. Ganoulis // ScienceDirect. – 2010. – Режим доступа к ресурсу: 1. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0925857409002791>.

2. Mapping farmland abandonment and recultivation across Europe using MODIS NDVI time series [Электронный ресурс] / [S. Estel, T. Kuemmerle, C. Alcántara та ін.] // ScienceDirect. – 2015. – Режим доступа к ресурсу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S003442571500125X>.

3. ФІТОРЕМЕДІАЦІЯ ТЕХНОГЕННО ЗАБРУДНЕНИХ ҐРУНТІВ / [В. Л. Самохвалова, С. Г. Зуза, А. І. Фатєєв та ін.]. // АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ. – 2015. – №1. – С. 92–100.

4. Моклярчук Л. І. Наукові основи фіторемедіації забруднених трифлураліном ґрунтів при вирощуванні лікарських рослин [Електронний ресурс] / Л. І. Моклярчук, Ю. О. Зацарінна // Наукові доповіді НУБіП. – 2012. – Режим доступу к ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Nd/2012_1/12mli.pdf.

5. Трохименко А. Г. АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ФИТОТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ОЧИСТКИ ВОДНОЙ СИСТЕМЫ Р. ИНГУЛЕЦ ОТ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ / А. Г. Трохименко, Н. В. Цыганюк. // ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ НУК. – 2014. – №6. – С. 128–133.

6. Smaliychuk A. Recultivation of abandoned agricultural lands in Ukraine: Patterns and drivers [Электронный ресурс] / A. Smaliychuk, D. Müller, C. Levers // ScienceDirect. – 2016. – Режим доступа к ресурсу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959378016300206>.

7. Яковишина Т. Ф. Перспективы использования фиторемедиации на загрязненных тяжелыми металлами почвах урбанизированных территорий [Электронный ресурс] / Т. Ф. Яковишина, К. Н. Столярова, О. А. Яковенко // Экология/2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон. – 2009. – Режим доступа к ресурсу: http://www.rusnauka.com/8_DNI_2009/Ecologia/43516.doc.htm.

ОБОСНОВАНИЕ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ МОКРОЙ ОЧИСТКИ ДЛЯ ОБЕЗВРЕЖИВАНИЯ ГАЗОВ ШАХТНОЙ КОТЕЛЬНОЙ

Лебедь Ольга Николаевна

Студентка

Ковров Александр Станиславович

д.т.н, профессор

НТУ «Днепровская политехника»

м. Днепр, Украина

Введение. Подземная разработка месторождений сопровождается интенсивным загрязнением атмосферного воздуха. В результате производственной деятельности ОП Шахта «Стаханова» ГП «Красноармейскуголь» в городе Мирноград Покровского района, в атмосферу поступают 18 загрязняющих веществ, из которых 5 веществ 1-го класса опасности, 3 вещества 2-го класса опасности, 5 веществ 3-го класса опасности и 5 веществ 4-го класса опасности. Наиболее существенное влияние на воздушный бассейн оказывает шахтная котельная, работающая на угле. Основными загрязняющими веществами, выбрасываемыми при работе котлоагрегатов, являются твердые частицы пыли, сернистый ангидрид, окислы азота и окись углерода. В настоящее время на котельной в качестве пылеулавливающих устройств установлены батарейные циклоны с проектной эффективностью 86%. Однако такая эффективность является недостаточной, поскольку фракция тонкодисперсной пыли практически не улавливается.

Цель работы: обосновать целесообразность использования мокрой очистки технологических газов котельной на ОП Шахта «Стаханова» ГП «Красноармейскуголь».

Материалы и методы. В работе использована методика расчета эффективности скруббера Вентури для улавливания твердых частиц пыли.

Содержание пыли в выбросе после очистки в аэрозольном скруббере вычисляется по формуле:

$$Pt_d = \exp\left(-\frac{3Q_L V_{td} z \eta_d}{4Q_G r_d (V_{td} - V_G)}\right) = \exp\left(-\frac{A_d V_{td} \eta_d}{Q_G}\right) \%, \quad (1)$$

где Q_L – объемный расход воды, м³/с; Q_G – объемный расход газа, м³/с; V_G – поверхностная скорость газа, см/с; V_{td} – конечная скорость осаждения капель жидкости, см/с; η_d – эффективность улавливания отдельной фракции пыли (от 0 до 1); r_d – радиус капель, см; z – длина контактной зоны в скруббере, см; A_d – площадь поверхности капель в скруббере, см², определяемая как:

$$A_d = \frac{3Q_L z}{4r_d (V_{td} - V_G)}. \quad (2)$$

Фракционную эффективность улавливания рассчитывают по уравнению:

$$\eta_d = \left(\frac{K_p}{K_p + 0,7}\right)^2. \quad (3)$$

Коэффициент K_p , учитывающий эффект инерционного столкновения частиц пыли с каплями жидкости, вычисляют по следующим соотношениям:

$$K_p = \frac{C \rho_p d_p^2 V_{p,d}}{9 \mu_G d_d} = \frac{\rho_w d_a^2 V_{p,d}}{9 \mu_G d_d}, \quad (4)$$

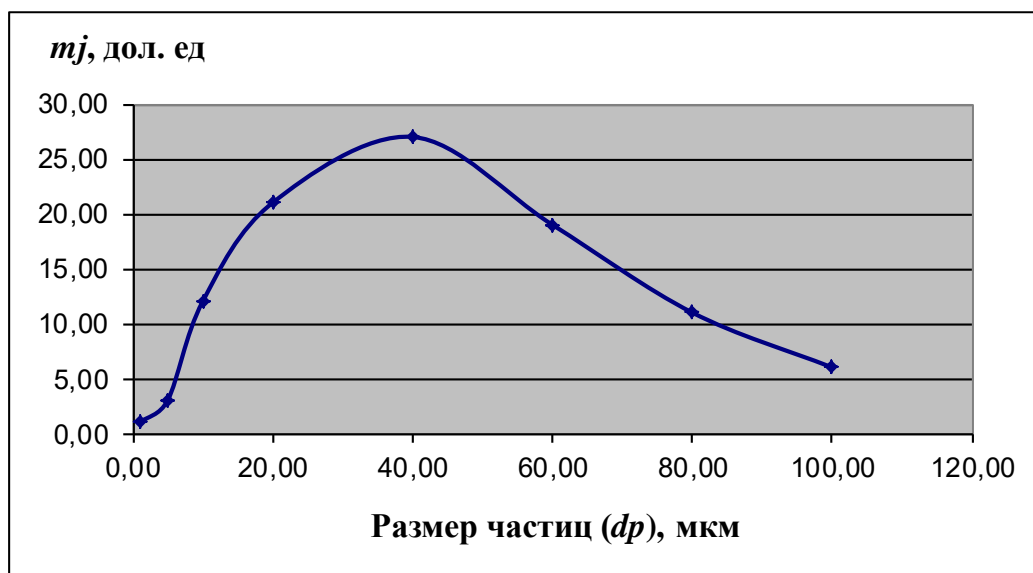
где C – поправочный коэффициент Каннингема, безразмерный (табл. 1); ρ_p – плотность частиц, г/см³; d_p – физический диаметр частиц, см; $V_{p,d}$ – скорость движения частиц по отношению к каплям жидкости, см/с; d_d – диаметр капель жидкости, см; μ_G – сопротивление газовой среды, г/см·с; d_a – аэродинамический диаметр частиц, см; ρ_w – плотность воды, г/см³.

Таблица 1

Зависимость коэффициента Каннингема C от размера частиц d_p

d_p , МКМ	C	d_p , МКМ	C	d_p , МКМ	C	d_p , МКМ	C
0,01	22,5	0,10	2,89	1,0	1,166	5,0	1,033
0,05	5,02	0,50	1,334	2,0	1,083	10,0	1,017

Результаты и обсуждение. Для повышения эффективности пылеулавливания на котлоагрегатах шахтной котельной предложен скруббер Вентури марки КМП для очистки газопылевых выбросов вместо имеющихся батарейных циклонов. На рис. 1 представлено фракционное распределение частиц, содержащихся в технологических газах котельной.

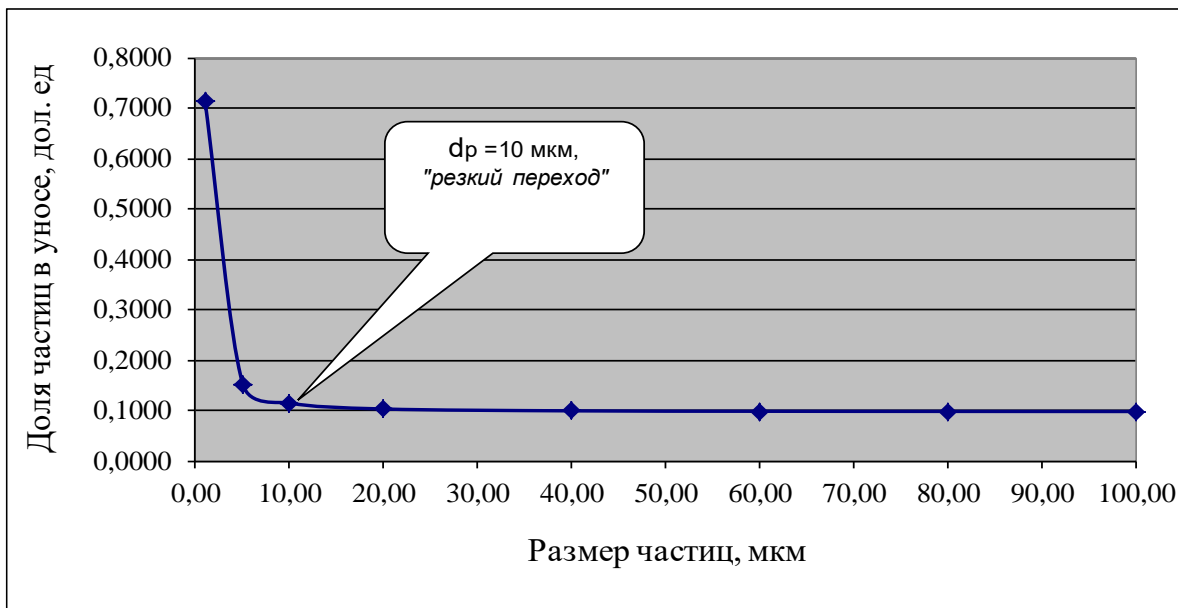

Рис. 1 . Фракционное распределение частиц пыли в выбросах котельной

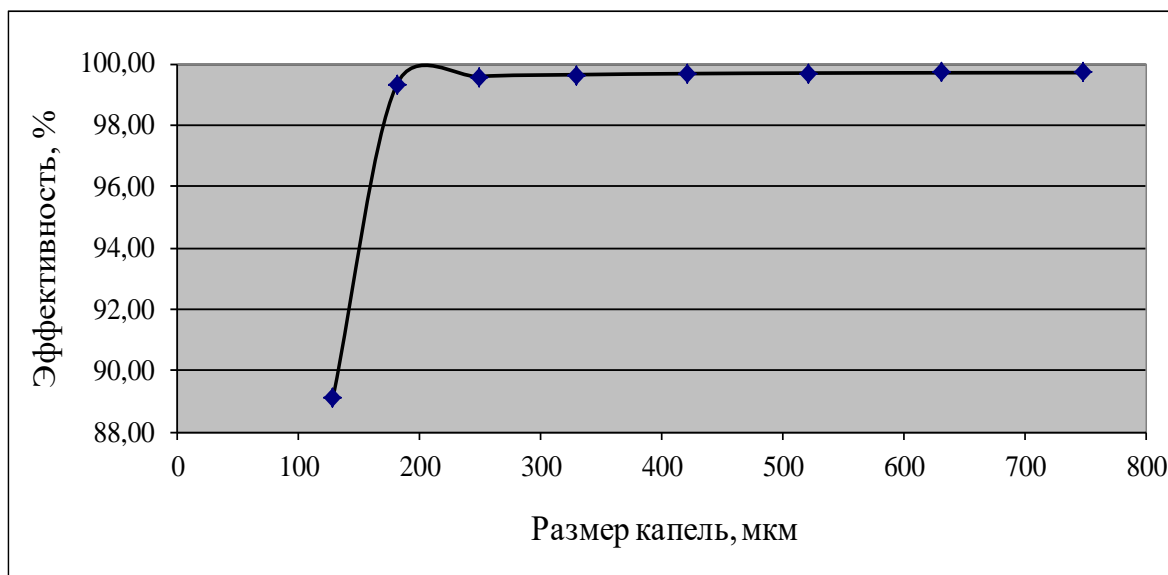
Как видно из диаграммы, наибольшая часть пыли представлена средней фракцией частиц размером от 20 до 60 мкм. Известно, что мелкодисперсные частицы представляют наибольшую опасность для окружающей среды и здоровья человека, и их сложнее всего осадить в аппаратах сухой инерционной очистки. Расчет доли частиц пыли в уносе является обратной величиной эффективности газоочистки (рис. 2). Согласно расчетам имеет место снижение эффективности пылеулавливания при уменьшении физического размера частиц («резкий переход»).

На эффективность газоочистки значительно влияет размер капель, которые образуются в аппарате. При этом, оптимальный размер капель, при котором достигается высокий эффект очистки, составляет 200 мкм (рис. 3).

Вышеприведенные зависимости не являются исчерпывающими, так как мокрое пылеулавливание является сложным физико-механическим процессом, в котором задействованы несколько значимых факторов.

Рис. 2 . Доля частиц пыли в уносе

Рис. 3. Зависимость эффективности скруббера от диаметра капель

Тем не менее, применение мокрой очистки на шахтной котельной позволит достичь эффективности очистки по пыли до 99,3-99,7%, что практически устраняет ее выброс в атмосферу.

Согласно расчетным данным, необходимая степень очистки от вредных веществ должна быть не менее 95% для твердых частиц и 74,8% для SO_2 . В случае применения мокрых газопромывателей типа Вентури достигается максимальный эффект очистки также для газообразных примесей. Так, средняя эффективность улавливания сернистого ангидрида в аппаратах мокрой очистки в зависимости от их конструкции и параметров газовой смеси варьирует

в диапазоне 60...84%. Максимальное связывание SO_2 достигается при температурах более 160°C. Учитывая, что температура дымовых газов котельной составляет 170-220°C, можно предположить, что большая часть сернистого ангидрида будет улавливаться в скруббере.

Выводы. В целом, предлагаемая схема газоочистки позволит максимально снизить твердые и газообразные выбросы от промышленной котельной ОП Шахта «Стаханова» ГП «Красноармейскуголь», и существенно улучшить экологическую ситуацию в регионе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Cooper C. D. Air Pollution Control: A Design Approach. / C. D. Cooper, F. C. Alley. – Illinois: Waveland Press, Inc., Prospect Heights, 2002. – 738 p.
2. Природоохоронні технології. Ч 1. Захист атмосфери / В.Г. Петрук, Л.І. Северин, І.В. Васильківський, І.І. Безвозюк. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2010. – 318 с.
3. Бережной С.А. Сборник типовых расчетов и заданий по экологии: учеб. пособие / С.А. Бережной, Ю.С. Седов. – Тверь : ТГТУ, 1999. – 398 с.

**ОЦІНКА УМОВ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ НА
ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗНИКА**

Третьяков Олег Вальтерович

д.т.н., професор

Гармаш Богдан Костянтинович

к.т.н., доцент

Білецька Євгенія Сергіївна

здобувач

Український державний університет залізничного транспорту
кафедра охорони праці та навколишнього середовища
м. Харків, Україна

Вступ. Щорічна смертність у світі від «пов'язаних з роботою захворювань» становить 2,2 мільйона осіб: такі дані оголошує Всесвітній конгрес з охорони праці. Зокрема зазначається, що у 15 країнах Євросоюзу на їхню частку припадає 120 тисяч смертей, що в 20 разів перевищує кількість смертельних нещасних випадків на виробництві. [1]. Отже, поняття «пов'язані з роботою захворювання» ширше ніж поняття «професійні захворювання» і включає в себе усі захворювання, причиною яких є трудова діяльність. Глобальна оцінка нещасних випадків зі смертельними наслідками, проведена МОП показує, що в світі щорічно на виробництві гине понад 300 000 чоловік [2]. На даний час Україна взяла на себе зобов'язання щодо приведення національного законодавства у відповідність з законодавством ЄС, коли заявила про свій намір приєднатися до Європейського Союзу. Для інтеграції в світове співтовариство виникає потреба у розробці і реалізації основних положень для гармонізації принципів, методів і критеріїв оцінки ризику для здоров'я працівників у виробничих умовах для узгодження з міжнародними підходами [3].

Мета досліджень. Розробка методичного забезпечення для визначення рівня небезпеки працівників у робочій зоні із урахуванням сумісної дії

шкідливих факторів різних класів на основі інтегрального показнику – виробничого ризику.

Матеріали і методи. Закон Вебера-Фехнера може бути обраний як теоретична основа для формування нової концепції безпеки в організаційно-технічних системах [4]. Оцінки ризику у робочій зоні за умов впливу факторів середовища найчастіше відбуваються із припущенням, що рівень забруднення вже є відомим [5]. Мається на увазі, що $P = 1$: тобто, подія забруднення вже відбулась. Відповідно до закону Вебера-Фехнера, при забрудненні атмосферного повітря в загальному випадку, має місце існування деякої функціональної залежності між рівнем забруднення, відчуттям і ризиком:

$$r = 1/k \cdot \lg C/C_0, \quad (1)$$

де r – рівень ризику;

C – концентрація шкідливих речовин в повітрі, мг/м³;

k – коефіцієнт пропорційності;

C_0 – найменша концентрація, при якій відчувається дія.

Якщо взяти за основу нормативні показники, необхідність визначати які потрібно експериментально для кожної окремої речовини, в подальшому реально встановити дві закріплені точки залежності (1). А виконавши заміну $1/k$ на λ для спрощення перетворень, в результаті отримаємо:

$$\begin{cases} 1 \cdot 10^{-6} = \lambda \cdot \lg \Gamma ДК_{сд} / C_0 \\ 0,5 = \lambda \cdot \lg ЛК_{50} / C_0 \\ r = \lambda \cdot \lg C / C_0. \end{cases} \quad (2)$$

При розв'язанні системи рівнянь (2) для визначення концентрацій забруднюючих речовин, що перевищують значення $\Gamma ДК_{сд}$, вираз матиме наступний вигляд:

$$r = (0,5 - 1 \cdot 10^{-6}) / [\lg (ЛК_{50} / \Gamma ДК_{сд})] \cdot \lg (C / \Gamma ДК_{сд}) + 1 \cdot 10^{-6}. \quad (3)$$

Далі проводимо розрахунки значення величини річного ризику для кожного фактора r_i , а потім обчислюємо величину інтегрального ризику:

$$R = 1 - \prod_{i=1}^n (1 - r_i), \quad (4)$$

Для урахування імовірності перебування працюючого у зоні дії i -го небезпечного фактору можна визначити імовірність наявності i -го небезпечного фактору в робочій зоні за наступною формулою:

$$P_{v_i} = P_i^v \cdot P_i^p, \quad (5)$$

де P_i^v – імовірність дії i -го небезпечного фактору;

P_i^p – імовірність перебування працюючого у зоні дії i -го небезпечного фактору.

Визначаємо імовірність дії i -го небезпечного фактору та імовірність перебування працюючого у зоні його дії за наступними формулами:

$$P_i^v = t_i^v / T_{CM} \quad \text{і} \quad P_i^p = t_i^p / T_{CM}, \quad (6)$$

де t_i^v – час дії i -го небезпечного фактору;

t_i^p – час перебування працюючого у зоні дії i -го небезпечного фактору;

T_{CM} – тривалість зміни.

Водночас, коли є одночасна наявність 2, 3, ... n шкідливих факторів, імовірність їхньої дії можна визначити наступним чином:

$$\begin{aligned} P_v(2) &= P_{v_2} + P_{v_1} - P_{v_2} \cdot P_{v_1} \\ P_v(3) &= P_{v_3} + P_{v_2} - P_{v_3} \cdot P_{v_2} \quad . \\ P_v(n) &= P_{v_n} + P_{v_{n-1}} - P_{v_n} \cdot P_{v_{n-1}} \end{aligned} \quad (7)$$

У випадку, коли відома імовірність дії шкідливих факторів на працюючих, подальше визначення шкідливості виробничого процесу в цілому відбуватиметься таким чином:

$$P_m^0 = \frac{N_1 P_0(1) + N_2 P_0(2) + \dots + N_n P_0(n)}{N}, \quad (8)$$

де $N_1, N_2, \dots, N_n$ – кількість працюючих, які підпадають під дію 1, 2, 3, ... n шкідливих факторів;

$P_0(1), P_0(2), \dots, P_0(n)$ – імовірність дії на працюючих 1, 2, 3, ... n шкідливих факторів;

N – загальна чисельність працюючих.

Наступним етапом буде визначення імовірність дії на працюючих j -го небезпечного фактору за формулою:

$$P_{b_j} = P_j^b \cdot P_j^p \cdot P_j^{nc}, \quad (9)$$

де P_j^b – імовірність наявності у робочій зоні j -го небезпечного фактору (речовини);

P_j^p – імовірність перебування людини у зоні дії j -го небезпечного фактору (речовини);

P_j^{nc} – уражаюча здатність j -го небезпечного фактору (речовини).

Отже, підставивши у формулу (9) вирази для P_j^b, P_j^p і P_j^{nc} , формула отримає наступний вигляд:

$$P_{b_j} = \frac{t_j^b \cdot t_j^p \cdot d_j}{T_{CM}^2 \cdot D_j}. \quad (10)$$

Для визначення загальної імовірності шкідливої дії m факторів використовуємо формулу:

$$P_b(m) = 1 - \prod_{j=1}^m (1 - P_{b_j}). \quad (11)$$

Результати і обговорення. Отримані залежності при застосуванні для атестації робочих місць значно полегшать оцінку факторів виробничого середовища і трудового процесу. Аналіз карт умов праці за результатами

атестації робочих місць кранового цеху АФ-1 виробничого підрозділу «Локомотивне депо Основа» був проведений на основі алгоритму перетворення параметрів середовища у показник виробничого ризику (табл. 1):

Таблиця 1

Результати розрахунку оцінки параметрів робочої зони кранового цеху АФ-1

№ Робочого місця	Робоче місце, професія, цех (дільниця, відділ)	Клас умов праці	Фактори виробничого середовища і трудового процесу	Норма - тивне значення (ГДК), (ГДР)	Фактичне значення	Потенційний ризик, r_i	Інтегральний ризик, R_{int}
1	2		3	4	5	6	7
11	Електрозварник (зайнятий різанням та ручним зварюванням)	3.2	ШХР, марганець	0,2	0,24	0,009003	0,7749 52
			ШХР, оксид заліза	6	6,7	0,008205	
			ІЧ випромінювання, Вт/м ²	140	358	0,156705	
			Робоча поза	10	38	0,728481	
12	Електрозварник ручного зварювання	3.2	ШХР, марганець	0,2	0,26	0,012955	0,6124 67
			ШХР, оксид заліза	6	7	0,011461	
			ІЧ	140	388	0,170137	

			випромінювання, Вт/м ²				
			Робоча поза	10	26	0,521402	
13	Електрозварник (зайнятий різанням та ручним зварюванням)	3.2	ШХР, марганець	0,2	0,25	0,011019	0,7236 31
			ШХР, оксид заліза	6	7	0,011461	
			ГЧ випромінювання, Вт/м ²	140	342	0,149074	
			Робоча поза	10	34	0,667787	
16	Машиніст крана	3.2	Шум, дБА	80	83	0,000609	0,0006 09
33	Слюсар з ремонту рухомого складу (випробування дизелів)	3.1	Шум, дБА	80	90	0,001945	0,0019 45

Проведена оцінка умов праці у підсумку свідчить про те, що робочі місця № 11, № 12, № 13 відносяться до 3.2 класу відповідно до [6], але згідно з розрахунками показники інтегрального ризику відповідно до [7] є надмірними. Показник інтегрального ризику робочого місця № 16 за розрахунками є гранично – допустимими ($\approx 10^{-4}$) згідно [7], але відноситься до 3.2 класу відповідно до [6]. За результатами розрахунків показник інтегрального ризику для робочого місця № 33 дорівнює $\approx 10^{-3}$, але умови праці відповідно до [6]

визначені такі, що відповідають 3.1 класу. Маємо доведену суб'єктивність [6] щодо оцінки фактичних умов та характеру праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища.

Висновки. Запропоноване методичне забезпечення для визначення рівня потенційної небезпеки у робочій зоні працівників залізничного транспорту враховує сумісну дію шкідливих факторів різних класів на основі інтегрального показника. Такий підхід до оцінки умов праці вирішує питання щодо вдосконалення системи медико-гігієнічного моніторингу. Впровадження інтегрального показника шкоди дозволить провести об'єктивну оцінку кількісної оцінки збитку здоров'ю людей, що наноситься шкідливими і небезпечними чинниками виробничого середовища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ILO Introductory Report: Decent Work - Safe Work. Geneva, International Labor Office, 2006. 56 p.
2. Linn H.I., Amendola A.A. Occupational Safety Research: Overview. *Encyclopedia of Occupational Safety and Health. International Labor Organization.* Geneva, 2005. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/publication/wcms_116863.pdf (last access: 7.08.2020).
3. ISO 45001 Системи менеджменту охорони здоров'я і безпеки праці. Вимоги з застосування. URL: <https://www.iso.org/standard/63787.html> (дата звернення 5.08.2020).
4. Гогунский, В.Д., Руденко С.В., Урядникова И.В. Теория и практика оценки риска здоровью от воздействия факторов внешней среды. *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика* : зб. наук. пр. X міжнар. наук.-метод. конф. Київ : Центр учбової літератури, 2011. С. 170—175.
5. Басиль Е.Е., Изотов С.А., Гогунский В.Д. Риск сокращения продолжительности жизни: рабочая зона. *Труды Одесского политехнического университета.* 1997. Вып. 2. С.133–135.

6. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» / Наказ МОЗ України № 248 від 08 квіт. 2014 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14> (дата звернення 23.08.2020).
7. ISO 31000 Risk management. Principles and guidelines. URL: <https://risk-engineering.org/ISO-31000-risk-management/> (last access: 23.08.2020).

АВТОНОМНЕ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТРУБЧАСТИХ НАГРІВАЧІВ РОЗТАШОВАНИХ У БУДІВЕЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Чорноморець Галина Яківна

к.т.н., доцент

ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»
м. Дніпро, Україна

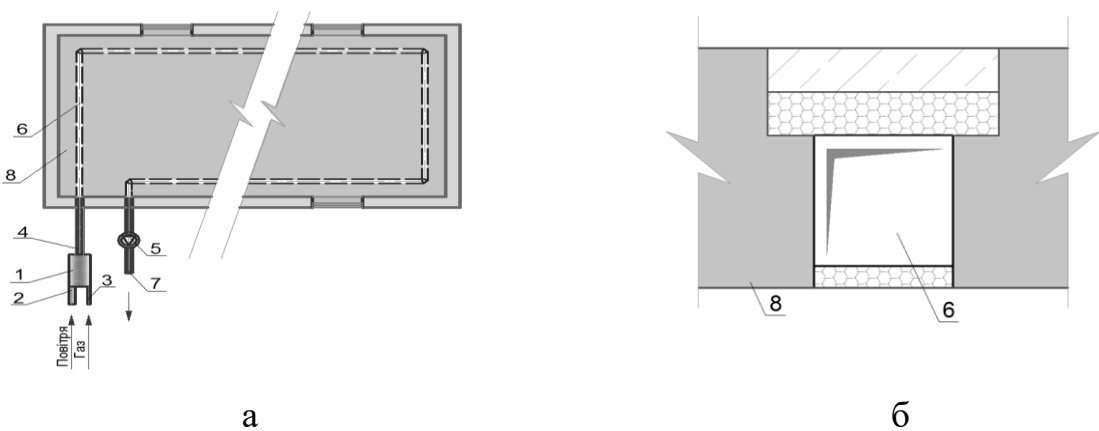
Вступ. Відомі трубчасті газові нагрівачі [1,2], які використовуються в системах теплопостачання промислових і сільськогосподарських підприємств. Трубчастий газовий нагрівач складається з газового пальника, теплообмінної труби, поверхня якої нагрівається продуктами згоряння газового палива з повітрям і передає тепло в опалювальний простір приміщень та вентилятора, який подає повітря на газовий пальник і забезпечує рух газоповітряної суміші всередині нагрівача з видаленням відпрацьованих продуктів зовні. Трубчасті газові нагрівачі застосовуються, здебільше, для систем автономного теплопостачання виробничих приміщень, наприклад для повітряно-променевого опалення, нагрівання повітря, а також для нагріву води [3-5].

Мета роботи. Розвиток автономних систем теплопостачання, що зменшують капітальні витрати будівництва і підвищують ефективність використання енергетичних ресурсів. Один з напрямків вирішення цієї проблеми – це використання трубчастих газових нагрівачів. Для цього необхідно розробляти нові технічні рішення теплопостачання – трубчасті газові нагрівачі розташовані у будівельних конструкціях, які підвищують ефективність і надійність систем теплопостачання і поширюють застосування трубчастих газових нагрівачів у теплопостачанні. А також необхідне науково-методичне забезпечення для розробки, будівництва та експлуатації таких систем теплопостачання з трубчастими газовими нагрівачами.

Матеріали і методи. Використання поверхонь будівельних конструкцій

як нагрівальних поверхонь застосовується при газоповітряному опаленні приміщень (поверхні стін та вертикальних каналів при пічному або камінному опаленні), де переміщення димових газів здійснюється за рахунок гравітаційного перепаду тиску. Можливе використання нового технічного рішення коли канали трубчастого нагрівача розташовані в будівельній конструкції (у просторі підлоги), в даному рішенні газоповітряний теплоносій переміщується примусово за допомогою витяжного вентилятора. Нагрівач може працювати як на газі так і на альтернативному паливі - пелетех, в залежності від пальника.

Результати і обговорення. Для конструкції підлоги обраний бетон, безпосередньо в бетоні розміщені канали трубчастого лінійного нагрівача. Над нагрівачем є верхня кришка у вигляді бетонної пластини, яка повинна забезпечувати близьку до постійної величини температуру зовнішньої поверхні нагрівача. Принципова схема опалення та детальний вигляд каналу у конструкції підлоги приведені на рис. 1.

Рис.1. Трубчастий газовий нагрівач розміщений у просторі підлоги:

а – план; б – розріз;

1 - газовий пальник; 2 - патрубок подачі повітря;

3 - патрубок подачі газу; 4 - початкова ділянка лінійного нагрівача в теплоізоляції; 5 - витяжний вентилятор; 6 - канали газоповітряної суміші;

7 - патрубок відводу газоповітряної суміші; 8 - бетон.

Для розрахунку гідравлічних і теплових режимів представленого технічного рішення розроблено математичну модель [6], яку розроблено

спираючись на математичні моделі трубчастого нагрівача вільно розташованого в опалювальному просторі [3,4].

Математична модель даної системи опалення складається з: математичної моделі самого трубчастого газового нагрівача, як гідравлічного ланцюга, математичної моделі розподілу тепла у будівельній конструкції та відповідних граничних умов, які їх пов'язують.

При побудові математичної моделі прийняті наступні допущення [7]:

- областю дослідження є: по довжині нагрівача – область від зрізу газового сопла до виходу з витяжного вентилятора; у поперечному напрямку – область газоповітряної суміші усередині каналу будівельної конструкції;
- плин газоповітряної суміші і температурний режим: по довжині нагрівача розглядаються як стаціонарні й одномірні; через будівельну конструкцію – двовимірні.

Рівняння збереження маси:

$$M = \rho w F = const \quad (1)$$

Рівняння стану газоповітряної суміші у вигляді рівняння стану ідеального газу:

$$p = \rho R T \quad (2)$$

Рівняння руху газоповітряної суміші всередині каналу:

$$dp = -\frac{\lambda}{D} \cdot \rho \cdot \frac{w^2}{2} \cdot dz + (\rho_a - \rho) \cdot g \cdot dh \quad (3)$$

Рівняння теплового балансу для елементарної ділянки каналу трубчастого нагрівача довжиною dz у даному перетині.

dQ_1 – тепловий потік від газоповітряної суміші до стінки каналу, переданий конвекцією та випромінюванням, Вт:

$$dQ_1 = \Pi_i dz \alpha_{\Sigma i} (T - T_{wi}) \quad (4)$$

Зміна теплової енергії потоку газоповітряної суміші, що рухається:

$$d(\rho \cdot w F c_p T) = -dQ_1 \quad (5)$$

Розподіл тепла у будівельній конструкції представлено рівнянням теплопровідності з відповідними граничними умовами у вигляді:

$$\frac{\partial^2 T_w}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 T_w}{\partial y^2} = 0 \quad (6)$$

Граничні умови для (6) мають вигляд:

$$\alpha_{\Sigma i} (T - T_{wi}) = -\lambda \left(\frac{\partial T_w}{\partial n} \right)_{wi} \text{ при } (x, y) \in wi \quad (7)$$

$$-\lambda \left(\frac{\partial T_w}{\partial n} \right)_{we} = \alpha_{\Sigma e} (T_{we} - T_o) \text{ при } (x, y) \in we \quad (8)$$

dQ_2 – тепловий потік від поверхні будівельної конструкції в навколишнє середовище опалювального приміщення, переданий конвекцією та випромінюванням, Вт:

$$dQ_2 = \Pi_e dz \alpha_{\Sigma e} (T_{we} - T_o) \quad (9)$$

Для стаціонарного теплового режиму:

$$dQ_1 = dQ_2 \quad (10)$$

Рівняння роботи витяжного вентилятора:

$$\Delta P_a = \Phi(M) \quad (11)$$

Рівнянням другого закону Кірхгофа для трубчастого газового нагрівача розташованого у будівельній конструкції з витяжним вентилятором як гідравлічного ланцюга. За другим законом Кірхгофа алгебраїчна сума втрат тиску у замкненому контурі дорівнює нулю:

$$\int dp(z) \cdot dz + \sum \Delta P_j(M) - \Delta P_a(M) = 0 \quad (12)$$

де: ρ – щільність газоповітряної суміші, кг/м^3 ; w – середня лінійна швидкість руху газоповітряної суміші всередині каналу, м/с ; F – площа поперечного перерізу каналу, м^2 ; p – абсолютний тиск газоповітряної суміші в даному перетині каналу, Па ; T – абсолютна температура газоповітряної суміші в даному перетині каналу, $^\circ\text{C}$; R – газова постійна, залежна від складу газоповітряної суміші після повного згоряння горючого газу, $\text{Дж/кг } ^\circ\text{C}$; dp – перепад тиску газоповітряної суміші у каналі на ділянці довжиною dz ; L –

коефіцієнт тертя; D – внутрішній еквівалентний діаметр каналу, м; $(\rho_a - \rho) \cdot g \cdot dh$ – втрати тиску на самотягу; ρ_a – щільність зовнішнього повітря, кг/м³; g – прискорення вільного падіння, м/с²; dh – довжина ділянки димаря, м; Π_i – внутрішній периметр каналу, м; α_{Σ_i} – ефективний коефіцієнт тепловіддачі (конвективний та променистий) від потоку газоповітряної суміші до стінки каналу, Вт/м² °С; T_{wi} – температура внутрішньої поверхні стінки каналу в даному перетині, °С; c_p – теплоємність при постійному тиску газоповітряної суміші, Дж/кг °С; T_w – температура всередині будівельної конструкції, °С; x та y – лінійні координати у перетині; λ – коефіцієнт теплопровідності матеріалу, Вт/м °С; T_{we} – температура зовнішньої поверхні стінки випромінюючого каналу, °С; T_o – абсолютна температура навколишнього середовища в опалювальному приміщенні, °С; α_{Σ_e} – ефективний коефіцієнт тепловіддачі (конвективний та променистий) від зовнішньої поверхні будівельної конструкції в опалювальний простір, Вт/м² °С; $(\frac{\partial T_w}{\partial n})_{wi}$ – проекція градієнта температури за напрямком нормалі від потоку газоповітряної суміші до стінки каналу; $(\frac{\partial T_w}{\partial n})_{we}$ – проекція градієнта температури за напрямком нормалі від зовнішньої поверхні будівельної конструкції в опалювальний простір; Π_e – зовнішній периметр каналу, м; ΔP_a – активний напір вентилятора, Па; M – витрата газоповітряної суміші через вентилятор; Φ – відома функція для обраної пари «вентилятор-електродвигун»; $dp(z)$ – розподіл тиску ділянці трубчастого нагрівача; $\sum \Delta P_j(M)$ – сума втрат тиску в місцевих опорах по шляху руху газоповітряної суміші.

Розрахунок трубчастих газових нагрівачів у будівельних конструкціях вирішується методами еволюційного пошуку найбільш переважних рішень, заснованими на роботах з самоорганізації пошуку рішень - Івахненко О. Г., випадкового пошуку - Растригін Л. А., еволюційного моделювання - Букатова І. Л., Фогель Дж., Оуенс Дж., Уолш Л., та інші.

Алгоритм еволюційного пошуку R_S – оптимального рішення має вигляд [8,9]:

$$X_{jk} = S(G(X_{j,k-1})), \quad k=1, 2, \dots, \quad (13)$$

$$S(X) = \{x \in X \mid \forall y \in [X \setminus S(X)] x R_S y\}, \quad (14)$$

$$G(X) = X \cup Gn(X), \quad (15)$$

$$Gn(X) = \{y \in \Omega \mid \exists x \in X, y R_G x, \mu(y, x) > 0\}, \quad (16)$$

де: R_G – нечітке відношення генерації з функцією належності $\mu(y, x) : \Omega \times \Omega \rightarrow [0, 1]$; X_{jk} – множина найбільш переважних рішень по відношенню вибору R_S k -го кроку ітерації для j -ої гілки еволюційного процесу; $X_{j,k-1}$ – теж саме для $(k-1)$ – го кроку ітерації; $G(X)$ – функція генерації, яка породжена відношенням генерації R_G ; $S(X)$ – функція вибору, яка породжена відношенням вибору.

Висновки. Дослідження трубчастих газових нагрівачів у будівельних конструкціях підтверджує актуальність їх використання як автономного джерела теплопостачання.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Пристрій для газового опалення : пат. 63793 Україна (UA) : МПК F24D 10/00 / К. В. Дудкін, В. Ф. Іродов, Г. Я. Чорноморець (Україна) ; заявник та патентовласник Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (Україна). – № 02070772 ; заявл. 25.02.2011 ; опубл. 25.10.2011. Бюл. № 20. – 4 с.

2. Пристрій для променевого обігріву та нагрівання повітря : пат. 83403 Україна (UA) : МПК F24D 10/00 / К. В. Дудкін, В. Ф. Іродов, А. А. Чорнойван, Г. Я. Чорноморець (Україна) ; заявники К. В. Дудкін, В. Ф. Іродов, А. А. Чорнойван, Г. Я. Чорноморець (Україна). – № u201302556 ; заявл. 28.02.2013 ; опубл. 10.09.2013. Бюл. № 17. – 4 с.

3. Дудкин К. В. Математическое моделирование трубчатых газовых нагревателей для безопасного нагрева воды в объеме со свободной

поверхностью / К. В. Дудкин, В. В. Ткачева, Ю. В. Бобырь // Строительство, материаловедение, машиностроение : сб. науч. тр. / Приднепр. гос. акад. стр-ва и архитектуры ; под общ. ред. В. И. Большакова. – Днепропетровск, 2011. – Вып. 62. – С. 166–170. – (Безопасность жизнедеятельности).

4. Иродов В. Ф. Математическое моделирование и расчет инфракрасного трубчатого газового обогревателя / В. Ф. Иродов, Л. В. Солод // Строительство, материаловедение, машиностроение : сб. науч. тр. / Приднепр. гос. акад. стр-ва и архитектуры ; под общ. ред. В. И. Большакова. – Днепропетровск, 2010. – Вып. 52, ч. 1. – С. 130–132. – (Безопасность жизнедеятельности).

5. Многоконтурные трубчатые газовые нагреватели как средства повышения безопасности воздушно-лучистого отопления / К. В. Дудкин, Ю. В. Хацкевич, Л. В. Солод, Г. Я. Черноморец // Строительство, материаловедение, машиностроение : сб. науч. тр. / Приднепр. гос. акад. стр-ва и архитектуры ; под общ. ред. В. И. Большакова. – Днепропетровск, 2011. – Вып. 62. – С. 161–165. – (Безопасность жизнедеятельности).

6. Чорноморець Г. Я. Математичне моделювання трубчастих газових нагрівачів, розташованих у будівельних конструкціях / Г. Я. Чорноморець, В. Ф. Іродов // Науковий вісник будівництва : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т буд-ва та архітектури. – Харків, 2012. – Вып. 68. – С. 395-399.

7. Taler D. Mathematical modeling of tube heat exchangers with complex flow arrangement / D. Taler, M. Trojan, J. Taler // Chemical and process engineering. – Cracow, 2011. – Vol. 32, issue 1. – pp. 7-19.

8. Иродов В. Ф. О построении и сходимости алгоритмов самоорганизации случайного поиска / В.Ф.Иродов // Автоматика. – 1987. - № 4. – С. 34-43.

9. Irodov V. Self-organization methods for analysis of nonlinear systems with binary choice relations // System Analysis Modeling Simulation – 1995. – V. 18-19. – P. 203-206.

ARCHITECTURE

USE OF MODERN REVIT SOFTWARE IN THE DESIGN OF RESIDENTIAL BUILDINGS

Demydenko Tetiana Pavlivna

Senior lecturer

Mandrichenko Olena Evhenivna

Senior lecturer

Koval Illya Sergievich

Student

O. M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

Introductions. The REVIT software product is the most modern tool in architectural and construction design of buildings of any complexity.

These technologies use a publicly available database consisting of a set of library elements, each of which is presented in digital form and describes all the functional and physical properties of building objects [2].

The Revit database can contain project information at various stages of the building's life cycle, from concept development to construction and decommissioning.

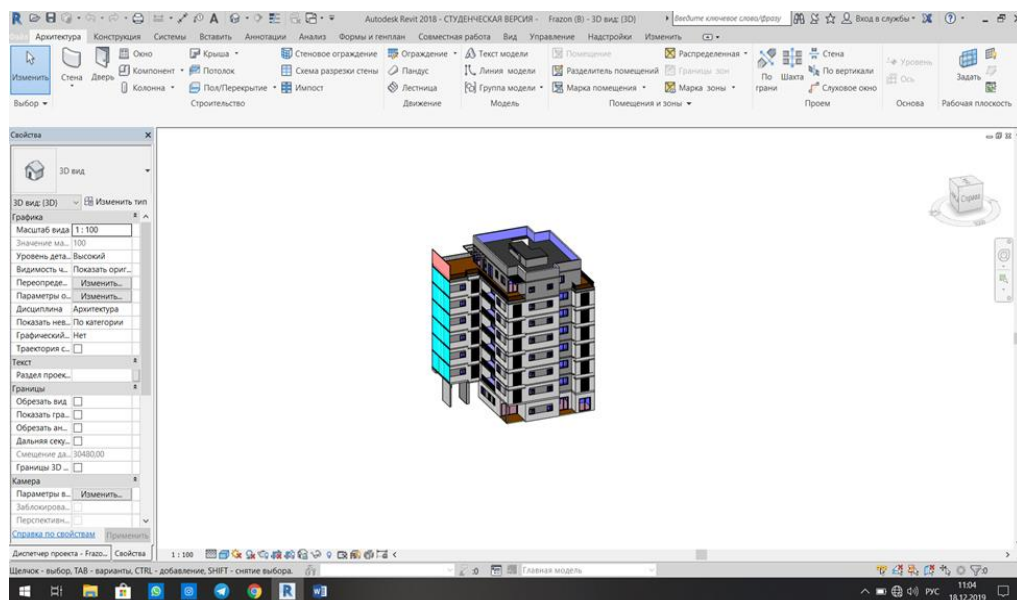
All elements of the structure meet the requirements of the DBN of Ukraine, coding and logic of the standard for classification of building elements Unifomat, as well as the characteristics of the LOD Specification (Level Of Development) [1].

Aim. The purpose and objectives of this research work on the example of a residential project to demonstrate the capabilities and benefits of the software product Revit compared to other software products for the same purpose.

Materials and methods. The paper proposes a method of parameterized geometric modeling of buildings and structures using 3D libraries of interior walls, doors, windows, exterior walls, floor slabs, roof elements, ceilings, floors, containing many sizes with customized annotations, analytical and other necessary parameters, and with compliance with current regulations. This method significantly reduces the design time and ensures the guaranteed quality of the final product.

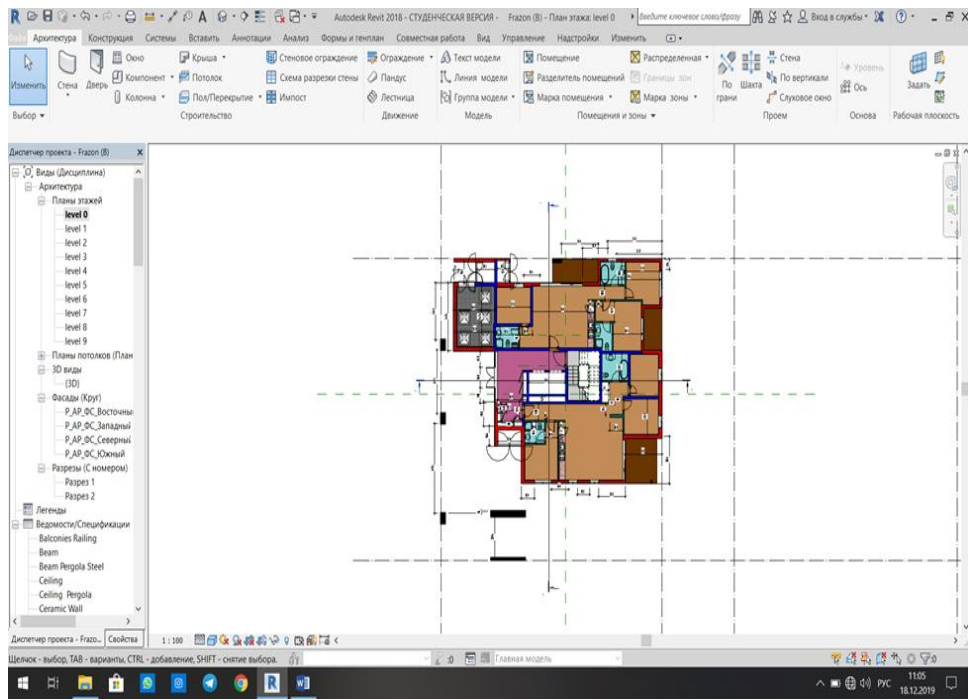
Results and discussion. Using full-fledged integrated tools for information modeling of buildings from the collection for the design and construction of industrial and civil objects of REVIT software, a 3D model of an 8-storey modern residential building was created (Fig. 1). This virtual BIM model, consisting of parameterized digital components of the libraries of a multi-storey building, provides an opportunity to see the current changes in the project, all participants in the design process, working in a single information environment.

From the ready 3D model drawings of plans of the zero floor, identical floors from the first to the sixth, the plan of penthouses of the seventh and eighth floors and the plan of a roof are created. An incision was also made on the stairs.

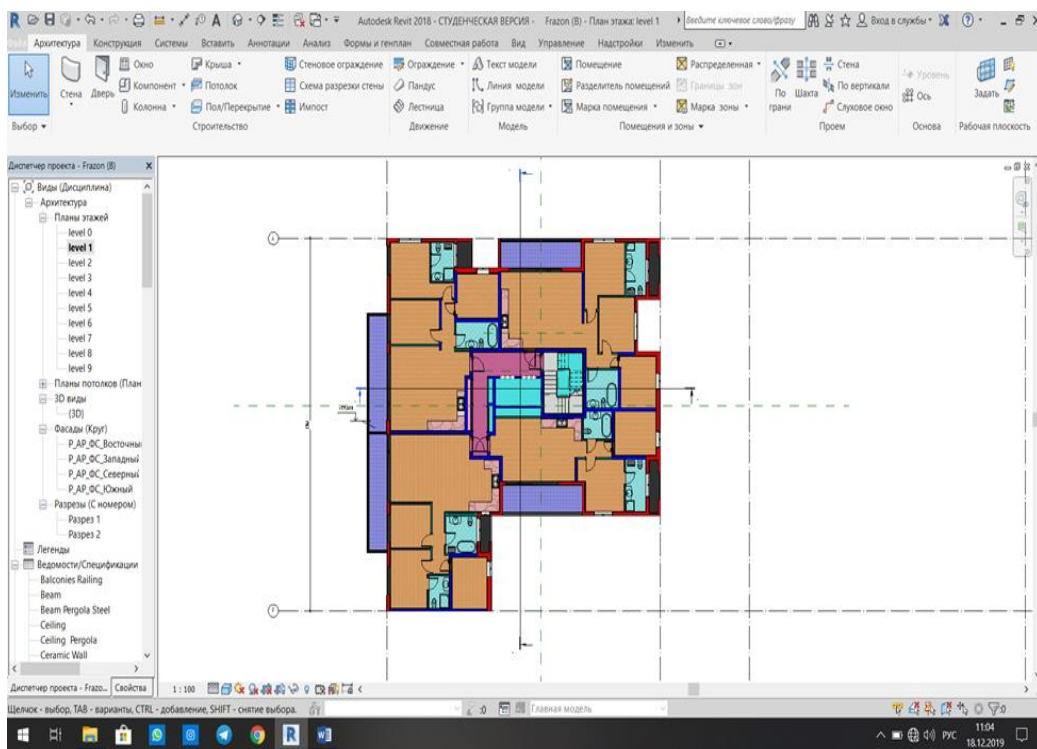
Fig. 1. 3-D model of an 8-storey residential building

On the plan of the ground floor there are rooms for technical requirements (Fig. 2)

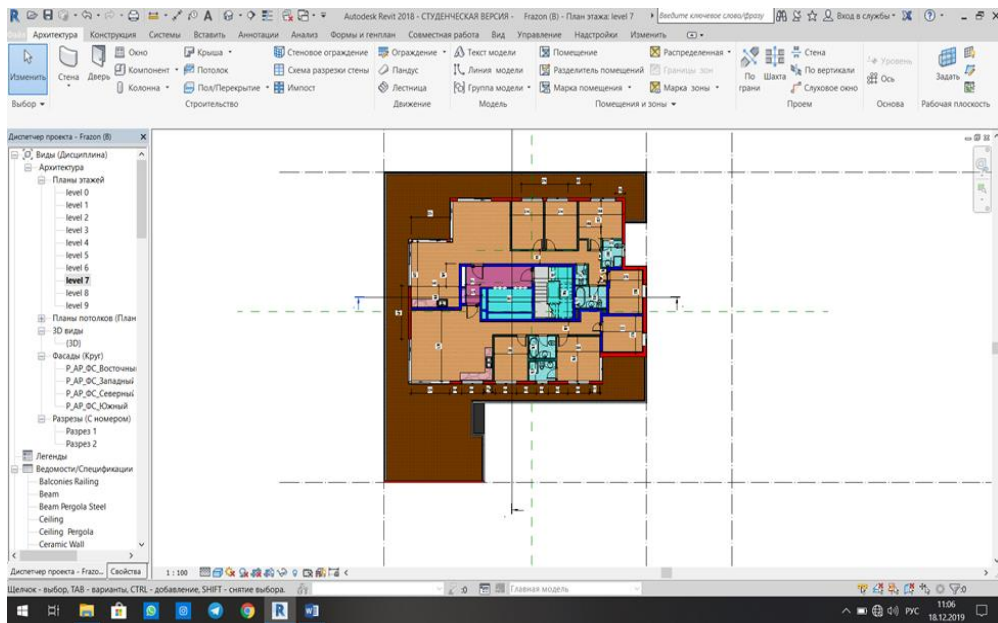
Fig. 2. Zero floor plan with technical rooms

The plans of 1 - 6 floors are equipped with sanitary units and kitchens (Fig. 3)

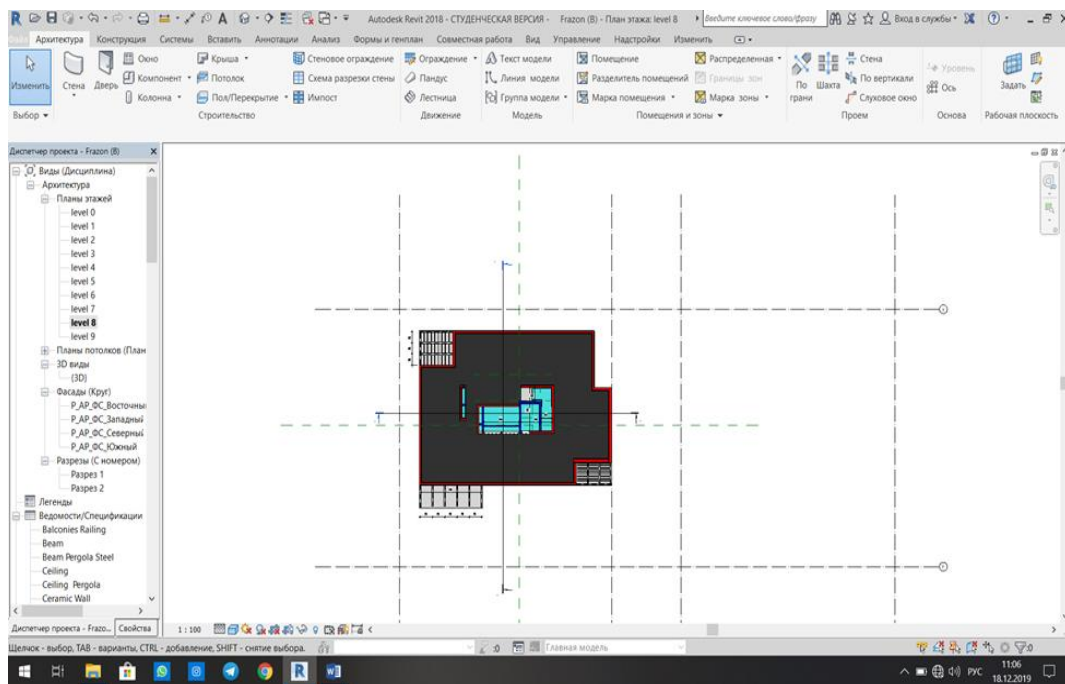
Fig. 3. Plan 1-6 floors

Penthouse plans reflect the increased comfort of the apartment (Fig. 4)

Fig. 4. Plan of 7 and 8 floors – penthouses

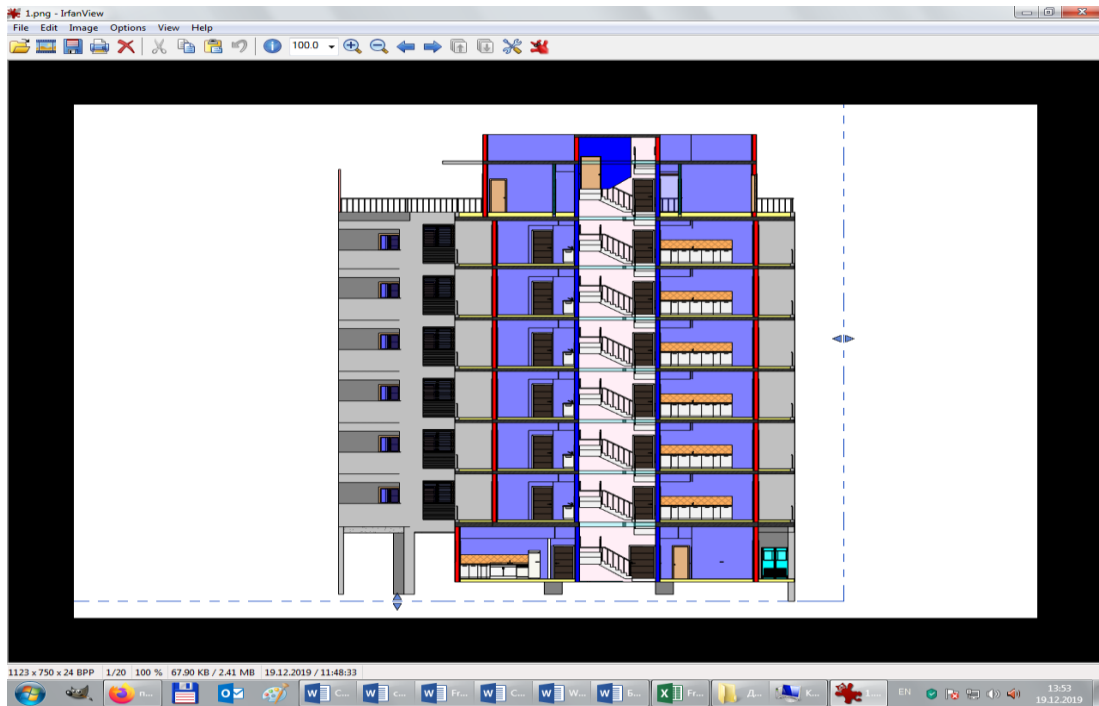
The plan of a roof is made with observance of all modern requirements (fig. 5)

Fig. 5. Roof plan

The section on the stairs gives a complete picture of the design of the entire building (Fig. 6)

Fig. 6. Section on the stairs

Specifications were automatically created for all building elements. The following are the specifications for the doors and windows of the building.

Table 1

Specification on the doors

1	Doors									
2	Level	type	number	height, cm	width, cm	area, m ²	Комментарии к	Маркировка	типоразмера	
3	level 0	40 x 200	1	60	200	1,2	Electrical cabinet	213		
4	level 0	60 x 200	2	60	200	2,4	Electrical cabinet	223		
5	level 0	70 x 200 (400	2	200	70	2,8	Mamad	400		
6	level 0	80 x 200	3	200	80	4,8	Electrical cabinet	202		
7	level 0	80 x 210	9	210	80	15,12	Doors Interior W	1		
8	level 0	100 x 210 (10	2	210	100	4,2	Plada	106		
9	level 0	115 x 200	1	200	115	2,3	Electrical cabinet	222		
10	level 0	120 X 210	2	210	120	5,04	Elevator opening	902		
11	level 0	125 x 210	1	210	125	2,63	Plada	104		
12	level 0	150 x 200	1	200	140	2,8	opening			
13	level 0	160 x 240	1	240	160	3,84	Exterior Aluminiu	Glass		
14	level 0	170 x 30	1	30	170	0,51	opening			
15	level 0	Door OUT 1	1	200	140	2,8	Doors Exterior St	207		
16	level 0	Door OUT 1	1	200	150	3	Doors Exterior St	309		
17	level 0	Door OUT 1	1	210	160	3,36	Doors Exterior St	9		
18	level 0	Door OUT 2	1	210	230	4,83	Doors Exterior St	102		
19	level 0: 30		30			61,63				
20	level 1	70 x 200 (400	2	200	70	2,8	Mamad	400		
21	level 1	80 x 200 (400	1	200	80	1,6	Mamad	401		
22	level 1	80 x 200 (400	1	200	80	1,6	Mamad	402		
23	level 1	80 x 210	15	210	80	25,2	Doors Interior W	1		
24	level 1	100 x 30	1	30	100	0,3	opening			
25	level 1	100 x 210 (00	4	210	100	8,4	Plada	3		
26	level 1	105 x 210	1	210	100	2,1	Plada	101		
27	level 1	120 X 210	2	210	120	5,04	Elevator opening	902		

Table 2

Specification for windows

1	Windows						
2	level	type	number	height, cm	width, cm	area, m2	
3	level 0	90x135	3	135	90	3,6	
4	level 0	100 x 100	3	100	100	3	
5	level 0	170x135	1	135	170	2,3	
6	level 0	180x240	1	240	180	4,3	
7	level 0	220 x 240	1	240	220	5,3	
8	level 0	310x240	1	240	310	7,4	
9	level 0	420x240	1	240	420	10,1	
10	level 0: 11		11			36,1	
11	level 1	70x135	1	135	70	0,9	
12	level 1	100 x 100	4	100	100	4	
13	level 1	150x115	3	115	150	5,2	
14	level 1	150x135	2	135	150	4,1	
15	level 1	180x135	3	135	180	7,3	
16	level 1	180x240	4	240	180	17,3	
17	level 1	420x240	4	240	420	40,3	
18	level 1: 21		21			79,1	
19	level 2	70x135	1	135	70	0,9	
20	level 2	100 x 100	4	100	100	4	
21	level 2	150x115	3	115	150	5,2	
22	level 2	150x135	2	135	150	4,1	
23	level 2	180x135	3	135	180	7,3	
24	level 2	180x240	4	240	180	17,3	
25	level 2	420x240	4	240	420	40,3	
26	level 2: 21		21			79,1	
27	level 3	70x135	1	135	70	0,9	
28	level 3	100 x 100	4	100	100	4	

Conclusions. The paper considers the application of BIM-technologies in creating a virtual model of a multi-storey building, which allows you to automatically generate the necessary drawings for construction: plans, facades, schemes, sections, specifications for structures and more.

When creating a model, designers, architects, engineers, electrical engineers, technologists and other specialists work simultaneously. This work of several project teams helps to avoid mistakes at the project stage, which arise due to uncoordinated interaction between specialists who develop different sections of the project [3]. After creating a 3D model from it, each specialist creates a drawing, and REVIT automatically creates all the necessary specifications and calculates the amount of all costs. When making any changes to the 3D model, the drawings are automatically changed, the specifications are rebuilt and the volumes are listed. All these advantages allow us to conclude that the software product REVIT is the undisputed leader in architectural and construction design.

REFERENCES

- [1] Budivelniyi zhurnal // Informatsiino-analitychnyi zhurnal N 5-6 (135-136) 2018. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://budjurnal.com.ua/doc/full%205-6%202018.pdf>.
- [2] Trach R.V. Informatsiine modeliuвання v budivnytstvi (BIM): sutnist, etapy stanovlennia ta perspektyvy rozvytku / R.V. Trach // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – Mykolaiv, 2017. – Vyp. 16. – S. 490-495
- [3] Andrukhov V.M. Naskrizni avtomatyzovani tekhnolohii v proektuvanni bahatopoverkhovykh zhytlovykh budivel / V.M. Andrukhov, V.V. Matviichuk, A.O. Kolesnyk // Suchasni tekhnolohii, materialy i konstruktsii v budivnytstvi. – № 2. – Vinnytsia: UNIVERSUM, 2010. – S. 104-109.

PEDAGOGICAL SCIENCES

CHALLENGES OF CONTEMPORARY FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN HIGHER EDUCATION

Chyzhykova Olha Viktorivna

PhD of Pedagogical Sciences

Associate Professor of Department of Foreign and

Business Ukrainian Languages

State University of Economics and Technology

Kryvyi Rih, Ukraine

Introduction. Today we can observe fundamental changes that take place in the system of higher education. The traditional representation of the learning process of knowledge transmitting by the teacher and knowledge consuming by the students has been rethought and undergone changes. They are connected with the shift of the role of participants of the learning process that has obtained learner-centered character, globalization and integration processes, impact of technology in the learning process, learners' diversity etc.

Contemporary learning environments now face a number of challenges. The worldwide processes of globalization and integration have influenced national system of higher education. Globalization affects the way teachers and learners engage in the learning process. Students are now active, autonomous and responsible participators in the educational processes. Moreover learners have become mobile and obtain now more learning opportunities for interaction and collaboration. Therefore education now provides opportunities for social mobility; every student can become knowledgeable and skilled beyond borders. In this case knowledge of foreign languages is of great demand.

The strategy for modernizing contemporary teaching of foreign languages defines innovative development taking into account technological achievements and

use of digital media, lifelong character of education, students' diversity and interaction.

Aim of the work is to analyze challenges of contemporary education and modern approaches to foreign language teaching in higher educational establishments.

Materials and methods. Comparative analysis, systematization, generalization of materials of scientific articles.

Results and discussion. Necessity to rethink traditional teaching approaches and methods to foreign language teaching is underlined in scientific researches. Nowadays teachers face different challenges. Thus, among various essential transformations in education B. Cope and M. Kalantzis indicated the need to create more responsive learning feedback systems, meet the needs of diverse learners, educate for sustainability etc. The authors underlined that “education is a process of self-transformation which enables a person to negotiate changes that are as-yet-indeterminate as well as the changes that must surely come” [2].

A. J. Moeller and T. Catalano in their turn mentioned the necessity to develop intercultural competence, the importance of providing students with opportunities to acquire and practice the foreign language in contextualized and meaningful language communicative tasks at all stages of the second or foreign language acquisition process, learner-centered environment [4]. Describing the processes of foreign language teaching and learning M. Briggs pointed out three main elements: the role of the teacher and the student, the ideal classroom environment for language learning. The author underlined that the teacher fulfills his/her role as a facilitator in language instruction by providing students with the tools necessary to communicate. Meanwhile, the students interact with each other and with the teacher in a positive, respectful, low-anxiety classroom environment that fosters language learning [1].

There is a shift in higher education from a teacher as a central figure to students who are active participators, co-designers and co-creators in the learning process. A. J. Moeller and T. Catalano underlined that “foreign language teaching and learning have changed from teacher-centered to learner/learning-centered environments” [4].

Thus, teachers are facilitators, advisers who direct the students' efforts in order to develop their inner potential. It is necessary to mention that teacher perform multiple functions : a teacher is a collaborator, a professional, a researcher, ready to work in a team, involved in self-regulation, networked and collaborative, flexible, prepared to adjust to changes, explore etc. Teacher is a curriculum designer, becoming closer to the students' needs and interests. Now teachers must be more collaborative with learners. Thus learners are perceived as partners in educational process, actively working and reflexively getting and applying knowledge. They also reflect on their activity and learning progress. So we prepare not only knowledge consumers and reproducers, but also planners, strategists, active participants of the learning process. One more essential point is that education is now lifelong and life wide.

Diversity has become an integral part of our existence in all spheres of human relationships. It a general sense it implies moral, political, social ethics which includes tolerance, recognizing and respecting each other's differences in a more participatory society. It results in working together productively and constructively. The educational process must have dialogical pattern which means participation, responsibility and team work in equity environments.

Collaborative and peer to peer learning is an essential part of studying. Students working together are considered to be better problem-solvers and be much more creative in task fulfillment. In this case they have opportunities to enrich their experience in a more condensed period of time. Moreover in collaborative learning much attention is paid to more details of the learning outcomes. In the process of collaborative discussions students also develop their creative abilities and can produce more innovative solution. Students collaborate, brainstorm, use different sources and technologies, discuss and develop their ability to express their own point of view and constructively response to the critics. Students now should be able to work in a team, make suggestions, take risks, and be creative and innovative problem-solvers. Collaboration can be manifested on different stages of learning. Students can prepare projects in groups, participate in simulations or discussions, solve a problem, create a product or make a report or theses on a particular topic.

Particularly important is collaborative intelligence in the feedback process. It is desirable for students to get a formative feedback from multiple sources (staff, peers, self, experts). Peers can provide feedback to each other in an open, diverse, transparent and equal environment by means of collaboration. This makes students open for a constructive discussion, productive team work, thorough thinking.

In State University of Economics and Technology we apply and successfully implement innovative approaches and teaching methods in the educational practice in order to satisfy the needs of new generation of knowledgeable learners by their active engagement in the learning process. Instead of being knowledge consumers they must be prepared to obtain, produce and apply knowledge. Students actively participate in scientific conferences, take part in webinars, collaborate via innovative activities (business games, project work, problem-solving, brainstorming, peer feedback etc).

Moreover technology has a big impact on education. It has become integral of the education. Digital media can provide a great support in the learning process. The innovative technologies (the technologies of electronic teaching and learning) are capable of facilitating successful acquisition of knowledge, skills and abilities, they make teaching more attractive, democratic and convenient for students, since they encourage them to self-study and lifelong and life wide learning [5]. Digital technologies made it possible to participate in distance international conferences and webinars. E-Learning technology can advance at least five constructivist pedagogies: 1) active learning, 2) student-centered learning, 3) peer learning, 4) personalized learning, and 5) differentiated learning [3]. Students of State University of Economics and Technology are actively engaged in learning via educational applications and platforms, e-learning technologies and electronic media in the process of foreign language study.

Online learning requires much more active engagement (searching, processing and exchanging information) which includes:

- active knowledge making by means of e-learning;
- working with great amount of information;
- development of critical thinking and creative abilities;

- active students' engagement;
- personalized learning.

Conclusion. Higher education now faces a number of challenges. There is a shift from teacher-centered to learner-centered environment. Students are perceived and act as active knowledge producers instead of being knowledge consumers on the basis of cooperation with other participants of educational process. Teachers fulfill the role of facilitators and advisors, ensuring dialogical pattern which means participation, responsibility and team work in equity environments. Active engagement of students is of great demand, including students' active work, reflexive getting and applying knowledge through interactions and feedback. Technologies in teaching and learning process are capable of facilitating successful acquisition of knowledge, skills and development of creative abilities. Thus we should prepare knowledgeable students, active participators, creative problem-solvers and competitive professionals with wide range of soft skills, who are able to work collaboratively and who can find solutions from multiple fields.

REFERENCES:

1. M. Briggs. Second Language Teaching and Learning: the Roles of Teachers, Students, and the Classroom Environment. Logan, Utah, 2014, 142 p. <https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1387&context=gradreports>.
2. Kalantzis M., Cope B. New learning: A Charter for Change in Education. Critical Studies in Education , 2012, Volume 53, Issue 1: Rethinking Educational Systems, Policy and Schools, pp. 83-94. <https://doi.org/10.1080/17508487.2012.635669>
3. LAM, P.L., NG, H.K., TSE, A.H. et al. eLearning technology and the advancement of practical constructivist pedagogies: Illustrations from classroom observations. Education and Information Technologies, 2020. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10245-w>
4. Moeller A. J., Catalano Th. Foreign Language Teaching and Learning. International Encyclopedia for Social and Behavioral Sciences 2nd Edition, 2015,

Vol 9, pp. 327-332. Oxford: Pergamon Press. doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.92082-8

5. Zaiarna I. S. The model for e-teaching English reasoning writing to law students based on LMS Moodle. *Information Technologies and Learning Tools*, 2020, Vol 76, №2, pp. 152-162. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3332>

6. Paul L.C. LAM, Hilary K.Y. NG, Alan H.H. TSE, Ming Lu, Bernardo Y. W. WONG (2020). eLearning technology and the advancement of practical constructivist pedagogies: Illustrations from classroom observations. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10245-w>

7. Collaboration makes the learning a social activity rather than a lonely effort geared towards memory. The essence of collaborative intelligence is also to learn to think with people who think differently

(<https://www.penguinrandomhouse.com/books/227071/collaborative-intelligence-by-dawna-markova-phd--angie-mcarthur/>).

APPLICATION OF VIRTUAL GEOGRAPHICAL EXCURSIONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE STUDY OF GEOGRAPHY

Harkusha Oksana

Ihnatov Dmitry

Undergraduate

Sliuta Alina

Cand. Sc. (Pedagogy)

associate Professor Department of Geography

T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”

Chernihiv, Ukraine

Introductions. The modern education system needs a new generation of subject teachers who are able to solve the most pressing problems that are urgent in secondary school. Today, the teacher must be able to work on new programs and technologies, communicating with the generation of students who grew up in the computerization of almost all areas of human activity. Today, without the informatization of education, it is impossible to imagine a modern school. However, some humanities teachers have doubts about the appropriateness of using information technology. But if you successfully and correctly combine the technologies and forms of lessons, then such lessons are very interesting for both students and teachers.

In today's conditions, the urgent problem is the formation of information competence of students who have to live and work in the information society. As a prospect of improving the educational process can be considered the virtualization of educational space. The urgency of the issue of creating an educational virtual space is explained by one of the main tasks - to help students adapt to social change, to be psychologically stable, to develop the ability to self-organization. And this, in turn, motivates educators to seek more effective forms of organization of the educational process [1, 3].

Aim. Analysis of excursions (weekend hikes) as forms of geography lessons in the educational process of students.

Materials and methods. Analysis of the State standard of basic and complete general secondary education, analysis of ways to implement the provisions of the new curriculum in geography in terms of personality-oriented, competency-based and activity-based approaches.

Results and discussion. Geographical excursion is one of the special forms of teaching geography (at the same time with lessons and work in the field), during which students accumulate semantic ideas, which is the basis for the formation of physical-geographical and economic-geographical concepts.

This form of learning forms in students theoretical knowledge, which is supported by practical skills, namely: the ability to observe, analyze, conduct language experiments, verbalize the results of research. That is, the lesson-excursion has a great educational value, during which the didactic principles of connection with life are realized [2].

The structure and content of the geography program are based on the principles of continuity and continuity of school geographical education, its integration on the basis of interdisciplinary and interdisciplinary links, humanization, taking into account the age capabilities of students, practical orientation. The program reflects the cross-cutting content lines for school geography, specified in the State Standard of Basic and Complete General Secondary Education, and the cross-cutting themes provided by the Concept of the New Ukrainian School.

The place of lessons-excursions in the curriculum on geography of 6-9 classes.

Grade 6 "General Geography" is the first systematic course of a new school subject. The course program is designed for 70 hours (2 hours per week), of which the planned time reserve is 6 hours. During the study of general geography, students form an idea of the Earth as a natural complex, features of the earth's crust and their relationship. The introductory course in geography also contains information about geographical travel and research of our planet, features of the globe and map, the number and location of its population, human races, the position of Ukraine and individual countries on the political map of the world. Thus, in the 6th grade the formation of the general geographical culture of schoolchildren and gradual learning

of cartographic language begins. Students master the basic geographical concepts and concepts, acquire certain skills in working with different sources of geographical information.

Topic "Orienteering", the student understands the importance of the ability to read a map, a map of the area and navigate for their own safety and the safety of others during travel and excursions. Performs training exercises using drawings, maps, terrain plans, which form the skills to navigate the terrain for their own safety and the safety of others.

Grade 7 "Continents and Oceans" is a logical continuation of the course of geography, which was studied in 6th grade, and is largely based on its material. As in 6th grade, the study of the geography of continents and oceans provides 70 hours (2 hours per week), 6 of which are a reserve of time. The main purpose of studying geography in 7th grade is the formation of geographical knowledge about the nature of continents and oceans, their integrity and differentiation, about the population and its vital functions in different natural conditions. At the same time, knowledge about the geographical shell and its components is expanding.

Grade 8 "Ukraine in the world: nature, population" is aimed at forming a scientific and geographical picture of their country as part of the world community of states on the basis of its comprehensive study.

This course helps the student to realize himself as a citizen of Ukraine, to form knowledge about the nature and population of the country, his region, to cultivate respect for the Ukrainian people, its culture, to feel like a true patriot of his country. The course program is designed for 70 hours (2 hours per week), of which 3 hours are a reserve of time. An important principle of building the course content is integration, which is realized in a combination of physical and socio-geographical components during the study of natural complexes and the population of Ukraine and its region, taking into account already acquired knowledge about the nature of continents and oceans. in 7th grade. In particular, the study of the population of Ukraine is carried out on the basis of topics about the population of the world in geography courses in 6th and 7th grades and due to the deepening of their content.

The special role of geography in the 8th grade lies in its significant worldview potential and close relationships of content with modernity and personal experience of students.

Excursion lesson "Nature and the population of your administrative region" acquaintance with the objects of nature of your area.

Grade 9 "Ukraine and the World Economy" completes the geographical education of students in primary school at the basic level. This course has 52 hours (1.5 hours per week), of which 3 hours are a time reserve. The main goal of this course is to form knowledge about the trends of national and world economy and determine the place of Ukraine in the modern world. Excursion lesson "Excursion to the local enterprise"

Grade 10 "Geography: Regions and Countries" is aimed at forming students' knowledge about the characteristics of the population and the spatial organization of economic activity in the regions of the world and individual countries, the ability to navigate global and regional socio-economic, socio-political, environmental processes.

The lesson with the use of virtual tours becomes more interesting for the student, and therefore more effective for the acquisition of knowledge, improves the level of visualization of educational material in the lesson. With the help of computer technology, you can use the highest level of clarity in the lesson - videos, animations, interactive models, etc., which allow you to demonstrate in the lesson those phenomena that are impossible to see in the real world. The use of computers and interactive whiteboards in Ukrainian language and literature lessons is gradually becoming commonplace; which make the lesson dynamic, vivid and, of course, much more productive.

For example, studying the 7th grade geography course "Geography of Continents and Oceans", "Africa", you can virtually visit the continent, get acquainted with the geographical location, tectonic structure, terrain, inland waters, the most famous sites are UNESCO World Natural Heritage.

Thus, the virtual tour acquaints students in more detail with the world, expands the horizons of students, promotes the development and deepening of theoretical knowledge, even in conditions where a real tour for some reason is not possible.

The role of the global computer network and the use of virtual tours in the activities of both domestic and foreign industry has been studied in a number of works by scientific theorists and practitioners. Among them - G. Bagiev, A. Vinogradov, O. Durovich, E. Romat [1, 4].

Virtual tour as a form of lesson should be attributed to such a fairly common category of non-standard lessons as "imaginary tours". According to their didactic purpose, these classes can be attributed, as a rule, to lessons of mastering new knowledge, when the teacher, becoming a guide, "guides" students-tourists to places of interest or invites any writer to visit an imaginary museum. There are other options for such a lesson, such as a lesson with elements of role-playing. In this case, the students of the class are grouped into groups: guides, reporters, researchers, encyclopedists. "Imaginary excursion", as, actually, and any non-standard lesson, can combine elements of various models and technologies of training.

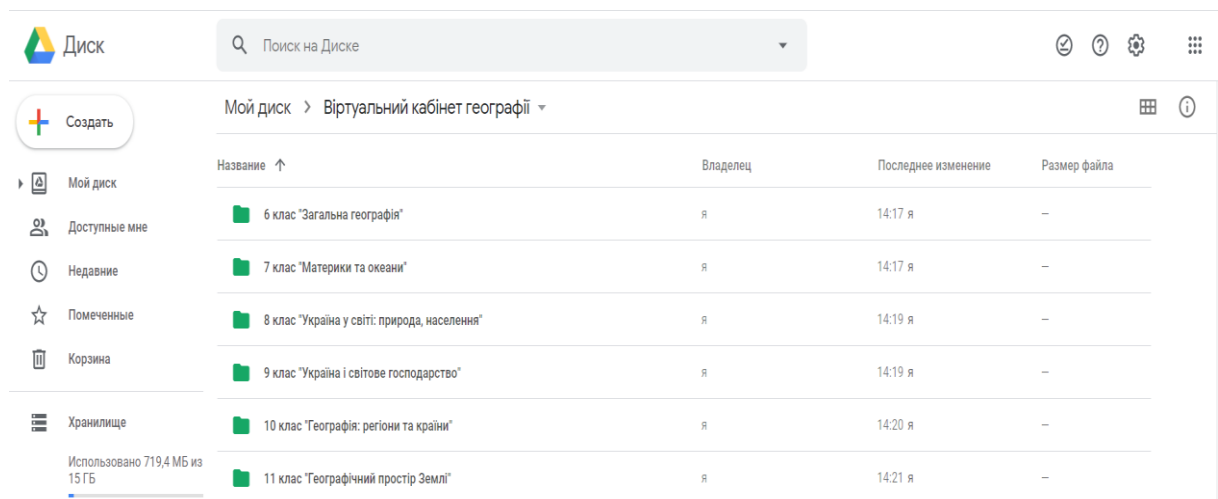
The need to introduce a new name for a non-standard form of lesson is explained by the nature of the material used in such a lesson. The use of multimedia resources (from the English multimedia - the common name of information materials provided to the user in the form of images (including videos and animations), sounds and hypertext) determines the ways of organizing and methods of virtual tour as a non-standard form of lesson [1].

Excursion lessons, of course, are quite interesting and effective. But to do this, the computer or computers in the classroom must be connected to the Internet. If this is not the case, then the teacher can be helped by interactive, multimedia tours developed by the teacher. Such multimedia tours also belong to the category of virtual, but they do not require the Internet. Enough multimedia projector and computer in the classroom [4]. The advantages of such an excursion is that the teacher chooses the necessary material, makes a route, changes the content in accordance with the goal. Components of this tour can be video, audio files,

animation, as well as reproductions of paintings, images of nature, portraits, photographs. The materials of such a tour can include literary terms and definitions, historical maps, theses on the theory of literary criticism. Thus, the use of virtual tours makes the process of learning and teaching more interesting, high quality, effective.

In order for the introduction of virtual tours to really take place at the level of an educational institution, it is advisable to create a virtual geography room, the so-called Google Drive.

We have developed a Google-disk called "Virtual Geography Classroom" in which the folders are divided into courses of geography from 6th to 11th grades. Each folder contains didactic virtual tours and presentations to improve and deepen students' knowledge (Fig. 1).

Fig. 1. Google Drive "Virtual Geography Cabinet"

The introduction of virtual tours in the educational process is appropriate, because thanks to virtual tours students will be able to deepen their knowledge, visually observe the features of world geography.

Conclusions. Therefore, in the structure of the program for certain topics, it is advisable to conduct lessons-excursions to expand cognitive activity and deepen the theoretical knowledge of students, as well as analyzed the feasibility of introducing virtual tours in the educational process. During educational excursions, as well as at

class lessons, information - receptive, reproductive and problem methods of training can be used.

LITERATURE

1. Korneev V.P. Educational technologies in the process of studying geography // Geography, 2006. №20 (72). P.2-9.
2. Korneev V.P. Technologies in teaching geography. Kharkiv: Ed. group "Basis". 2004. 356 p.
3. Small O.I. Interactive and game forms of learning in geography lessons // Geography, local lore, tourism. 2002. №3. 154 p.
4. Mironov Y.B. Internet technologies. Economics: problems of theory and practice: coll. Science. Works: in 5 volumes. Dnepropetrovsk: DNU, 2004. Issue. 194. T. II. Pp. 457-464.

ПОЗААУДИТОРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ОСНОВІ ТВОРЧОЇ МУЗИЧНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

Бившева Тамара Федорівна
Овчарова Ірина Арсентіївна
Погода Олена Василівна

викладачі методисти

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

м.Харків, Україна

Вступ. Сучасний етап модернізації системи освіти України передбачає актуалізацію підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва на засадах творчої самореалізації, розвитку власної культури студента та його професійних якостей. Ці завдання реалізуються засобами позааудиторної роботи, що є невід’ємною частиною професійної підготовки майбутніх вчителів. Відома велика кількість індивідуальних та масових методів розвитку позааудиторної діяльності музикантів, проте в науковій літературі не достатньої уваги приділено методу творчої музичної лабораторії, як найбільш перспективного, на думку авторів.

Мета. Мета роботи – розкриття особливостей методу позааудиторної діяльності творча музична лабораторія, висвітлення особливостей організації.

Матеріали і методи. Найважливішим компонентом музичної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва є музично-виконавська діяльність, яка спрямована на розвиток його професійних і спеціальних компетенцій.

Музично-виконавська діяльність традиційно розглядається як опосередкована взаємодія виконавця (студента) і автора музичного твору, яка спрямована на відтворення, розкриття і донесення до слухача художнього образу, авторського задуму музичного твору. Музично-виконавська діяльність майбутнього вчителя музичного мистецтва здійснюється в різних формах - в процесі як аудиторної, так і поза аудиторної діяльності.

У науковій літературі зазначається, що «поза аудиторна діяльність є невід'ємною частиною якісної підготовки фахівців і одночасно розширює можливості творчої самореалізації студентів »[1]. Дана сфера відображає активну участь студентів в професійній роботі після обов'язкових навчальних занять відповідно до власних інтересів.

Інноваційним видом поза аудиторної діяльності студента-музиканта в сучасному педагогічному вузі є творча лабораторія - об'єднання професіоналів одноступенів (студентів і викладачів) в сфері музичного мистецтва і культури «для створення, розробки і реалізації нестандартних педагогічних ідей засобами культурної, науково-дослідної діяльності ... »

Організаційно-методична робота лабораторії всередині колективу будується з урахуванням:

- цілей і завдань музично-просвітницької діяльності;
- організаційних форм, що визначають методи і засоби педагогічного впливу;
- рівня підготовленості конкретної слухацької аудиторії;
- наявності матеріально-технічних коштів.

Необхідною умовою правильної організації внутрішньо колективної роботи є використання як групових (засідання, збори, прослуховування концертних номерів, репетиції), так і індивідуальних форм роботи зі студентами (індивідуальні доручення), спрямованих на розкриття їх духовного потенціалу, розвиток індивідуальних особистісних якостей, формування стійкого інтересу до просвітницької діяльності.

Основою зовнішньої просвітницької діяльності творчої лабораторії є організація і проведення інформаційних музично-просвітницьких заходів, пропаганда музичного мистецтва для конкретної слухацької аудиторії за допомогою широкого застосування групових і колективних форм роботи (лекцій-концертів, вечорів, бесід та ін.).

Систематична творчо-практична діяльність лабораторії на основі загальних ідей і їх емоційного сприйняття дозволяє організовувати специфічний

психолого-дидактичний процес. Він характеризується синтезом комунікативного, гностичного і практичного видів діяльності, причому комунікація виступає системоутворюючим фактором. Комунікативна компетенція спрямована на розвиток «навичок продуктивного спілкування; вміння досягати свої цілі в процесі спілкування; здатність до успішної взаємодії та ін. » [2]. Зацікавленість у вирішенні спільних навчальних, творчих і організаційних завдань, а також постійний взаємообмін знаннями, засобами творчої, дослідницької діяльності сприяє формуванню активної позиції кожного учасника до освіти учнів різних вікових груп в області музичного мистецтва.

У зв'язку з цим рівень організації та методики виховання в об'єднаннях подібного типу досить високий.

Важливо відзначити, що використання традиційних лекційних форм подачі матеріалу, які передбачають монологічність передачі інформації і засвоєння її слухачами в «готовому» вигляді, залишає аудиторію пасивною і відповідно не дозволяє їй включитися в обговорення проблеми. Тому необхідною умовою організації діяльності лабораторії стало використання форм, які передбачають діалогічність, комунікацію зі студентами. Наприклад, музичні вікторини, тематичні вечори, бесіди біля рояля, де слухачька аудиторія є рівноправним учасником просвітницького процесу, а також концерти-бесіди і дискусійні концерти, які використовують діалог, мають свої особливості побудови. Зокрема, конструкція викладу матеріалу в концерті-розмові будується за принципом змінюваних взаємопов'язаних блоків, тобто чергуються розділи музичного виконавства як першооснови і словесного інформування, де їх послідовність і частка можуть бути різноманітними залежно від об'єктивних педагогічних умов реалізації. При цьому обов'язкова первинність, цілісність звучання музичного репертуару.

При відборі музично-ілюстративного матеріалу необхідно керуватися спеціальними критеріями. Одним з важливих критеріїв є доступність музичної мови. Тільки зрозуміла музика може викликати безпосередній відгук у

слухачів. Критерій передбачає ясність, яскравість музичних характеристик, словесне пояснення її змісту. Він визначає відбір творів, найбільш повно відображають характерний коло образів для даного композитора.

Наступним важливим критерієм є жанровий критерій. Він визначає наявність в тематичному шарі музичних творів ознак, знайомих слухачам жанрів. Яскрава жанровість допомагає більш яскраво і доступно сприймати зміст бесіди.

Ще один критерій у відборі музичного матеріалу - критерій розчленованості, полегшує простежування тимчасового розгортання твору. У музиці, особливо інструментальній, розчленовування набуває великого значення для ясності сприйняття, для доведення музики до слухача, для розуміння сенсу.

Наступний критерій - критерій аналогій. Навчальні можливості різного роду аналогій в музичному мистецтві, в різних видах мистецтва давно звернули на себе увагу. Музичні твори, відбираються за цим критерієм, зіставляються на основі інтонаційного, гармонійного спорідненості, використання прийомів стилізації, цитування.

Пошук інформаційного матеріалу до музичних творів відповідно до вищепереліченими критеріями сприяє розширенню кругозору учасників, вмінню складати композицію форми, а усвідомлення важливості мовної лекторської діяльності для майбутньої практичної роботи стає для студентів своєрідним стимулом для виступу на концертах в якості ведучих. Тому особливої уваги заслуговує відпрацювання техніки виконавської і словесної подачі матеріалу, необхідна в проведенні бесід з музики та суміжних видах мистецтва, в виконавських показах і поясненнях, коментарі до них, в обґрунтуванні своєї інтерпретації та оцінюванні власного виконання - аналізі переваг або недоліків.

Бажання брати участь в концертах творчої лабораторії все більшої кількості студентів привела до необхідності більш ретельного відбору ілюстративно-виконавського матеріалу. причому нами враховувалося не тільки відповідність

музичних творів конкретній тематиці концертів, а й якість виконання (тобто виконавська майстерність учасників, їх артистизм і емоційність). після такого «Конкурсного відбору» учасники лабораторії більш серйозно почали підходити до власних виступів. гармонійне поєднання виконання з змістовними словесними коментарями дозволяло створювати необхідну атмосферу в концертній аудиторії, встановлювати контакт зі слухачами; робило музичний матеріал більш доступним, підвищувало ефективність просвітницької роботи. В результаті концертно-просвітницька діяльність набувала все більш цілісний характер, а її емоційно-позитивний фон забезпечував зацікавлене ставлення студентів до цієї діяльності.

Вдалих концертний виступ або бесіда про музику викликали в учасників стан радості, емоційної захопленості, сприяли закріпленню позитивної установки, сприяли стимулюванню потреби в спілкуванні «через музику», створювали передумови для розвитку педагогічних здібностей студентів. Відсутність постійного контролю і опіки з боку педагогів сприяла розвитку ініціативи, активності і самостійності майбутніх вчителів музичного мистецтва - вони вчилися самостійно мислити і діяти, в результаті чого формували більш серйозне ставлення до виконуваної роботи і власного самовдосконалення.

Висновки. Таким чином, професійне становлення майбутнього вчителя в рамках творчої музичної лабораторії багато в чому залежить від організації навчальної діяльності, що передбачає високий рівень саморегуляції, вміння виявляти оптимальні засоби досягнення поставлених цілей, зіставляти кінцевий результат діяльності з її метою. Синтезуючи в собі міжпредметні зв'язки з усіх дисциплін предметної підготовки, творча лабораторія сприяє розширенню кругозору, формуванню просвітницької спрямованості особистості студентів, реалізації їх творчого потенціалу, практичних умінь і навичок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гаркуша Л. І., Економова О. С. Організація музично-просвітницької діяльності студентів у позааудиторній роботі // Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс]: збірник тез I Міжнародної науково–практичної конференції (м. Чернігів, 9 листопада 2018 р)/Чернігів. нац. технол. ун-т.–Текст. і граф. дані.–Чернігів, 2018.–779 с.–Режим доступу: <https://www.stu.cn.ua>., 356.

2. Заверуха, С. І. Формування творчих здібностей майбутніх учителів музики в позааудиторній діяльності // Педагогічний дискурс, (14), 2013. - 177-181.

3. Кондрашова Л. В. Внеаудиторная работа по педагогике в педагогическом институте / Л. В. Кондрашова. – К. : Вища школа, 1988.– С. 6–17.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД СУЧАСНИХ МЕТОДИК ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

Величко Олена Олександрівна

старший науковий співробітник

Кашук Катерина Василівна

старший науковий співробітник

Поліщук Ольга Вікторівна

науковий співробітник

Навчально-науковий центр іноземних мов
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
м. Київ, Україна

Вступ/Introduction. На сучасному етапі реформування Збройних Сил України, що зумовлено її зовнішньо-політичним курсом, постає нагальна потреба посилення та удосконалення системи іншомовної підготовки та, відповідно, системи оцінювання рівня володіння іноземною мовою особового складу Збройних Сил України на основі стандартів НАТО. Знання та використання іноземних мов у службовій діяльності офіцерів набуває особливого значення та необхідності. Посилення ролі іншомовної підготовки військових фахівців зумовлюють чинники як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, а саме: завдання євроатлантичної інтеграції, умови участі у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, вимоги керівних документів Збройних Сил України [1-3] та ін.

Ціль роботи/Aim. Проаналізувати сучасні методики оцінювання рівня володіння іноземною мовою особового складу Збройних Сил України, здійснити порівняльний аналіз системи оцінювання рівня володіння іноземною мовою особового складу Збройних Сил України відповідно до стандартів НАТО STANAG 6001 та сучасних міжнародних тестів: IELTS, TOEFL, ECL.

Матеріали і методи/Materials and methods. У дослідженні використано системний аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація.

Результати та обговорення/Results and discussion. Оцінювання рівня володіння іноземною мовою військовослужбовців Збройних Сил України, як і мовна підготовка військовослужбовців загалом, здійснюється у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, як вид контролю в умовах навчального процесу, на курсах іноземних мов при вищих військових навчальних закладах і військових підрозділах вищих навчальних закладів (у тому числі за кордоном), так і за місцем дислокації органів військового управління, військових частин і установ, без відриву військовослужбовців від виконання службових обов'язків.

Мовне тестування у ЗСУ здійснюється з метою визначення рівня володіння іноземною мовою військовослужбовцями ЗСУ. Відповідно до нормативно-правових документів України [4, 5] рівень володіння іноземною мовою – це сукупність мовних знань, мовленнєвих навичок, вмінь та компетенцій, що визначає здатність особи до її практичного використання. У системі Міністерства оборони України цей рівень оцінюється за шкалою стандартизованих мовленнєвих рівнів, які відповідають рівням мовленнєвої компетенції за мовним стандартом STANAG 6001.

Серед тестів, які вимірюють рівень володіння англійською мовою, відомі такі як британський IELTS (the International English Language Testing System), що визначає рівень володіння іноземною мовою кандидатами, які бажають вчитися або працювати в інших країнах, де мовою спілкування є англійська. IELTS визнається більше, ніж 6000 організаціями по всьому світові, включаючи університети, органи державного управління та еміграції, а також іншими урядовими організаціями. Тест IELTS має міжнародно зорієнтований контент, що передбачає використання різних акцентів під час аудіювання та використання в тестових матеріалах різних варіантів англійської мови в інших видах мовленнєвої діяльності. Тест IELTS розробляється світовими експертами з мовного оцінювання та підтримується програмами проведення наукових досліджень щодо забезпечення валідності мовних тестів.

Формат міжнародного мовного тесту IELTS має два модулі на вибір – академічний та загальний. Академічний модуль обирають кандидати, які бажають вчитися на рівні післядипломної освіти, а також мають на меті перевірити професійний рівень володіння іноземною мовою. Загальний модуль обирають кандидати, які бажають емігрувати до англomовних країн. Обидва модулі передбачають проходження тесту з чотирьох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, письма та говоріння. Аудіювання й говоріння для двох модулів є однаковими за своїм змістом, своєю чергою, читання та письмо мають різний контент. Аудіювання, читання, письмо проводяться в один день, а говоріння відбувається за сім днів до, або після проведення інших видів мовленнєвої діяльності. Усну частину приймає екзаменатор, і вона записується. Іспит може проходити як у паперовому, так і в комп'ютерному варіантах.

Тест IELTS оцінюється за дев'ятибальною шкалою, де кожний бал відповідає певному рівню знання англійської мови.

Американський тест TOEFL (Test Of English as a Foreign Language) створений для визначення рівня розвитку іншомовної компетентності кандидатів, які вивчають англійську мову як іноземну. Результат проходження тесту TOEFL необхідний для вступу іноземців до навчальних закладів, включаючи заклади неанглomовних країн. З 2005 року формат тесту TOEFL майже точно копіює структуру (тестування відбувається за чотирма видами мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, письма та говоріння) і систему оцінок іспиту IELTS. Існує декілька версій тесту: паперовий варіант (Paper-based test (PBT)), комп'ютерний варіант (Computer-based test (CBT)) та інтернет-варіант (Internet-based Test (iBT)). На сьогодні останній варіант вважається кращим багатьма вищими навчальними закладами світу, оскільки він включає завдання не тільки з читання, аудіювання, письма й говоріння, а також й комбіновані завдання. Тест TOEFL оцінюється за стобальною шкалою.

Тест ECL (European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages) – глобальна європейська система оцінювання мови, яка передбачає

акредитацію за мовними здібностями за рівнями від базового до досконалого рівня володіння мовою. ECL найчастіше складають з метою отримання вчених звань науковими та науково-педагогічними працівниками ЗВО, вступу до європейських закладів освіти, працевлаштування в Україні та за кордоном.

Іспит ECL повністю узгоджується із системою CEFR (Common European Framework for Reference), яка була спеціально розроблена та використовується у Європейському Союзі для оцінки рівня володіння іноземною мовою, шляхом співставлення навичок тестованих з певними критеріями. В системі CEFR розрізняють три категорії (A, B, C) володіння іноземною мовою, кожна з яких має два рівні володіння іноземною мовою (базовий A1, соціалізований A2; пороговий B1, пороговий просунутий B2; професійного володіння C1, досконалий C2). У кожній категорії оцінюються такі види мовленнєвої діяльності, як аудіювання, читання, письмо та говоріння. До кожного з зазначених рівнів є обов'язковою оцінка володіння лексикою (англ. vocabulary control), фонетикою (англ. phonological control), орфографією (англ. orthographic control), граматику (англ. grammatical control) іноземної мови.

Екзамен ECL перевіряє вміння спілкуватися в усній та письмій формах щодня з практичною, професійною та особистою метою на різних ступенях складності. Особливістю ECL є те, що тестований може обрати види мовленнєвої діяльності за якими буде оцінений.

При оцінюванні рівня володіння іноземною мовою особового складу Збройних Сил України використовують стандартизовані тести розроблені відповідно до мовного стандарту НАТО STANAG 6001. STANAG (Standartization Agreement – угоди зі стандартизації) – офіційно оформлені угоди між кількома або усіма країнами – учасницями НАТО про прийняття чи використання однакового або аналогічного озброєння, військового обладнання, амуніції, майна, а також оперативних, тилових та адміністративних процедур. Приставка 6001 означає, що даний STANAG регламентує саме питання мовної підготовки особового складу.

У ЗС України організація та проведення мовного тестування

регламентується вимогами низки керівних документів, а саме: Наказом Міністерства оборони України від 01.06.2019 №267 “Про затвердження Концепції мовної підготовки особового складу Збройних Сил”; Наказом Міністерства оборони України від 08.08.2019 № “Про основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України”; Наказом Міністерства оборони України від 17.05.10 № 250 “Про затвердження Положення про курси іноземних мов у Збройних Силах України”, Наказом Міністра оборони України від 08.01.14 № 4 “Про методичні рекомендації з проведення мовного тестування у системі Міністерства оборони України”.

Тестування за стандартом STANAG 6001 проводиться у межах стандартизованих мовленнєвих рівнів, які відповідають рівням мовленнєвої компетентності, а саме: СМР 0 (Відсутність практичного вміння); СМР 0+ (Завчений мінімум); СМР 1 (Виживання); СМР 1+ (Виживання +); СМР 2 (Функціональний), СМР 3 (Професійний).

Тестування за стандартом STANAG 6001 на визначення СМР-2 (відповідно вимог до реформування ЗСУ) проводяться дворівневим тестом (рівень СМР-1, СМР-2), який охоплює чотири види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання та письмо. Завдання для тестування за стандартом STANAG 6001 у ЗС України розробляються Навчально-науковим центром іноземних мов Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського.

Фахівці центру зазначають, що характерною особливістю, яка відрізняє данну методику тестування від інших є те, що до уваги не береться попередній досвід вивчення іноземної мови. Мета тестування НАТО STANAG 6001 полягає в оцінці вмінь тестованого використовувати іноземну мову в іншомовному середовищі. Це тестування не базується на програмі навчальних курсів, або інших освітніх програмах, оскільки його основна мета полягає не в перевірці знання окремих аспектів мови, наприклад, граматики, лексики тощо, а у визначенні рівня володіння іншомовною компетентністю в цілому [8].

Висновки/Conclusions. Якщо порівнювати тестування НАТО STANAG

6001 з дослідженими у статі міжнародними тестами IECL, TOEFIL, ECL то можна зробити такі висновки: у кожної з досліджуваних тестів своя шкала оцінювання, критерії, та визначені рівні знань іноземної мови. Всі вони охоплюють такі рівні мовленевої діяльності як говоріння, письмо, читання, аудіювання. IECL, TOEFIL, ECL можуть проводитись дистанційно. На даний час Навчально-науковим центром іноземних мов Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського розробляється програмне забезпечення, яке дозволить у майбутньому скласти тест НАТО STANAG 6001 дистанційно. Відповідно можна сказати, що методика оцінки рівня володіння іноземною мовою відповідно до стандарту НАТО STANAG 6001 повністю відповідає міжнародним вимогам щодо іншомовних компетентностей та, окрім цього, враховує військову специфіку та повністю адаптована для оцінки рівня володіння іноземною мовою, необхідного для досягнення взаємосумісності з країнами-членами НАТО.

Дослідження з даної проблематики дало можливість стверджувати, що тестування з іноземної мови відповідно до стандартів НАТО STANAG 6001 залишається сьогодні дієвим та ефективним методом оцінювання рівня володіння іноземною мовою особового складу ЗС України. Воно дає можливість в достатньо обмежений термін, об'єктивно, за усіма видами мовленнєвої діяльності та враховуючи військову специфіку оцінити рівень знання іноземної мови військовослужбовців. Перспективою подальших наукових досліджень може бути поглиблене вивчення питань вдосконалення методики оцінювання рівня володіння іноземною мовою особового складу Збройних Сил України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ/ REFERENCES

1. Про Стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України від 6.06.2016 р. № 240/2016. Режим доступу: URL: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>.

2. Державна програма розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року: Указ Президента України від 22.03.2017 р. № 73/2017. Режим доступу: URL: <http://www.president.gov.ua/documents/732017-21498>

3. Концепція розвитку сектора безпеки і оборони України: Указ Президента України від 4.03.16 р. № 92/2016. Режим доступу: URL: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.

4. Про затвердження Концепції мовної підготовки особового складу Збройних Сил України та плану реалізації Концепції мовної підготовки особового складу ЗСУ: Наказ Міністра оборони України від 01 червня 2009 р. № 267. Київ : МО України, 2009. 34 с.

5. Основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України. Наказ Міністерства оборони України від 08.08.2019 Режим доступу: URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/osn-zas-mp.pdf>

7. Методичні рекомендації щодо розроблення мовних тестів відповідно до стандарту НАТО "STANAG 6001" (СМР 3): навчальний посібник / колектив авторів; за заг. ред. С. С. Невгада. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 67 с.

8. Грищук Ю. В. Галкіна В. Д. Забезпечення валідності та надійності мовних тестів згідно вимог стандартів НАТО "STANAG 6001" Вісн. Нац. техн. ун-ту України "КПІ". Сер. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2015. № 1. С. 111-115.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Герасименко Людмила Борисівна

кандидат педагогічних наук, доцент

КЗВО «Рівненська медична академія» РОР

м. Рівне, Україна

Вступ./Introduction. Проблема екологічної освіти є однією із найбільш актуальних у сучасний період. Перш за все, це пояснюється тим, що вирішальним фактором якісних змін у довкіллі, збереженні, відтворенні та примноженні природних багатств України є людина, яка здатна змінити своє ставлення до природи і забезпечити тісну співпрацю з нею.

В умовах глобальної екологічної кризи зростає об'єктивна необхідність у громадянині, що володіє ґрунтовними знаннями, здійснює активну природоохоронну діяльність, усвідомлює особисту відповідальність за збереження природного різноманіття. Важливе значення у екологічній освіті молоді належить закладам освіти, у яких створюються засади нового екологічно грамотного типу особистості, що керується у своїй діяльності принципами природоцентризму.

Мета роботи./Aim. Метою нашого дослідження було: визначити особливості формування екологічної культури, створити типологію школярів крізь призму екологічної освіти, розробити, теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити методики екологічного спрямування.

Матеріали та методи./Materials and methods. Різні аспекти проблеми екологічної освіти і формування екологічної культури розглядались у працях Н. М. Бібик, О. М. Вербицького, В. І. Вернадського, В. Р. Ільченко, М. М. Кисельова, В. С. Крисаченка, О. І. Салтовського, Т. І. Суравегіної, М. Ф. Тарасенка, В. В. Червонецького та ін.

Ними розроблялись і перевірялись на практиці окремі напрямки окресленої проблеми. Екологічна культура розглядалась як сукупність певних

дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують стійку рівновагу у системі «людина–довкілля» та як теоретична галузь знань про місце людини у біосфері. У більшості праць, присвячених екологічній освіті, їх автори не ставлять перед собою мети диференційованого обліку школярів за рівнем розвитку їх екологічної культури. Тому використані нами методи (теоретичний аналіз джерел проблеми, соціологічні та рейтингові, вивчення та аналіз досвіду окремих педагогів і колективів, педагогічне спостереження, бесіда, анкетування класних керівників та учнів, соціометрія класних колективів, формуючий експеримент щодо подолання низького рівня розвитку екологічної культури школярів, статистична обробка експериментальних даних та ін.) дозволили створити таку типологію.

Результати і обговорення./Results and discussions. Ми переконані, досягнення активізації категорії учнів із середнім і низьким рівнями екологічної культури неможливе без цілеспрямованого, диференційованого та особистісного підходів. Як свідчать дані наших досліджень, школярі, які володіють низьким рівнем екологічної культури відчують труднощі у спілкуванні з ровесниками, їм характерні прояви егоїзму, інших моральних недоліків, що стають суттєвою перешкодою для самовдосконалення. Проведене нами вивчення реального стану в школах, доводить те, що в практиці виховної роботи недостатньо уваги приділяється вивченню категорії школярів за рівнем розвитку їх екологічної культури, диференційованому та особистісному підходам до таких учнів.

За даними нашого дослідження, в учнівському середовищі близько 20 % школярів володіють низьким рівнем екологічної культури. Вони відзначаються інертністю у навчальній та природоохоронній діяльності, задовільною успішністю, активністю у антисоціальних сферах спілкування.

Ми вважаємо, що саме така специфіка особистості зумовлена тим, що у даної категорії учнів належним чином не сформовані природоцентричні орієнтації регуляції взаємодії людини з природою, ґрунтовні знання, екологічний стиль мислення, адже для українців як етносу, роль рідної природи

у бутті, світосприйнятті, світорозумінні, характері і долі є провідною. Це закарбовується у рисах характеру та типах індивідуальної і колективної поведінки.

Діяльність такої особистості на глобальному та регіональному рівнях вже призвела до деградації природи, що, в свою чергу, стабільно породжує процеси деформації людської моралі, соціальні потрясіння, поширення агресивності, злочинності, порушення функціонування екосистем всіх рівнів. Разом з тим слід відзначити, що між цими процесами існує і глибинний взаємозв'язок та взаємовплив: занепад духовності, низький рівень екологічної культури є одним із рушійних факторів екологічної кризи.

Ці негативні тенденції можна подолати лише шляхом підготовки молодого покоління, спроможного вивести людство зі стану глибокої екологічної кризи. А для цього необхідно забезпечити високий рівень екологічної освіти школярів, яка спрямована на формування екологічної культури із дотриманням розумності та гуманності у відносинах людини, суспільства і природи.

Переконані, для екологічної культури особистості притаманні такі особливості, як ґрунтовні знання про довкілля, світоглядні природоцентричні орієнтації, екологічний стиль мислення, особистісна відповідальність за стан довкілля і власного здоров'я, вміння і досвід розв'язання екологічних проблем, прогнозування наслідків антропогенного впливу, практична природоохоронна діяльність.

У дослідженні ми розглядаємо такі компоненти екологічної культури особистості: інтелектуальний (знання, свідомість, мислення, природоцентричні світоглядні орієнтації), екоповедінка (набуття вміння і досвіду розв'язання екологічних проблем), практично-дієвий (реалізація знань, практичних вмінь і навичок у безпосередній природоохоронній діяльності).

Екологічна освіта має забезпечити високий рівень екологічної культури особистості, підготовку молоді з новими екологічними життєвими принципами і цінностями, новим способом мислення. Таке покоління здатне перебудувати

життя суспільства на засадах тісної взаємодії з природою, діяльність людини на підставі знань про закони природи, використати свій інтелект для збереження біосфери, сприяння її відтворенню на підставі моделювання різних процесів, їх глобальної експертної оцінки, забезпечити стабільність розвитку суспільства і біосфери.

На наш погляд, ефективність діяльності з проблем екологічної освіти суттєво підвищиться, якщо вона буде здійснюватися відповідно диференційованих програм формування високого рівня екологічної культури, що передбачають реалізацію на основі особистісного підходу наступних напрямків виховання: залучення школярів до природоохоронної діяльності колективу шляхом індивідуалізації доручень, керівництво самовихованням учнів по оволодінню екологічними знаннями, формуванню світоглядних природоцентричних орієнтацій, перебудова поведінки на засадах екологічного гуманізму.

Наші дослідження дозволяють відзначити наступні особливості: школярі загальноосвітньої школи за рівнем екологічної культури володіють низкою як індивідуальних, так і типових соціально-психологічних рис, що обґрунтовує необхідність диференційованого підходу до їх виховання та побудову педагогічної діяльності із врахуванням типології даної категорії учнів.

За допомогою соціологічних і педагогічних досліджень нами було обстежено 232 школярі. Підґрунтям типології ми розглядали компоненти екологічної культури особистості, тобто комплекс свідомості, мислення, поведінки та діяльності особистості в галузі навколишнього середовища як єдине ціле. Шляхом узагальнення найхарактерніших рис нами було виділено наступні типи особистості: природоцентричний, екоадаптаційний, антропоцентричний та гіпоекологічний.

Охарактеризуємо особливості типології школярів. Для природоцентричного типу притаманні система ґрунтовних знань екосистем, вміння прогнозувати наслідки антропогенного впливу та здійснювати природоохоронні заходи; екоадаптаційного типу – ситуативні світоглядні

орієнтації, здійснення природоохоронної діяльності під впливом зовнішніх чинників; антропоцентричного типу – світоглядні орієнтації і практична діяльність на засадах антропоцентричного гуманізму; гіпоекологічного типу – відсутність ґрунтовних знань про закони розвитку природи, чітко сформованих світоглядних орієнтацій природоохоронного характеру, вмінь і досвіду розв'язання екологічних проблем. Виокремлення таких типів учнів не означає, що неможлива наявність інших проміжних типів особистості стосовно рівня розвитку екологічної культури. Йдеться тільки про те, що певні риси є виразнішими та визначальними.

Формування високого рівня екологічної культури у процесі екологічної освіти ми будували як багатоплановий процес, який здійснювався на підставі системного підходу, що передбачав у якості вихідного фактору психолого-педагогічну діагностику, включення школярів у різні форми екологічного виховання, природоохоронні та соціальні проєкти; інтенсивне залучення до практичної природоохоронної діяльності із врахуванням наявних позитивних рис і здібностей, нормалізацію і регулювання взаємин педагогів і вихованців, використання всіх позитивних можливостей школи, сім'ї, громадськості; створення дієвих педагогічних позицій по відношенню до учнів із низьким і середнім рівнем екологічної культури; перебудову мотиваційної сфери; формування об'єктивної самооцінки; навчання методиці позитивної екологічної поведінки.

Аналіз критеріїв, найбільш фундаментальних, суттєвих характеристик екологічної культури та освіти дозволив нам окреслити особливості рівнів екологічної культури учнів. Для школярів із високим рівнем притаманні різнобічні глибокі знання про природне і соціальне середовище, прагнення будувати свою діяльність у злагоді із природою, екологічний стиль мислення, відповідальне ставлення до природи і свого здоров'я, активна участь у природоохоронній діяльності; із середнім рівнем - епізодичні знання про довкілля, нечітко сформований екологічний стиль мислення, ситуативна нестійка екологічна діяльність, недосконалі навички вирішення екологічних

проблем; із низьким рівнем - відсутність глибоких знань про довкілля, ціннісних природоохоронних орієнтацій, екологічного стилю мислення, безвідповідальне ставлення до природи і власного здоров'я, здійснення епізодичної природоохоронної діяльності під впливом зовнішніх стимулів.

Порівняльний аналіз всіх даних досліджень дозволяє стверджувати, що низьким рівнем екологічної культури характеризуються 46 школярів (20 %), середнім – 128 учнів (55 %), високим – 58 дітей (25 %).

Аналіз особливостей екоповедінки учнів, що проявляють високий рівень розвитку екологічної культури дозволили віднести їх до природоцентричного типу особистості. Школярі середнього рівня розвитку екологічної культури належали до екоадаптаційного типу. Учні із низьким типом розвитку екологічної культури розподілились між антропоцентричним і гіпоекологічним типом.

Висновки./Conclusions. Отже, ми вважаємо, що суть екологічної освіти можна розуміти як процес наслідування і розширеного відтворення людиною екологічної культури, тобто сукупність досвіду взаємодії людини з природою, яка виражається у вигляді теоретичних знань, способів практичних дій у природі та суспільстві, моральних норм, цінностей і культурних традицій.

На наш погляд, піднесенню ефективності екологічної освіти в сучасній школі сприятиме дотримання наступних концептуальних засад: спрямованість на формування екологічної культури особистості, її світогляду та моралі, виховання глибокого усвідомлення соціально-екологічного ідеалу із врахуванням індивідуально-психологічних особливостей.

Таким чином, наслідком системи ефективної екологічної освіти має бути формування відповідального ставлення учнівської молоді до довкілля і здоров'я людини на підставі високого рівня розвитку екологічної культури.

**ГУМАНІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ У КОНТЕКСТІ
НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Давигора Юрій Ігорович

канд. псих. наук

професор кафедри тактичної підготовки

Худякова Наталія Юріївна

канд. юр.наук

доцент кафедри спеціальної фізичної підготовки

Бондаренко Валентин Володимирович

д. пед. наук, доцент

завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки

Національна академія внутрішніх справ

м. Київ, Україна

Вступ./Introduction. Концепція сервісної функції Національної поліції України підвищує вимоги до рівня професійної компетентності правоохоронців. Зазначене потребує запровадження новітніх методологічних підходів до навчання [1–3].

Грунтовний аналіз сучасних наукових праць дає підстави констатувати суттєві зміни в освітній сфері відомчих закладів освіти, що безпосередньо пов'язано з глобалізаційними процесами загалом та новою концепцією діяльності поліції зокрема.

Це активно сприяє виходу на передній план освітніх стратегій, що стають більш радикальними, ніж попередні, а отже, активно детермінують суспільний розвиток. На це, серед іншого, активно впливає тотальна інформатизація як невід'ємний атрибут процесу становлення правоохоронної сфери, що постає не лише інженерно-технічним процесом, а феноменом, який набуває глибинного гуманістичного змісту, завдяки чому долучається до кожної сфери життєдіяльності людини, змінюючи її спосіб життя, мислення, систему

духовних цінностей, пріоритети наукових пошуків та визначаючи модель кінцевого результату освітянської діяльності [6].

В сучасних умовах реформування правоохоронної сфери актуальності набуває гуманістичний підхід до навчання, який є своєрідним мостом між теорією та практикою. Необхідність його запровадження обумовлюється сучасними нормативними документами та реалізацією гуманістичної парадигми, згідно якої, головною цінністю освіти постає особистість людини з її здібностями та інтересами.

Майбутній фахівець повинен обрати сферу професійної діяльності не лише за ознакою соціальної значущості, але й за власними мотивами та інтересами, що забезпечують самореалізацію особистості. Зазначене обумовлює актуальність вивчення особливостей застосування гуманістичного підходу до формування професійної компетентності майбутніх правоохоронців.

Мета роботи./Aim. Висвітлити особливості застосування гуманістичного підходу до формування професійної компетентності майбутніх правоохоронців у контексті нової концепції діяльності Національної поліції України.

Матеріали і методи./ Materials and methods. Для досягнення мети дослідження використано комплекс сучасних загальнонаукових методів, серед яких: метод концептуально-порівняльного аналізу, структурно-системного аналізу, синтезу, узагальнення.

Результати і обговорення./Results and discussion. Проблема гуманізму є актуальною завжди, особливо коли йде мова про правоохоронну сферу [1; 5; 6]. Гуманістичні ідеї в сучасному розумінні – це запорука успіху в спілкуванні між людьми в різних сферах діяльності.

Гуманізм у повсякденному житті – це доброзичливість, ввічливість, людяність, повага до людини, співчуття чужому горю, взаємодопомога, дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Якщо кожна людина буде керуватись цими принципами, то обов'язково зможе досягти злагоди в суспільстві та злагоди із самим собою.

Опрацювання наукової літератури дає підстави констатувати різні

інтерпретації поняття «гуманізм». Історично гуманізм розуміють як систему ціннісних настанов, спрямованих на задоволення потреб людини. У цьому сенсі поняття «гуманізм» збігається за значенням із поняттями «людяність», «любов до людини». Із позиції філософії гуманізм розглядають як основу цивілізованого загальнолюдського світогляду.

Його основними ідеями та цінностями є низка положень, серед яких:

- людина – найбільша соціальна, духовна та природна цінність;
- утверджена повна рівність людей незалежно від їх раси, нації, статі, релігійності, політичних переконань;
- призначення цивілізаційного правового суспільства – визнання свободи, прав, розвитку здібностей, поглядів, вибору життєвого шляху та вчинків кожним громадянином у межах закону;
- наявна потреба створення й зміцнення правового суспільства, яке захищає інтереси своїх громадян;
- абсолютним є гуманне ставлення до людини;
- формування гуманної людини, становлення її особистості – вищий обов'язок суспільства й умова її самореалізації та самоствердження [5].

Тобто гуманізм розглядає людину як найвищу мету суспільного розвитку, у процесі якого створюються необхідні умови для підтримання й реалізації всіх здібностей людини, досягнення гармонії в соціально-економічній і духовній сферах життя, найвищого розквіту конкретної людської особистості.

Сутність навчальної діяльності майбутніх правоохоронців у контексті гуманістичного підходу передбачає її вдосконалення крізь призму особистісних структур свідомості, які забезпечують на рефлексивній основі активне переосмислення всіх компонентів процесу навчання, змісту власної діяльності та суб'єктивних станів, освітньої діяльності слухачів на засадах самоорганізації процесу учіння.

Цей підхід сприяє становленню та вдосконаленню цілісної особистості, яка самостійно формує власний досвід, прагне активно реалізувати свої можливості,

здатна до усвідомленого й обґрунтованого вибору рішень у різних життєвих і навчальних ситуаціях.

На гуманістичності й естетичності освітнього процесу майбутніх правоохоронців акцентує Н. Е. Могілевська [4]. Дослідниця вважає, що гуманістичний підхід передбачає духовно-особистісну спрямованість кожного навчального предмета, формування відносин між слухачами, викладачами й слухачами на основі поваги, довіри, чуйності, доброзичливості, уваги, співчуття, віри в позитивність дій людини. Цей підхід сприяє становленню та вдосконаленню цілісної особистості, яка самостійно формує власний досвід, прагне активно реалізувати свої можливості, здатна до усвідомленого й обґрунтованого вибору рішень у різних життєвих і навчальних ситуаціях.

Гуманістичний підхід до формування професійної компетентності майбутніх правоохоронців передбачає створення вільної, творчої атмосфери, що сприятиме самовираженню, самостійності та відповідальності, що не обмежує вільний вибір, поважає прагнення особистості до самореалізації, власного мислення і творчості.

Саме за таких умов здійснюється право особистості на самовираження. Завдання гуманістичної спрямованості навчання у правоохоронній сфері – формуванню самоповаги, самодисципліни, незалежності, креативності, готовності до самостійного життя.

Пошук шляхів гуманізації освітнього процесу в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання актуалізує необхідність спрямованості педагогічної науки і практики на самоцінність людської особистості, внутрішні ресурси здобувачів, їхній саморозвиток. Але якими б не були умови для якісного і перспективного оновлення змісту освіти, основа полягатиме в зміні парадигми педагогічної свідомості: якщо свідомість викладача прийме категорію духовності як визначальну, то поступово станеться переорієнтація на нові цінності освіти, цінності гуманної педагогіки.

Висновки./Conclusions. На підставі здійснених досліджень окреслено сутність і роль гуманістичного підходу до професійного навчання майбутніх

працівників Національної поліції України. Цей підхід сприяє становленню та вдосконаленню цілісної особистості, яка самостійно формує власний досвід, прагне активно реалізувати свої можливості, здатна до усвідомленого й обґрунтованого вибору рішень у складних службових ситуаціях, пов'язаних із забезпеченням публічної безпеки та порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції : зміст і перспективні напрями : монографія. Київ, 2018. 524 с.

2. Бондаренко В. В., Данильченко В. А., Худякова Н. Ю. Кринець О. І. Методологічні підходи до професійного навчання майбутніх працівників патрульної поліції. *«Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи»*. 2019. Вип. 2. С. 80–88. (Серія «Педагогічні науки»). (DOI: <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2019-2-80-88>).

3. Євтух М. Б., Яшник С. В. Інноваційна діяльність в освіті: становлення гуманістичної парадигми. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2017. Вип. 259. С. 86–94. (Серія «Педагогіка, психологія, філософія»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2017_259_14.

4. Могілевська Н. Е. Формування естетичного відношення до людини у курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2004. 20 с.

5. Antipova O., Bondarenko V., Gribov G., Sydoruk N., Biruk N., Horokhova L., Boichuk I., Verbovskiy I., Antonova O., Novitska I., Prontenko K., Bloschchynskiy I. (2019). Methodological principles of the professional training of future specialists at higher educational institutions. *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. Año: VII, Número: Edición Especial, Artículo no.:2, Período: Diciembre, 2019. Available from: https://dilemas-contemporaneos-educacio.webnode.es/_files/200006408-

d9ec0d9ec1/EE19.12.02%20Principios%20metodo1%C3%B3gicos%20de%20la%20f
ormaci%C3%B3n%20profesional%20de.....pdf

6. Antipova O., Abysova M., Kalynovskyi B., Ivanochko I. Humanistic aspect of the formation of the professional culture of lawyers in the context of the informatization of society. *Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. Jan 2020. Vol. 7. Issue 2. P. 1–23. Available from: <http://www.dilemascontemporaneoseducacionpoliticayvalores.com/index.php/dilemas/article/view/2056>

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНОЇ ФІТНЕС-ПРОГРАМИ MINI-BAND У ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗАНЯТТЯХ З ЖІНКАМИ ПЕРШОГО ПЕРІОДУ ЗРІЛОГО ВІКУ

Єлісєєва Дар'я Сергіївна

к.фіз.вих.

старший викладач

кафедри теорії і методики фізичного виховання

Придніпровська державна академія

фізичної культури і спорту

м. Дніпро, Україна

Введення. Потенціал здоров'я молодого покоління має великий вплив на розвиток країни, її політичну, економічну стабільність і благополуччя. Ситуація з незадовільним станом здоров'я, фізичного розвитку і фізичної підготовленості молодих людей викликає велике занепокоєння в сучасній Україні.

Здоров'я і якість життя осіб зрілого віку визначаються не тільки соціальними умовами, біологічними і спадковими особливостями організму, а й залежать від природних факторів здорового способу життя, серед яких провідне місце відводиться рухової активності.

Для підвищення інтересу молодого покоління до фізкультурно-оздоровчої діяльності необхідно використовувати види рухової активності, найбільш привабливі і поширені серед молоді. Фітнес-програми відрізняються ефективністю тренування в поєднанні з задоволенням від неї, тому фітнес привертає особливу увагу молодого покоління.

Використання фітнес технологій спрямоване на підвищення інтересу жінок до занять фізичними вправами, сприяє підвищенню рівня фізичної підготовленості, призводить до оптимізації функціонального стану серцево-судинної системи, всього організму в цілому.

Ефективність занять фітнесом полягає в різнобічному впливі на опорно-руховий апарат, серцево-судинну, дихальну і нервову системи організму, розвиток рухових здібностей та профілактику різних захворювань. Емоційність

занять пояснюється не тільки музичним супроводом, що створює позитивний психологічний настрій, але і прагненням узгоджувати свої рухи з рухами партнерів у групі, можливістю демонструвати добре відпрацьовані рухи, отриманням задоволення від занять, що також емоційно надихає і підвищує інтерес до них.

Результати наукових досліджень підтверджують, що ефективні заняття оздоровчими фізичними вправами в цей віковий період дозволяють не тільки зберегти, але і поліпшити на тривалий час функціональні можливості організму, створивши оптимальні умови для формування стійкої мотиваційно-потребової сфери в руховій активності на наступні роки життя.

Останнім часом серед населення набирає популярності такий вид фітнесу як Mini-Band де використовується фітнес-резина U-Power, що входить до напрямку «розумне тіло». У 2019 році Mini-Band увійшов до п'ятірки найпопулярніших фітнес-програм. Це тренування сприяє розвитку фізичних якостей, підвищенню функціонального стану, покращенню настрою, самопочуття. А визначення особливостей використання сучасних фітнес технологій в процесі занять фізичним вихованням жінок першого періоду зрілого віку представляє науковий інтерес.

Мета дослідження. Обґрунтувати використання фітнес-програми Mini-Band в системі фізичного виховання жінок першого зрілого віку.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проводилось на базі спортивного клубу «Sport life» м. Дніпра. Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, наукових джерел мережі Internet, педагогічне спостереження.

Результати та їх обговорення. Фітнес програма Mini-Band – це вид силового заняття, що проходить в аеробному режимі. Тренування Mini-Band надає можливість мати рельєфні та міцні м'язи. Програма Mini-Band побудована за типом інтервального, це дає можливість розвивати витривалість, м'язову силу. Оптимальне співвідношення певних видів навантажень дозволяє додати тілу незвичайну підтягнутість і зменшити жировий прошарок, таким

чином, посилюється обмін речовин, а це значить, що організм буде витратити енергію навіть у стані спокою.

Фітнес-програма Mini-Band дозволяє підтягнути м'язи черевного пресу, зміцнити спину, нормалізувати поставу, поліпшити рухливість суглобів, розвинути гнучкість і еластичність м'язів і зв'язок.

Як і в будь-якому іншому виді оздоровчого фітнесу, заняття складаються з трьох частин. *Підготовча частина* аеробіка – найприємніша складова даної програми, оскільки дозволяє увійти в оздоровчий процес цілком природно. При цьому вона не є розважальним заходом, а дає досить високе навантаження на ноги, стегна, сідниці, а також дозволяє опрацювати м'язи рук, грудей, живота.

В процесі *аеробного навантаження* тренується вся мускулатура тіла, серце, зміцнюється серцево-судинна система, нормалізуються функції дихальних органів.

Блок засобів з фітнес-резиною U-Power для всіх груп м'язів – третій компонент фітнес програми Mini-Band та *основної частини* заняття, передбачає використання допоміжного спортивного інвентаря (фітнес-резины U-Power) і може бути використаний для опрацювання певної області тіла.

Блок з використанням фітнес-резины U-Power - це силовий компонент, що дозволяє розвивати силу м'язів всіх частин тіла. Даний етап програми виконується тільки після аеробного навантаження. Він вважається основною складовою всього оздоровчого процесу та пов'язаний з найбільшими витратами енергії.

Розтяг (стретчинг) призначений для зміцнення мускулатури і поліпшення фігури. Виконується на завершення комплексу вправ. Вправи на розтяг забезпечують легкість рухів, допомагають «навантаженим» роботою м'язам впоратися з навантаженням, а також знижують вірогідність появи болісних відчуттів у м'язах після заняття. Завдяки стретчингу м'язи стають сильнішими, та адекватно реагують на отримане навантаження.

Заключна частина (5-10 хв.) У цій частині заняття використовуються вправи на відновлення організму. Для цього використовуються наступні засоби:

вправи на розтяг і розслаблення м'язів, повільний біг і ходьба та вправи на відновлення дихання.

Всі вправи виконуються без перерв на відпочинок, при цьому інтенсивні рухи чергуються з диференційованим навантаженням. Таке чергування тренує витривалість, сприяє розвитку м'язової сили, дозволяє спалити велику кількість калорій і одночасно робить тренування більш комфортними. Темп рухів варіюється в процесі заняття. Оптимальна пропорція різних навантажень підбирається індивідуально.

Для підвищення інтересу нами використовувались інші варіанти тренувань з фітнес-резиною U-Power:

1. По системі Табата. Виконуються вправи не на кількість або під рахунок, а на час: 45 секунд робочого часу, потім 15 секунд відпочинок. Такий підхід дозволить підвищити частоту серцевих скорочень і спалювати більше калорій.

2. По круговій системі. Виконання вправ послідовно в один підхід із повторенням 1-2 рази по колу. Відпочинку між вправами немає, між колами 1 хвилина.

3. Мікс вправ. Чергування вправи для верхньої та нижньої частини тіла, це допоможе залучити в роботу більшу кількість м'язів і підвищити фізичну роботоздатність.

4. Кардіо. Чергувати вправи з фітнес-резиною для тонусу м'язів і кардіо-вправи. Наприклад, 5 вправ з фітнес-резиною, невеликий відпочинок, 5 кардіо-вправ, невеликий перепочинок і знову по колу.

5. Чергування з силовими навантаженнями. Наприклад: можна поєднати вправи з гумкою і вправи для сідниць з гантелями. Це допоможе якісно попрацювати над сідничними м'язами.

Висновки.

1. Літературний аналіз показує збільшення інтересу населення до такого напрямку фітнесу, як «розумне тіло». Одним із таких тренувань є фітнес-програма Mini-Band, що сприяє розвитку фізичних якостей, покращенню функціональних показників, поліпшенню самопочуття, настрою, розслабленню

організму. Нами рекомендовано використання даної методики тренувань у фізкультурно-оздоровчих заняттях з жінками першого періоду зрілого віку з метою підвищення рівня фізичного розвитку, фізичної підготовленості, функціонального стану та стану здоров'я.

2. За даними літературних джерел стало відомо, що жінки приділяють достатньо уваги та часу заняттям фізичними вправами. Відповідно до цього нами запропоновано фітнес-програму Mini-Band, яка в свою чергу сприяє підвищенню фізичного стану тих, хто займається.

МІСЦЕ ПРОБЛЕМНОГО МЕТОДУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Криськів Мирослава Йосипівна

кандидат педагогічних наук, викладач
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль (Україна)

Вступ. Дидактика і методики окремих предметів, а також і методика мови, не стоять на місці, а постійно розвиваються, збагачуються, поповнюють арсенал методів і прийомів опрацювання навчального матеріалу. Цей процес постійного збагачення історично зумовлений, дидактичні методи змінюються разом і зміною цілей, завдань і змісту освіти. Поступовий перехід від схоластичного навчання, що опиралось тільки на пам'ять школяра, до пояснювального, розрахованого на розуміння учнем навчального матеріалу, диктувався потребами суспільного прогресу. В методичних дослідженнях, в шуканнях вчителів-практиків чимало зроблено для того, щоб полегшити усвідомлення програмового матеріалу. Цьому сприяє і продумала організація навчання, і використання наочних посібників, і чітка система начально-тренувальних вправ.

Однак ці системи навчання вже не цілком відповідають потребам сьогодення. Школа повинна якнайбільше уваги приділяти вихованню активності, творчого мислення підростаючого покоління. Особливої ваги набуває не тільки сума знань, але й уміння вчитися, уміння самостійно поповнювати знання в цікавій для себе галузі. До сьогодення особливо підходить древній афоризм: той, хто навчається – не посудина, яку треба наповнити, а факел, який потрібно запалити. І тому інформаційне навчання, що вимагає від школяра відтворюючого, репродуктивного мислення, задовольнити вже не може.

Самим життям продиктовані шукання засобів, що сприяли б максимальній активізації мислення школярів, розвитку їх самостійності, творчого підходу до набуття знань. Потреба в них особливо відчутна для такої дисципліни, як мова, що відзначається високим рівнем абстракції, недостатньою наочністю матеріалу і в той же час має надзвичайно велике практичне значення в житті кожної людини.

Мета. Одним із факторів розвитку творчого мислення школярів стає проблемне навчання. У чому ж полягає суть проблемного методу навчання? С. Л. Рубінштейн писав: «Початковим моментом мислительного процесу, як правило, є проблемна ситуація. Мислити людина починає, коли у неї є потреба щось зрозуміти. Мислення, як правило, починається з проблеми або запитання, з подиву або здивування, з суперечності. Цією проблемною ситуацією визначається залучення особистості до мислительного процесу; він завжди спрямований на вирішення якоїсь задачі» [3, с. 37]. На цій закономірності і базується проблемне навчання.

Визначальною особливістю навчання в цьому випадку є проблемна ситуація – дидактична суперечність між поставленим завданням і наявним рівнем знань і практичних навичок учня. Наявність проблемної ситуації, активної пізнавальної діяльності споріднює навчальний процес з науковим дослідженням, індивідуальне пізнання з суспільно-історичним.

Проблемне навчання вимагає не догматичного і не репродуктивного мислення, а продуктивної мислительної діяльності. Цим самим воно сприяє максимальному розвитку інтелектуальних сил і здібностей учнів.

Отже, першочергове завдання вчителя полягає в тому, щоб помічати проблеми в самому змісті навчального матеріалу і спрямовувати на них увагу школярів.

Матеріали і методи. В цілому хід розв'язування проблеми включає такі етапи:

- 1) початкове усвідомлення проблеми;
- 2) відчуття інтелектуального утруднення;

3) осмислення проблеми;

4) пошук шляхів розв'язання: розчленування проблеми на частини, висунення припущень;

5) аналіз часткових проблем, перевірка припущень;

6) формулювання остаточного висновку.

Виконання усіх необхідних для цього мислительних операцій – справа дуже складна. Спостереження показують, що школярам, які звикли до репродуктивного мислення, до відтворення засвоєної у готовому вигляді інформації, важко самостійно розглядати навіть нескладний матеріал і дійти певних конкретних висновків. Так, наприклад, першокурсниця, яка у школі мала з української мови майже завжди найвищі оцінки, а на тестуванні отримала понад 170 балів і без запинки розповіла на екзамені про пряму і непряму мову, виявилась абсолютно безпорадною перед завданням пояснити, коли вживається в реченнях з непрямою мовою сполучник «що», а коли «щоб». Адже прямої відповіді на це запитання у підручнику не було.

Таку безпорадність можна бачити у багатьох учнів та студентів. Так, першокурсники не тільки не змогли дати точних відповідей, але й не зуміли хоча б на крок наблизитись до них, коли перед ними було поставлено запитання, що вимагали самостійного розв'язання: 1) Які групи займенників мають певні спільні ознаки з іншими частинами мови? 2) Чи за однаковим принципом ділимо на розряди займенники і прислівники? 3) Які прислівники мають щось спільне із займенниками певного розряду?

Навряд чи досягне успіху той вчитель, який задумавши застосувати у своїй практиці проблемне навчання, захоче, щоб учні зразу ж, без попередньої підготовки здійснювали весь пошук. Перехід на проблемне навчання треба здійснювати поступово, диференційовано, враховуючи і особливості класу, і етап навчання, і характер навчального матеріалу.

Результати і обговорення. Проблемне навчання може здійснюватись на різних рівнях самостійності школярів. Розрізняють, зокрема, частково-пошуковий метод, коли учні беруть участь у розв'язанні окремих питань,

зв'язаних з метою уроку, і дослідницький, що передбачає цілком самостійне дослідження проблеми.

Початковим етапом, необхідною передумовою самостійного розв'язання проблеми учнями є проблемний виклад матеріалу вчителем, навіть проблемне формулювання теми уроку.

Якщо у своїй розповіді вчитель виділяє окремі проблеми, а потім логічно і послідовно розкриває перед учнями шлях до їх розв'язання, він тим самим вводить школярів в лабораторію творчого пошуку, дає їм зразок того, як треба усувати сумніви і суперечності, знаходити відповіді на питання що виникають в ході навчальної роботи.

Припустимо, на уроці починається вивчення теми «Дієприкметник». Тема цілком нова для учнів, важка для сприйняття, і тому вчитель вдається до методу зв'язного викладу матеріалу. Він зосереджує увагу учнів на споріднених словах *жовтий* і *пожовтілий*. На перший погляд здається, що обидва ці слова – прикметники. Їх можна зв'язати з іменником, наприклад, *листок*: В утворених словосполученнях (*жовтий листок*, *пожовтілий листок*) вони виступають як залежні слова, виконують роль означення, відповідаючи на питання *який?* Якщо провідміняємо ці словосполучення, то побачимо, що обидва слова відмінюються однаково:

Р. Жовтого листка – пожовтілого листка

Д. жовтому листку – пожовтілому листку

З. жовтий листок – пожовтілий листок

мн. Н. жовті листки – пожовтілі листки і т.д.

І все ж у значенні цих слів є істотна різниця. У чому ж вона полягає? Чим відрізняється слово *пожовтілий* від прикметника *жовтий*? (дальший хід міркувань поступово підводить до відповіді на поставленні запитання). Звернімо увагу на характер ознаки. Слово *жовтий* називає ознаку постійну. Коли ми кажемо «Жовтий листок паперу», нас абсолютно не цікавить, чи був цей листок колись іншим, ми сприймаємо лише його теперішню ознаку. Інше значення слова *пожовтілий*. У висловах «пожовтілий листок паперу»,

«пожовтілий листок клена» вкладається зміст, що листок *набув* вказаної якості, що він спочатку був якимось іншим – листок паперу – білим, листок клена – зеленим – але він з якоїсь причини *пожовтів*. Вислів «пожовтіла фарба» неможливий, бо фарба має свій колір постійно, вона не *пожовтіла*, а *була жовтою*.

Слово *пожовтілий* має й інші відмінності від прикметника. Щоб у цьому переконатись, зіставимо такі вислови: *пожовтіле листя* і *жовтіюче листя*. У першому з них йдеться про ознаку, яку предмет уже *набув*, а в другому – про таку, якої він *щойно набуває*.

Отже, у першому випадку слово, схоже на прикметник, має ознаки минулого часу і доконаного виду, у другому – теперішнього часу і недоконаного виду. А час і вид, як відомо, – ознаки дієслова. Отже, розглянуті слова відрізняються від прикметників тим, що вони мають і ті ознаки, які характеризують дієслово. Це дієприкметники.

Таким чином, вчитель, висуваючи навчальну проблему, повністю бере її розв'язання на себе. Учні залишаються лише спостерігачами процесу пошуку. Але при цьому вони вчаться, засвоюють методику пошуку. Намагаючись залучити учнів до цього процесу, вчитель у ході розповіді, звертається до класу, пропонує зробити певні припущення (наприклад, для чого потрібне в реченні вставне слово), пояснити факт (чому відокремлюється звертання в кличній формі разом з прикметником), довести правильність міркування, чому у прислівниках *ясно*, *миттю*, *бігом* нема закінчень тощо.

Вищим рівнем самостійності школярів відзначається розв'язання навчальної проблеми в ході евристичної бесіди.

Ось як, наприклад, може проходити урок на тему «Загальне поняття про дієприслівник». На початку уроку, крім попередньої теми, вчитель перевіряє якість повторення відомостей про часи і види дієслова. Знання цього матеріалу повинно стати основою для засвоєння нової теми. Потім організовує роботу за картиною, на якій зображено трудовий процес, гру тощо. Дітям дається завдання – якнайповніше описати, що роблять ті, кого зображено на картині.

Роботу можна проводити колективно із записом речень на лівій стороні дошки. За навчальною картиною «Зимові ігри» можуть бути складені речення. Далі проводиться закріплення матеріалу при виконанні тренувальних вправ.

Як бачимо, під час роботи з класом (після практичної роботи і граматичного аналізу складеного тексту) перед класом одне за одним постають такі проблемні питання: Яка роль дієприслівника у реченні? Що спільного між дієприслівником і дієсловом? Що спільного між дієприслівником і прислівником? Коли вживаємо дієприслівник недоконаного і коли доконаного виду? Яке дієслово можна і яке не можна замінити дієприслівником? Уміло спрямовуючи бесіду, вчитель підводив школярів до розв'язання цих питань.

Ще вищий рівень самостійності – розв'язання проблеми шляхом аналізу мовних явищ. Так можна провести опрацювання теми «Вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних обставинних речень».

Можливість такої заміни учні бачили вже неодноразово (при вивченні дієприслівників, сполучників, підрядних речень). Тому їм під силу буде зробити відповідні узагальнення.

Робота починається із вступного слова вчителя, який ставить перед учнями завдання проаналізувати декілька складнопідрядних речень, якщо можливо, замінити в них підрядні речення дієприслівниковими зворотами, встановити, коли така заміна можлива, а коли ні. Далі учням рекомендується матеріал для спостереження, і вони працюють самостійно.

Матеріал для спостереження можна заздалегідь виписати на дошці:

Я не піду звідси доти, доки не почую ваших міркувань;

Увечері, тільки люди повернулись з поля, ударив дзвін тощо.

Поки учні виконують завдання, вчитель обходить клас, допомагає більш слабким учням. Після цього підводяться підсумки самостійної роботи. Колективно з'ясовуємо, що дієприслівниковими зворотами можуть бути замінені підрядні речення часу, причини, умови, допустові. Учні наводять реконструйовані речення: *Не почувши ваших міркувань, я не піду звідси* і т. д.

Потім вчитель запитує, чи зробили учні висновок про те, чому в інших випадках заміна неможлива. Якщо висновку не зроблено, радить їм звернути увагу на підмети обох частин складнопідрядного речення. Учні помітять, що необхідною умовою заміни є наявність в головному і підрядному реченнях одного і того ж підмета (те саме слово або замінене займенником 3-тьої особи). Якщо підмети в обох частинах складного речення різні (люди – дзвін), заміна неможлива.

Підсумовуючи спостереження учнів, учитель підкреслить, що порушення цього правила приводить до грубих помилок, до смішних і безглузвих фраз, зачитує кілька прикладів з учнівських робіт та з інших джерел, наприклад: «Вийшовши в машини, на гостя загавкали собаки».

У цьому випадку учні не тільки самостійно розв'язують, але й самі висувають навчальну проблему. На жаль, це трапляється рідко. Як цілком правильно вказує відомий польський методист В. Оконь, «поки діти не підуть до школи, їх пізнавальна здібність, що стимулюється кожен раз новими питаннями і рішеннями, досягає кульмінаційного пункту».

В школі цей процес наростання власних проблем зазнає інтенсивного гальмування» [2, с. 61]. Деякі вчителі, не будучи спроможними ні відповісти на всі незчисленні дитячі «чому», ні спрямувати інтелектуальні зусилля школярів на самостійний пошук рішень, просто відмахуються від часто наївних дитячих проблем - мовляв, учи, що було задано, а цього ми ще не проходили – і заглушують цим самим дитячу допитливість.

Якщо ж вчитель працює творчо, він заохочує ініціативу, збуджує допитливість дітей, виховує увагу до мови і спостережливість.

Висновки. В таких умовах цілком можливе висування проблемних запитань самими учнями. Ось характерний приклад. Спостерігаючи багато разів, що при дієсловах наказового способу може стояти замість частки – «ся» частка – «сь», учень звик до думки, що немає особливого значення, як сказати – *дивися* чи *дивись*, *одягнися* чи *одягнись*, *схилися* чи *схились*. І раптом помічає, що ніколи не говоримо «тішсь», «мийсь», тільки «тішся», «мийся». Перед ним

виникає проблемне питання: чому не завжди взаємозамінимі морфемі –ся і –сь, коли не можна вжити постфікс –сь? Вчитель, звичайно, не буде зразу давати відповіді, а порадить взяти ще й інші дієслівні форми з морфемою –ся, розглянути їх і самостійно знайти відповідь. Уважно проаналізувавши форми: збиратися – збиратись; збираюся – збираюсь; збираєшся – збираємося – збираємось збираємся – збирається – учень може прийти до потрібного висновку. Якщо ж цього виявиться недосить, вчитель вкаже і на форму дієприслівника, яка практично не вживається з часткою –ся *збираючись*, якщо потрібно, порадить звернути увагу на звуки, що стоять перед –ся, і учень обов'язково зробить висновок про те, що вона, як правило, вживається після попереднього приголосного», а сь – після голосного звука.

У шуканні відповіді на поставлене запитання, зрозуміло, братиме участь не лише «автор» проблемного запитання, а весь клас. Хоч робота така займає багато часу, але вона виправдана, бо в ході її формуються найцінніші інтелектуальні якості школярів. Такі ситуації здебільшого виникають стихійно. У більшості ж випадків проблемна ситуація заздалегідь намічається вчителем, розв'язання її передбачається у поурочному плані.

Було б помилкою думати, що проблемний метод можна застосувати скрізь і завжди, перетворити його у єдиний засіб опрацювання програмного матеріалу. Школа, очевидно, і надалі використовуватиме ілюстративно-пояснювальне викладання.

Але безперечно одне: проблемний метод навчання, який вимагає від учня активної мислительної діяльності може і повинен бути взятим на озброєння нашими вчителями, може і послужити справі дальшого поліпшення викладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 306 с.
2. Оконь В. Основы проблемного обучения. Москва: Просвещение, 1968. С. 61.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / изд. 2-е. Москва: Учпедгиз, 1946. С.37.
4. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. Київ: Радянська шк., 1982. 176 с.
5. Скуратівський Л.В. Пізнавальні завдання з української мови. Київ: Радянська шк., 1987. 144 с.
6. Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення української мови. Київ: Радянська шк., 1986. 136 с.

МОТИВАЦІЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ І ПРАВознавства до професійної діяльності на основі норм права

Коваль Дар'я

здобувач

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини.

Сучасний етап фахової підготовки майбутніх учителів спрямований на інтерпретаційні перенесення розроблених методичних підходів їх правової освіти, пошук шляхів створення умов продовження їх правового навчання, відбір компонентів системи безперервної правової підготовки.

Згідно з означеним на перше місце поставлено мотивацію майбутніх учителів історії і правознавства до професійної діяльності.

Внутрішня основа активної професійної діяльності вчителя залежить від наявності в її структурі мотиваційного компонента, оскільки мотиви спонукають людину до діяльності. Перехід мотиву на діяльність є важливим моментом, на основі якого виникають якісно нові відносини людей до майбутньої діяльності [8, с.119].

На думку С. Панасина, найважливішою характеристикою мотиваційного компонента є суб'єктність людини з характеристиками: суб'єкт активності являє «індивідуальне Я» людини, засноване на індивідуальних інтересах особистості; суб'єкт активності – це «Я іншого в мені», тобто дії на основі інтересів інших людей; суб'єкт активності надіндивідуальний, тобто його ставлення до інших засноване на загальнолюдських цінностях, тобто на тому, що властиве не одному, а всім (поняття честі, совісті, добра і зла тощо) [7, с.26].

Серед мотивів діяльності виділяються соціальні мотиви, які породжують різні види діяльності, спрямовані на те, щоб зайняти певне місце в суспільстві. Тому, перш за все, необхідно з'ясувати: заради чого людина здійснює вчинок? Що вона виражає своїм вчинком? Мотив вчинку, поведінки виступає як суттєва

ознака особи і служить одним з провідних критеріїв виміру рівня здатності особистості приймати рішення зі знанням справи [3, с.21].

Наявність певних мотивів передбачає бажання студента досягти поставлених цілей, спонукає до діяльності і формується під впливом різних факторів, що є внутрішньою силою поведінки, яка визначає спрямованість його активності.

На сьогоднішній день одним з найважливіших показників, формування якого неможливе без застосування спеціальних методик, є мотивація.

Мотивація майбутнього педагога до професійної діяльності на основі норм права детермінується прийняттям значущості правових знань і умінь в професійній діяльності, ставленням до права як до цінності, повагою до прав людини і дитини, здійсненням правового виховання учнів і правового інформування батьків. Для формування цього критерію, на думку М. Даудова, слід ініціювати не тільки правове навчання як зовнішній фактор, що впливає на формування правової компетентності, а й активізувати внутрішні спонукання (мотиви, потреби, цінності, правові установки) майбутніх педагогів [4, с.56].

Навчальна мотивація породжує пізнання предмета засвоєння, а професійна мотивація формує у студента готовність до діяльності, підтримує інтерес до неї в ході її виконання, розкриває те, заради чого студент діє і до чого прагне.

Професійно-правові мотиви (усвідомлення соціальної цінності права, прагнення до його пізнання, розуміння вимог закону до професійної діяльності і бажання своєю особистою участю сприяти зміцненню правопорядку) як джерело активності педагога в сфері професійно-правових відносин можна подати як бажання досягти певної мети відповідно до правових вимог.

Професійно-правові мотиви формують правову установку, яка надає цілеспрямованого характеру у тій чи іншій діяльності, виступаючи стабілізатором в мінливому соціальному середовищі [1, с.38].

Зі сказаного випливає, що розвиток навчальної мотивації та мотивів правомірної поведінки відбувається під впливом чинників, вирішальне значення серед яких має ціннісне ставлення людини до права, її інтереси і

потреби, зокрема професійні. Поведінка людей у правовій сфері має зовнішню і внутрішню сторону. Зовнішня сторона – це відповідність або невідповідність поведінки людини вимогам правових норм. Внутрішня сторона – це установки, переконання, що визначають той чи інший варіант поведінки. Правова установка є результатом освоєння правових цінностей і індикатором глибини такого освоєння. Ціннісно-правові установки проявляються в правових орієнтаціях, власне і виступають повсякденними регуляторами поведінки особистості в праві.

Звідси до мотивації віднесено ціннісно-правову спрямованість майбутнього педагога і розвиток ціннісно-мотиваційного ставлення до правової культури.

Ціннісний складник мотивації виділений як важлива складова процесу формування правової культури майбутніх учителів історії і правознавства. Особливістю цього складника є його присутність у всіх видах освітньої та практичної діяльності.

Аналіз робіт дослідників (П. Мусинов, С. Панасина, О. Назарова, О. Соколова та ін.) дозволяє констатувати, що поняття «цінність» може бути застосовано тільки до світу людини і суспільства.

Система цінностей обумовлює змістову сторону професійної спрямованості особистості, її ставлення до навколишнього світу, до інших людей і до себе. Цінності є і системотвірним компонентом правомірної професійної діяльності педагога.

Правовою цінністю, на думку М. Даудова, є визнання значущості прав людини (наявність у людини почуття власної гідності, усвідомлення своїх прав, вміння їх реалізувати і захистити, визнання прав інших людей). Формування ціннісного складника у студентів, як вважає автор, починається з усвідомлення особистістю цінності права. Ціннісні властивості права обумовлені його роллю в регулюванні суспільних відносин, його місцем і завданнями в соціальній системі. Соціальна цінність права пов'язана із забезпеченням порядку, організованості, а також попередженням і розв'язанням соціальних конфліктів.

Головна цінність права полягає в його здатності охороняти людину і людське суспільство [4, с.56].

Правові цінності ми розглядаємо як ознаки права, які є значущими для студентів. До них відносяться право, права і свобода людини, справедливість, законність, рівність людей. Вони дозволяють людям зробити соціально схвалений вибір своєї поведінки в реальному житті, професійній діяльності, у вирішенні тих чи інших ситуацій.

Ухвалення студентом правових цінностей впливає на мотивацію правомірної поведінки в сфері професійної діяльності. Цінності, стаючи мотивами поведінки, переходять в ціннісні орієнтації особистості і описують індивідуальний вибір людиною конкретних цінностей як норму своєї поведінки.

Ціннісна орієнтація, на думку О. Назарової, виражає спрямованість особистості на ті чи інші цінності, які, в свою чергу, виступають як узагальнений мотив діяльності особистості, що інтегрує характеристики всієї системи мотивації, потреб, інтересів, установок і цілей. Позитивна ціннісно-правова орієнтація особистості є певним аспектом її індивідуальної правосвідомості, що включає ціннісні відносини і спрямованість на дотримання правових норм (правомірна поведінка), і служить орієнтиром для правової діяльності майбутніх педагогів [6, с.79].

На підставі аналізу наукової літератури з проблем формування ціннісно-правових орієнтації майбутніх педагогів (В. Боричевський, В. Владимірова, В. Воднік, І. Галушак, О. Ганзенко, Т. Горохівська, Л. Грищенко, Т. Жалій, Р. Клунко, М. Осипов, Є. Підлісний, Д. Пріма, О. Рем, С. Соколова, А. Теслюк, М. Щербань, Т. Юртаєва, П. Янченко), ми прийшли до висновку, що їх розвиток у майбутніх учителів історії і правознавства є складним практичним завданням, оскільки: неможливо сформувати ціннісні орієнтири шляхом їх ретрансляції без спеціальних механізмів правового виховного характеру, що забезпечують особистісне сприйняття навчально-правового матеріалу; між правовими знаннями і цінностями особистості немає принципової залежності, а

підвищення її правової грамотності не виступає гарантом формування системи ціннісно-правових орієнтації; рівень сформованості ціннісно-правових орієнтирів особистості не представляється можливим виміряти з точністю 100%, на відміну від правових знань і умінь, що ускладнює науково обгрунтоване управління процесом їх розвитку.

Незважаючи на це, О. Назарова констатує, що «одного разу» сформована система ціннісно-правових орієнтації, найчастіше проявляє себе досить тривалий час, оскільки майже не схильна до необхідності «оновлюватися», складаючи стійкі пласти структури особистості [6, с. 50].

Ціннісно-правові орієнтації особистості можна розглядати як конкретний прояв її ставлення до правового середовища, з одного боку, а з іншого – як систему установок, які регулюють її поведінку в кожному конкретному випадку. Правова установка, будучи поведінковим аспектом ціннісно-правової орієнтації, дозволяє прогнозувати поведінку людини в тій чи іншій ситуації. У структурному відношенні ціннісно-правові орієнтації постають як багатоаспектний ступінчастий процес засвоєння особистих ціннісних уявлень в сфері права.

Особистісно спрямований складник мотивації студентів характеризує сформованість їхніх якостей, що виявляються і розвиваються в пізнавальній активності у процесі вивчення історичних і правових дисциплін.

Особистісний компонент є підґрунтям для навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців як цілісної системи, що спирається на комплекс цінностей, індивідуальних мотивів, потреб особистості у професійно-правовому саморозвитку [2, с.93].

Розглядаючи цей елемент, А. Мирзагітова вбачає, що всі складові можна віднести до особистих (емпатійність, самоорганізованість, особиста культура) та професійних якостей (вміння встановлювати суб'єкт суб'єктні відносини; вміння організувати навчальну діяльність учнів; вміння реалізувати педагогічне оцінювання) [5, с.50].

Особистісний елемент включає такі складові, як: повага до учня; справедливість; доброзичливість загальний рівень культури; творчість в професії; комунікативність; любов до дітей і їх психолого-педагогічна підтримка тощо.

Іншим складником мотивації є ставлення до права. Його рівні визначаються сформованістю особистісно-правових якостей майбутніх педагогів характерних для їх фахової підготовки.

Високому рівню ставлення до права відповідає розуміння студентом об'єктивної необхідності дотримання законів, шанобливого ставлення до них. На цьому рівні формується повага до закону як основного регулятора суспільних відносин. На середньому рівні ставлення до права студенти не завжди розуміють необхідність дотримуватися закону, не завжди шанобливо ставляться до норм права. Не завжди є внутрішня потреба у студентів дотримуватися і використовувати нормативні приписи. На низькому рівні студенти не готові точно і безумовно виконувати правові вимоги, не мають почуття законності, заснованому на глибокому знанні правових норм, немає поваги до закону.

Сформованість мотивація майбутніх учителів історії і правознавства до професійної діяльності на основі норм права визначається на основі таких ознак: усвідомлення (переконаності) цінності права і необхідності дотримання його норм; прояв ціннісного ставлення до закону, права в цілому, позитивне прийняття нормативно-правового забезпечення професійної діяльності; сформованість правових потреб, інтересів, домагань, правових установок і переконань, соціальної і правової активності в правотворчості, правозастосуванні, правоохоронній діяльності; негативна оцінка по відношенню до правопорушень і до осіб, що їх здійснюють, інтерес до правових знань, наявність особистісної установки на захист інтересів і прав дитини, на здійснення її правового виховання, наявність високої професійної мотивації, особистісної і професійної потреби в правовій інформації, здатність орієнтуватися в потоці правової інформації; прояв творчого характеру при

вирішенні ситуацій правового характеру, усвідомлення особистої і суспільної значущості майбутньої професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникина А. С. Формирование правовой компетентности будущего педагога с использованием комплекса профессионально-ориентированных правовых задач : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Нижний Тагил, 2011. 188 с.
2. Василина С. І. Психолого-педагогічні умови правової підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 2017. 311 с.
3. Гурин С. В. Формирование правовой компетентности будущего учителя в учебно-воспитательном процессе вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Мурманск, 2004. 147 с.
4. Даудов М. Г. Формирование правовой компетентности студентов педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Махачкала, 2017. 231 с.
5. Мирзагитова А. Л. Формирование дидактической культуры будущего учителя истории : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Казань, 2017. 254 с.
6. Назарова О. Ю. Теоретические аспекты и методика повышения качества правового образования будущих педагогов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Томск, 2004. 256 с.
7. Панасина С. Ю. Педагогические условия активизации профессиональной подготовки будущих учителей права : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Невинномысск, 2004. 194 с.
8. Шайдуров А. А. Педагогические условия развития правовой культуры будущих учителей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Екатеринбург, 2001. 211 с.

ОЦІНКА МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ МЕДИЧНОГО ЗВО

Косенко Валентина Миколаївна
кандидат мед. наук, зав. відділення

Мельник Анна Олександрівна

Пірожкова Інна Олексіївна

Викладачі

Житомирський медичний інститут ЖОР

Житомир, Україна

Вступ. Важко переоцінити значення та роль мовної культури в професії медичного працівника. Від мистецтва мовного спілкування в багатьох випадках залежить ефективність лікування навіть найскладніших захворювань. Психотерапевтична сила слова в багатьох випадках перевершує дію найсучасніших фармакологічних препаратів. Загальновідомо, що словом можна "скалічити" пацієнта і сила слова може підняти з ліжка важкохворого. Тому на шляху професійного становлення та розвитку майбутні лікарі та медичні сестри повинні формувати культуру вербального та невербального спілкування. Вміння переконати хворого та дати йому надію на швидке одужання – важливі складові сучасних алгоритмів лікування.

Мета: провести оцінку мовної комунікації в студентському середовищі ЗВО.

Матеріал та методи. Було проведено анонімне опитування 120 студентів Житомирського медичного інституту стосовно мовленнєвої культури. Під час анкетування з'ясувалися питання, що торкалися вживання "слів-паразитів", суржика, ненормативної лексики. Аналізуючи отримані результати, враховували особливості вербального та невербального спілкування в різних життєвих ситуаціях (під час розмови з батьками, викладачами, однолітками).

У дослідженні використані: бібліосемантичний метод, метод системного аналізу та логічного узагальнення, опитування, математичної обробки зібраних даних.

Результати та обговорення. Проведене дослідження переконало, що 81,7% опитаних вважають українську мову рідною. 75,0% респондентів вільно спілкуюся, вміють читати та грамотно писати українською. Своє дитинство та юність вони провели в Україні, дорослішали, пройшли процес соціалізації на рідній українській землі.

Функціональні обов'язки медичного працівника передбачають заповнення численної медичної документації. Майбутні працівники лікарень та поліклінік повинні не тільки пояснити пацієнтам плани діагностичних та лікувальних втручань, але й грамотно занотувати цю інформацію в медичних картках. Тому непокоїть той факт, що студенти, виконуючи самостійні завдання (написання рефератів, підготовка повідомлень, презентацій), допускають граматичні та стилістичні помилки.

Цифрові результати проведеного дослідження свідчать, що молодь у буденному спілкуванні (у родині, у колі одногрупників, під час проведення практичних та семінарських занять) переважно користується українською мовою. Рідна мова набуває все більшої популярності в молодіжному студентському середовищі. Однак, значна частина опитаних не завжди слідкує за чистотою мови. Під час розмови з друзями вони можуть вживати "слова-паразити", а інколи їхня мова забруднюється вульгарними висловами та ненормативною лексикою.

Проведене опитування переконало, що 87,5% респондентів відповідально ставиться до подальшого вдосконалення знань рідної мови. 87,5% майбутніх медичних працівників розуміють, що вивчення навчальної дисципліни "Українська мова за професійним спрямуванням" необхідне для подальшого якісного виконання фахових обов'язків. Вони усвідомлюють, що відмінне знання державної мови дозволить стати успішним в обраній професії, а, можливо, в подальшому буде вкрай необхідним під час навчання в аспірантурі та докторантурі. Серед причин, які спонукають молодь до вивчення української мови, 39,2% вказали, що ці знання допоможуть стати справжнім громадянином та патріотом нашої молоді незалежної держави, а 26,7% переконані у

вирішальній ролі мовної культури при проходженні співбесіди з приводу працевлаштування. Однак, 12,5% студентів не вважають, що мовні знання потрібні для успішної кар'єри. Проведене опитування дозволило встановити, що саме ці студенти мають неабиякі труднощі під час спілкування (недостатній словниковий запас, невміння чітко висловити думку та грамотно побудувати речення).

Від медичного працівника пацієнт очікує високих проявів гуманізму, тому завжди в "словниковій скарбниці" мають бути найоптимістичніші слова, що позитивно впливають на настрій, емоції, самопочуття хворих. Мова медичних працівників є проявом не тільки професіоналізму, а й загальної культури та освіченості. Усі зусилля надати хворому допомогу будуть зведені на нівець, якщо мова лікарів та медичних сестер буде забруднена "словами-паразитами", вульгаризмами, незнайомими іншомовними термінами. Загальновідомо, що будь-яка хвороба породжує відчай, страх, хвилювання. Джерелом інформації для пацієнтів є не тільки слова, а й міміка, інтонація. Кожне слово, кожен погляд, жест працівників лікарень та поліклінік підлягає детальному та прискіпливому аналізу. Тому з перших років навчання майбутні медичні працівники повинні самостійно підвищувати загальномовну культуру, формувати навички оптимальної мовної поведінки у професійній діяльності.

Спілкуючись між собою, студенти медичного ЗВО збагачують свій життєвий та професійний досвід, усвідомлюють духовні цінності сучасного світу. Особливості спілкування відображаються на взаєминах, емоціях, настрої, почуттях, формують бажання та впливають на працездатність. Майбутні медичні працівники повинні замислюватися над вибором кожного слова під час розмови з пацієнтами. У їхньому спілкуванні обов'язковими атрибутами мають бути ввічливість та толерантність, повага при звертанні та делікатність.

Сучасна молодь знаходить необхідну інформацію переважно в пошуковій системі Інтернету. 20,8% респондентів вказали, що не користуються послугами бібліотеки та рідко читають друковану продукцію (книги, журнали, газети). Ці студенти, як правило, мають проблеми під час написання будь-якого тексту.

Навіть в коротких SMS-повідомленнях вони допускають граматичні помилки. В епоху електронної пошти та голосових повідомлень людина поступово втрачає навички грамотного писемного мовлення, що негативно відбивається на фаховій діяльності, зокрема, медичних працівників.

У світі сучасних інформаційних технологій поступово знижується мотивація необхідності читання друкованої продукції. Тільки 10% опитаних постійно читають українську класичну літературу. Питання "Коли Ви прочитали останню книжку? Назвіть прізвище автора" викликало труднощі в переважній більшості респондентів.

Під час перегляду телепередач молодь віддає перевагу розважальним шоу (55,8%) та спортивним програмам (12,5%), не звертаючи увагу на мовний супровід. Тільки 9,2% опитаних постійно слідкують за новинами на україномовних каналах та з захопленням обговорюють суспільно-політичні передачі.

Глибоке та досконале володіння українською мовою створює широкі можливості для розвитку пізнавальних інтересів, формує філософське світосприйняття. Крок за кроком опановуючи словникове різноманіття та багатство рідної мови, майбутні медичні працівники вчаться користуватися мовою в будь-яких життєвих та професійних ситуаціях.

Проведене дослідження переконало, що останнім часом літературною мовою розмовляє все менше молоді. Стрімко поширюється вживання ненормативної лексики, "слів-паразитів", вульгаризмів. Серед причин цього явища недостатній ступінь освіти населення, популяризація "мовного сміття" з екранів телевізорів, сторінок Інтернету тощо. 9,2% студентів під час спілкування з однолітками постійно вживають ненормативну лексику та позитивно ставляться до подібного словникового запасу. 14,2% студентів використовують нецензурні слова, переважно в період емоційного навантаження. 45% опитаних вважають, що вживати лайливі слова – це "круто", модно та відповідає сучасним нормам спілкування в молодіжному середовищі. 54,1% респондентів не звертають уваги на людей, що говорять,

використовуючи ненормативну лексику. Лише 23,3% майбутніх медичних працівників ніколи не вживали нецензурних слів та засуджують це явище в мовній культурі нашого народу. 54,1% студентів не задумується над проблемою лайливих слів у молодіжному середовищі майбутніх працівників лікарень та поліклінік.

Звісно, основну відповідальність за формування мовного етикету несе сім'я та навчальний заклад, у якому здобуває освіту молода людина. Батьки, педагоги власним прикладом щодня мають пропагувати культуру мовного спілкування. Щоб виховати медичних працівників з високим рівнем мовної культури, потрібні роки систематичної, наполегливої та цілеспрямованої роботи. Тільки бажання студентів у поєднанні зі знаннями педагогів та досвідом батьків дадуть позитивні результати на шляху до збереження української літературної мови.

Спілкування студентів українською літературною мовою відбувається в основному під час навчального процесу з викладачами, але в стосунках з однолітками та батьками переважає суржикове мовлення. "Скалічена мова" – примітивна. Вона сприяє духовному зубожінню людини. Як показують результати проведеного дослідження, суржиком спілкуються з ровесниками 73,3% студентів. Така ситуація пояснюється низьким рівнем грамотності та освіти, впливом споріднених мов (російської, білоруської, польської).

Причину використання суржику вбачають у незнанні літературної мови 22,5% опитаних. 44,2% респондентів переконані, що суржик – це форма просторіччя. 70% майбутніх медичних працівників вказали на необхідність підвищити вимогливість до культури публічного мовлення. 26,7% опитаних вважають за необхідне боротися з суржиком у засобах масової інформації, 15,8% – у шоу-бізнесі, 57,5% – у побуті.

Грунтовне вивчення рідної мови нашого народу створює широкі можливості для розкриття духовного багатства кожної людини. Мовна культура спілкування формується впродовж усього життя. Вона відображає не тільки

рівень освіченості та вихованості кожної людини, а й мовні традиції українського народу.

Мовленнєвий етикет становить той фундамент, на якому базується професійна майстерність. Маючи недостатні мовні знання, медичні працівники не зможуть кваліфіковано виконувати свої професійні обов'язки. Головне завдання вищої школи – усіма можливими засобами пропагувати дбайливе ставлення до української мови серед майбутніх медичних працівників.

Висновки.

Проведене дослідження дозволило зрозуміти особливості спілкування студентів медичного ЗВО серед батьків, друзів та протягом навчального процесу.

Досконале володіння мовним етикетом – це шлях до життєвого успіху та кар'єрного росту. Важливою складовою особистості кожного медичного працівника є мовна поведінка не тільки в медичному закладі, а й за його межами. Від мистецтва мовного спілкування залежить процес лікування хворих, які щохвилини критично оцінюють та прискіпливо аналізують поведінку медичного персоналу в будь-яких життєвих ситуаціях.

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ЛАНЦІ

Лебедь Юлія Борисівна

канд. філол. наук

Комунальний заклад вищої освіти

«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

м. Вінниця, Україна

Вступ. Розгляд питання формування мовленнєвих умінь і навичок учнів розпочався ще у першій половині ХХ століття. Саме тоді на цю проблему звернули увагу Г. Гриценко, В. Дога, Т. Єфремов, Б. Заклинський, У наукових працях учених обговорювалось питання розвитку творчих та комунікативних здібностей, критикувалась стара схоластична система навчання мови, у якій великого значення надавали заучуванню «сухих» мовних категорій та понять. Довгий час у методиці на першому місці був розвиток грамотності учнів, а комунікативні здібності відсувались на другий план. В умовах особистісно-зорієнтованого навчання важливою є реалізація функціонально-комунікативного принципу, а отже, мовленнєвому розвитку школярів приділяється більша увага. Це питання входить у коло наукових інтересів сучасних методистів і вчителів: О. Горошкіної, Л. Скуратівського, Л. Барзацької, А. Ярмолюк М. Пентилюк, С. Яворської, Т. Челомбітько, М. Кузнецової, Н. Остапенко, О. Тищенко, Т. Мельник, О. Попової, А. Нікітіної, М. Лященко, Н. Місяць Г. Шелехової.

Актуальність теми зумовлена потребою розглянути проблему співвідношення навчання теоретичного матеріалу й практичної діяльності учнів на уроці, що впливає на розвиток комунікативних здібностей у середній ланці загальноосвітніх навчальних закладів.

Мета статті – дослідити шляхи розвитку комунікативних здібностей учнів середньої ланки загальноосвітньої школи на уроках української мови.

Об'єкт дослідження – комунікативні здібності учнів середньої ланки загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – шляхи, методи й прийоми формування та розвитку комунікативних здібностей учнів середньої ланки загальноосвітньої школи на різних видах уроків української мови.

Методи. У дослідженні вищезазначеного питання були використані наступні методи: аналіз і синтез наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури, узагальнення та систематизація матеріалу.

Результати й обговорення. Головним завданням сучасної освіти є сформувані вміння й навички вільного вираження думок і почуттів в усіх видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, читанні, говорінні, письмі й у різних сферах спілкування: особистісній, публічній, освітній, тобто виробити комунікативну компетенцію особистості, оволодіти культурою мовлення.

На сучасному етапі комунікативний підхід до навчання мови передбачає врахування потреби в спілкуванні, мотивів та умов, за яких здійснюється спілкування. Оволодіти навичками спілкування школярі зможуть лише в процесі розв'язання комунікативних завдань, усвідомивши його потреби: виступати в ролі мовця й співрозмовника, сприймати почуте й прочитане, створювати усні й письмові висловлювання відповідно до потреб спілкування [2, с. 9]. *Аудіювання* як вид мовленнєвої діяльності з'явилося у програмах з української мови не так давно. «Термін «аудіювання» слугує для позначення процесу вдумливого слухання, розпізнавання і розуміння почутих мовних сигналів на відміну від читання як процесу сприймання писемного мовлення» [5, с. 15]. Мета аудіювання полягає в осмисленні почутого мовленнєвого повідомлення [1, с. 287].

Важливою складовою навчального процесу є розвиток аудіативних комунікативних здібностей учнів. Засобом навчання аудіювання є текст, але ефективність аудіювання залежить ще й від того, наскільки в учнів сформовані фонетичні, лексичні, граматичні, стилістичні навички, які формують мовленнєві навички аудіювання. Проаналізувавши різні види вправ,

спрямованих на розвиток аудіативних умінь та навичок, можна виділити такі їх групи: 1) *вправи на визначення логічної послідовності дії*, які передбачають прослуховування тексту з метою відтворення дій персонажів та висловлення власної думки щодо почутого; 2) *вправи на розуміння основної думки аудіотексту* спрямовані на розвиток умінь та навичок визначати головну думку та виборі найдоцільнішого заголовку до нього; 3) *вправи на передбачення змісту тексту і розвиток уяви* передбачають прослуховування початку тексту із наступним завданням його продовження чи завершення.

Сутність *читання* полягає в декодуванні графічних символів, тобто перекладі буквеного коду в мислительні образи, який реалізується в зовнішньому або внутрішньому мовленні [1, с. 289].

Читання як вид мовленнєвої діяльності сприяє розвиткові навчально-виробничих завдань, забезпечує формування й задоволення культурно-естетичних потреб, тому розвиток умінь і навичок читання на уроках української мови набуває особливої актуальності.

Під час формування в учнів умінь читати (вголос і мовчки) учитель повинен чітко усвідомлювати те комунікативне завдання, яке буде визначати характер сприймання школярами друкованого матеріалу. При цьому важливо враховувати функції, що виконує читання як вид мовленнєвої діяльності, а вже відповідно до них ставити мету читання, яка полягає в одержанні інформації, удосконаленні життєвого досвіду та підвищенні власного культурного рівня, одержанні естетичної насолоди [4, с. 5].

Вправи, спрямовані на розвиток читацьких умінь та навичок можна згрупувати таким чином: 1) *вправи на визначення основної думки тексту*, подібні до вправ цього ж типу на розвиток аудіативних умінь, але для цього виду вправ характерною є система запитань та відповідей на них, які пропонуються учням після прочитання тексту; 2) *вправи на розуміння тексту у ході читання* спрямовані на формування в учнів умінь та навичок вдумливо читати текст й визначати причинно-наслідкові зв'язки в ньому; 3) *вправи для формування читання-сканування* розраховані на вироблення в учнів здібностей

швидкого знаходження потрібної інформації в процесі читання та виділення ключових моментів у тексті.

Говоріння – це продуктивний вид мовленнєвої діяльності, за допомогою якого здійснюється усне спілкування. Говоріння реалізується у двох формах – діалогічному та монологічному мовленні [1, с. 291].

Через говоріння комуніканти реалізують процеси вираження думки, почуттів, волевиявлення з метою розв'язання завдань спілкування, що виступає як процес взаємодії індивідів, інформаційний процес, як ставлення людей один до одного, процес взаємовпливу, співчуття і розуміння [6, с. 11].

Діалогічне мовлення завжди мотивоване, але в умовах навчання мотивація буває не завжди. Завданням учителя є забезпечення таких умов, які б спонукали учня до вираження думок.

Для створення комунікативних ситуацій пропонуємо такі групи вправ для розвитку діалогічного мовлення:

1) *вправи на складання й розігрування діалогів за особами*, що передбачають розігрування ситуацій на задану тему. Для кожного класу пропонуються завдання різного характеру, починаючи від найпростіших побутових тем (п'ятий клас) й ускладнюючи ситуації в наступних класах. Такі вправи на складання діалогів можна використовувати на уроках розвитку зв'язного мовлення; 2) *вправи на створення діалогів з використанням поданих слів* є більш складними, порівняно із попереднім видом вправ, оскільки учням пропонуються завдання скласти діалог з використанням слів певної теми. 3) *тренувальні вправи*, що реалізуються в різних завданнях, зокрема переказуванні текстів, зберігаючи діалог й пряму мову.

Групова робота дає змогу більшості учнів класу висловитися з приводу обговорюваної теми та бути почутими. Це важливо для розуміння матеріалу. Регулярне застосування парних та групових форм роботи розширює коло спілкування та дозволяє кожному школяреві активно в нього залучатися. Така робота сприяє кращому розумінню прочитаного, удосконалює мовлення, учить

правильно будувати висловлювання, розвиває ті характеристики мовлення, які стають запорукою успіху спілкування [3, с. 21].

Для розвитку мовлення учнів варто застосовувати інтерактивні методи навчання, які спонукають учнів до взаємодії, діалогу з іншими суб'єктами навчального процесу (учителем, учнями) та засобами навчання, зокрема комп'ютером [3, с. 22].

Система роботи, пов'язана з удосконаленням монологічного мовлення школярів, повинна містити такі завдання й вправи, які б сприяли розвитку мовленнєвої компетенції. Розглянемо деякі групи вправ: **1) розгорнуті відповіді на запитання, або комунікативні розминки**, метою яких є удосконалення зв'язного мовлення учнів, формування переконливо викладати власні думки, вміння дискутувати, використовуючи аргументацію, залучення школярів до історії, культури, традицій рідного народу [3, с. 23];

2) створення монологів удосконалюють уміння й навички створення усних й письмових висловлювань на задану тему.

Писемне мовлення – це такий вид мовленнєвої діяльності, що полягає в кодуванні інформації за допомогою графічних засобів мови. Уміння писати – це графічно правильно зображати літери алфавіту, дотримуючись правописних норм; формулювати свої думки в письмовій формі [1, с. 295].

З метою вдосконалення писемного мовлення учнів можна використовувати такі прийоми навчальної роботи: 1) редагування деформованого тексту; 2) складання плану тексту і перевірка відповідності першого варіанта тексту плану; 3) колективна і групова робота під час створення мовленнєвого висловлювання; 4) індивідуальна робота, пов'язана з усуненням порушень зв'язності в письмовій роботі учня [7, с. 4].

Серед вправ на розвиток навичок письма найбільш ефективними вважаємо такі **1) вправи на побудову зв'язного тексту** передбачають систему завдань на вироблення умінь і навичок поєднувати частини тексту в єдине ціле; **2) вправи на доповнення тексту різними типами мовлення** формують навички складання письмового висловлювання певного типу; **3) вправи на створення**

власних висловлювань на певну тему спрямовані на оволодіння учнями вмінь писати твори на певні теми.

Велику увагу слід приділяти розвитку комунікативних здібностей учнів на аспектних уроках української мови. Цьому сприяють написання творів-мініатюр, створення діалогів та усних висловлювань з використанням слів виучуваної мовної теми.

Матеріал до комунікативних вправ повинен містити виховну мету й сприяти реалізації соціокультурної змістової лінії. Це можуть бути завдання на краєзнавчі, народознавчі й загальнолюдські теми, які забезпечують реалізацію міжпредметних зв'язків на уроці.

Створення комунікативних ситуацій на аспектних уроках буде ефективним лише в тому разі, коли вчитель враховуватиме вік та рівень розвитку психологічних процесів учнів. Правильна організація роботи на над формуванням комунікативної компетентності учнів сприятиме оновленню змісту навчання, а отже, підвищиться рівень мовленнєвих знань, умінь та навичок.

Висновок. Отже, основними шляхами розвитку комунікативних здібностей учнів середньої ланки школи є тренувальні вправи й завдання, які за послідовного й систематичного використання дозволяють сформувати комунікативну особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентиліук. – К: Ленвіт, 2009. – 400 с.

2. Пироженко Т. Розмовляти – тобто заявити світу про себе / Т. Пироженко // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 1. – С. 6 – 11.

3. Челомбітько Т. Мовленнєвий розвиток учнів за допомогою методу проєктів / Т. Челомбітько // Зарубіжна література в школі. – 2011. – №10. – С. 21 – 23.

4. Шевцова Л. Ситуативні завдання з розвитку зв'язного мовлення у 6 класі / Л. Шевцова // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 1. – С. 7 –9.

5. Шевцова Л. Ситуативні завдання з розвитку зв'язного мовлення у 7 класі / Л. Шевцова // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 6. – С. 13 –16.

6. Яремчук Н. Говоріння як наукове поняття / Н. Яремчук // Українська мова і література в школі. – 2011. – №1. – С. 10 – 15.

7. Ярмолюк А. Удосконалення власного писемного мовлення як умова формування комунікативної компетенції учнів / А. Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2010. – №3. – С. 2 – 5.

ЕКО-ВАЛЕОЛОГІЧНА ОСВІТА СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Павленко Інна Олександрівна

к.п.н., ст. викладач

Головченко Олексій Іванович

к.н. із фіз.культури. і спорту, доцент

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макарека

м. Суми, Україна

Вступ. У соціально-економічних умовах розвитку Української держави необхідні фундаментальні зміни в системі освіти, її цінностях, способах життя з урахуванням еко-валеологічних потреб сьогодення. Одним із стратегічних завдань системи освіти стає формування особистості з високим рівнем відповідальності своє здоров'я: своє, оточуючих і навколишнього середовища.

Очевидний взаємозв'язок стану навколишнього середовища і здоров'я людини, оскільки одним із найважливіших нормативних показників успішності природокористування щодо охорони природи є здоров'я людини, що є наслідком взаємодії соціальних та природних чинників.

Гармонійний взаєморозвиток довкілля, економіки та соціальної сфери може бути здійснений через процеси трансформації макроекономічних цілей від економічного зростання до сталого розвитку, поштовхом для яких має стати свідоме і спрямоване суспільством формування екологічних потреб людей [5].

Тому одним із напрямів поліпшення та збереження здоров'я студентської молоді є еко-валеологічна освіта, яка має забезпечити студентів системою знань про взаємовідношення навколишнього середовища та життєдіяльності людини [1: 3; 4], що дозволить здійснити кардинальні зміни у свідомості та поведінці студентської молоді, сформулювати і добровільно прийняти обмеження та заборони, що продиктовані законами розвитку природи.

Науковий доробок сучасних вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі екології та валеології дозволив встановити, що вирішенню завдань еко-

валеологічної освіти студентів у процесі фізичного виховання приділено недостатньо уваги.

Мета статті полягає у розкритті актуальних питань еко-валеологічної освіти студентів під час освітнього процесу із фізичного виховання.

Матеріал і методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані такі методи дослідження: теоретичні: метод концептуально-порівняльного аналізу, узагальнено літературні джерела та багаторічний досвід; емпіричні: анкетування й опитування, педагогічні спостереження; методи математичної обробки отриманих даних.

У межах зазначеної проблеми, нами проведено дослідження, в якому взяли участь 120 студентів 1-4 курсу факультету іноземних мов і славянської філології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Результати і обговорення. Рухова діяльність, яка характерна для занять фізичною культурою, сприяє вдосконаленню організму. У процесі рухової діяльності здійснюється взаємодія організму з навколишнім середовищем, відбувається пристосування його до мінливих умов середовища. Тренований до фізичних навантажень організм стає більш стійким до мінливих умов середовища, а також характеризується специфічними особливостями функціонування окремих фізіологічних систем як у спокої, так і під час навантаження.

Фізичне виховання – система заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я людини, загартування її організму, розвиток фізичних можливостей, рухових навичок і вмінь. Його завданням є створення оптимальних умов для забезпечення оптимального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, отримання знань про особливості організму, фізіологічні процеси в ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей [2].

Основним засобом формування еко-валеологічної культури у студентів має бути цілеспрямована система еко-валеологічна освіта, перш за все, у

процесі фізичного виховання, яка необхідна для формування вірного відношення до природи, визначення допустимої міри її перетворення, засвоєння специфічних соціально-природних закономірностей і нормативів поведінки у навколишньому середовищі.

Для діагностики екологічної освіченості було проведено опитування – визначення ціннісних орієнтації до регулярних занять фізичними вправами, відношення до природи; – оцінку рівня екологічної культури.

За результатами дослідження встановлено, що домінуючий тип установки студентів щодо природи – естетичний – 58,3% респондентів, коли природа сприймається як об'єкт краси, тобто екологічні установки формуються через перцептивно-емоційні канали. Наступна за рейтингом когнітивна установка, коли природа сприймається як об'єкт вивчення та об'єкт охорони. Ця установка домінує у 31,66% респондентів. Етична установка домінує у 24,16% респондентів. Лише незначна частина студентів мають прагматичну установку, тобто ставляться до природи як до об'єкту користі – 15,83%.

Оцінюючи рівень своєї інформаційної готовності до еко-валеологічної професійної діяльності 45,83% студентів вважають його недостатнім, 33,33% – неповністю достатнім, а 25% оцінюють його «більшою мірою достатнім». Лише 14,16% респондентів визначають свій рівень до еко-валеологічної професійної як цілком достатній.

Своє ставлення до еко-валеологічної професійної діяльності 32,5% студентів оцінюють як активно позитивне, 35 % – як пасивно позитивне і 15,83% – як індіферентне.

Навчальну дисципліну «Фізична культура», 40,8% опитаних визначають у якості необхідної в якості екологічної освіти, 12,5% студентів – як одну з найважливіших, 39,16% вважають другорядною.

При відповіді на питання про ступінь особистої участі у еко-валеологічній професійній діяльності 34,16% респондентів вважають, що це не їхнє завдання, але брати участь у цьому процесі вони повинні; 29,16% вважають, що повинні брати участь тільки іноді, Тільки 10,8 % студентів

вважають, що еко-валеологічна професійна діяльність є для них пріоритетною в для збереження і зміцнення здоров'я майбутніх вихованців і формування їхньої екологічної культури.

Результати досліджень дозволяють оцінити якість (зміст, процес і результати) викладання фізичного виховання у закладах вищої педагогічної освіти як неоптимальний. Ми вважаємо, що одне із основних завдань підвищення ефективності фізичного виховання у закладах вищої педагогічної освіти полягає в забезпеченні змістовного теоретичного розділу навчальної дисципліни «Фізичне виховання» темами еко-валеологічної спрямованості, а також активне впровадження позанавчальних форм фізичної культури: туристичних походів, самостійних занять, організованого дозвілля, участі студентів у науково-практичних конференціях еко-валеологічної тематики, тощо.

Висновки. Цілеспрямований розвиток системи екологічної освіти у навчальному процесі з фізичного виховання та під час проведення академічних занять і позанавчальних фізкультурнооздоровчих заходів сприяє формуванню та розвитку екологічної культури студентів. Екологічні знання, ціннісні орієнтації є основою екологічної культури та екологічного мислення студентів, які допомагають вирішенню комплексних екологічних проблем, що стоять перед студентами, забезпечують комфортність їх проживання, безпечність занять фізичними вправами та спортом у природному середовищі, сприяють збереженню та зміцненню здоров'я шляхом вірного використання природних чинників.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження спрямовані на вивчення екологічних чинників, які позитивно впливають на стан здоров'я студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаркава О. М. Екологічна освіта як основний чинник формування екологічної свідомості. Реформування системи аграрної вищої освіти в Україні: досвід і перспективи. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Ч. II. К.: НАУ, 2005. С. 119–121.
2. Грибан Г. П. Проблеми екології у фізичному вихованні. Житомир «Рута» 2012. 182 с.
3. Дзензелюк Д. О., Грибан Н. Г., Грибан Г. П. Вплив навколишнього середовища на стан здоров'я і фізичної підготовленості учнівської і студентської молоді. Матер. наук.-тех. конф. магістрів та студентів Таврійської держ. агротех. академії. Вип. 3. Т. 2. Мелітополь. ТДАТА, 2004. С. 57–59.
4. Павленко І. О. Формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : Наукове видання. (Збірник наукових праць Педагогічні науки): Вип. 3(41). / Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2019.– С. 62-69.
5. Чаплигін В. Вплив факторів зовнішнього середовища на формування здоров'я людини. Фізична культура, спорт та здоров'я нації: зб. наук. праць. Вип. 5. ДОВ «Вінниця». Вінниця, 2004. С. 509–513.

АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ GOOGLE CLASSROOM В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Філь Галина Богданівна

вчитель української мови та літератури
заступник директора з виховної роботи

вчитель-методист

Гаценко Наталія Володимирівна

вчитель англійської мови

старший вчитель

Корвегіна Віра Анатоліївна

вчитель хімії та інформатики

старший вчитель

Вступ./Introduction. Сучасний розвиток освіти потребує від учителя значної підготовки, володіння ним інноваційними освітніми технологіями, використання в освітньому процесі електронного контенту. Одне із з ключових місць в управлінні освітнім процесом посідають інформаційно-комунікаційні технології, про що зазначається в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [2], у Концепції Нової української школи [7].

Основна мета інформатизації освіти – розробка інноваційних освітніх технологій, здатних модифікувати традиційні форми представлення інформації для підвищення якості навчання здобувачами освіти. Комбінація різних технологій в один інтегрований навчальний підхід надає можливість навчанню стати персональним та особистісно-орієнтованим.

Провідною тенденцією розвитку ІКТ в освітньому процесі є створення єдиного освітнього простору [1]. В останні роки набувають значимості віртуальні навчальні середовища, які сприяють інтерактивній взаємодії вчителя та учня як на уроці, так і в позаурочний час. Відповідно, теорія освіти й навчання наповнюються інноваційними підходами до викладання предмета [3, с. 1].

Мета роботи./Aim. Проаналізувати можливості хмарних технологій та аспекти їх використання в сучасному освітньому середовищі.

Матеріали та методи./Materials and methods. При проведенні досліджень були проаналізовані та використані дані літературних джерел та дані проведених наукових досліджень щодо використання хмарних технологій у навчальній діяльності.

Результати та обговорення./Results and discussion.

Сучасні тенденції в освіті вимагають від усіх учасників навчального процесу використання сучасних технологій навчання. Для створення єдиного інформаційного освітнього простору кожен навчальний заклад має змогу створити єдине інформаційне середовище за допомогою пакету хмарних сервісів Google Suite for Education. Google Suite for Education. Це набір додатків, які надаються компанією Google безкоштовно для освітніх установ у рамках обраного освітньою установою домену. До пакету входять Google сервіси та система управління навчанням Google Classroom. Кожен учень і член педагогічного колективу мають корпоративний обліковий запис Google для навчання чи роботи з адресою типу: «ім'я»@vesele-gimnaz.com.

Ця навчальна платформа дозволяє використання вчителем всіх інтегрованих інструментів пакету Google Suite, наприклад, Google Drive і Gmail, Google Form G+.

У віртуальному класі зручно працювати як викладачу, так і учню. Це інструмент, що допомагає створювати і впорядковувати завдання, виставляти оцінки, коментувати й організовувати ефективне спілкування (сервіс Google-meet) зі здобувачами освіти в режимі реального часу або в режимі дистанційного навчання. Впровадження хмарних технологій у процес навчання – це логічний крок у ногу із часом, що веде до значного розширення можливостей, відкритості, мобільності, доступності, а як наслідок – і якості навчання.

Для кожного класу створюється свій ключ доступу, який учні та інші вчителі використовують для приєднання до навчального курсу. Викладач розсилає запрошення до свого навчального курсу, використовуючи електронні адреси учнів. На електронну скриньку кожного приходять лист-запрошення,

учні натискають кнопку «Приєднатися» й автоматично є учасниками віртуального класу.

Викладач отримує можливість використовувати у віртуальному класі дописи таких типів: «Завдання», «Завдання з тестом», «Запитання», «Матеріал» та «Використати наявний допис». Усі ці типи дописів дають можливість використовувати покликання на файли будь-якого виду з Google-диску, зовнішнє та на відео з YouTube. Таким чином забезпечуються умови для доступу здобувачів освіти до навчального матеріалу (презентації, лекції, демонстрації, інтерактивні завдання, тестування, додаткова література та онлайн-уроки).

Ще одним сервісом Google, який активно використовується в роботі вчителя-предметника, є Google-форми. За їх допомогою доречно створювати опитувальники, асоціативні диктанти, вікторини, анкети, тести тощо. Зауважимо, що їх варто використовувати для організації засобів діагностики й моніторингу виконання домашнього завдання, самостійної роботи.

Особливо важливі під час проведення онлайн-уроків, реалізації навчальних проєктів планування та організації часу в Google-календар. За допомогою цього сервісу простіше відстежувати всі важливі події, формувати розклад роботи, графіки онлайн-уроків, визначати заходи й надсилати запрошення (рис. 5).

Здобувачам освіти, за допомогою вчителя, надається можливість створювати Google-презентації та Google-малюнки.

Висновки./Conclusions. Google Classroom – це один з потенційних інструментів для змішаного формату навчання, яке в такому віртуальному класі повинно забезпечувати реалізацію навчально-методичних цілей; підтримку всіх етапів освітнього процесу, стимулювати здобувачів освіти до активної пізнавальної, пошукової діяльності, розширяючи при цьому сферу й самостійного навчання/вивчення предмета.

Спрямування діяльності педагога до віртуалізації, використання хмарних сервісів та створення умов для формування мобільного учня дає підстави

стверджувати, що учасники освітнього процесу отримують вільний доступ до різноманітних даних незалежно від матеріального становища, національності, місця проживання і стану здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. Гриценко, І. Юстик. Використання сервісу Google Classroom для управління освітніми процесами // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2015-10-06-06-17-54/sektsiia-4/3930-vykorystannya-servis-u-google-classroom-dlya-upravlinnya-osvitnimy-protsesamy/>

2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. – № 1392. URL : <https://cutt.ly/QtXiXW> .

3. Корицька Г. Р. Веб-майданчик як навчальне середовище відкритого освітнього простору / Г. Р. Корицька // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2016. – Т. 56, вип. 6. – С. 1-9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2016_56_6_3

4. Корицька Г.Р. Проектування електронного освітнього середовища для навчання учнів української мови засобами веб-технологій [Електронний ресурс] / Галина Корицька // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи, 18-25 квітня 2016 р. / Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – Випуск 1 (23). – Запоріжжя, 2016. – Режим доступу : http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip23.html .

5. Корицька Г. Сучасний урок української мови в умовах розвитку хмароорієнтованих технологій / Галина Корицька // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2015. – № 4 (57). – С. 33-40.

6. <https://classroom.google.com/u/1/h>.

7. Нова школа. Простір освітніх можливостей: проект для обговорення / за заг. ред. М. Гриценка. Київ, 2016. – 36 с. Режим доступу: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf> .

8.Тарасова С.М. Інформаційно-комунікативні технології в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом/ науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського, Випуск 1.31. Педагогічні науки. – Миколаїв, 2010. – С.173-180.

ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЕНДОКРИНОЛОГІЯ» В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Човганюк Ольга Степанівна

к.мед.н., доцентка

Скрипник Надія Василівна

д.мед.н., професорка

Краснопольський Сергій Захарович

к.мед.н., доцент

Гохкаленко Маріанна Сергіївна

асистент

Івано-Франківський національний медичний університет

М.Івано-Франківськ, Україна

Вступ. Стратегія розвитку освіти в Україні передбачає використання світового досвіду для створення системи освіти, яка б відповідала стандартам ХХІ століття. Суспільство зазнає швидких та фундаментальних змін в структурі й галузях діяльності. На жаль, коронавірусна пандемія стала серйозним випробовуванням для усіх верств населення країн світу, змінила життя. На несподівану її появу своєчасно зреагувала Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), оголосивши пандемію у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби 2019 (Coronavirus disease 2019, або COVID-19) у світі. У всіх країнах, у тому числі і в Україні, ввели карантинні заходи та обмеження. Згідно наказу МОН №406 від 16 березня 2020 року «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19» та офіційного листа №1/9-176 від 25 березня 2020 року «Щодо особливостей організації освітнього процесу під час карантину» заклади освіти зобов'язані функціонувати дистанційно.

У період карантину науково-дослідні інститути, кафедри педагогіки і психології педагогічних вузів, університети розробляли методичні рекомендації з урахуванням освітніх стандартів, надавали поради щодо комплексного підходу до оцінювання знань студентів, проводили консультації щодо знань комп'ютерної телекомунікаційної технології, використання новітніх технологій, шукати нові інноваційні заходи для освітніх послуг. Адже успіх

кожної справи залежить від готовності викладацького складу до її здійснення. Без якісного зростання педагогічного професіоналізму ми не зможемо скористатися нинішніми надбаннями науки і техніки. Карантин – це вимушений захід, тому і студенти і викладачі пристосовуються до сучасних реалій.

Корені багатьох змін у нових способах створення, збереження та використання інформації. Ще у минулому році частина людей вважала, що традиційне навчання є більш ефективне, ніж інформаційні технології, що і діти, і дорослі повинні навчитися здійснювати контроль над машинами, не чекаючи того моменту, коли ті почнуть управляти ними. Однак пандемія переконала їх, що навчаючись on-line, школярі і студенти будуть краще підготовлені до життєдіяльності в умовах вірусної агресії.

Сучасні знання потребують модернізації освітніх технологій, нових методів їх впровадження. Над цим працює і Івано-Франківський національний медичний університет. Це можливо при умові, якщо усі, хто причетний до навчання, будуть компетентні в сучасних комп'ютерних, мультимедійних засобах. Успіх кожної освітньої справи залежить від готовності педагогічних кадрів до її здійснення.

Дистанційне навчання не данина моді, не штучне нанизання осучаснених термінів, а перспективна і одна з основних ліній нашої освіти. Це новий освітній досвід, який став особливо актуальним під час карантину та зайняв своє місце в практиці. Впровадження такого методу надання освітніх послуг обумовлено різними факторами, наприклад: потребою в інтерактивній взаємодії студентів та викладачів в процесі навчання, наданням можливості самостійного здобуття досліджуваного матеріалу.

Мета. Анонсування досвіду дистанційного навчання та проведення підсумкового модульного контролю з предмету «Ендокринологія» студентів-стоматологів в умовах пандемічної кризи.

Матеріал та методи. Так, в Івано-Франківському національному медичному університеті уже було впроваджено використання електронних

підручників, посібників, методичних рекомендацій, мультимедійних презентацій, комп'ютерні програми контролю за поточним та кінцевим рівнями знань студентів. Наш університет декілька років користується сайтом «Хмарні сервіси Office 365», що включає: електронну пошту Outlook Online, електронний календар, текстовий редактор Word Online, електронну книгу Excel Online, електронний записник OneNote, редактор презентацій PowerPoint Online та сайти, розроблені у середовищі SharePoint. Усі викладачі та студенти ВУЗу мають доступ до хмарної технології Office 365. У середовищі SharePoint розміщено навчальні матеріали, презентації лекцій, методичні рекомендації.

Microsoft Teams – незамінна програма обміну повідомленнями для викладачів та студентів нашого університету. Ця програма забезпечує робочу область для співпраці й спілкування в реальному часі, дає змогу проводити наради, використовувати спільний доступ до файлів і програм. Усе централізовано, прозоро й доступно для всіх.

Для викладачів кафедри ендокринології форма дистанційного навчання для студентів була не відпрацьована. Її впровадженню на кафедрі передувала активна організаційна робота.

Результати роботи та обговорення. На початку карантину адміністрація та відділ інформаційно-аналітичного забезпечення ІФНМУ провели on-line вебінар для викладачів щодо використання додатку Teams у дистанційному навчанні студентів. Для забезпечення якісного навчального процесу на сайті університету був створений спеціальний підрозділ «Дистанційне навчання», де розміщені необхідні методичні матеріали окремо для вітчизняних та іноземних студентів.

В умовах дистанційного навчання використовувалась програма Teams, яка дозволила створювати команди із типом «Клас» з відповідними каналами, що відповідали групам студентів з навчальної дисципліни «Ендокринологія», де можна було публікувати повідомлення, завантажувати навчальні матеріали для всієї групи; спілкуватись по аудіо і відеозв'язку і організувати відеоконференції з можливістю демонстрації екрану; записувати

відеоконференції; переглядати історію спілкування; вести особисту переписку із студентами та обмінюватись файлами; вести швидкий пошук в особистих і колективних чатах, пошук за іменем студента чи адресою його електронної пошти; отримувати сповіщення про надходження повідомлення або про згадку в чаті.

Так, при прийомі підсумкового модульного контролю (ПМК) з ендокринології для студентів стоматологічного факультету застосовувалась система тестового контролю pmk.ifnmu.edu.ua, в яку було звантажено тестові завдання ПМК. Для тестування у тренувальному режимі для студентів, без збереження результатів, функціонував сайт tests.if.ua.

Усім студентам в команді «Клас» було розіслано інформаційний лист, в якому було вказано дату та час проведення ПМК, необхідність під'єднання до он-лайн сеансу за допомогою додатку Teams за 10 хв. до вказаного часу ПМК. Для забезпечення ідентифікації студента необхідно було приготувати заздалегідь студентський квиток або бейдж. У листі зазначалось, що ПМК складатиметься із трьох частин: *I - комп'ютерний модульний контроль* (ендокринологія: ПМК), який студенти повинні пройти до початку задачі інших складових ПМК з використанням системи test.if.ua. *II - швидке усне опитування* кожного студента згідно переліку теоретичних питань для ПМК, які є у вільному доступі в програмі SharePoit кафедри ендокринології. *III - оцінювання практичних навичок згідно їх переліку для студентів*, які є у вільному доступі в програмі SharePoit кафедри ендокринології, запропонована клінічна ситуаційна задача (за зразком завдань Крок -2).

З метою уникнення недоброчесного виконання студентами тестового контролю ПМК кожній групі посилення на тести відкривали на останньому занятті та на фіксований час (з розрахунку – одна хвилина на тест). Згідно Інструкції по збору результатів оцінювання студентів, що була розроблена відділом інформаційно-аналітичного забезпечення ІФНМУ, проводили оцінювання виконання студентами тестового контролю. Під час дистанційного виконання тестів у студентів є велика спокуса списати, погуглити тощо, тому

викладач при перегляді сторінки статистики звертає увагу на колонки: cheated points (кількість питань, на яких було зафіксовано втрату фокусу екрану, тобто студент перейшов на іншу вкладку у браузері або взагалі в іншу програму) і cheated time (список секунд для кожного питання перерахованих через кому, протягом яких вікно втратило фокус, тобто кількість часу, проведеного на іншому сайті). Перед початком ПМК викладач переглядав результати тестування студентів, враховував втрату фокусу екрану. Якщо студент не набрав мінімальної кількості балів за проходження тестів ПМК, викладач анулював результат студента, і тільки тоді студент отримував доступ до перездачі тестового контролю.

Особливість вивчення дисципліни «Ендокринологія» для студентів полягає в необхідності опанування значної кількості практичних навичок та вмій. Дистанційне навчання в повній мірі не може забезпечити засвоєння саме практичного аспекту дисципліни. Забезпечити відпрацювання цих навичок без використання спеціалізованого обладнання та інструментарію безумовно важко. Тому подібне завдання вирішувалося шляхом інтерпретації результатів виконаної навички у вигляді ілюстративного графічного зображення. Викладачами кафедри ендокринології була приготовлена мультимедійна презентація PowerPoint з клінічними задачами-ситуаціями. Виводилася на екран одна задача для конкретного студента, який мав дві-три хвилини, щоб прочитати та вирішити задачу, відповісти на запитання до неї і таким чином отримати оцінку.

Розгляд теоретичних питань організовано за допомогою відеозв'язку. Усі студенти виходили на зв'язок. Згідно розробленої покрокової інструкції користування програмою Teams для проведення занять у режимі on-line (відеоконференцій) в команді типу «Клас», було проведено усне опитування кожного студента. Усі відеовідповіді записані та зберігаються у архіві. На жаль, не всі студенти мали доступ до якісного інтернет-зв'язку. Усне опитування студентів дало можливість виявити, наскільки вони якісно опанували дисципліну «Ендокринологія».

Слід відмітити, що для деяких студентів були труднощі із самоорганізацією роботи, своєчасним виконанням завдань, особливо на початку переходу на дистанційне навчання. Окрім того, відсутність звичної опіки викладача, його пояснень, узагальнень, різних способів зацікавлення, живого слова створювала певні проблеми саме для таких студентів. Проте дистанційне навчання, як форма освітнього процесу, має дуже великі перспективи, особливо в умовах пандемії. Програма Teams допомагає працювати дистанційно та залишатись на зв'язку в нових реаліях.

Висновки. Сучасні інтернет-технології можуть бути успішно використані, як одна з основних форм освіти, для організації дистанційного навчання студентів медичних ВУЗів. Дистанційний характер навчання не вплинув на старанність опанування знаннями та навичками серед більшості студентів.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Шкільник Серафима Яківна
Бешапошникова Тетяна Василівна
Данильченко Людмила Теодорівна
старші викладачі

Мальцева Олена Григорівна
викладач

Харківська гуманітарно-педагогічна академія
м. Харків, Україна

Анотація. У статті розглядаються засоби впливу музичного мистецтва на розвиток емоційності дітей шкільного віку, що є невід'ємною частиною естетичного виховання підростаючого покоління.

Ключові слова: музичне мистецтво, емоції, розвиток.

Вступ. Глибокі суспільні перетворення в Україні актуалізували задачу виховання дітей з гнучким мисленням, які виявляють свої можливості й здібності в творчій діяльності та готові позитивно впливати на духовність суспільства. У свою чергу людина не може розвивати духовність, якщо вона не відчуває себе частиною свого народу та його культури. Вирішення цієї задачі треба починати з дитинства. Невипадковим є звернення діячів освіти, культури й мистецтва, а саме Василя Верховинця, Болеслава Ростоцького, Наталі Ветлугіної, Валентини Шацької та інших, до вирішення проблем, пов'язаних із пошуком найбільш ефективних шляхів розвитку індивідуальності дитини, серед яких пріоритетним є процес залучення підростаючого покоління до художньої культури. У зв'язку з цим особливо посилюється роль освіти і культури у виховному процесі освітніх закладів різних рівнів.

Мета статті – визначити вплив музичного мистецтва, що є частиною художньої культури, на розвиток емоцій дітей шкільного віку.

Матеріали і методи. Мистецтво привносить суттєві зміни у сферу індивідуальної свідомості й духовної життєдіяльності людини, створює передумови для активної творчої діяльності. Однак можливість засобами музичних образів духовно й практично пізнати навколишній світ і виражати ставлення до нього залишається нереалізованою, якщо в дитини не сформоване вміння осмислювати процес створення музично-художніх образів, сенс творчості, його зв'язки з багатообразними явищами навколишнього світу, якщо не розвинуте індивідуальне сприйняття мистецтва й художнє бачення світу. У результаті тривалого й серйозного спілкування з мистецтвом формуються не тільки ті якості особистості дитини, що живляться образно-емоційним змістом творів мистецтва (естетичні почуття, художній смак), а й суспільні уявлення, світогляд, моральний і естетичний ідеали людини. Здатність розуміти й відчувати прекрасне є певним показником рівня розвитку дитини, стимулом для удосконалення її творчих здібностей.

Питання емоційного розвитку дітей досліджували багато науковців, серед яких Павло Гаврилюк, Олександра Печерська, Гершон Бреслав, Павло Якобсон, Семен Раппопорт та інші.

Емоції – особливий психічний стан, пов'язаний із вродженими реакціями людини, її потребами й мотиваціями. Це продукт суспільно-історичного розвитку та є суб'єктивною формою, що обумовлює діяльність людини, спрямовуючи її. Емоції проявляються в переживанні задоволення, радості, суму, жаху, незадоволення тощо. Завдяки емоціям людина регулює свою поведінку та співвідносить її з поведінкою інших людей. У спілкуванні з дітьми дуже важливо не створювати умови для розвитку негативних емоцій і не знешкоджувати позитивні емоції, що формують моральні й творчі здібності, бо емоції є особливою сферою розвитку особистості дитини.

Художньо-естетичний розвиток успішно відбувається в молодшому шкільному віці. Діти жваво цікавляться малюванням, ліпленням, співами, музикою. На основі відповідної діяльності й сприйняття художніх творів (віршів, музики, картин, скульптур) у них формуються естетичні почуття.

Музика має потужний емоційний вплив на дитину, пробуджує добрі почуття, робить її кращою, створює етико-естетичний ідеал.

Мистецтво називають школою почуттів. Навчити любити й розуміти музику можна лише за допомогою самої музики. Василь Сухомлинський писав: «Якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо у звуках дитина відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на таку сходинку культури, яка не може бути досягнута жодними іншими засобами. Почуття краси музичної мелодії відкриває перед дитиною власну красу – маленька людина усвідомлює свою гідність» [6].

Емоції, що викликані мистецтвом, – особливий вид почуттів, це – художні емоції. Вони потребують найвищої діяльності психіки, напруженої роботи думки. Сприймаючи твори мистецтва, дитина переживає різні почуття, пов'язані зі змістом і засобами зображення сюжету. Такі переживання не тільки збагачують моральний досвід людини, а й поширюють діапазон її естетичних почуттів, серед яких виокремлюються почуття піднесеного, комічного, трагічного тощо. Інакше ніж емоційним шляхом не можна зрозуміти зміст музики. Здатність емоційно відгукуватися на музику утворює дві сторони музикальності: слухову та емоційну, які треба розвивати на різних етапах музичного виховання. Відомі випадки, коли при достатньому розвитку музичних здібностей, емоційне реагування учнів на музику відставало, її сприйняття не було повноцінним. Щоб уникнути цього, треба збагачувати палітру почуттів не тільки музичними засобами, а й формувати вміння підключати свій емоційний досвід до сприйняття музики, пов'язувати його зі звучанням, емоційно переживати виразне значення музичних образів.

Уроки музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти є органічною частиною системи естетичного виховання. Збагачення музично-творчих здібностей, формування вмінь сприйняття музики, зацікавлене ставлення до музичного мистецтва, самостійна творча діяльність здобувачів освіти має відбуватися за послідовною системою. На уроках музичного мистецтва застосовуються специфічні види діяльності: слухання й аналіз

музичного твору, рухи під музику, імпровізація, хоровий спів. Вони тісно пов'язані між собою та не можуть бути відокремлені один від одного. У процесі слухання музики учні набувають певних музично-теоретичних знань, накопичують музично-слуховий досвід, у них формуються навички аналізу музичних творів. У процесі хорового співу розвиваються співацький голос і всі компоненти музичного слуху (звуквисотний, ритмічний, гармонічний, тембровий). Удосконалення виконавських навичок під час хорового співу, гри на музичних інструментах, рухів під музику, імпровізації робить учнів активними, зацікавленими, спонукає до емоційного відгуку. Задача занять з музичного мистецтва – навчити дітей активно спілкуватися з прекрасним, творчо ставитися до музики, формувати інтерес і любов до неї, розуміти її зміст, отримувати естетичну насолоду.

Розвиток загальної музикальності у дітей можна визначити за трьома ознаками: 1) здатність відчувати характер і настрій музичного твору, розуміти музичний образ, виявляти емоційний відгук; 2) здатність вслуховуватися та порівнювати музичні явища, що потребують елементарної музично-слухової культури, слухової уваги, спрямованої на різні засоби музичної виразності; 3) прояв творчого ставлення до музики. Із розвитком загальної музикальності у дітей з'являється емоційний відгук на музику, удосконалюється музичний слух, формується творча уява. Для розвитку музичного сприймання як основи музичного виховання здобувачів освіти, варто частіше надавати їм практичну можливість переживання різноманітних почуттів, які виражені в хоровій та інструментальній музиці.

Уроки музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти мають свою специфіку, яка полягає в тому, що поряд із пасивними видами діяльності є й художньо-виконавські. У першу чергу це стосується хорового співу як найбільш активної форми музичного навчання. Колективний спів, творче хвилювання, прагнення до успіху посилюють емоційний відгук. Розвиваючи різноманітні музичні емоції, учням варто пропонувати твори класичної музики та народної творчості: героїчні балади, ліричні, колискові, історичні, ігрові,

жартівливі й календарно-обрядові пісні. Виразність виконання залежить від правильного спрямування емоцій школярів. Учитель має пояснювати дітям емоційний настрій кожної пісні, кожної музичної інтонації. Концертна діяльність учасників хору, вокального ансамблю чи солістів стимулює відповідальність за якість виконання. Хвилювання перед виступом, тобто емоційно-забарвлене ставлення до виконання, сприяє його результативності.

Окрім формування співацьких навичок у процесі хорового співу розвиваються людські почуття й емоції. Музика разом із поезією ще глибше впливає на психіку дитини, її емоційний стан і творчу уяву. Дуже дієвими для розвитку вокальних даних та емоцій є вправи, розроблені Ольгою Нікольською. Вони ґрунтуються на емоційному забарвленні кожної голосної та супроводжуються рухами рук і відповідною мімікою: «а» – вираз радості (руки рухаються вбік), «о» – здивування (плечі підняті, долоні відкриті), «и» – вираз гніву (брови насуплені, руки в боки), «і» – посмішка (губи розтягнуті, руки вбік), «я» – самовихваляння (ніс угору, руки рухаються зверху вниз).

Заклади загальної середньої освіти не мають на меті готувати учнів до професійної музичної діяльності, однак здатність до сприймання й розуміння музики треба виховувати в кожній дитини. Цьому сприяє такий вид занять як слухання музики. Розуміння характеру й змісту музичного твору залежить від загальної культури слухача та від спеціальної підготовки. Відомо, що сприймання слухачів, які мають музичну підготовку, є більш емоційним, змістовним, збагаченим асоціаціями. Школярі, що займаються музикою, мають художній смак більш високого рівня. Повноцінне сприймання музичного твору можливе лише на основі музично-теоретичних знань, слухацького досвіду, практичних умінь і навичок музично-творчої діяльності.

Формування дитячої особистості тісно пов'язане з формуванням емоційно-вольової сфери, інтересами та мотивацією поведінки, де велике значення має соціальне оточення, взаємовідносини з батьками й вчителями. Тому край необхідним є доброзичливе емоційне ставлення до дітей. Кожне заняття з ними має бути виразним і емоційним. Діти вміють дивитися на світ

добрими ясними очима, вміють радіти й дивуватися. І це залишиться надовго, якщо їх буде виховувати чуйний, талановитий учитель, який має велику духовну енергію та володіє методикою навчання.

Працюючи над розвитком творчих здібностей учнів на уроках музичного мистецтва, рекомендуємо застосовувати різні методи, а саме: розповіді та бесіди, наочності, порівняння й зіставлення, узагальнення, «емоційного заряду», художньо-педагогічної драматургії, забігання наперед і повернення до вивченого матеріалу, ігровий метод, а також інтерактивні методи («мікрофон», «мозковий штурм», «ланцюжок», «навчаючи вчуся», інсценізація пісні тощо).

Результати. У роботі з естетичного виховання можна виділити два основні напрямки: 1) організацію діяльності, що формує та розвиває в учнів почуттєву сферу, емоційно-ціннісне ставлення до реальності; 2) заохочення дітей до творчої діяльності.

Аналіз педагогічних і психологічних досліджень показує, що емоційне ставлення до життя, залучення до мистецтва дозволяють розвинути не тільки загальну культуру учнів, але й їхню пізнавальну активність, зорову й слухову пам'ять, швидкість реакції, аналітичне й образне мислення. Через почуття й емоції самореалізація особистості відбувається більш продуктивно в усіх сферах життєдіяльності. Емоції й почуття виконують важливу роль у регулюванні відносин індивіда в соціумі. Тому збагачення людини досвідом емоційного ставлення до реальності є соціальним аспектом виховної роботи. Емоційна реакція є потужним організатором поведінки. Якщо доросла людина згадуватиме світлі й яскраві хвилини святкових подій дитинства, це буде означати, що досвід емоційного сприйняття відіграв свою позитивну роль.

Висновки. У широкому сенсі музичне виховання – це формування духовних потреб людини, її моральних уявлень, інтелекту, розвиток ідейно-емоційного сприйняття та естетичної оцінки життєвих явищ. Музичне мистецтво може захоплювати своїми ідеями, але лише емоційно. Мистецтва без

емоцій не існує. Музика як «емоційний клапан» заповнює емоційну недостатність та слугує профілактичним засобом оптимізації емоційного фону.

Отже, музичне мистецтво в освітньому процесі призначене розвивати емоційну сферу, формувати естетичну й духовну культуру, високі моральні якості підростаючого покоління, залучати його до збереження та збагачення національної культурної спадщини свого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Євстігнєєва Н. І. Підготовка майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. І. Євстігнєєва. – Вінниця, 2005. – 21 с.
2. Зязюн І. А. Наука і мистецтво педагогічної дії / І. А. Зязюн // Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетентностей: збірник матеріалів педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О. Рудницької. – Чернівці, 2011. – Вип. 3. – С. 21-29.
3. Нараєвська Т. Вплив музики молодіжних субкультур на молодь / Т. Нараєвська // Простір арт-терапії : збірник наукових статей / Всеукраїнська громадська організація «Арт-терапевтична асоціація». – Київ, 2013. – Вип. 1 (13). – С. 64-75.
4. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія / Е. О. Помиткін. – Київ : Внутрішній світ, 2007. – 280 с.
5. Строгаль Т. Ю. Педагогічні умови та принципи формування емоційно-естетичного досвіду підлітків на уроках музики / Т. Ю. Строгаль // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Київ, 2016. – Вип. 36 – С. 321-331.
6. Сухомлинський В. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 тт. – Київ : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 283-658.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ РЕПОЗИТОРІЇ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Янь Пен

аспірант

Харківська державна академія культури

Україна

Introductions. Завдання створення вільного безперешкодного доступу до актуальної інформації, результатів наукових досліджень є важливим напрямом роботи світової бібліотечної спільноти. Воно актуалізується в умовах цифровізації сфери інформаційної діяльності, формування інформаційного суспільства та суспільства знань і потребує пошуку шляхів та каналів ефективної реалізації. Інформаційно-бібліотечні підрозділи університетів світу створюють цифрові платформи для покращення системи інформаційного сервісу у вигляді репозиторіїв, що надає нового поштовху обміну науковими повідомленнями, формує відкриті комунікаційні майданчики та сприяє розвитку та інтеграції наукових досліджень.

Aim. Мета роботи – дослідити сучасний стан репозиторіїв КНР як складової загальносвітового руху відкритого доступу до інформації.

Materials and methods. Дослідження базується на даних каталогу відкритого доступу OpenDOAR та реєстру відкритих сховищ (ROAR) і використовує методи статистичного та вебметричного аналізу для визначення показників кількості інституційних сховищ в університетах та науково-дослідних інститутах Китаю.

Results and discussion. Створення та використання репозитаріїв у бібліотеках закладів вищої освіти має певні переваги для науковців, наукових підрозділів, університету в цілому. Ці переваги полягають в підвищенні якості інформаційного обслуговування, розгортанні системи інформаційного сервісу, спрямованого на задоволення потреб кожного науковця і формування його особистого інформаційного простору. Архівування інформаційних продуктів

викладачів університетів дозволяє забезпечити тривале зберігання та використання наукових праць, підвищувати рівень їх цитування і одночасно збереження авторських прав, сприяє поширенню результатів наукових досліджень. В цілому, робота по формуванню репозиторію бібліотеки університету як єдиного цифрового агрегатора електронних ресурсів, сприяє підвищенню рейтингу вишу та якості наукової комунікації, надає послуги відкритого доступу до наукових досліджень, посилює позиції університету в міжнародних рейтингах.

За даними Т. Ярошенко «нині нараховується майже 2000 відкритих архівів в 45 країнах світу із понад 27,5 млн одиниць інформації: статті, препринти, магістерські та докторські дисертації, навчальні матеріали, архівні та музейні об'єкти тощо, які дають дослідникам змогу оперативно працювати з різним цифровим контентом» [2]. Університетські бібліотеки КНР приєдналися до загальносвітового руху Відкритого доступу і нині загальна частка репозитаріїв складає 0,99 %.

Згідно OpenDOAR у Китаї започатковано 42 інституційні Відкриті архіви. Перші інституційні репозитарії в бібліотеках університетів Китаю були створені в 2006 р. і станом на 2009 р. нараховувалось лише 27 репозитаріїв. Загальна кількість сховищ відкритого доступу в Китаї до 2017 р. сягнула 39 [1]. З них відсоток в бібліотеках університетів складає 28, 21% (1). В системі вищої освіти інституційні сховища були сформовані в Пекінському університеті, Норманському університеті Шенсі, Північно-Східному університеті, Китайському університеті геологічних наук (Пекін), Нанкінському університеті аеронавтики та космонавтики, Південно-західному університеті політичних наук та права. Серед інших репозитаріїв можна назвати інституційні сховища в науково-дослідних інститутах 25 (64, 10%), зокрема в Китайській академії міжнародного торговельно-економічного співробітництва, MOFCOM; науково-дослідному інституті переробки нафти; науково-дослідному інституті планування Міністерства транспорту; Нанкінській академії соціальних наук; Академії сільськогосподарських наук Цзянсу; Китайській академії мистецтв

тощо. Інші три інституційні репозитарії відкритого доступу, що складає 7,69% від їх загальної кількості, розташовані в Партиїній школі ЦК КПК, Китайській асоціації науки і технологій, Юнаньській Федерації соціальних наук. Показовими є дані щодо тематики та мови контенту Відкритих архівів КНР. Згідно OpenDOAR (2019 рр.) більшість Відкритих архівів, що складають 39% від загального обсягу, представлена китайською мовою. Також можна відзначити достатньо велику кількість (32%) Відкритих архівів англійською мовою.

Conclusions. Таким чином, можна стверджувати, що бібліотеки закладів вищої освіти Китаю активно працюють в напрямі створення електронних ресурсів власної генерації, презентують у глобальному мережевому просторі інформаційні здобутки викладачів університетів, здійснюють електронне архівування власних ресурсів та забезпечують комунікаційну взаємодію та можливість цілодобового доступу одночасно до багатьох джерел. Розгортання системи інституційних репозиторіїв відкритого доступу сприяє формуванню розгалуженого цифрового інформаційно-освітнього середовища Китаю.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ярошенко Т.О. Університетські бібліотеки України підтримують Ініціативу від-критого доступу до наукової інформації // Вища школа. 2009. No 7. С. 64-75; <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/553>
2. Kunwar Singh. Current Status of Chinese Open Access Institutional Repositories: A Case Study Study // Journal of Library & Information Science / Vol.7. No.1, Mar., 2017.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

ВПЛИВ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ НА МЕЖІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ УЧАСНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Волинчук Олена Валеріївна

аспірантка

Державний заклад

«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

м. Одеса, Україна

Вступ Наразі відбуваються стрімкі зміни в організації навчального процесу у всьому світі. Якщо донедавна дистанційна форма навчання не була настільки поширеною в Україні, за останні пів року ситуація докорінно змінилася. Стало очевидним те, що можна обмінюватися корисною інформацією та новітніми знаннями й ідеями не виходячи з дому. Й учні, і вчителі, навіть представники старшого покоління, навчилися послуговуватися різноманітними інструментами дистанційної освіти. На нашу думку, ці зміни також впливають на психологічні межі їх учасників. Саме тому таке дослідження видається назрілим.

Мета роботи

Мета дослідження– з'ясувати вплив дистанційної форми навчання на психологічні межі суб'єктів педагогічної взаємодії. Завдання: визначити переваги та недоліки дистанційної форми освіти та особливості її впливу на психологічний простір учнів та викладачів.

Матеріали й методи

Був використаний такий загальнонауковий метод, як теоретизація . Поки що не бачиться можливим використати емпіричні методи, оскільки за

доступними нам даними немає методики для вивчення психологічних меж за умови дистанційного навчання. Цю роботу можна вважати початковим етапом на шляху до пошуку адекватних методів вивчення зазначеного феномену.

Результати й обговорення

Беззаперечним є те, що дистанційна форма навчання має багато переваг, у першу чергу, внаслідок зменшення енерговитрат на вчасне прибуття до навчального закладу й уникнення ризику захворіти, можливість отримувати освіту не лише в своєму місті, країні, а й будь-якому університеті світу тощо, однак не можна залишати поза увагою й суттєві недоліки: складність засвоєння матеріалу, поданого у такий спосіб, молодшими школярами, неповнота соціалізації учнів початкових класів, фізична віддаленість і через це неможливість для вчителя мати цілісну картину класу як групи, можливі технічні складнощі. Щодо середніх та старших школярів більшість вказаних недоліків не мають такого істотного значення.

Також очевидно, що за умови дистанційної форми навчального процесу батьки стають активними учасниками педагогічної взаємодії, особливо, якщо мова йде про найменших школярів, тобто психологічні межі вчителів, учнів та батьків починають розширюватися внаслідок внесення у психологічний простір сім'ї додаткових спільних обов'язків, пов'язаних з отриманням освіти її молодшими членами. Тому, з одного боку, така взаємодія об'єднує батьків з дітьми, а з іншого, може призводити до певних суперечностей. Варто відзначити, що й педагог глибше впускає у свій психологічний простір учнів та їх батьків.

Водночас, як було уже доведено, технічні засоби навчання, які є важливим інструментом дистанційної форми освіти, теж розширюють психологічні межі їх користувачів (Емелин, Рассказова, Тхостов, 2012), хоч варто зазначити, що про розмивання меж за умови такого способу навчання не йдеться, навпаки, конкретні завдання й чітка відповідальність учнів, вчителів, класних керівників можуть мати позитивний вплив на межі психологічного простору.

Розширення ж психологічних меж також не виглядає шкідливим чи вкрай небезпечним, але психологи бачать своє завдання в тому, щоб виявити негативні і, можливо, з першого погляду непомітні наслідки дистанційної форми навчання й мінімізувати їх. Це питання потребує більш глибокого дослідження.

Висновки

Отже, дистанційна форма навчання має вплив на психологічні межі учасників педагогічної взаємодії у формі їх розширення. За такого способу організації навчального процесу батьки стають активними учасниками освіти своїх дітей. Дистанційна форма навчання має як переваги, так і недоліки. Необхідно детальніше вивчити вплив освіти на відстані на межі психологічного простору суб'єктів навчальної діяльності, використавши власне психологічні методи дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1.Емелин В.А., Рассказова Е.И., Тхостов А.Ш. Психологические последствия развития информационных технологий. *Национальный психологический журнал*. 2012. №1 (7).

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ФАСИЛІТАЦІЇ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Коновальчук Марина Валеріївна

к.пед.н., доцент

НУЧК імені Т.Г. Шевченка

Охріменко Альона Григорівна

Студент

Національний університет

«Чернігівський колегіум»

імені Т.Г. Шевченка

Вступ. Проблема креативності - це одна із найперспективніших сфер дослідження сучасної педагогіки. Це пов'язано із тим, що вітчизняні та зарубіжні дослідники дотримуються різноманітних підходів до вивчення креативності, у європейському науковому середовищі і досі не існує єдиного, однозначного та конкретного визначення поняття креативності. Хоча сучасна система освіти і визначає розвиток креативної особистості, як один із пріоритетних напрямків навчання, однак ні традиційні навчальні програми, ні самі педагоги не реалізують цього завдання. Креативність - це риса особистості, яка забезпечує створення чогось нового та унікального.

Проблемі креативності присвячували свої наукові праці досить багато дослідників. Загальні аспекти креативності вивчали Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Є. Ільїн, А. Маслоу, В. Моляко, С. Сисоєва, Р. Стернберг, П. Торренс, механізми креативності досліджували Г. Альтшуллер, Д. Богоявленська, Е. де Боно, Дж. Гілфорд, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, П. Торренс, креативність як вид інтелектуальної поведінки розглядали Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стернберг, специфічність характеру мотивації креативності досліджували С. Голлан, Р. Кеттел, Д. Мак-Кіннон, креативність як здатність до творчості вивчали Л. Байтімерова, К. Батовріна, Л. Виготський, В. Дружинін, Л. Єрмолаєва-Томіна, О. Кононко, О. Куцевол, І. Подорожна, О. Приходько, Л. Пузеп, С. Сисоєва, В. Фрицюк, О. Ярошинська тощо.

Проблему розвитку креативності потрібно розпочинати якомога раніше. Найбільш сенситивним періодом для цього є молодший шкільний вік. Саме цей період характеризується поєднанням спонтанної творчості з інтенсивним розвитком абстрактного мислення та інтелекту.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності розвитку креативності молодших школярів за допомогою педагогічної фасилітації.

Матеріали і методи. Основним методом є аналіз наукової літератури з проблеми креативності та педагогічної фасилітації.

Результати й обговорення. Дослідниця І. Габеркорн [2] зауважує, що період молодшого шкільного віку є сенситивним для розвитку креативності. Адже, цей етап характеризується активним розвитком уяви, даром фантазування, творчістю мислення, допитливістю, критичною оцінкою діяльності.

Як окреме поняття термін креативності був виділений у 50-х рр. ХХ століття Дж. Гілфордом [8]. Згідно до поглядів науковця, креативність визначається як здатність особистості відмовлятися від стереотипних способів мислення.

Дослідники проблеми креативності Дж. Гілфорд та П. Торренс [7] описуючи категорію креативності говорять про мислення, визначаючи творче мислення як процес труднощів, проблем, прогалин, структурних компонентів, яких не вистачає, побудову загадок і гіпотез, які визначають ці недоліки, оцінку і тестування висунутих гіпотез, їх перегляд, перевірку та узагальнення.

Дж. Гілфорд [3], досліджуючи питання креативності, виділив чотири компоненти креативності, до яких належать: оригінальність, яка визначається здатністю продукувати незвичайні відповіді; семантична гнучкість, що характеризується здатністю запропонувати нові способи застосування об'єкта; образна гнучкість, яка визначається здатністю бачити в об'єкті нові властивості; спонтанна гнучкість, що характеризується здатністю продукувати різноманітні ідеї в нерегламентованих обставинах.

В той же час П. Торренс [13] виділив наступні параметри креативності: легкість, яка визначається швидкістю виконання завдань; гнучкість, що характеризується кількістю переходів із одного типу об'єктів на інший; оригінальність, яка визначається мінімальною частотою відповідей по відношенню до однорідної групи опитуваних.

Слід зауважити, що теорія Дж. Гілфорда [3] включає два основних типи мислення: дивергентне та конвергентне. Конвергентне мислення характеризується пошуком єдиного правильного рішення, а дивергентне мислення визначається пошуком рішення за багатьма напрямками з метою знаходження якомога більше варіантів, які визначаються оригінальністю. Дослідник пов'язує креативність із продуктивністю, оригінальністю, унікальністю та селективністю.

Досить цікавою є «теорія інвестування» Р. Стернберга [8]. Дослідник називає креативними осіб, які здатні «купувати ідеї за низькою ціною, а продавати за високою». «Купувати за низькою ціною» - це займатися невідомими ідеями, розвивати їх, а потім реалізувати.

Дослідниця С. Сисоєва [10] вважає, що креативність - це фундамент творчості особистості; сукупність творчих задатків, умінь, які сприяють певному рівню і характеру розвитку творчих якостей особистості, її пізнавальних процесів, знань, вмінь та навичок, при врахуванні відповідних об'єктивних умов.

Український дослідник В. Моляко [6] характеризує креативність як здатність, що відображає можливість особистості продукувати оригінальні цінності та приймати нестандартні рішення.

Дослідник К. Шмідт [12] вважає, що креативність визначається здатністю особистості створювати нові та цінні продукти. Він виділяє декілька ознак, які формують образ креативної людини, зокрема це: особливий спосіб сприйняття світу (наприклад, здивування, захоплення, свіжість погляду); відкритість і терпимість до двозначності; незалежність і сміливість; відсутність страху перед невідомим; спонтанність і експресивність; здатність сконцентруватися й

захопитися завданням; доброзичливе почуття гумору; соціалізація і готовність діяти для інших і з іншими; можливість інтеграції протилежностей [12].

Слід зауважити, що деякі дослідники ототожнюють поняття творчість та креативність. Так, Л. Виготський [1] стверджував, що креативність характеризується активністю, яка, в свою чергу, реалізується у продуктах творчості. Завдяки цьому, особистість має змогу виразити себе та свій внутрішній світ, змінюючи його. М. Гнатко [4] говорить про те, що творча обдарованість визначається системою певних задатків (потенційною креативністю) або певних здібностей (актуальною креативністю).

Дослідники Н.П. Нікітіна та О.Ю. Маляр [7] стверджують про відмінність понять креативності та творчості. Зокрема, творчість - це процес, що може включатися у всі види діяльності і, разом з тим, бути відсутнім у види діяльності, який вимагає такого включення. А креативність - це якість особистості, яка базується на розвитку вищих психічних функцій, коли така характеристика як творчість, яка визначається як автоматизована навичка, включається у всі види життєдіяльності особистості.

У молодших школярів спостерігається зниження рівня креативності, на який впливає нормативний та регламентований навчальний процес, що зорієнтований на засвоєння стандартів та відтворення, а не перетворення та активізацію творчого потенціалу [9]. Так, традиційна система навчання надає інформацію у вигляді вже готових висновків, орієнтуючись на авторитарне насаджування дисципліни. Це призводить до втрати здатності до творчості, самостійності, ініціативності, відповідальності.

Однак, слід зауважити, що сучасні педагоги все більше орієнтуються співробітницьку педагогічну діяльність, яку називають фасилітаційною. Педагогічна фасилітація визначається як форма педагогічного впливу, за якого учень є саморегулюючою особистістю, що призводить до того, що результат учбової та педагогічної діяльності залежить і від учні, і від педагога [5].

Педагогічна фасилітація характеризується усвідомленням учнем власних ресурсів та здібностей за сприяння педагогів. Сприятливими умовами для

фасилітації виступають конгруентність у спілкуванні, позитивне ставлення до оточуючих та емпатійне слухання та розуміння. Таким чином, щоб активізувати розвиток креативності молодших школярів потрібно створити особливий психологічний клімат, який сприятиме прояву активності особистості.

Основні установки педагога-фасилітатора зводяться до здатності відкрито виражати свої переживання та думки у спілкуванні із школярами, впевненості педагога у здібностях та можливостях учнів, опорі на їх позитивні якості, емпатійне розуміння учнів [9].

Основне завдання педагога-фасилітатора полягає у стимулюванні та ініціації осмисленого навчання. З точки зору П. Лушина [5] фасилітаційне навчання зводиться до наступних завдань: сприяння самостійності та активності учнів під час учбового процесу; сприяння усвідомленню учнями власної позиції та позиції оточуючих; моніторинг процесу засвоєння, зосередженість на процесах проривів та напруги; моніторинг якості результатів. Все це сприяє розвитку креативності у молодших школярів. Дослідник вказує на те, що до фасилітаційних навичок відносяться здатність створити атмосферу позитивного визнання, активне слухання та здатність керувати груповою динамікою.

Дослідниця О. Шахматова [11] говорить про риси педагога-фасилітатора, до яких відносить аттрактивність, асертивність та толерантність. Аттрактивність визначається як прагнення особистості до позитивного ставлення оточуючих до неї, яке опирається на власному позитивному ставленні до оточуючих. Асертивність характеризується як почуття впевненості у власних силах та собі. Толерантність визначається як здатність спокійно ставитися до поглядів, думок, звичок та цінностей оточуючих, навіть якщо вони різко не співпадають із поглядами самої особистості.

Загалом слід зауважити, що основне завдання педагогічної фасилітації визначається створенням неформальної атмосфери, яка сприяє пізнавальній активності школярів, коли вони відчувають власну причетність до навчального

процесу, відповідальність за його результат, що є джерелом розвитку креативності молодшого школяра.

Висновки. Отже, розвиток креативності особистості є чи не однією із найцікавіших та найперспективніших тем сучасної педагогіки. Хоча цій темі приділяють увагу науковці різних галузей, ще і до сьогодні існують різні точки зору щодо суті, структури та особливостей креативності. Ще і до сьогодні деякі науковці ототожнюють такі дві наукові категорії як креативність та творчість. Креативність - це риса особистості, яка забезпечує створення чогось нового та унікального. А творчість - це процес діяльності особистості, який має на меті створення чогось нового. Особливо значущою проблема креативності є у молодшому шкільному віці, який є сенситивним для її розвитку. Більш того, у цьому віці спостерігається спад креативності, що пов'язано із нормативним та регламентованим навчальним процесом, який зорієнтований на засвоєння та відтворення отриманого матеріалу. Однак, багато сучасних педагогів застосовують педагогічну фасилітацію. Педагогічна фасилітація - це форма педагогічного впливу, за якого учень є саморегулюючою особистістю, що призводить до того, що результат учбової та педагогічної діяльності залежить і від учні, і від педагога. Вона сприяє розвитку самостійності, ініціативності, активності, які забезпечують підвищення рівня креативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 3. Проблемы развития психики / Под ред. А.М. Матюшкина. // Л.С.Выготский – М.: Пед-ка, 2003. – 368 с.
2. Габеркорн І.І. Теоретичні аспекти розвитку творчих здібностей молодших школярів / І.І. Габеркорн // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія: зб. статей. – Вип. 13. – Ч. 1. – Ялта: РВВ КГУ, 2006. – С.72-78.
3. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Дж. Гилфорд // Психология мышления. – М.: Прогресс, 1965. - 14 с.

4. Гнатко Н.М. Проблема креативности и явление подражания.// Н.М. Гнатко – М.: ИП РАН, 1994. – 117 с.
5. Лушин П.В. Учимся фасилитировать: Метод. пособие для учителей школ, студентов, преподавателей / П.В. Лушин. – Кировоград, 2003. – 52 с.
6. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2–9.
7. Нікітіна Н.П. Креативність та творчість: загальне і особливе / Н.П. Нікітіна, О.Ю. Маляр // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. - 2016. - Вип. 2. - С. 121-128.
8. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття / В.В. Павленко // Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал / академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». – Житомир, 2016. – Вип. 11. – 154 с. – С.120–131.
9. Радул І. Розвиток креативності в молодшому шкільному віці засобами фасилітаційного впливу / І. Радул // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки. - 2013. - Вип. 123(2). - С. 283-288.
10. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: монографія / С.О. Сисоєва. – Київ : Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
11. Шахматова О.Н. Психологические особенности педагогической фасилитации / О.Н. Шахматова // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25 – 28 июня 2003 года: В 8 т. – Т.VIII. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – 339 с.
12. Szmidt K.J. ABC kreatywności / K.J. Szmidt. – Difin, Warszawa, 2010. – S. 8–10.
13. Torrance E.P. Guiding Creative Talent – Englewoodcliffs / E.P. Torrance. – N.Y.: Prentice Hall, 2014. – 148 p.

РОЗВИТОК М'ЯКИХ НАВИЧОК У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ

Коновальчук Марина Валеріївна

к.п.н., доцент

Лесюта Світлана Миколаївна

Студент

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т.Г.шевченка

м.Чернігів, Україна

Вступ. Сучасне суспільство ставить перед людиною ряд вимог особистісного характеру: наявність універсальних здібностей та навичок, які будуть сприяти успішній діяльності та взаємодії із оточуючими людьми. Такі навички називають «soft skills» – м'які, універсальні, функціональні компетенції, які не залежать від сфери діяльності особистості, але забезпечують її успіх у життєдіяльності. Концепція «soft skills» останнім часом пронизує всі сфери життєдіяльності людини: від неформального спілкування до професійної діяльності.

Особливо важливою проблема розвитку універсальних навичок постає у молодшому шкільному віці, коли вже сформовані майже всі психофізіологічні функції особистості і формуються характерологічні здібності та навички, які будуть визначати подальше життя особистості.

На жаль, сучасна школа не здатна повністю забезпечити розвиток м'яких навичок на тому рівні, який вимагає соціум. Однак, існують форми позашкільної діяльності, які, все ж таки, націлені на розвиток гнучких навичок школярів. До цієї діяльності відноситься гурткова робота, яка має більш неформальний, вільний та творчий характер.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності розвитку м'яких навичок молодших школярів засобами гурткової роботи.

Матеріали і методи. В ході дослідження ми застосовували критичний аналіз наукової літератури з питання розвитку м'яких навичок у молодших школярів.

Результати і обговорення. Розвиток м'яких навичок молодших школярів можливий лише за умови сформованості фізіологічних та психологічних особливостей, які відповідають даному віковому періоду. Етап молодшого шкільного періоду охоплює вік від 6-7 до 10-11 років. В цей період продовжується розвиток та ріст організму. Змінюється соціальна ситуація розвитку, необов'язкова ігрова діяльність поступово заміщується обов'язковою навчальною, значущість якої оцінюють оточуючі люди. Тут важливим є забезпечення розвитку творчості та креативності молодших школярів, що можливо завдяки різним способам навчання, а також засобам позашкільного виховання. Відбувається трансформація психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової, що забезпечує систематичне та обов'язкове виконання молодшим школярем необхідних правил.

Слід зауважити, що саме в процесі навчання розвивається довільність психічних процесів, внутрішній план дій, вміння організовувати навчання та рефлексія, які є основними новоутвореннями даного віку.

Відбувається розвиток довільності уваги, пам'яті, мислення та організація діяльності, а також їх інтелектуалізація та внутрішнє опосередкування. Виконання різноманітних завдань сприяє розвитку внутрішнього плану дій, який визначається здатністю планувати та виконувати дії подумки. Рефлексія, яка починає формуватися у даному віці, сприяє усвідомленню власних дій та станів. Вона сприяє зміні ставленню молодших школярів до себе, оточення, світу, допомагає формувати власну точку зору щодо знань дорослих, сприяє формуванню власних поглядів, уявлень, цінностей тощо.

Відомий дослідник Е. Еріксон [5] стверджував, що у даному віці розвиваються такі важливі утворення як почуття соціальної та психологічної компетенції та почуття диференціації власних можливостей. Саме вони є важливою детермінантою розвитку особистості.

Слід зауважити, що міжособистісні стосунки у молодшому шкільному віці досить активно впливають на розвиток особистості дитини. Формування здатності до соціальної взаємодії із однолітками та здатність заводити друзів є одними із важливих завдань вікового розвитку молодших школярів [2], яке сприяє розвитку особистісних якостей.

Саме у даному віковому періоді формується соціально-психологічний феномен дружби, яка визначається взаємною прихильністю, що опирається на симпатію та безумовне прийняття іншого. У даному віці поширеною є групова дружба [4]. Спілкування у молодших школярів із однолітками сприяє розвитку адекватної самооцінки, сприяє соціалізації дітей та спонукає їх до навчальної діяльності [3].

Досить важливим компонентом самосвідомості є рівень домагань. У молодших школярів він визначається успіхом у навчання та статусом у однолітків.

Специфічними особливостями визначається і спонукальна сфера молодших школярів. Адже, потреби формуються на основі тих, які були у дошкільному віці. Так, зберігається потреба у грі, яка є досить важливою для формування спонукальної сфери та бажання вчитися. Саме гра сприяє переходу до свідомих, афективних мотивів до усвідомлених та узагальнених спонукань. Важливою є рухова активність, потреба у зовнішніх враженнях, які є головними силами розвитку особистості на даному віковому етапі.

Розвиток пізнавальної сфери сприяє розвитку більш стійкої структури мотивації, провідними серед якої стають мотиви навчальної діяльності. Також присутні і інші мотиви: соціальні, які визначаються гарною працею, успішним навчанням, вузькі особистісні мотиви, які характеризуються прагненням до особистого благополуччя, ігрові та мотиви наслідування ідеалів, які є не досить стійкими. Слід зауважити, що в кінці молодшого шкільного віку, а інколи і раніше, мотиваційна функція внутрішньої позиції школяра знижується, що призводить до зниження привабливості виконання обов'язків школяра.

Молодший шкільний період є досить сприятливим для розвитку мотивації досягнення успіху у навчанні, праці, грі, яка потім стає більш стійкою. У цей період розвиваються такі пізнавальні властивості та процеси як увага, сприймання, уява, пам'ять, мислення та мовлення. Перед початком середнього дошкільного віку вони трансформуються у вищі психічні функції, які визначаються опосередкованістю та довільністю.

Характеризуючи особливості сприймання молодших школярів, слід зауважити, що вони мають оптимальний рівень сформованості гостроти зору, слуху, розрізняють кольори та форми предметів.

Якщо охарактеризувати особливості уваги, то спочатку вона має мимовільний характер, яка трансформується у довільну. Увага молодших школярів визначається нестійкістю та низьким рівнем розподілу та переключення, які в кінці періоду вдосконалюються.

Молодший шкільний вік являється сенситивним для розвитку пам'яті. Поруч із мимовільною пам'яттю активно розвивається довільна та логічна. У цьому віці розвивається здатність заучувати та відтворювати інформацію, продуктивність та міцність запам'ятовування.

Уява розвивається у напрямку переходу від репродуктивної форми до творчої. Вона збагачується і урізноманітнюється, збільшується швидкість утворення образів фантазії, набуває довільного характеру.

У молодших школярів переважає наочно-образне мислення. Навчання стимулює абстрактне мислення, формуються такі операції як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування та узагальнення. Це сприяє розвитку самостійності, гнучкості, критичності мислення.

В цей період активно формуються навички усного мовлення, розвивається словарний запас, формуються все складніші граматичні структури.

Якщо охарактеризувати інтелект молодших школярів, то основні ознаки його розвитку виявляються у здатності застосовувати знання та вміння на практиці. Розвиток інтелекту відбувається за допомогою засвоєння та

активного використання мови як засобу мислення, поєднання і збагачення всіх видів мислення та виокремлення підготовчої та виконавчої фаз вирішення завдання.

У молодших школярів закладаються основи розвитку м'яких навичок. М'якими навичками, їх ще визначають як гнучкі, універсальні або функціональні компетенції, називають комплекс неспеціалізованих навичок, які сприяють успіху у процесі діяльності, високій продуктивності та не пов'язані із конкретною сферою діяльності [1].

Ці навички є корисними для будь-якого виду діяльності, сприяють швидкій адаптації до нових умов та вирішенню нестандартних завдань.

Досить важливу роль у формуванні м'яких навичок молодших школярів відіграє позашкільна діяльність, а саме гуртки різного спрямування. Позашкільна діяльність молодших школярів спрямована на розвиток світогляду, духовності, цінностей та моральних принципів. Саме м'які навички будуть визначати успішність майбутньої особистості не тільки у професійній діяльності, а і у міжособистісних стосунках. Однак, на жаль, сучасна формалізована школа мало уваги приділяє розвитку саме цим навичкам. Вона більше націлена на відтворення тієї інформації, яку надав педагог. Більше уваги розвитку універсальних навичок надає гурткова робота, яка є більш неформалізованою. Саме гуртки та неформальне спілкування, групове обговорення та вирішення конкретних проблем, взаємодія між учасниками гуртків сприяє розвитку тих компетенцій, які потрібні вже сьогодні і будуть потрібними у майбутньому.

До цих умінь належать наступні: комплексне багаторівневе вирішення проблеми, яке визначається здатністю бачити суть проблеми та можливість розібратися із її причиною; критичне мислення, яке характеризується тим, що особистість здатна ставити під сумнів отриману інформацію та власні переконання; креативність, яка визначається баченням того, чого на даний час ще не існує; здатність керувати людьми, яка визначається здатністю успішно співпрацювати та взаємодіяти з оточуючими; взаємодія з оточуючими, яка

визначається здатністю успішно спілкуватися з оточуючими; емоційний інтелект як здатність розуміти, виражати та керувати власними емоціями, розуміти та впливати на емоції оточуючих; формування своєї точки зору та прийняття рішень; орієнтованість на потреби та інтереси інших людей; уміння вести переговори, яке визначається здатністю до ясних висловлювань, переконливості; когнітивна гнучкість, яка характеризується здатністю переключатися з однієї думки на іншу та обдумувати кілька речей одночасно [1].

Гурткова робота на сучасному етапі свого розвитку має всі можливості для розвитку та формування м'яких навичок молодших школярів. За допомогою інноваційної діяльності, сучасних педагогічних інтерактивних технологій та методів виховання можна досягти підвищення рівня універсальних компетенцій молодших школярів. До таких засобі можна включити тренінгові технології, проектну діяльність, квест- та флешмоб-технології тощо. Все це буде сприяти розвитку універсальних якостей молодших школярів, які забезпечать успіх у їх подальшій життєдіяльності.

Висновки. Сьогодення ставить перед особистістю ряд вимог, які прийнято називати терміном «soft skills». Soft skills - м'які, універсальні, функціональні компетенції, які не залежать від сфери діяльності особистості, але забезпечують її успіх у життєдіяльності. Особливо актуальною проблема розвитку універсальних навичок постає у молодшому шкільному віці, коли починається активне входження особистості у суспільство та взаємодія з оточуючими.

Життєвий етап молодшого шкільного періоду охоплює вік від 6-7 до 10-11 років. У цей період розвиваються такі пізнавальні властивості та процеси як увага, сприймання, уява, пам'ять, мислення та мовлення. Перед початком середнього дошкільного віку вони трансформуються у вищі психічні функції, які визначаються опосередкованістю та довільністю. Саме в процесі навчання розвивається довільність психічних процесів, внутрішній план дій, вміння

організувати навчання та рефлексія, які є основними новоутвореннями даного віку.

Сучасна школа, яка є досить формалізованою, не здатна повністю забезпечити розвиток м'яких навичок на тому рівні, який вимагає соціум. Однак, існують форми позашкільної діяльності, які, все ж таки, націлені на розвиток гнучких навичок школярів. До цієї діяльності відноситься гурткова робота, яка за допомогою інноваційних технологій та засобів забезпечує розвиток та формування м'яких навичок сучасних молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

14. Андреева Ю.М. Soft skills – універсальні навички європейського рівня в позашкільному закладі: виклики, можливості / Ю.М. Андреева // Збірник наукових матеріалів XXVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – м. Вінниця, 18 березня 2019 року. – Ч.3. – С. 14-19.

15. Дардан Т.С. Розвиток креативності та обдарувань учнів молодших класів / Т.С. Дардан // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2014. - № 7. - С. 30-33.

16. Психологія розвитку: підручник для студентів вищ. пед. і психол. навч. закладів / Г.М. Марютіна, Т.Г. Стефаненко, К.Н. Поливанова [та ін.] ; під ред. Т.Д. Марцинковський. – М. : Академія, 2001. – 352 с.

17. Реан А.А. Соціально-педагогічна психологія / А.А. Реан, Я.Л. Коломінський. – СПб. : С-ПТБ, 2000. – 212 с.

18. Эриксон Э.Г. Детство и общество / Э.Г. Эриксон. – Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТРВЗ У РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Коновальчук Марина Валеріївна

к.п.н., доцент

Лященко Олена Миколаївна

Студент

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т.Г.Шевченка

м.Чернігів, Україна

Вступ. Проблема творчості сучасної особистості вивчається з точки зору філософії, психології та педагогіки та є досить актуальною у зв'язку із вимогами суспільства. Сучасний світ досить активно розвивається, а це призводить до потреби постійного розвитку та самовдосконалення особистості, прагнення нею до пізнання, гнучкості та мобільності у нових незнайомих ситуаціях. На зміну шаблонного виконання завдань людиною приходять новітні технології, а тому від людини вимагається те, чого, на даний час, не можуть робити машини – креативності. Креативність - це якість особистості, яка формується на основі потенційних можливостей індивіда, актуалізації потреби у неповторності, унікальності та свободи, але, в той же час, визначається можливістю бути причетною до загального скрізь призму продуктів власної творчості та гармонійно поєднувати соціальні та індивідуальні інтереси.

Проблему креативності вивчало багато як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них варто виділити таких як Г. Айзенк, Г. Альтшуллер, Л. Байтімерова, Д. Богоявленська, Е. де Боно, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, С. Голлан, В. Дружинін, Є. Ільїн, Р. Кеттел, О. Лук, Д. Мак-Кіннон, А. Маслоу, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, С. Сисоєва, Р. Стернберг, П. Торренс та інші.

Креативна особистість характеризується здатністю до створення унікальних продуктів, яких раніше не існувало. А це, в свою чергу, призводить до «соціального замовлення» суспільством творчої та креативної особистості,

яке повинно виконуватися в умовах освіти і починатися якомога раніше. Тому розвиток креативності необхідно починати із молодшого шкільного віку, який і є сенситивним періодом для цього. Однак, наразі виникає інша проблема: ефективні технології які будуть сприяти розвитку креативності молодших школярів. Однією із таких технологій є ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань). ТРВЗ – це методика, яка забезпечує пошук розв'язання нових завдань, яка супроводжується стабільними позитивними результатами та сприяє розвитку творчості та креативності особистості.

Концептуальні положення технології ТРВЗ вивчали Д. Аміннівна, А. Гін, Т. Мозгова, А. Нестеренко, Л. Платонов, Т. Погрібна, І. Романова, В. Рябушко, Н. Семенов та інші.

Мета роботи полягає у теоретичному аналізі використання технології ТРВЗ у розвитку креативності молодших школярів.

Матеріали і методи. В ході дослідження ми застосовували аналіз наукової літератури з проблеми технологій ТРВЗ та креативності.

Результати і обговорення. Слід зауважити, що зарубіжними та вітчизняними науковцями сформульовані різні підходи до розуміння природи творчості та креативності [5]:

- психогенетичний підхід, представниками якого є В. Бехтерев, В. Енгельгард, В. Вільчек та ін., стверджує, що кожна особистість має відповідний рівень природної обдарованості творчими здібностями. Творчі здібності особистості визначаються природжена потреба, яка реалізується за допомогою механізму наслідування;

- соціальний підхід, до представників якого належать В. Дружинін, О. Лук, В. Моляко, Б. Нікітін, В. Чудновський, та ін., говорить про те, що особистість народжується в світі соціальному, тому процес її розвитку завжди обумовлюється соціокультурним середовищем. Саме соціальне є чинником творчих можливостей людини, сприяє їх реалізації або, навпаки, гальмує їх;

- чуттєво-емоційний підхід, представниками якого є О. Галін, В. Дружинін, Г. Піхманець та ін., вказує на те, що творчість обумовлюється

внутрішньою активністю особистості, бо супроводжується емоційними та чуттєвими реакціями людини. Емоційні переживання або спонукають особистість до творчості, або є продуктом творчої та діяльнісної активності;

- аксіологічний (ціннісний) підхід, до представників якого відносяться С. Грузенберг, В. Роменець та ін., вказує на те, що цінності особистості визначають зміст творчості. Творчість є цінною лише тоді, коли виражається в позитивній продуктивності;

- діяльнісний підхід, представниками якого є Л. Виготський, Н. Лейтес, О. Леонтєв, О. Лук, В. Моляко та ін., стверджує, що внутрішня активність особистості, як правило, має прояв у її зовнішній (діяльнісній) активності, мета якої – перетворення світу через власну діяльність;

- мотиваційний підхід, до представників якого належать А. Адлер, Г. Оллпорт, К. Роджерс, З. Фрейд, К. Юнг та ін., вказує на те, що до творчості людину спонукає відповідний тип мотивації, тому творчість породжується специфічними внутрішніми прагненнями людини.

Сучасна школа на практиці покликана до засвоєння учнями трансльованого матеріалу, і аж ніяк не до розвитку творчості та креативності.

Навчальний процес не тільки в теорії, але і на практиці повинен опиратися на більш сучасні принципи навчання: принцип доступності, який стосується безпосередньо розвитку креативного потенціалу; принцип довірливої групи, який визначається створенням формальних норм та правил, які регулюють розвиток креативності молодших школярів; ігровий принцип, який характеризується організацією процесу для розвитку креативності учнів та створення відповідного клімату; принцип особистісної мотивації розвитку пізнавальної потреби; принцип зміцнення творчого процесу, який характеризується стимулюванням розвитку креативності; принцип запобігання перешкодам; принцип креативного педагога, який визначається тим, що тільки креативний педагог може стимулювати розвиток креативності у учнів; принцип різноманітності методів, форм та засобів навчання; принцип відтермінування та формування цінностей; принцип відносної корисності знань; принцип

позитивних емоцій; принцип агенства, який характеризується створенням ситуацій, яка дозволяє брати участь у різних видах творчої діяльності.

Сучасні педагоги повинні використовувати інтерактивну модель навчання, яка визначається постійною активною взаємодією всіх учасників освітнього процесу: учнів, педагогів, батьків. А основними детермінантами, які будуть сприяти розвитку креативності молодших школярів є наступні: наявність матеріально-технічної бази та постійний доступ учнів до неї; створення затишної та безпечної психологічної бази для творчих пошуків учнів; підтримка здібностей учнів до творчості, співчуття у разі невдач та уникнення негативних оцінок її креативних ідей; терплячість до дивних ідей учнів, повага до їх допитливості, запитань та ідей, створення атмосфери інтелектуальної напруги; забезпечення учням, за необхідності, змоги побути наодинці, займатися, за потреби, своїми справами; допомога у створенні власної системи цінностей учня; сприяння задоволенню базових потреб учня, адже це сприятиме розкриттю творчих здібностей та не буде забирати енергію учнів на задоволення основних потреб; вияв симпатії до перших невдалих спроб учнів висловлювати власні ідеї; вербальна підтримка учнів у його нових креативних починаннях, уникнення критики перших спроб вияву креативності; сприяння у становленні розумного авантюриста; підтримка необхідної творчої атмосфери.

Розвитку креативності в школі сприяють різноманітні форми організації навчально-пізнавальної діяльності: загальні (фронтальна, групова, парна, індивідуальна) та конкретні (урок, екскурсія, самостійна робота, домашнє завдання). А однією із технологій є ТРВЗ.

Теорія розв'язання винахідницьких завдань була започаткована Г. Альтшуллером та характеризується створенням нестандартного продукту, сприяє системному мисленню учнів, їх творчості, розумінню єдності та протиріччю навколишнього світу, вмінню вирішувати проблеми [1]. ТРВЗ задовольняє потребу молодших школярів у грі, реалізує диференціальний та індивідуальний підхід у навчанні [3].

ТРВЗ опирається на три основних принципи: суперечності, принцип конкретності та принцип об'єктивності законів розвитку систем. Ця теорія опирається на здобуття особистістю досвіду вирішення конкретних проблем. А це, в свою чергу, призводить до того, що проблема трансформується в образ майбутнього рішення [2].

ТРВЗ-технології мають свої моделі: системний оператор, робота з проблемними ситуаціями, організація проектної діяльності, методи створення мовних творчих продуктів [4]. Заняття із розвитку креативності повинно складатися із декількох етапів: організаційного, де відбувається творча зарядка; цільового, де реалізується постановка мети; проєктивного, де розробляється головна ідея; практично-дієвого, де відбувається виконання; оцінно-рефлексивного, де відбувається оцінка нового продукту; самореалізаційного, де відбувається застосування отриманих знань в дії.

Слід зауважити, що на заняттях повинні застосовуються різні креативні індивідуальні завдання, а комплексний розвиток всіх компонентів креативності забезпечується через використання технології теорії розв'язання винахідницьких завдань. Процес розвитку креативності молодших школярів ТРВЗ-технологіями можна зобразити наступним чином (таблиця 1).

Таблиця 1

Етапи розвитку креативності молодших школярів у сучасній школі

Етапи	Процеси	Характеристика
Учні 1 класу		
Підготовчий етап	Наслідування, імітація	Накопичення сенсорного, інтелектуального та емоційного досвіду учнів, які є основою для подальшого розвитку креативності. Засвоєння еталонів творчого процесу, різноманітних засобів, способів та технологій
Учні 2-3 класу		
Основний етап	Перетворення	Застосування засвоєних еталонів творчої діяльності та їх трансформація у нових, значущих для особистості умовах, на основі індивідуальних потреб, можливостей та здібностей
Учні 4 класу		
Завершальний етап	Альтернатива	Гармонізація та індивідуалізація творчої діяльності, становлення креативної індивідуальності та власного стилю

Висновки. Сучасне суспільство вимагає від особистості формування таких властивостей, які будуть сприяти її конкурентоспроможності поруч із науково-технічними інноваціями. До таких властивостей можна віднести креативність. Креативність - це якість особистості, яка формується на основі потенційних можливостей індивіда, актуалізації потреби у неповторності, унікальності та свободи, але, в той же час, визначається можливістю бути причетною до загального скрізь призму продуктів власної творчості та гармонійно поєднувати соціальні та індивідуальні інтереси.

Це, в свою чергу, формує соціальне замовлення для навчальних закладів на розвиток та формування креативної особистості, які повинні відбуватися якомога раніше. Сенситивним періодом для розвитку креативності є молодший шкільний вік.

Однак, сучасна школа не повністю здатна забезпечити розвиток креативності на тому рівні, на якому цього вимагає суспільство. Тому вона шукає нові та ефективні форми та методи роботи, щоб забезпечити формування креативної особистості.

Однією із таких технологій є теорія розв'язання винахідницьких завдань. ТРВЗ – це методика, яка забезпечує пошук розв'язання нових завдань, яка супроводжується стабільними позитивними результатами та сприяє розвитку творчості та креативності особистості. Ця технологія опирається на принципи суперечності, конкретності та об'єктивності законів розвитку систем.

Вона задовольняє потребу учнів у грі, реалізує диференціальний та індивідуальний підхід у навчанні та, що найголовніше, сприяє розвитку креативності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

19. Артимо́вце́ь А.П. Теоретичний аналіз проблеми творчого мислення / А.П. Артимо́вце́ь, С.А. Литвиненко // Збірник наукових праць РДГУ. – 2014. – №3. – С.22–25.
20. Во́лынкина Н.В. Формирование творческой личности на основе теории решения изобретательских задач как проблема содержания иноязычного образования в ВУЗе / Н.В. Во́лынкина // Вестник ТГПУ. Серия: Педагогика. – 2007. – №7(10). – С.87–92.
21. Меерович М.И. Технология творческого мышления. Библиотека практической психологии. Практическое пособие /М.И. Меерович, Л.И. Шрагина. – М.: АСТ, 2000. – 430 с.
22. Новік Л. Основний інструмент ТРВЗ / Л. Новік // Відкритий урок. – 2010. – № 4. – С. 31–37.
23. Яланська С.П. Психологія творчості: навчальний посібник / С.П. Яланська. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. –180 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ СТУДЕНТОВ КАК ОБЪЕКТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Лекерова Гульсим Жанабергеновна

д.пс.н., профессор

Керимбекова Жанат Умирбековна

магистр, старший преподаватель

Каракпаева Сарбиназ Куанышбековна

магистр, преподаватель

Омарова Газиза Асатиллаевна

магистр, преподаватель

Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова

г. Шымкент, Республика Казахстан

Введение. / Introductions. Актуальность исследования связана с пониманием специфики мотивации к профессиональной деятельности и возможностей психолого-педагогических технологий в формировании мотивации.

В процессе профессионализации учителя происходят некоторые изменения в его мотивационной сфере, которые могут привести не только к совершенствованию его педагогического мастерства, но и к значительному личностному росту.

Однако в связи с изменением социальной, экономической, политической ситуации в Казахстане, даже в течение столь короткого периода времени, здесь изменилось и развилось содержание понятий и принципов, в том числе в сфере образования, он требует динамичного изучения трансформации портрета молодого человека, закончившего Школа и хочет знать ответ на такой вопрос, как «Куда пойти учиться?». Качество профессионального образования на этом этапе не может быть сформировано с такими же знаниями, умениями и навыками, как раньше, поскольку требования современной жизни стали более обширными, разнообразными, и все эти аспекты нельзя игнорировать [1].

В целом современная образовательная ситуация в Казахстане характеризует (как показывают данные о поступлении студентов в наш университет на 1-й

курс в 2000 году) тенденцию роста интереса к высшему образованию благодаря повышению его престижа в обществе. Несомненно, одним из факторов, положительно повлиявших на этот процесс, является процесс диверсификации образования [2].

Будучи одним из ключевых инструментов социального развития, образование подразумевает улучшение подготовки и переподготовки высококвалифицированных специалистов в различных областях, как на местном, так и на международном уровне. В целом, термин «педагогическая технология» подразумевает специально нормализованный образовательный процесс (форма, содержание, методы обучения, продукты и результаты) или образовательную деятельность, которая целенаправленно меняет учащихся или дает возможность измениться самостоятельно. Каждая технология имеет свое конкретное назначение, пределы применения и инновационные возможности [3].

Перед проведением эмпирического исследования нами был проведен анализ современного состояния профориентационной работы как на современном этапе развития общества в целом, так и в сфере высшего образования в частности. Профориентация играет огромную социальную роль как в жизни общества, так и в жизни отдельного человека [4].

Мы считаем, что профориентация в современных условиях должна быть органически включена и должна быть неотъемлемой частью непрерывной системы образования.

Профориентация является не только своеобразным связующим звеном в системе «общество-личность», но и фактором влияния человека на формирование такой системы, как социально активная и полезная единица общества; найти свое место самоопределению в этом обществе [5].

Цель работы./Aim. В этом направлении проводилось исследование, целью которого явилось - формирование мотивации к профессиональной деятельности у будущих учителей в процессе обучения. При этом задачи исследования определены тем, что в педагогической психологии на экспериментально-

психологической основе следует разработать систему продуктивного обучения студентов, что позволит значительно повысить эффективность обучения на основе системы образования, управление мотивационными процессами.

Материалы и методы./Materials and methods. Выбор технологии обучения и преподавания является основной целью современного образования; технология обучения является важным фактором в обучении каждого студента как личности и квалифицированного человека в современном мире.

В современный информационный век общество должно уметь мыслить критически, решать различные проблемы, взаимодействовать с другими людьми, общаться, проявлять инициативу. Следовательно, соответствующий подход к обучению может решить эту проблему с минимальными усилиями и максимальными результатами обучения.

В зависимости от характера учебной среды все существующие технологические методы обучения можно разделить на три группы:

- технологические методы, которые могут быть использованы в традиционной системе времени (проблемное обучение, развивающее обучение, ролевые игры и др.);
- технологические методы, требующие организационной перестройки работы университета (концентрированное обучение, коллективное обучение и другие методы);
- технологические методы, требующие изменения содержания образования («диалог культур», вероятностное образование [3].

В процессе исследования проблемы мотивации учебной деятельности студентов, мы использовали две психодиагностические методики исследования среди студентов педагогических специальностей 1-4 курсов: Методика «Изучения мотивов учебной деятельности студентов» А.А.Реана и Я.В.Якунина; Методика «Направленность на приобретение знаний» Е.П.Ильина и Н.А.Курдюковой.

3. Результаты и обсуждение./Results and discussion. При изучении динамики изменений учебной мотивации студентов мы исходили из того, что основными

структурными элементами мотивации учебной деятельности студентов вуза являются познавательная мотивация и мотивация достижения успеха. Их стимулирование непосредственно способствует повышению эффективности учебной деятельности. В соответствии с данными авторов, использованных нами методик исследования, как познавательные мотивы, так и мотивы достижения успеха можно объединить в две группы: внутренние и внешние. Внутренняя учебная мотивация включает в себя внутренние мотивы поступления в педагогический вуз, широкие познавательные мотивы и релевантные профессиональные мотивы [4].

Внешнюю учебную мотивацию составляют внешние мотивы поступления в педагогический вуз, узкие познавательные мотивы и релевантные профессиональные мотивы. При внутренней мотивации достижения успеха последний является реальным результатом собственных действий, их качественной оценкой; при внешней мотивации достижения успеха он отражает оценку достижений со стороны общества и ориентацию на него [5].

В ходе эксперимента проведено исследование по методике «Изучения мотивов учебной деятельности студентов», разработанной А.А.Реаном и Я.В.Якуниным, где для каждого студента проводится качественный анализ ведущих 16 мотивов учебной деятельности, и по всей выборке определяется частота выбора того или иного мотива. В результате констатирующего эксперимента из 16 мотивов были выявлены наиболее три ярко выраженных мотива, и мы пришли к следующим выводам:

На данном этапе был проведен констатирующий эксперимент выше указанный показатель 3 курса, где 2 мотив «Приобрести глубокие и прочные знания» понижается по сравнению с 1 и 2 курсами, а после проведения формирующего эксперимента в опытно-экспериментальной работе полученные результаты у 3 курса изменятся.

Результаты 4 курса подтвердили предположение того, что у выпускников происходит осознание - высококвалифицированным специалистом стать невозможно без глубоких и прочных знаний.

4. Результаты и обсуждение. Важной социальной функцией профориентации является согласование интересов человека и общества; реализация способностей и склонностей молодежи в интересах своего общества. Современное и эффективное профессиональное руководство может снизить вероятность психологической неудовлетворенности, разочарования (в том числе поведения, наркомании), что подтверждается ошибками в профессиональном выборе, поскольку уменьшает вероятность таких ошибок.

В настоящее время при изучении структуры системы профориентации одновременно с большим количеством результатов, исследований и практических апробаций существует ряд недостаточно изученных позиций, что в первую очередь связано со сложной системой подходов.

Все три этапа профессиональной ориентации (практика, теория, методология) не противоречат друг другу, а наоборот, они должны быть органически связаны. Таким образом, с нашей точки зрения профессиональная ориентация может быть определена как единство:

- а) практическая воспитательная деятельность по подготовке молодежи к осознанному выбору профессии в соответствии со способностями, наклонностями и потребностями;
- б) развитие междисциплинарной теории, которая включает педагогические, психологические, социологические и другие аспекты;
- в) методологические основы организации познания и трансформации практики.

Следовательно, рассмотрение профориентационной деятельности как систематического сложного явления должно включать такие исследовательские подходы, которые в сумме могли бы обеспечить возможность всей многомерной деятельности - как при построении теоретической модели, так и в реальной практике [5].

5. Выводы./Conclusions. С учетом изменяющихся факторов и условий профессиональной подготовки, организации учебного процесса, а также индивидуальных личностных факторов апробирован поэтапный метод

формирования мотивов профессиональной деятельности посредством авторской программы реализации психологических условий формирования мотивации педагогической деятельности студентов в процессе обучения в вузе. В разработанной программе реализации психологических условий формирования профессиональной мотивации будущих учителей выделены экспериментальные периоды для каждого из реализуемых условий, характеризующиеся специфическими задачами, содержанием, формами и методами обучения.

Реализуемые психологические условия необходимо учитывать в неразрывном единстве, выделяя в каждом периоде формирования мотивов профессиональной деятельности ведущую роль того или иного условия с учетом принципа преемственности.

Теоретико-эмпирическое освоение основ мотивации педагогической деятельности необходимо провести в ходе изучения спецкурса «Мотивационная сфера личности», тренинга «Развитие профессиональной направленности», тренинг профидентичности.

Структурирование полученных теоретических знаний и практических навыков, формирование и развитие мотивации педагогической деятельности, а необходимо развивать в ходе прохождения обучения с применением интерактивных методов обучения, а также на мотивационном тренинге.

В ходе исследования возникает вопрос о разделении структуры профориентационной деятельности на внутренние и внешние подструктуры, между которыми определяются количественные, качественные, временные различия, а также о наличии различных комплексов средств и методов, которые являются привилегированными по отношению к тем или иным группа абитуриентов. По нашему мнению, профессиональная ориентация представляет собой сложную динамическую систему, которая состоит из определенных элементов, если только один из них может снизить качество работы в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Lekerova G. Zh., Dlimbetova B. S., Kylyshbayeva G.B., Karbozova G.K., Zholdasbekova K.A., Sikhimbayeva Zh.S., Aymenov A.Zh. Research of a problem of formation of educational motivation of students. *Espacios*, 2017, vol.38, no. 25, pp. 26-33
2. Lekerova G.Zh., Karbozova G.K., Isabayeva A.S., Dlimbetova B.S., Mamykova R.U., Omarova G.A., Aymenov A.Zh. Results of the Investigation of Psychological Influence on Development of Students' Motivation. *International Journal of Environmental and Science Education*, 2016, no.11(8), pp. 1711-1720
3. Lekerova G.Zh., Isabaeva A.S., Erepaev N.K., Dlimbetova B.S., Kashaganova T. U. Research of formation features of the system of value personality orientations in the learning process and its impact on motivation professional choice. *Ponte*, vol. 74 | no. 1, pp.107 -112
4. Lekerova G. Zh., Issabaeva A.S., Nurbekova A.M. Features of Motives` Manifestation of Professional Development and Personal Characteristics of Future Teachers. *Life Science Journal*, 2014; no. 11(1s), pp.160-168.
5. Lekerova G. Zh. Psychological and pedagogical bases of active teaching methods. *Life Science Journal*, 2014; no. 11(bs), pp. 101-110.

ПРОБЛЕМА «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У НАУКОВІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Половинник Анна Романівна

магістр психології, практикуючий психолог
психолог-консультант за напрямками
позитивної психотерапії та арттерапії, арттерапевт
м. Чернігів, Україна

Вступ. Сучасне досить динамічне суспільство висуває занадто високі вимоги до психологічної та особистісної зрілості людини. Особистість нового покоління - це особистість, яка здатна долати складні обставини життя, адаптуватися до нових, швидко змінюваних умов, керувати стресовими, кризовими та травматичними подіями. Становлення зрілості особистості пов'язане із розвитком свідомості та самосвідомості, кінцевим продуктом якого є «Я-концепція». «Я-концепція» - уявлення особистості про себе, продукт процесу її самосвідомості, динамічна система уявлень особистості про себе.

Слід зазначити, що проблема «Я-концепції» досить активно вивчається у психології. Так, проблемі уявлень особистості про себе приділяли увагу такі зарубіжні і вітчизняні дослідники як Р. Бернс, В. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, К. Роджерс, З. Фрейд, М. Боришевський, Р. Каламаж, І. Кон, О. Жигайло, С. Максименко, А. Налчаджян, О. Соколова, І. Чеснокова Л. Божович, Б. Ананьєв, В. Столін, П. Чамата та інші.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей «Я-концепції» у науковій психології в концепціях зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Матеріали і методи роботи полягають у аналітико-узагальненому описі специфіки феномену «Я-концепції» у зарубіжній та вітчизняній науковій психології.

Результати та обговорення. Першим із вчених психологів, який звернувся до даної проблематики був американський дослідник В. Джеймс [14]. Науковець говорив про те, що «Я» особистості характеризується загальною сумою всього, що вона називає «своїм». Сюди входять не лише психічні

властивості, фізичні характеристики, але і інші особистості та об'єкти оточуючої дійсності. Науковець стверджував, що особистість має два аспекти «Я», до якого належать емпіричне «Я», що визначається об'єктивною частиною, яка є пізнаваною та чисте «Его», яке визначається суб'єктивною складовою, що пізнає. Психолог говорив про те, що емпіричне «Я» складається із матеріального «Я», соціального «Я» та духовного «Я». Матеріальне «Я» включає тіло, зовнішність особистості, її одяг, речі, з якими вона себе співвідносить та сімейні стосунки. Соціальне «Я» визначається через визнання особистості оточуючими людьми. Духовне «Я» - це найбільш інтимна складова особистості, це рефлексивний процес, який визначається можливістю особистості суб'єктивно мислити та усвідомлювати себе такою, що мислить. [8].

На початку ХХ століття дослідження проблеми «Я-концепції» відбувалося, переважно, у соціологічних науках. Основними дослідниками були Ч. Кулі та Дж. Мід [8], які працювали в руслі символічного інтеракціонізму. З точки зору даного напрямку, особистість вивчається з позиції соціальної взаємодії. Ч. Кулі, описуючи соціальну структуру «Я» особистості, виділяє відображене, або дзеркальне «Я». Даний феномен характеризується здатністю особистості усвідомити, як її «Я» або інша власна ідея сприймається свідомістю іншої особистості. Дж. Мід стверджував, що «Я» особистості складається із двох підсистем: «I» і «me». Підструктура «I» характеризується відчуттям власних соціальних функцій та привілей і визначається реакцією на сприйняття особистості іншими та певну ситуацію скрізь призму досвіду. Підструктура «me» визначається ставленням оточуючих, які є прийнятими та засвоєними. Розвиток підструктури «me» надає особистості відчуття себе і є базою для розвитку самосвідомості [8].

Засновник психоаналітичного напрямку З. Фрейд [13] до структури особистості відносив три складові: «Воно» (Ід), «Я» (Его) та «Над-Я» (Супер-Его). Дослідник стверджував, що лише мала частина із всього психічного життя особистості може бути нею усвідомлена. У сфері несвідомого функціонує

«Воно», яке визначається примітивними інстинктами, пригадуваннями та витісненими емоціями, які можуть бути небезпечними для особистості, якщо вона їх усвідомить. Компонент «Я» визначається зв'язком між несвідомим та свідомим, забезпечує прийняття рішень та намагається задовольнити потреби «Ід». Єдиною підструктурою особистості, яка не виникає під час народження, а формується в процесі розвитку особистості, є «Над-Я» (або «Я-ідеал»). Саме «Я-ідеал» визначається тими високими стандартами, які схвалюють батьки та яких особистість прагне досягти [8].

Відомий американський дослідник М. Розенберг [15] говорив про багаторівневу організацію «Я-концепції». До складових «Я-концепції» особистості він, окрім «Я»-реального та «Я»-ідеального, включав «Я»-фантастичне, яке характеризується тим, якою б особистість прагнула стати; «Я»-динамічне, що визначається тим, якою особистість ставить собі мету стати; «Я»-належне, яке характеризується уявленнями про те, якою особистість повинна бути та «Я»-зображуване, яке визначається тим, як особистість демонструє себе іншим.

Автор клієнт-центрованої теорії К. Роджерс [10], в ході розробки власної теорії, вводить поняття «Я-концепція» як уявлення особистості про себе. Дослідник стверджував, що природа особистості визначається її прагненням до самоактуалізації та задоволенні потреби у позитивному ставленні до себе. «Я-концепція» визначається проявами активності, формами поведінки та способами задоволення потреб.

Р. Бернс [2] стверджує, що «Я-концепція» визначається сукупністю всіх уявлень особистості стосовно себе, які поєднані із їх самооцінкою та включає три складові: емоційно-оцінну, когнітивну та поведінкову. Дослідник говорить про те, що «Я-концепція» може бути як позитивною, так і негативною. Особистість із позитивною «Я-концепцією» приймає та поважає себе, відчуває цілісність, а особистість із негативною «Я-концепцією» відчуває неповноцінність, негативно відноситься до себе та не приймає себе.

Німецький науковець Х. Ремшміт [9] говорить про «Я-концепцію» як психічне утворення особистості, яке виникає під впливом первинного досвіду соціалізації особистості дитини у родині і визначається взаємодією соціальних, психологічних та біологічних факторів. Дослідник стверджує, що відмінність реального і ідеального «Я» призводить до внутрішніх конфліктів особистості.

Якщо звернутися до сучасних вітчизняних досліджень «Я-концепції» особистості, то слід зауважити, що різноманітність теоретичних та методологічних підходів до її вивчення є неузгодженими між собою, бо різні науковці, маючи різні цілі дослідження, отримують суперечливі погляди щодо суті поняття та структури даного феномену [6].

Науковець О. Демчук [5], зауважує, що якщо розглядати проблему «Я-концепції» як продукту самосвідомості особистості, то можна визначити три основні напрямки її дослідження: розвиток самосвідомості скрізь призму загально методологічного та загально теоретичного аспектів. До цього напрямку науковець відносить таких дослідників як Л. Божович, Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн тощо. Дослідження компонентів самосвідомості як специфічного утворення особистості та аналіз її складових. До представників цього напрямку О.А. Демчук відносить І. Чеснокову, Е. Шорохову, Б. Братуся, В. Мухіну, Л. Бороздінку тощо. Вивчення самосвідомості скрізь призму соціально-психологічної та філософської проблеми існування особистості. Представниками даного напрямку є А. Бодальов, Г. Розен, І. Кон, В. Столін та інші.

Дослідник С. Рубінштейн [11] розглядав самосвідомість як усвідомлення себе як особистості, яка в процесі практичної та теоретичної діяльності здатна змінювати оточуючий світ.

Відомий вітчизняний науковець Л. Виготський [3] вважав, що передумовою формування самосвідомості є розвиток процесів, які дозволяють відокремити себе від світу, розмежувати внутрішню і зовнішню реальність.

Дослідниця В. Мухіна [7] вважає, що до структури самосвідомості особистості відносяться ключові переживання особистості, які формують рефлексію, ставлення до себе та оточуючого світу.

Науковець В. Столін [12] у змісті «Я»-образу виокремлює такі утворення як знання про ті загальні риси і характеристики, які об'єднують суб'єкта з іншими людьми та знання, які виділяють «Я» суб'єкта порівняно з іншими людьми.

Слід зауважити, що у вітчизняних дослідженнях проблема «Я-концепції» розглядається скрізь призму індивідуальності, умов діяльності особистості, фактору розвитку залежно від культурно-історичних умов, компоненту свідомості, системи ціннісних орієнтацій.

Дослідниця О. Гуменюк [4] стверджує, що «Я-концепція» завжди визначається цілісністю відповідно до того, що сама особистість вкладає у її суть. Вона не може бути описана лише за допомогою окремого вчинку або реакції особистості, які завжди залежать від особливостей конкретної події чи ситуації. Її особливості можна простежити за допомогою системи дій особистості, які не схожі одна на одну, однак, які базуються на стійких властивостях особистості. Слід зазначити, що залежно від моменту часу, особистість формує та виявляє відмінний образ «Я» і ставиться до нього відповідно до тих умов і обставин, які визначають ситуацію.

Цікавими є дослідження, які показують, що перші зачатки «Я-концепції» виникають у віці приблизно двох років, коли у малої дитини формується здатність до самовпізнання. Відповідно із дорослішанням особистості її «Я-концепція» поступово стає складнішою та відбувається зміщення акценту від фізичних характеристик особистості до психологічних [4].

Як вважають Е. Аронсон, Т. Уілсон та Р. Ейкерт [1], «Я» особистості виконує три важливі функції: менеджеріальну, яка визначається наданням інформації про стосунки між фізичним та соціальним світом, спричиненням поведінки та забезпеченням планування майбутніх дій; організаційного спрямування «Я», що характеризується формуванням «Я-схем», які

допомагають інтерпретувати і пригадувати інформацію про себе та оточуючий світ та емоційну, яка визначається можливістю визначати наші афективні реакції.

Висновки. Уявлення особистості про себе, її «Я-концепція» - це продукт процесу її самосвідомості, це динамічна система уявлень особистості про себе. Вона складається із трьох основних компонентів: емоційно-оцінного, когнітивного та поведінкового. До структури «Я-концепції» входять такі елементи як «Я»-реальне, «Я»-ідеальне, «Я»-дзеркальне, кожен з яких охоплює фізичний, соціальний, інтелектуальний та емоційний аспекти. «Я-концепція» виконує ряд важливих функцій, серед яких інтерпретація життєвого досвіду особистості, передбачення своїх реакцій на очікування та події, узгодженість між «Я»-реальним та «Я»-ідеальним, внутрішня гармонія особистості. Розбіжності між «Я»-реальним та «Я»-ідеальним призводить до виникнення суперечностей та сприяють особистісній дисгармонії. «Я-концепція» слугує основою для побудови стосунків із оточуючими. Досліджуючи особливості «Я-концепції» особистості, ми визначили три її компоненти: самооцінку, самосвідомість та самоствавлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э.Аронсон, Т.Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с.
2. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание / Р. Бернс – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
3. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С. Выготский // Психология развития человека. – Москва, 2005. – С. 11–178.
4. Гуменюк О.Є. Психологія «Я-концепції»: навчальний посібник / О.Є. Гуменюк. -Тернопіль: Економічна думка, 2004. - 310 с.
5. Демчук О.А. «Я-концепція» як продукт розвитку самосвідомості особистості / О.А. Демчук // Молодий вчений. - 2016. - № 12. - С. 240-243.

6. Крайг Г. Психология развития. / Г. Крайг. – Спб.: Издательство «Питер», 2000. – 992 с.
7. Мухина В.С. Феноменология развития и бытия личности / В.С. Мухина. – Москва; Воронеж: МОДЭК, 1999. – 180 с.
8. Орлова Г.В. Виховання «Я-концепції» особистості у західній психології / Г.В. Орлова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2016. - Вип. 20(2). - С. 79-88.
9. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности: пер. с нем. / Х. Ремшмидт. – М.: Мир, 1994. – 257 с.
10. Роджерс К. Клиенто-центрированная терапия / К. Роджерс. – М. ; Киев: Рефл-бук; Ваклер, 1997. – 320 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 676 с.
12. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 284 с.
13. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произведений / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
14. James W. The principles of psychology / W. James. – Vol. 1. –New York: Holt, 1890. – 689 p.
15. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-image / M. Rosenberg. – Princeton, 1965. – 326 p.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОМЕНТАЛЬНОЇ НЕЙРОЛІНГВІСТИКИ

Свередюк Уляна Данилівна

здобувач

Львівський національний університет

ім. Івана Франка

м. Львів, Україна

Введення. У рамках проекту професора кафедри української фольклористики ім. Філарета Колесси Ярослава Гарасима «НООСФЕРА» досліджується символіка кола як основа математики гармонічних коливань. Для уніфікації давніх зцілюючих методик традиційної українськоментальної уснопісенної спадщини та європейських класичних схем академізму в літературі, мистецтві та науці як таких, що базуються на законах гармонії в системі цілочисельної сакральної математики кожна людина в наш час гібридних візуалізуючих технологій розглядається як цілісна замкнута біологічна система, а людське око як мозок на периферії, що взаємодіє зі світом як сфера на різних рівнях. Для частотно-цифрової синхронізації різномірних часопросторових пропорцій фольклорні філологічні дослідження опираються на поетично-пісенну спадщину в системі кордоцентризму випускників Львівського національного університету ім. Івана Франка: фізика-лірика Святослава Вакарчука, естета-пісняра Олеся Дяка, піснярок – продовжувачок галицької україноментальної традиції економістки Ірини Федишин та філологині Христини Соловій в дійсних НООСФЕРАХ львівського академізму: 2017 – перекладача з класичних мов, доктора філологічних наук, професора Андрія Содомори, який не тільки переклав Горація та Овідія, але й 36 років навчав студентів з цілої планети в медичному університеті, і вже 18 років викладає та досліджує грецьке та латинське слово в університеті імені Івана Франка (рис. 1 та 2); 2018 – маестро гутного скла, художника, академіка Андрія Бокотея; та в пам'ятних НООСФЕРАХ ректорів Франкового університету: геолога, академіка Євгена Лазаренка і фізика-ректора-міністра професора Івана Вакарчука.

Воскресну я
і ради їх,
людей закованих моїх, Убогих,
нищих В о звеличу, малих отих рабів
німих!

І на сторожі коло їх поставлю Слово

Рис. 1. Колажі з картинами-двовзорами-ілюзіями: “Я на сторожі коло їх поставлю Слово” і офіційними логотипами з відзначення 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Автор – Олег Шупляк, випускник університету “Львівська політехніка”.

Мой адрес не дом и не улица!

КАКОЙ? КАКАЯ? КАКОЕ? СААМЫЙ-САВМЫЙ!

Чьё? Чей? Чья? МААё!

Рис. 2. Схеми “анти-” як протиставлення в спільній НООСФЕРІ.

Картина-двовір-ілюзія Олега Шупляка “Геніальність і глупота”.

Світ українців обов’язково позначений геометрією світлового конуса через знамениту пісенність української мови, – це світ символіки фіксованої як у

культури графічній через фон етики кулястої писанки, вишиванки, так і в культурі відліку фону як балансу білого: мелодійне «о» у вимові, ліричність, м'якість мови, домінанта добропрекрасного-калокагатії і кордоцентризму. У наш час – це 60 тисяч слухачів українськоментальних пісень, які одномоментно збираються на стадіоні «Арена Львів». Це цілковито відмінний світ як від Східної парадигми з її оберненою перспективою (рис. 2), так і від Західної парадигми з її прямою перспективою (рис. 1), бо відрізняється традицією древньогрецької філософії споглядання як відліку міри світла від фону темряви, міри звуку від фонетики тиші, а міри тепла від етики любові (рис. 1 та 2).

Ціль роботи. «Античність» як часовимір і «анти-» як протилежність просторовимірів перекочували в сучасність із радянської епохи більше з відтінком негативних емоцій – АНТИпатії (антирадянська, антидержавна пропаганда, чи антирелігійна, антиколоніальна, антивоєнна кампанія і т. п.), ніж з уявою про топологію в часопросторі людського життя – АНТИтіла з мікрокосу, без утворення яких людина гине від хвороб, чи АНТИциклони з макрокосу, що передбачають гармонію атмосферних факторів. Так утворюються фіксовані СИМпатії, патологічні зациклення, коли доктори наук, як і лікарі, хворіють на хвороби своїх пацієнтів, тому що тоді науковці йдуть на повідку своїх глибинних матричних інстинктів, а не шляхом професійної компетенції у світі цивілізаційних символів, які є аналогами антитіл-оберегів чи інших гармонічних циклічних факторів ноосферогенезу. Тож сприйняття префіксних конструкцій «анти-», «сим-». під контролем зору завжди спонукає спершу до вибору відповідального стереотипу поведінкової реакції людини в об'єктивному часопросторі зображення як орієнту і лиш тільки потім саму дію як стереоскопічний рух сприйняття кореня слова в дії, що дозволяє трансперсональні переживання як емпатичне слухання у вибраній ноосфері а не агресивну антипатію чи симпатію (рис. 1 і 2). Так відповідність лінгвістична через закони гармонії срібного перетину в золотому породжує відповідальність поведінкову, яка стає етичною нормою, фонічністю-українськоментальністю

для встановлення загального балансу білого як еталонності україноментальності у системі цінностей в гуманітарному масштабуванні.

Чіткість зображення в оці як в мозку на периферії створює алгоритм гармонічної хвилі, що поширюється на цілий людський організм і сприяє емпатичному слуханню та зціленню через філософію споглядання для знаходження рівноважних станів на противагу фіксації до несформованого нечіткого зображення як інформаційного вакууму, що на енергетичному рівні завжди провокує атмосферу зі стереотипів агресивної нейролінгвістики.

Матеріали і методи. Кулясте око – це мозок, винесений на периферію. Міри ока у поєднанні з символами мови, язика, терміносистем в гуманітарній сфері утворюють нейролінгвістичну методіку, яка на науковій основі топології та орієнталістики світлового конуса пояснює і обґрунтовує не тільки сакральну математику Піфагора, але й біологічні механізми виникнення будь-яких символів звізуалізованих голосом і звуками за методикою визначення *minimum cognoscibile* як точки конденсованої інформації та *minimum separabile* як точки фокусованої інформації в спільній точці очевидності інформації та інформативності образу-символа (*minimum visibile*). Цій схемі, базованій на резонансі, відповідають: на рівні психіки – емпатія (співпереживання), на рівні сітківки ока – емметропія (співмірність) і на рівні людини як суспільної істоти – кордоцентризм (кардіоцентризм, або філософія серця). Для узгодження гуманітарного масштабування і переходів з сучасної звичної геліоцентричної системи в антропоцентричну використовується Сковородинська методологія числення силами доньютонівської натурфілософії фізики, й зокрема оптики: система Вієта і Декарта в сучасній математиці фракталів математика-лірика Франкового університету професора Михайла Зарічного та програміста-радіофізика професора Івана Болести.

Результати і обговорення. Фраза, що ріже вухо, і фраза, що медом по серцю, створюють магнітне поле, яке мимовільно затягує кожну людину в наперед визначену перспективу. «Мимоволі» в розумінні «мимо волі» за однієї умови: якщо людина не є цілісною, наче «без серця-центру буття як мотора

(польською – сильника) життя», а отже є частиною некерованих кінцівок, рук-ніг – рабом або роботом, частиною загального програмування в ноосфері. Наявність серця неодмінно приводить до філософії кордоцентризму (кардіоцентризму) Сковороди. Адже тільки серце обирає перспективу життя вибором вектора напрямку руху крові:

1. До симпатичної нервової системи, а значить до прискорення роботи серця й виходу організму з інерційних систем відліку для отримання прискорення та завоювання цілі поза колом особистого простору. На рівні кордоцентризму в тілі української мови фонОетично і фонОграфічно зображується в системі роздування сфер як концентрації емоційного і мовного вираження, що розслабляє тіло і розширює зіницю ока.

2. До парасимпатичної, яка сповільнює роботу серця, але прискорює травлення для відновлення запасів внутрішньої енергії – з метою власного зцілення та забезпечення цілісності. На рівні кордоцентризму в тілі української мови фонОетично і фонОграфічно зображується також у системі стисненої сфери,(міопія з грецької – примружене стиснуте око), що напружує тіло і мовлення і візуалізується також як звужена зіниця-лялечка-чоловічок.

3. Шлях серця до серця, до себе самого як закон гармонії, що описується синергією кровопостачання та інервації в строгих співвідношеннях золотої і срібної пропорції антропоцентричної та кордоцентричної системи в реальному-речовому вимірі чотиристороннього світу та чотирикамерного серця через вимір слова-символа-посередника-терміна. У вимірі симетрії з вірним серцем: цей найзнаменитіший шлях вінчаний судинами, що так і називаються – коронарні, а дотримання інерційності у світі швидкостей і прискорень забезпечується нервом з не менш цікавою назвою «блукаючий нерв» (лат. *nervus vagus* як той, що вагається). Якщо вникнути в деталі роботи нерва, назва є цілком відповідна найвизначнішій функції серця – кордоцентризму (кардіоцентризму) – фокусуванню сили в серці як центрі навіть під час сну і спокою, і щонайважливіше – при розділенні ковтання, дихання та голосоутворення в одному просторі й часі буття і утворення відповідних

паралельних ліній у перспективі життя, що не можуть змішуватися в синхроні одної дії.

Висновки. Так в рамках етичної традиції людиною здійснюється вибір перспективи життя в людському тілі за принципом спорідненості Сковороди, а не за подобою недалекоглядного Чудовиська- Бурмоковта (переклад імені-каламбуру, що походить від здатності бурмотіти й ковтати одночасно) з Алісиного Задзеркалля, до поборення якого закликає автор-казки – англійський письменник, математик, філософ, логік, англіканський клірик і фотограф Льюїс Керрол. Аналогічну властивість «близоруких» схем побудови зображення описує Гораций, академік Шевченко іменує «неситим оком», а український філософ зі Львова Іван Франко піснями поетичної казки «Лис Микита» втілює в образах ведмедя, kota, зайця, цапа та ін., але центральною фігурою робить Вовка Неситого, якого у фінальному двобої перемагає Лис Микита з іменем богині перемоги (Нікіта-Ніка), з фенотипом козака, який дотримується філософії мудрої голови та володіє даром красномовства не згірш самого Цицерона, що також тримає його живим і неушкодженим у полі-кордоцентризмі магнетизму агресивно настроєних природних сил царства звірів і людських спільнот на протязі всього часу пригод у 12-и піснях казки і дозволяє перемогти у фіналі. В умовах постійного діалогу з природою, коли присутність спостерігача-суб'єкта становить об'єктивну необхідну умову встановлення істини, як наголошує сучасний філософ, ректор Львівського національного університету ім. І. Франка, доктор технічних наук, професор Володимир Мельник: «Зміна екологічної парадигми трансформує (пом'якшує) не просто перетворювально-споживацьке ставлення людини до природи, а насамперед надає цьому ставленню людиновимірною, духовно-морального масштабу. Окрім того, поставлено мету переглянути "ролі" людини й природи в нестримному технологічному поступі, який чомусь незаперечно вважають цивілізаційним, а нерідко й критерієм культурницької прогресивності суспільств».

ART

ВИКОНАВСЬКА І МУЗИЧНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНОГО СПІВАКА ЙОСИПА ГОШУЛЯКА ЯК ЗАСІБ У БОРОТЬБИ ЗА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Сятецький Корнель Кіндратович

професор кафедри народних музичних інструментів та вокалу
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна

Вступ. Творчість представників української діаспори довгі десятиліття не розглядалася музикознавцями і культурологами, оскільки перебувала під забороною чи висвітлювалася однобоко, заангажовано. Від часу проголошення незалежності України налагодження тісних творчих і наукових контактів із зарубіжжям, видання в останні роки численної літератури, повернення в Україну з-за кордону багатьох культурних цінностей, дозволяють поступово створити розгорнену картину діяльності українських митців у еміграції, створити наукове підґрунтя для дослідження у цьому напрямі.

Музична діяльність Йосипа Гошуляка багатогранна. З молодих літ маестро вирізнявся винятковою цілеспрямованістю, бажанням і вмінням багато працювати над собою. Його життєвим кредо стало служіння мистецтву, зокрема українській пісні, її популяризація в світі. У 1950-80-х роках він виступав як оперний та камерний співак. Навчаючись у духовній семінарії, консерваторіях Амстердама і Торонто, працюючи в Канадській оперній компанії, активно концертуючи, займаючись звукозаписуючою справою, публікуючи мемуари і книжки про свою творчість і вокальне мистецтво загалом, співак присвятив себе ще і багаторічній бібліотечній праці та музично-громадській діяльності, які на сучасному етапі досліджені фрагментарно. Дослідженню творчого доробку Й. Гошуляка присвячена доволі велика

кількість праць. Зокрема, це три книжки, упорядковані самим співаком [1; 4; 6], які містять його спогади, а також рецензії та відгуки на його оперно-концертну виконавську палітру. Творчий доробок митця також аналізують статті В. Витвицького, Д. Йохи-Березинця, І. Лисенка, Б. Олександріва, Я. Розумного, Б. Шарка, Л. Ярославич, І. Гамкала, В. Грабовського, Р. Савицького-мол., Г. Нудьги, П. Маценка, О. Німилович, Л. Філоненка, А. Житкевича, О. Хмурович. Велику цінність складають статті Й. Гошуляка про сучасний стан мистецтва як в Україні, так і на американському континенті [3].

Метою статті є осмислення та аналіз спадщини відомого українського співака Йосипа Гошуляка з позицій характеристики його виконавської та громадсько-культурної діяльності як засобу в боротьбі за становлення української державності.

Методологія дослідження базується на взаємодії основ принципу історизму, передбачає використання предметно-цільового аналізу суспільно-політичної атмосфери, біографічних методів та виконавського аналізу у вивченні цієї тематики.

Результати дослідження. Народився співак на Поділлі, в селі Палашівка Чортківського району 7 жовтня 1922 року (помер 25 травня 2015 року в Торонто, Канада). Маєстро зазначав, що читаючи твори українських, польських, російських, французьких письменників, він знайшов у них підтвердження своїх роздумів про те, що «земля мого народження таки справді чудова, що саме вона впливає на розвиток естетичних почуттів, смаків, які виникають майже підсвідомо, без спеціальних зусиль подолян» [1, 16].

У період другої світової війни, у час вивезення родини на роботи в Німеччину, майбутній співак навчався у Баварії (Німеччина), Нідерландах, а в 1949 році доля закинула Й. Гошуляка до Канади. Варто наголосити, що він, закінчивши духовну семінарію у Кулембергу (Голандія) міг стати священиком, та все ж як зазначав митець «переважило бажання стати співаком» і «ніякі труднощі вже не спиняли мене, щоб співати» [2, 27-28]. Продовживши вокальні студії на оперному відділі Торонтської консерваторії у знаній італійській

співачки і педагога Джіни Чіни, співак з великим успіхом працював у Канадській оперній компанії та Торонтській опері впродовж десяти років, на радіо і телебаченні, здійснив чимало записів і брав участь у показах вистав світових опер на канадському телебаченні. В 1960-х роках Й. Гошуляк вступив на бібліотекарські студії в Оттавському університеті й успішно закінчив їх, здобувши ступінь бакалавра. Продовжуючи концертувати, співак упродовж 28 років працював у Метрополітальній бібліотеці Торонто.

Багато концертував Й. Гошуляк із сольними виступами в Канаді й США з переважно українськими програмами. Будучи протягом багатьох років солістом Капели бандуристів ім. Т. Шевченка (Детройт, США), відбував з нею турне містами США і Канади. Діапазон концертно-камерного виконавства Й. Гошуляка справді величезний. Як зазначає дослідник творчості українських вокалістів Іван Лисенко, «тут співак поступається хіба що перед Борисом Гирею» [5, 187]. У репертуарі Й. Гошуляка і пісні, і романси, і церковні твори, арії з опер українських і західноєвропейських композиторів. У програмах різноманітних фестивалів, концертів, вечорів, виконавець, один з небагатьох у діаспорі, популяризував творчість М. Лисенка, С. Гулака-Артемівського, В. Барвінського, О. Нижанківського, С. Людкевича, К. Стеценка, Я. Степового, М. Вериківського завжди залучаючи до програмових точок і оперні арії.

Таке яскраве оперно-концертне життя, талант Йосипа Гошуляка сприяли популяризації української народної пісні й професійної музики у різних куточках американського континенту. У своїх спогадах співак зазначав, що «якщо на почуту рідну пісню відгукнулось на чужині якесь заблукане серце і хтось себе усвідомив українцем, якщо образи героїчного минулого вселили надію і гордість у занепалих духом, значить моя пісня була не тільки естетичною насолодою, але й зброєю у боротьбі за становлення української держави» [1, 231]. Великою мрією у співака були гастролі в Україну.

Перші концерти Й. Гошуляка в Україні були позначені невимовно щасливими миттями зустрічі з рідними сторонами та земляками після довгих років розлуки. Як написав співак у своїх мемуарах: «Чи є на світі сила, яка

могла б стримати мистця від поїздки в рідний край, щоб представити там своє мистецтво? Немає такої сили. Кожен мистець, якщо він перебуває поза межами Вітчизни, прагне не тільки побувати в ній, але донести свій творчий доробок до співвітчизників» [1, 29]. Навіть не дивлячись на пануючий тоді в Україні тоталітарний режим, а був це 1980 рік, Й. Гошуляк, як український співак-патріот, відважився на гастролі. В час більшовицького ладу єдиною організацією, за посередництвом якої можна здійснити цю мрію, було Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном «Україна», яке очолював поет Олександр Підсуха Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном «Україна», яке очолював поет Олександр Підсуха. Й. Гошуляк згадував, що перед ним стояла нелегка дилема: або встановити зв'язки з товариством, або перекреслити бажання «заспівати братам і сестрам в рідному краї» [1, 30]. На жаль в діаспорі існували політичні сили, які були проти будь-яких поїздок української інтелігенції з діаспори в Україну з метою концертування чи встановлення зв'язків з науковцями, письменниками, культурологами.

Розуміючи, що своєю поїздкою співак викличе чимало нарікань, він все ж вирішив їхати. Відвідуючи всі концертні виступи артистів з України в Канаді, Й. Гошуляк запізнався з багатьма митцями і так зародилася думка про поїздку. Згодом співак отримав пропозицію товариства «Україна» про виїзд на 21-денні гастролі в Україні. У запрошенні для Й. Гошуляка було зазначено – «пісні і арії можете виконувати будь-якою мовою. В основу репертуару можна покласти пісні на слова Тараса Шевченка. Решта творів – на Ваш вибір» [1, 34]. Варто зауважити, що в цьому листі був чітко зазначений репертуар співака, тобто продиктований товариством «Україна».

Гастролі тривали від 5 до 27 жовтня 1980 року. Концерти проходили у філармоніях Києва, Чернівців, Львова, Тернополя й відвідини рідного села Палашівки. Незабутні враження залишили зустрічі з відомими представниками музичного мистецтва України – співаком Сергієм Козаком, піаністом Натаном Шульманом, композитором Миколою Колессою, диригентом Юрієм Луцівим,

фольклористом Григорієм Нудьгою, співачкою Марією Байко та Анатолієм Онуфрієнком, письменником Павлом Загребельним, співачкою Галиною Туфтіною, численною ріднею, друзями дитинства, в Москві – з незрівняним Іваном Козловським. Своїми гастролями співак намагався нав'язати зв'язки діаспори з Україною. Й. Гошуляк згодом писав: «Перебування в Україні стало найвизначнішою подією мого життя, неповторним казковим сном. Адже немає на світі іншої України, немає іншого Дніпра» [1, 41]. Проте, в Канаді негативна реакція на тріумфальну подорож співака до України нависла важкою хмарою, його почали бойкотувати, він опинився під страшним суспільним тиском. В засобах масової інформації його називали зрадником, блокували всі мистецькі заходи за участю Й. Гошуляка. А тим часом в Україні преса рясніла схвальними рецензіями на концерти Й. Гошуляка, як от у часописах «Вісті з України» і «Культура і життя», де С. Козак написав: «Й. Гошуляк продемонстрував не лише наявність доброго смаку, гнучкості голосу і виключної музикальності, але й уміння використати ці якості для художнього розкриття твору, побудувати свою програму за принципом всезростаючого крещендо... Приємно відзначити, що свій концерт у столиці України Йосип Гошуляк присвятив наступному великому святу – 1500-річчю Києва» [1, 52-53].

Втім, бойкот співака не припинявся. У 1989 році відзначалось 175-річчя від дня народження Т. Шевченка. Тоді Й. Гошуляк вирішив дати з цієї нагоди благодійні концерти (було заплановано чотири) – у концертному залі Торонтської Королівської консерваторії, і три в домах опіки для старших українців. Оголошення були подані в пресу і на телебачення, але не всі вони потрапили в ефір. На концерт у консерваторію прийшло не більше десяти осіб. Бойкот продовжувався. Великою насолодою для співака було співати на вшануванні Шевченка для старших українців у трьох домах опіки – у двох філіях дому ім. І. Франка і в домі парафії св. Петра і Павла в Скарборо. «Можна, мабуть уявити мій настрій під час концерту, мій біль вже не так за власні поневіряння, як за кривду, заподіяну пам'яті Тараса Шевченка... Цими концертами на пошану Кобзаря я неначе попрощався з українською діаспорною

публікою, далі не маючи нагоди співати прилюдно», так написав співак у своїх спогадах [1, 90]. Важливу і надто потрібну підтримку одержав Й. Гошуляк від свого приятеля – музиколога, бібліографа Романа Савицького-молодшого в листі від 23 грудня 1989 року, де він написав: «Ваша гірка вістка про те, що на Вашому шевченківському концерті було 10 осіб (решта бойкотувала Вас) показує, як збіднів здоровий глузд українців у діаспорі. А ми з вами продовжуймо працювати і допомагати дійсним діячам духа в Україні» [1, 90], що обидва митці продовжували робити до кінця свого життя.

Й. Гошуляк ніколи не припиняв старань, щоб ще раз побувати в Україні, намагався й далі налагоджувати діалог української діаспори з материковою Україною. Товариство «Україна» запросило співака на «Фестиваль української пісні 1990 року». Бути в Україні в той час, коли все прокидалось до життя і бути свідком великих перемін було святом душі співака. Спершу співак виступав як соліст у програмі Українських молодіжних ансамблів з Торонто, які під патронуванням і меценатством владики Ізидора Борецького й під музичним керівництвом Василя Кардаша виступали у Львові, Києві, Івано-Франківську, Тернополі, Коломиї та Стрию. З ансамблями Й. Гошуляк виконував сольну партію в «Заповіті» М. Вербицького, а в сольній частині під акомпанемент піаністки Т. Ткаченко – Шевченка-Лисенка «Гетьмани», «Моліться, братія!», «Мені однаково», «Ой Дніпре!» та Підсухи-Китастого «Не шкодую за літами».

Знаменним було відзначення 100-річчя співака-тенора М. Голинського 29 липня 1990 року в державному академічному театрі опери і балету ім. І. Франка у Львові. Цим «гала-концертом» театр завершував свій сезон. У програмі брали участь солісти, хор та симфонічний оркестр під орудою Ігоря Лацанича. До участі в цьому дійстві було запрошено і Й. Гошуляка, який виконав два твори Шевченка-Лисенка «Гетьмани», «Мені однаково» (супровід Т. Ткаченко). Тут, в театрі, Й. Гошуляк зацікавився з багатьма артистами: Тамарою Дідик, Олександром Врабелем, Володимиром Ігнатенком, Марією Галій-Моравською, Ігорем Кушплером, Людмилою Божко, а також з родиною славетного М.

Голинського. Наступного дня Й. Гошуляк виступив у програмі вшанування митрополита Андрея Шептицького у музично-драматичному театрі ім. М. Заньковецької. 20 серпня 1990 року в концертному залі Львівської філармонії ім. С. Людкевича відбувся сольний добродійний концерт Й. Гошуляка. У концертній програмі були класичні та фольклорні твори українських композиторів. Інтерв'ю на львівському радіо, численні відгуки у пресі, окремі листовні подяки відзначали, що концерти співака у Львові стали великою подією в культурному житті міста [1, 105], а також значною підтримкою відродження української культури і державності. Наступні приїзди Й. Гошуляка в Україну були пов'язані з презентаціями його книжок і не менш насичені творчими зустрічами й концертами.

Висновки. Мистецькі засади Йосипа Гошуляка-артиста сягають глибин народної любові, патріотизму, духовних цінностей, шани до народної пісні та світочів України – поета Т. Шевченка і композитора М. Лисенка. Всі його справи засвідчують щире і небайдуже вболівання митця за українську музичну культуру, за її достойне місце в світовому масштабі, за утвердження національних традицій в музиці. 25 травня 2008 року Указом Президента України Віктора Ющенка відомому оперному та камерному співаку Йосипові Гошулякові було присвоєно звання Заслуженого артиста України за вагомий особистий внесок у розвиток українсько-канадських відносин та активну діяльність у гуманітарній сфері [7]. Й. Гошуляк у своїх окремих публікаціях відверто ставив питання про проблеми функціонування мистецьких інституцій в середовищі української діаспори, діяльність українських громадських і культурно-просвітніх товариств за кордоном у справі не лише збереження, але й пропаганди професійного, політично незаангажованого національного мистецтва, де немає місця дилетантству і профанації. Мистецька постать Й. Гошуляка повинна слугувати взірцем творчої самовідданої діяльності для сьогоденних і майбутніх поколінь талановитої молоді.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гошуляк Й. Й свого не цурайтесь: Спогади, листування, матеріали. Львів: Каменяр, 1995. 590 с.
2. Гошуляк Й. Лист до Богдана Шарка від 24 січня 1978 року. *Гошуляк Й. Й свого не цурайтесь: Спогади, листування, матеріали*. Львів: Каменяр, 1995. С. 27-28.
3. Гошуляк Й. Не забуваймо музичної спадщини. *Літературна Україна*. 2005. 10 листопада.
4. Йосип Гошуляк. Миті життя / Упор. М. Онуфрив. Тернопіль: Джура, 2002. С. 63.
5. Лисенко І. «І страждав, і трудився для неї». *Пісні, думи та романси з репертуару Йосипа Гошуляка*. Тернопіль: ДЖУРА, 1999. С. 186-188.
6. Пісні, думи та романси з репертуару Йосипа Гошуляка. Тернопіль: ДЖУРА, 1999. 235 с.
7. Співаку Йосипові Гошулякові присвоєно звання Заслуженого артиста України. *Міст* (Торонто). 2008. № 23. 5 червня. С. 4.

HISTORICAL SCIENCES

ЗНИЩЕНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: МЕНОНІТСТВО НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Турчина Людмила Валеріївна

к. іст. н., доцент

Коломієць Катерина Мічеславівна

магістр, зав. навч. лабораторії

Національний університет “Запорізька політехніка”

У статті розглядаються різноманітні аспекти заселення колоній менонітів на Півдні України: такі як заснування колоній, запровадження нових сільськогосподарських знарядь, нових технологій обробки землі, виготовлення нових агрегатів для обробки землі. Особлива увага звернена на формування самої людини – систему навчання дітей.

The article considers various aspects of the settlement of Mennonite colonies in the South of Ukraine: such as the establishment of colonies, the introduction of new agricultural implements, new tillage technologies, the manufacture of new units for tillage. Particular attention is paid to the formation of man himself - the system of children's education.

Вступ. Південь України надзвичайно строкатий у плані етносів, їх тут можна нарахувати близько 100. Серед них останні століття тут живуть меноніти. За походженням вони німці, які під час Реформації прийняли вчення голландського релігійного лідера Менно Симонса (1492-1559). На початках вони іменувалися анабаптистами, тобто "перехрещеними", які практикували хрещення вже у дорослому віці. На сьогоднішній день таких у світі нараховується більше 700 тисяч людей. Актуальність дослідження зумовлена тим, що менонітство, як система поглядів, практично припинила в Україні бути модною й популярною. На разі, більш цікавими видаються теми стосовно дискримінації титульного народу – українців.

Метою дослідження є вивчення процесу досягнень менонітських общин у конкретному регіоні їх проживання – місті Олександрівську (сучасне Запоріжжя).

Для досягнення поставленої мети будуть використані принцип історизму, а також **методи**: аналізу та синтезу, описовий.

Результати та обговорення. Стосовно їх релігійних уявлень можна говорити доволі розлого, але нас цікавлять більше практичні кроки, які стали наслідком їх переконань. Наприклад, меноніти не брали участі у судових тяжбах, нікому не присягали, не служили в армії. Звісно, така позиція автоматично робила їх ворогами будь-якої держави. Активно відстоюючи ідею спротиву злу, вони шукали землю, де б вони могли спокійно жити, вірити й добре працювати. Так, з початку їх виселили з Голландії, потім тривалий час вони проживали в Австрії.

У другій половині XVIII ст. на імператорський престол в Російській імперії прийшла німкеня за походженням Софія-Фредеріка-Августа Ангальт-Цербст-Дорнбург (1729-1796). У православній традиції – Катерина II (1762-1796). На той час Росія міцно закріпилася у Причорномор'ї та Приазов'ї. На цих територіях було багато землі, яку необхідно було використовувати. Маніфест 1762 року дозволив усім іноземцям "в империю нашу въезжать и селиться, где только пожелают..." з метою "наивыгоднейших к населению и обитанию рода человеческого полезнейших мест, до сего еще праздно остающихся". На той час автономний характер українських земель було цілком втрачено, 1764 року було скасовано посаду гетьмана, впродовж 1760-1780-х років поступово скасовувався самостійний адміністративно-територіальний поділ на полки та сотні. Натомість було запроваджено поділ на провінції (згодом губернії), тобто проведена адміністративно-територіальна реформа.

На території колишніх запорозьких вольниць з'являються нехарактерні для України назви. Так, у районі острова Хортиця постали Кронсвейде, Нейенбург, Нейендорф, Розенталь, Шенвізе (сучасна територія Запорізького автомобільного заводу), Шенгорст, Ейнглаге. Наприкінці XIX ст. Хортицький

менонітський округ знаходився на території Олександрівського та Катеринославського повітів Катеринославської губернії і нараховував 18 колоній.

Хто ж такі меноніти? Нащадки переселенців згадували, що їх діди та прадіди носили шляпи, суконні сюртуки з ефектними гудзиками, короткі штани з шовковими панчохами та взуття зі срібними застібками. Жіночий одяг складався з суконь з доброї вовни з буфами на рукавах. Усе це було привезено із собою, а згодом багато разів перешивалося для дітей та онуків.

Менонітські колонії були доволі невеликими – у середньому вони планувалися на 20-22 родини. Зайві родини, щоб не ділити наділені землі, засновували нові колонії. Не усі спадкоємці мали право отримувати землю у спадок – тільки старший син. Решта отримувала гроші й були змушені займатися власною справою – ремісництвом, промислами або чимось іншим.

Таким чином, менонітські колонії розвивалися не тільки як сільськогосподарські, а як торгівельно-промислові.

Характерними рисами менонітських колоній були національна єдність, солідарність та релігійність. Спільна робота на полях колоній, відсутність земельних переділів, спланована закупівля сільськогосподарського інвентарю та насінневого фонду, спільні дослідні поля та ферми племінного скота сприяли отриманню багатих урожаїв, отриманню прибутків від продажу вовни, розвитку торгівлі з іншими країнами. Наслідком цього став надзвичайний добробут колоністів.

Головною справою менонітів-колоністів у першій половині XIX ст. було землеробство, де вони досягли приголомшливих результатів. Уперше була запроваджена нова аграрна система – використання чорного пару для затримки вологи. Цим зайнявся Іоганн Корніс. Саме він розробив і запровадив три- та чотирипільні системи сівозміни, які стали відкриттям нової культури землеробства, заснувавши "Сільськогосподарську асоціацію" [1].

Інтенсивний розвиток сільського господарства сприяв розвитку ремесел, промислів, промисловості. Збільшувалися площі посівів – зростала потреба у

сільгоспінвентарі, розширювалися обсяги виробництва сільгоспмашин. З початку усю техніку імпортували з Німеччини. Згодом вже в Україні виникли майстерні з виготовлення інвентарю, у подальшому перетворившись на крупні заводи з виробництва сільськогосподарських машин.

Найбільші підприємства сільськогосподарського машинобудування знаходилися у колоніях Хортиця та Шенвізе. Їх зародження було пов'язано з виникненням заводу Вальмана у колонії Хортиця у 1850 році, який постав з майстерні з ремонту сільськогосподарських знарядь. З часом до нього приєднався в якості компаньйона Лепп.

Підприємство Леппа та Вальмана розвивалось найбільшими темпами серед усіх машинобудівних заводів Хортицької волості. У 1887 році вони розширили виробництво, побудувавши ще один завод у колонії Шенвізе, який і став згодом головним підприємством. Фірма "Лепп та Вальман" виробляла тільки високоякісну продукцію. У період з 1858 до 1888 років вона була відзначена 29 нагородами: похвальними грамотами, подяками, золотими медалями регіональних та столичних виставок, великими та малими срібними та бронзовими медалями.

Усі колонії будувалися за прикладом німецьких селищ: у центрі – кірха або церква, повітове правління, школа. Молитовний будинок та школа – головні складові менонітського виховання. Німці ніколи не заощаджували на будівництві цивільних споруд, у тому числі й богаділень, благодійних закладів, будуючи їх добротними, кам'яними, критими черепицею. Ці будівлі й до наших днів служать населенню міста! Наприклад, колишня повітова управа – Запорізький районний суд, перша менонітська церква в Запоріжжі – Будинок культури, будівлі шкіл для хлопчиків та дівчаток відповідно 81 та 82 запорізькі школи [2].

Особливу увагу меноніти приділяли освітньому процесу. До наших днів збереглася Mädchen-schule – навчальний заклад для дівчат-меноніток (1895-1920). Це була приватна середня школа (Рис.1). У 1904 році була споруджена головна шкільна будівля, яка стала окрасою хортицького поселення. На

першому поверсі знаходилися чотири класні кімнати з великими вікнами, просторим вестибюлем, приміщеннями для відпочинку, вчительською та квартирами для викладачів. На другий поверх вели широкі металеві сходи з декоративним різьбленням – їх виготовили спеціально для школи на заводі Леппа та Вальмана. Тут знаходилася величезна кімната (наразі актові зала) для проведення свят, літературних вечорів, сюди приходили учениці читати ранкову молитву. Радянський уряд закрив школу в 1920 році, перед запланованим 25-річчям. Дівчата мусили терміново перейти до центральної школи.

Рис.1 – Дівчача середня гімназія

Саме у цій школі свого часу працював П. Бузук, який створив першу на теренах Російської імперії організацію з охорони природи – Хортицьку спілку охоронців природи [3].

Висновки. Таким чином, на території Півдня України у другій половині XVIII ст. з'явилися перші переселенці. Значною частиною з них були меноніти. Вони багато чого принесли з собою, а ще більше зробили вже тут, освоюючи територію. Менонітам вдалося налагодити сільськогосподарське життя, завівши нову систему обробки землі – сівозміну. Для все більших наділів оброблюваної землі необхідна була техніка, яка врешті з'явилася у вигляді заводу Леппа та Вальмана. І ще меноніти дуже піклувалися стосовно виховання своїх дітей. У кожній невеличкій колонії була школа, а у самому Олександрівську з'явилася Жіноча приватна гімназія.

Трохи більше за 100 років меноніти Півдня України створили привабливі умови для землеробства та сільгоспмашинобудування. Те, що з ними трапилося

після I Світової війни та революції, нагадує кошмар – колективізація, арешти, депортація та смерть тисяч співвітчизників, який тривав до розпаду СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гьорц Генріх. Поселення Молочна. Steinbach, 1950. 250 с.
molotschna mennonite colony – What Next? maryloudriedger2wordpress.com
2. Меноніти // Українська мала енциклопедія: 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. — Буенос-Айрес, 1961. — Т. 4, кн. VIII : С. 954-955.
3. https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/18296-propavshaya-civilizaciya-mennonity-na-verxnej-xortice.html

LITERATURE

УДК 821.111.73

ТАНАТОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ У РОМАНІ «ВСЕ ТЕ НЕЗРИМЕ СВІТЛО» ЕНТОНІ ДОРРА

Жорнокуй Уляна Василівна

к. філ. н., ст. викл.

Київський інститут інтелектуальної
власності та права

Національного університету

«Одеська юридична академія»

м. Київ, Україна

Анотація: у статті розглядається категорія танатологічного у романі «Все те незриме світло» Ентоні Дорра, який категорію смерті трактує у контексті інтерпретативної деструктивної стратегії, спрямованої на показ безцільності смерті в контексті масового знищення населення у часи воєн. Категорія життя показана в контексті абсурду, де така її структурна складова, як категорія майбутнього, просякнута фаталістичною семантикою. Ентоні Дорр не обмежується лише певним монозображенням смерті: у творі «Все те незриме світло» простежуємо різні інтерпретативні альтернативи танатологічного образу. Поліфонічності категорії танатологічного Ентоні Дору вдається досягнути через зображення смерті у світосприйнятті й з огляду на пережите кожного із ключових персонажів твору, проте єдиним, що об'єднує усі варіанти зображення смерті є цілковита відсутність страху перед можливою кончиною.

Ключові слова: категорія життя, категорія смерті, концептосфера, образ, персонаж, роман, синергетичний підхід.

Творчість Ентоні Дорра – своєрідна лакуна вітчизняного літературознавства, хоча роман «Все те незриме світло» – бестселер, перекладений багатьма мовами світу, у тому числі у 2016 році й українською, допоки не став об'єктом зацікавлення наших компаративістів.

Виклад основного матеріалу. Марі- Лор і Вернер – головні персонажі роману Ентоні Дорра «Все те незриме світло» – це діти, які волею долі пройшли через усі жахіття Другої світової війни. Зображені не як мученики, не як жертви («Not martyred emblems, like Anne Frank or the British evacuees on the torpedoed City of Benares» [4]), а як прості звичайні діти, тисячі яких безцільно загинули у війні, з якою вони не мали нічого спільного.

Шляхи обох персонажів перетинаються у 1944 році, коли війська союзників висадилися на пляжах Нормандії, а підрозділ Вернера відправляється до Сен-Мало для відстеження та знищення відправника таємничих розвідувальних послань.

Саме змалювання їх зустрічі становить кульмінацію роману «Все те незриме світло», сюжетно створюючи таку складну структуру, як будь-яка модель, змайстрована батьком Марі-Лор. Ретроспекція до подій попередніх років загострює оповідну напругу. Кожна частина сюжету розкриває інформацію у двох перспективах – з позиції і Марі-Лор, і Вернера – , яка штрих за штрихом розв'язує головоломку сюжету.

Фразу «...наш прапор у вічність нас веде» з офіційного гімну гітлер'югенду «Vorwärts! Vorwärts!» («Вперед! Вперед!» – примітка наша – У. Ж.), зважаючи на ключову роль танатологічного мотиву у сюжетотворенні, варто трактувати двояко: як патріотичний лозунг, що звеличує хоробрість німецького солдата, а, отже, мотивує до прояву доблесті в бою, та пророче – як пісню, з якою їх проведуть в останню путь. Юнаки, життя яких мало б вирувати насиченістю подій, а не обриватися безцільно, де смерть постає виправданням ілюзорного патріотизму, зможуть «насолоджуватися» лише повітрям, що «...бринить можливістю майбутнього» [3, с. 38]. З початком війни категорія майбутнього набуває нового звучання, що особливо гостро звучить у

аналізованому романі, – з колишньої категорії «буде» трансформується у фаталістичне «що тепер буде».

Нівелювання страху перед смертю у членів гітлер'югенду виховувалося/«закладалося» ще з дитинства та юності через його сублімацію у поняття «слава», «Батьківщина», «пожертва»: «Живи чесно, борися мужньо й помри сміючись» [3, с. 47].

Для увиразнення символіки танатологічного концепту Ентоні Дорр у своєму романі «Все те незриме світло» часто звертається до виражальних можливостей пейзажу. Чи то «голі дерева стоять... як скелети, що тягнуть руки з підземного світу» [3, с. 20], чи то весна, яка загалом видається спокійною, «..однак усе наповнене напруженням, так ніби місто стоїть на поверхні повітряної кульки» [3, с. 52]. Фаталізм, присутній у описах природи, поглиблюється й сприйняттям навколишнього середовища персонажами роману. «Цей травень здається Марі-Лор найгарнішим у її житті» [3, с. 54]: неспроста згадується саме цей весняний місяць, оскільки дівчина знаходиться у розквіті свого життя, а через війну не те що місяць, а кожен наступний день може стати останнім. Таким чином, письменник підводить читача до усвідомлення абсурдності самої категорії життя: «Із кожною хвилиною спливає час, що залишився йому в цьому домі. У цьому житті» [3, с. 89].

Окрім вищезгаданого зображення категорії життя, Ентоні Дорр через призму війни розділяє цю категорію на два етапи «до» і «після». Саме через введення сюжетної лінії мес'є Етьєна у романі «Все те незриме світло» письменникові вдається досить детально відобразити внутрішній екзистенційний конфлікт людини, яка пройшла через усі жахіття війни. Участь у Першій світовій війні стала для вказаного персонажа точкою неповернення до повноцінного життя. Мес'є Етьє повернувся «не таким, як раніше»: «Став збентежений. Як миша в пастці. Він бачив, як померлі проходили крізь стіни. Жахи на перехрестях. Тепер він не виходить надвір» уже багато років [3, с. 91].

Наземна чи авіаційна техніка – рушійна сила будь-якої війни, її поява сама по собі уже означає смерть (промовистим в цьому ракурсі є порівняння Вернера

військових літаків із голодною рибою, яка в темряві кидається на свою здобич [3, с. 69]), тому її символічним передвісником є запах бензину в уявленні Марі-Лор. У такий спосіб Ентоні Дорр розширює концептосферу танатологічного через введення нюхових образів. Більше того, через зазначений образ як пряму асоціацію зі смертю простежуємо відповідність танатологічній класифікації Ф. Ар'єса, де смерть у ХХ ст. постає як доволі модерний персонаж, а сам дослідник характеризує її як «смерть перевернуту» [1].

Вважаємо, що Ентоні Дорр у аналізованому романі категорію смерті інтерпретує звертаючись до деструктивної стратегії [2], націленої на максимальне витіснення теми масової безцільної смерті й помирання під час війни з внутрішньо життєвого горизонту людського існування

На нашу думку, саме проблема людяності, людинолюбства лежить в основі роману. Звичайно, існує певна жорстока випадковість смерті на війні, але окремо взята історія двох людей через призму зазначеної проблеми вносить пост-необхідність пошуку сенсу, не плутаймо з виправданням, у людських і матеріальних втратах у часи Другої світової війни. У цьому і полягає новаторство розкриття теми війни Ентоні Дорром на прикладі роману «Все те незриме світло».

Ключовим персонажам аналізованого роману завжди вдається знайти щось всередині себе, якесь джерело сили, якесь почуття правильного і неправильного, прояву людяності у непрості часи. Е. Дорр ретельно досліджує цю здатність у своєму романі, і в цьому сенсі «Все те незриме світло» – це не просто одна із історій про Другу світову війну – це розповідь про речі, які нас, незважаючи на загальнолюдські, національні чи індивідуальні відмінності, завжди пов'язують.

У той же час людське прагнення краще зрозуміти світ також може бути використане негуманно – Вернер використовував радіо для навчання через ефіри Етьєна та Анрі, але згодом у житті він також використає його, щоб допомогти своїм землякам вбивати ворожих солдат. Це вкотре порушує проблему стирання кордонів між полюсними поняттями об'єктивного світу, а,

отже, актуалізує важливість синергетичного підходу до вивчення літератури. Зосередившись на його дуже технічній ролі та унікальному розумінні науки, що стоїть за радіо, Вернер не помічає/відсторонюється від визнання його деструктивного впливу на людські життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення пізнавальних процесів на основі вербальних даних, виокремлення окремого пласту так званої тактильної літератури в історії літератури – одна із нових віх літературознавчих досліджень. Роман «Все те незриме світло» Ентоні Дора в зазначеному ракурсі становить неабияку актуальність, зважаючи на специфіку сюжету й введення в його канву образу сліпої дівчинки (до речі, за визначенням критика В. Т. Волмана, «*exquisitely realized creation*» [5]), що дасть змогу подивитися на літературу не тільки як мистецтво візуалізації світу через його пізнання есвфорганами чуття, а й навпаки створення певної реальності лише тактильно чи з допомогою виключно нюху, що загострює необхідність перерозгляду категорії «об’єктивного» у процесі цього пізнання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф.Арьес ; пер. с фр. ; общ. ред. Оболенской С. В. ; предисл. Гуревича А.Я. – М. : Издательская группа «Прогресс»-«Прогресс-Академия», 1992. – 528 с.
2. Демичев А.В. Deathнейленд [Электронный ресурс] / А.В. Демичев // Фигуры Танатоса: Искусство умирания. Сб. статей / Под ред. А.В. Демичева, М.С. Уварова. – СПб. : Издательство СПбГУ, 1998. – С. 51-57. – Режим доступа: http://www.anthropology.ru/ru/texts/demich/thanatos04_07.html. – Загл. с экрана.
3. Дорр Е. Все те незриме світло : роман / Ентоні Дорр ; перекал. з англ. О. Гординчук. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 352 с.
4. Veill A. ‘All the Light We Cannot See,’ by Anthony Doerr [Electronic resource] / Amanda Veill // The Washington Post, May 5, 2014. – Taken from:

https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/all-the-light-we-cannot-see-by-anthony-doerr/2014/05/05/c2deec58-cf14-11e3-a6b1-45c4dffb85a6_story.html. – Title taken from the screen.

5. Vollmann T. W. Darkness Visible [Electronic resource] / William T. Vollmann // The New York Times, May 8, 2014. – Taken from: <https://www.nytimes.com/2014/05/11/books/review/all-the-light-we-cannot-see-by-anthony-doerr.html>. – Title taken from the screen.

ПОНЯТТЯ «МОДЕЛЬ» ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ДЕФІНІЦІЯ

Хайруліна Наїля Фаритівна

викладачка кафедри іноземних мов

Луганській державний університет внутрішніх справ

імені Е.О. Дідоренка

м. Северодонецьк, Україна

Вступ. Аналогії та гіпотези, що відображають світ, який реально існує, мають бути предметними й зводитися до усталених логічних схем. Маються на увазі такі, що спрощують міркування та логічні побудови або надають можливість втілювати експерименти для уточнення природного явища, називаються моделями. У загальному розумінні: модель – це певний об’єкт-замінник об’єкта-оригіналу, що забезпечує вивчення окремих важливих ознак оригіналу.

Мета нашої розвідки полягає у висвітленні поняття «модель» в літературознавстві, побудові класифікації існуючих художньо-семіотичних моделей та уточненні ролі моделювання в процесі семіотичного аналізу художнього тексту.

Матеріали й методи. Інтеграція семіотичного підходу в методологію літературознавства обумовила в його термінологічному апараті функціонування поняття «модель». Представники французького структуралізму К. Леві-Строс, Р. Барт та ін., взявши до уваги досвід російських формалістів (акцентуємо увагу на тому, що праці Ю. Тинянова, Б. Ейхенбаума, В. Шкловського були перекладені й вивчені у Франції в 1965 році у зв’язку з активізацією роботи групи «Tel Quel»), здійснили рішучу спробу простиставити особистісному «розумінню» сциєнтичне «пояснення», герменевтичній інтерпретації – структуральний аналіз. «Герменевтика встановлює суб’єкт-субектні, «діалогічні», а наука предметно-пізнавальні відношення, – зазначає Г. Косіков, – герменевтика розмовляє з літературою, у той час як наука говорить про неї» [2, с. 3–48].

Результати й обговорення. Термін «модель» широко вживаний у сферах науки та мистецтва, причому в залежності від контексту в нього вкладається різний зміст. Слово «модель» має свої коріння від латинського «modulus», що означає мірило, зразок, норма» [7].

Сьогодні в термінологічному апараті мовознавства, зокрема структурній лінгвістиці, поняття «модель» і «моделювання» активно функціонують, проте в літературознавстві спостерігаємо дещо обережне їх використання. У широкому розумінні модель можна означити як «образ (мисленнєвий чи умовний) чи прообраз об'єкта в ізоляції чи системи об'єктів («оригіналу» цієї моделі), що використовується за певних умов у якості їх «замісника» [7, с. 399–400]. Відповідно до цього, моделі можна було б розділити на дві групи: перші втілюють ідею «імітації» того, що існує, певної «натури», яка є первинною стосовно моделі; другі, навпаки, виступають у ролі первинного ідеального першообразу щодо об'єктів, які стануть їх реальним втіленням.

У загальному сенсі під терміном «модель» розуміють окремий образ об'єкта (уявний чи умовний), який нас цікавить, або навпаки – прообраз певного об'єкта чи системи об'єктів. Наприклад, світлина – модель зображеного на ній об'єкта; мапа – модель світу з географічної точки зору й т. ін. Так, наприклад, говорячи про функціонування моделі як прообразу, можна говорити про модель літака, що експонується на виставці, і надалі має початись масове виробництво таких літаків.

Під моделюванням розуміють аналіз об'єктів пізнання не безпосередньо, а непрямим шляхом, тобто через дослідження певних допоміжних об'єктів.

Аналогією є судження про будь-яку подібність у певному сенсі двох об'єктів. Визначення рівня суттєвої подібності чи відмінності об'єктів є умовним і відносним, що залежить від індивідуального сприйняття спостерігача й визначається конкретною задачею.

Інтеграція семіотичного підходу в методологію літературознавства обумовила в його термінологічному апараті функціонування поняття «модель». Представники французького структуралізму К. Леві-Строс, Р. Барт та ін.,

взявши до уваги досвід російських формалістів (акцентуємо увагу на тому, що праці Ю. Тинянова, Б. Ейхенбаума, В. Шкловського були перекладені й вивчені у Франції в 1965 році у зв'язку з активізацією роботи групи «Tel Quel»), здійснили рішучу спробу протиставити особистісному «розумінню» сциєнтичне «пояснення», герменевтичній інтерпретації – структуральний аналіз. «Герменевтика встановлює суб'єкт-суб'єктні, «діалогічні», а наука предметно-пізнавальні відношення, – зазначає Г. Косіков, – герменевтика розмовляє з літературою, у той час як наука говорить про неї» [7, с. 3–48].

Конкретні наукові методи структурального аналізу зумовлені розумінням мистецтва взагалі й літератури зокрема як особливої поетичної мови, «вторинної моделюючої системи»: «Оскільки свідомість людини є свідомістю мовною, всі види надбудованих над свідомістю моделей – і мистецтво в тому числі – можуть бути визначені як вторинні моделюючі системи. Отже, мистецтво може бути описане як певна вторинна мова, а твір мистецтва – як текст цією мовою» [5, с. 22], – цю думку можна вважати початковим пунктом структурально-семіотичної концепції Ю. Лотмана. Хоча термін «вторинна моделююча система», свого часу був запропонований В. Успенським, мав відверто умовний, зухвало-антицензурний характер [2, с. 106–107], для Ю. Лотмана він означав особливий різновид семіотичних (знакових) систем, покликаних створювати художні моделі дійсності.

Обов'язковою умовою існування літературного твору є єдність літературознавчого аналізу та літературознавчого синтезу. При цьому досягнення рівноваги між аналізом та синтезом досить проблематичне. Надзвичайно продуктивним у вирішенні цього питання є саме використання варіативних літературознавчих моделей.

Подолання методологічної дисгармонії між аналізом художнього тексту та інтерпретацією художнього твору сприймається як неминучість розвитку сучасного літературознавства у традиціях методологічного плюралізму. У цьому випадку актуалізація загальнонаукових та методологічних понять «модель» дає змогу максимально загострити розбіжність наявних у

літературознавчій науці методологічних суперечностей з метою їх нейтралізації.

Отже, за основу нашого дослідження взято поняття «модель», запропоноване Ю. Лотманом, яке сполучається з його концепцією: «Модель є аналогом об'єкта пізнання, який замінює об'єкт в процесі пізнання» [5, с. 387–399]. Модель будь-якого об'єкта пізнання належить зовнішньому світові як об'єктивно існуюча, але водночас є свідченням пізнавальних можливостей людини, виявом її гносеологічного потенціалу, індикатором показників його зміни. Мистецтво як художнє моделювання дійсності та твір мистецтва як створена завдяки цьому художня модель посідають в духовному бутті людства чинне місце, сприймаються як здобуток культурного надбання, що не може бути втрачений.

На відміну від наукових моделей, що потребують спеціальних пояснень, конкретики в їх існуванні, літературна модель утілює в собі механізми особистісного духовного та практичного досвіду реципієнта, необхідного для свідомого використання можливостей літературної моделі та оцінки ефективності такого використання.

У художній моделі дійсності (моделі взаємодії світу і людини) розкривається сутність культури як сфери усвідомленої відповідності людської діяльності сутнісним законам буття природного світу.

Прийнявши художню модель за взірць гносеологічного моделювання, що подолав багатовікове випробування, вбираючи лише позитивний досвід пізнавальної взаємодії між людиною та світом, можна говорити про створення моделей у літературознавстві як «окремий вид наукового моделювання, який спирається на моделювання художнє, самоусвідомлюється щодо нього» [1, с. 125].

Поняття «модель», яке адаптувалося в літературознавстві з розвитком структуралізму, може виявитися достатньо гнучким та багатофункціональним для реалізації такого самоусвідомлення й водночас придатним для контролю

використання «твірних форм» в процесі літературознавчого пізнання» [5, с. 243–262].

Наукова інтерпретаційна модель спрямована на літературний твір, в єдності матеріальних та ідеальних складників. Опис структури художнього тексту презентує його статичну модель. Інтерпретація ж є його динамічною моделлю.

Аналітична статична модель, яка відображає системно-структурні особливості художнього тексту як певної матеріальної, об'єктивної даності, є науковою моделлю. Динамічна інтерпретаційна модель наближена до ігрової або художньої, вона може стати своєрідною проміжною ланкою між художніми текстами, генетично або історично пов'язаними між собою.

Процес буття літературного твору може бути розглянуто як своєрідна гносеологічна модель загального буття.

Висновки. Отже, «на кожному етапі розвитку літературознавство коливається між усвідомленням значущості суб'єктивного та об'єктивного і у створенні літературних творів, і у їх науковому поясненні (при цьому сутність суб'єктивного та критерії об'єктивності переосмислюються, уточнюються). Тому найбільш продуктивним виявляється поєднання різноманітних тенденцій, їх співіснування за принципом доповнення» [5, с. 153]. Поняття «модель» увійшло до літературознавчої термінології у зв'язку із розвитком структуралізму, може виявитись достатньо гнучким і багатофункціональним для реалізації цього принципу.

У найзагальнішому вигляді можна виділити наступні рівні його функціонування:

- 1) художня модель як визначення літературного твору в плані його співвідношення з дійсністю;
- 2) аналітична модель художнього тексту як функціональна характеристика його структури та її внутрішніх протиріч;
- 3) інтерпретаційна модель літературного твору як форма його актуалізованого буття в процесі читацької рецепції;

4) теоретична модель як опис літературних фактів, механізмів їх породження, закономірностей розгортання літературного процесу на основі тієї або іншої теоретико-літературної методології;

5) семіотично-культурологічна модель як інтертекстуальна інтерпретація «знаковості» літературознавчих теорій [1, с. 12].

Співвіднесеність означених рівнів, зокрема аналітичної моделі художнього тексту та інтерпретаційної моделі літературного твору, стане предметом подальшого теоретико-літературного осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астрахан Н. І. Буття літературного твору: Аналітичне та інтерпретаційне моделювання: монографія. Київ. Академвидав (Серія «Монограф»), 2014. 432с.

2. Барт Р. Нулевая степень письма. Москва. Академический проект, 2008, 431 с.

3. Гастев Ю. А. Модель II, *Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах)*. Гл. ред. А. М. Прохоров. Москва. Советская энциклопедия, 1974. Т.16. С. 399–400.

4. Крістева Юлія Полілог / пер. З фр. П. Тарашука. Київ. Юніверс, 2004. 480 с.

5. Лотман Ю. М. Семиосфера. С.-Петербург: «Искусство – СПб», 2001. 704 с.

6. Тынянов Ю. Н. История литературы. Критика. С-Петербург, 2001. 572 с.

7. Тюпа В. И. Анализ художественного текста. Москва. Академия, 2006. 336 с.

8. Успенский В. А. Прогулки с Лотманом и вторичное моделирование. Лотмановский сборник-1. Москва. 1995. С. 106–107.

POLITICAL SCIENCES

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Бурик Зоряна Михайлівна

доктор наук з державного управління
професор кафедри управління та бізнес-адміністрування
Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
Україна

Анотація: Стаття присвячена теоретичним основам застосування механізмів державного управління регіональним розвитком. Наведено поняття та особливості механізмів державного управління регіональним розвитком. Наведено види класифікації механізмів державного управління з точки зору різних науковців. Обґрунтовано важливість застосування окремих механізмів державного управління для збільшення та нарощування ресурсного потенціалу регіонів.

Ключові слова: механізми державного управління регіональним розвитком, складові механізмів державного управління, ефективність діяльності органів влади, можливості розвитку регіону.

Механізми державного управління регіональним розвитком є одними з ключових у реалізації різних видів державних політик, особливо державної регіональної політики. Враховуючи наявність суттєвих регіональних диспропорцій, територій в міжрегіональних рамках, що потребують додаткової державної підтримки (гірські території, депресивні території), особливої актуальності набуває вироблення механізмів державного управління розвитком регіонів.

Варто зазначити, що механізми державного управління є складними системами, які функціонують в рамках нормативно-правового, організаційно-управлінського, фінансового, інформаційно-комунікаційного забезпечення і визначаються впливом суб'єкта управління на об'єкт управління, із застосуванням системи методів, важелів та інструментів, а також є засобами для досягнення конкретної мети управління, здійснення певного управлінського процесу або створення та функціонування тієї чи іншої управлінської системи.

Механізми державного управління регіональним розвитком можна визначити, як сукупність правових, організаційних та економічних засобів, що зорієнтовані на реалізацію раніше прийнятої державної регіональної політики та інших галузевих політик задля забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку регіонів, подолання регіональних диспропорцій, сприяння розвитку інновацій в регіонах, сталого розвитку територій і міст тощо.

До основних механізмів державного впливу відносять: сукупність загальних заходів: законодавчо-нормативні; бюджетне регулювання; організаційно-кадрове забезпечення; заходи, що полягають у прогнозуванні і програмуванні регіонального розвитку; система спеціальних (цільових) механізмів: кроки, що стимулюють розвиток різноманітних форм у системі регіональної організації продуктивних сил - за ініціативи та участі державних структур створюють спеціальні економічні зони, кластери, технопарки тощо [1, с. 76].

Л. Приходченко виділено в механізмі державного управління цільові, нормативно-правові, організаційні, економічні та інформаційні складові. Цільові складові є первинними елементами у структурі механізму, призначення якого полягає в достатній конкретизації загальної мети управління. Останнє забезпечується шляхом її декомпозиції (поділу на складові частини) та побудови її ієрархічної структури (дерево цілей). Важливим аспектом цієї складової є те, що функції державного управління є похідними від цілей і

надають змогу вирішувати покладені завдання, цілеспрямовано впливаючи на об'єкт управління [5, с. 3].

Ю. Кунєв розглядає структуру механізму державного управління як сукупність шести складових: цільова частина – сукупність всіх цілей, на реалізацію яких спрямована управлінська діяльність; функціональна частина – види управлінської діяльності (пізнавально-програмні та організаційно регулятивні), необхідні для виконання основних функцій організації; методологічна частина – ті методи, які використовуються при виконанні всіх видів управлінської діяльності, тобто забезпечують виконання функціональної частини; частина, що відображає сукупність принципів – норми або правила, по яких потрібно здійснювати успішну управлінську діяльність; інструментальна частина – управлінські рішення, повноваження, засоби інформаційно-матеріально-енергетичного впливу на об'єкт управління; технологічна частина – технологія підготовки прийняття та виконання управлінських рішень [4, с. 247].

О. Коротич наголошує на можливості поділу механізмів державного управління на адміністративні (організаційно-розпорядчі), правові, економічні, політичні, соціально-психологічні та морально-етичні [3, с. 123].

О. Батанов поділяє механізми державного управління на інституційні, політичні, економічні, культурні, юридичні (нормативно-регулятивні), матеріально-технічні, бюджетно-фінансові та духовні (ідеологічні) [3, с. 122].

З метою забезпечення ефективного державного управління соціально-економічними процесами в регіоні, для вирішення стратегічних завдань перш за все необхідна розробка довгострокового плану дій, котрий має погоджувати різні елементи державної економічної та соціальної політики з ресурсними і фінансовими можливостями регіону [2, с. 64]

Надання регіонам широких повноважень та прав у соціальній, виробничій, фінансово-кредитній, економічній та інших сферах його діяльності має забезпечити збільшення та нарощення їхнього ресурсного потенціалу, перехід до євроінтеграційного напрямку їхньої діяльності, що потребує впровадження

нових механізмів регіонального розвитку (інституційні, фінансово-бюджетні, економічні).

На нашу думку, складовими механізмів державного управління регіональним розвитком виступають: інституційні, правові, управлінські, децентралізацій, суспільно-політичні, історико-культурні, фінансові, комунікаційні системи, що функціонують з метою підвищення ефективності розвитку регіонів.

Отже, механізми державного управління можна розглядати як з галузевої, структурної, точки зору, так і як інструмент, засіб для досягнення конкретної мети управління регіональним розвитком. В умовах децентралізації в Україні особливої значущості набуває проблема підвищення ефективності діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Найважливішим завданням стає вдосконалення різноманітних (правових, організаційних, економічних тощо) механізмів управління регіональним розвитком і державного регулювання регіонального розвитку загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишиванюк М. В. Механізми державного управління сталим розвитком регіонів Державне управління: удосконалення та розвиток 2011 р., № 3, с. 17.
2. Качний О. С. Формування та реалізація дієвих механізмів державного управління соціально-економічними процесами регіонального рівня. Державне управління: Інвестиційна практика та досвід № 5/2018, с. 64.
3. Коротич О.Б. Класифікація та зміст механізмів управління державою. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. Вип. 2 (26). с. 122–128.
4. Кунєв Ю.Д., Коросташова І.М., Мазур А.В. Управління в митній службі: підруч. Київ: Центр навч. л-ри, 2006. 406 с.
5. Приходченко Л.Л. Структура механізму державного управління: взаємозв'язок компонентів та фактори впливу на ефективність. Вісник

Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. Вип. 2. С. 105–112. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadu_2009_2_14.pdf.

6. Шульц С. Л. Механізми реалізації регіональної політики: оцінка ефективності та напрями удосконалення: монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2018. 205 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Новоскольцева Людмила Олександрівна

к.п.н, доцент кафедри політології та правознавства
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Луганськ, Україна

Анотація. Глобалізація є продуктом людської цивілізації, певним етапом її розвитку, коли державні кордони окремих країн стали затісними для розвитку їх національних економік, а переплетення економічних зв'язків між економічними суб'єктами різної національної приналежності призвело до утворення глобальних (світових) ринків та виявило високий ступінь взаємної політичної та економічної залежності багатьох країн. Глобалізація є надзвичайно комплексним багатогранним явищем, яке без перебільшення визначає обличчя сучасного світу. Держави і нації, корпорації та особи кожного дня користуються плодами глобалізації та змушені сплачувати за це відповідну ціну – виклики глобалізації стають все більш гострими, а на пошук адекватних рішень відводиться все менше часу.

Ключові слова: глобалізація, трансформація, інтеграція, соціальний прогрес, конкурентноспроможність.

Вступ. Основною закономірністю сучасного світового розвитку стала глобалізація. Об'єктивні і закономірні процеси – глобалізація розвитку, глобальна трансформація, інтеграція. З початку XXI ст. стала реальною загроза тотальної силової глобалізації, тепер вона вже реально є головним законом світового розвитку. Для одних країн це несе нові перспективи, для інших – великі загрози. Не може залишитися осторонь цих процесів Україна у зв'язку з її розташуванням між Заходом і Сходом, а також історичними та політичними реаліями.

Геополітичне положення України на межі двох великих цивілізаційних просторів – європейського та євразійського було і є одним із визначальних факторів її історичної та політичної долі. Географічно Україна завжди була і залишається центрально-європейською державою. Історично і політично тривалий період більша частина території України перебувала під впливом євразійської соціально-культурної традиції, перебуваючи у складі Російської, потім Радянської імперії. Національна ментальність виявилася розщепленою, відповідно, не було єдиних геополітичних пріоритетів, національних інтересів, єдиної національної стратегії. Все це зумовило невдачу побудови національної держави на початку ХХ ст., а також сучасні труднощі становлення України як євразійської держави. Проте чітке визначення геополітичних пріоритетів, консолідація у масовій свідомості основних національних інтересів є однією з найважливіших передумов стабільного розвитку кожної сучасної держави.

Характеризуючи стан наукової розробки вищезазначеної проблематики, слід відмітити, що вона неодноразово притягувала увагу сучасних вітчизняних економістів, істориків та політологів. Головною закономірністю сучасного світового розвитку стала глобалізація, дослідження в галузі глобалістики, глобальних трансформацій і глобальної економіки відкрили багато нових закономірностей і законів її розвитку. Глобалізація розвитку, глобальна трансформація та інтеграція – об'єктивні закономірні процеси. Поглиблення останнім часом кризи глобалізації й "антиглобалізм" є специфічною, стихійною формою протесту проти силових методів глобалізації з боку США та інших головних глобалізаторів світу, за якими йдуть глобальні корпорації. Новітні дослідження дотримуються збалансованого трактування суті глобалізації, показуючи, з одого боку, її нові можливості і переваги, з іншого – виклики і загрози. Проблема глобалістики довгий час залишалася поза межами теоретичних пошуків вітчизняних вчених. Лише протягом останніх років з'явилися публікації з цієї проблематики. Її висвітлення знайшло місце у працях Івана Лисяка-Рудницького, опублікованих у двотомнику "Історичне есе" (1994), Степана Рудницького "Україна з становища політичної географії" (Мюнхен).

Праці талановитих вітчизняних вчених В.Андрущенка, В.Бар'яхтара, О.Білоруса, В.Вергуна, М.Голубця, В.Геєця, В.Горбуліна, Л.Губерського, Я.Дашкевича, С.Дорогунцова, М.Долішнього, М.Дністрянського, В.Крисаченка, В.Кременя, М.Кірсенка, Б.Конєвої, М.Кулініча, В.Кухара, Ф.Липи, М.Михальченка, В.Мороза, С.Пирожкова, Ф.Рудича, К.Ситника, О.Тимченка, В.Ільченка, В.Манжолі, В.Шевчука та інших дослідників засвідчують, що глобалістика стала безпосереднім предметом вітчизняної науки і осмислення її досліджується на високому рівні.

Наслідки глобалізації суттєво впливають на історичну долю народів усіх континентів. Пошук адекватної моделі розвитку кожної держави, у тому числі й України, вимагає системного підходу до вміння глобально мислити. Глобалізація, на думку багатьох вчених, є новою фазою розвитку світогосподарських зв'язків, що ведуть до переходу від світової економіки держав до глобальної економіки. Перша розглядається ними як об'єднання взаємопов'язаних суверенних національних економік внаслідок їх інтеграції та інтернаціоналізації. Друга вважається вищою формою економічної діяльності у планетарному просторі.

Мета і задачі роботи. Враховуючи актуальність проблеми, автор ставить за мету пізнання міжнародно-політичних умов, зовнішньополітичних механізмів і внутрішньоруйнівних сил в Україні в умовах глобалізації. Поставлена мета визначила необхідність розв'язання наступних завдань на основі теорій, навчань і доктрин провести аналіз місця України в сучасних глобалізаційних процесах.

Викладення основного матеріалу. Розбудова Української держави потребує постановки питання щодо стратегії її геополітичного курсу, розвитку громадянського суспільства, організації самого державного життя, де суттєве значення має адаптація України до новітнього досвіду європейського державотворення, проведення зовнішньополітичного курсу, який має цілком відповідати ідеї створення сильної демократичної європейської країни з власною національною зовнішньою політикою. Завдання розробки й

провадження ефективної національної стратегії визначення геополітичних пріоритетів і життєво важливих національних інтересів, стимуляції усвідомлення політичною елітою ролі й місця України в глобальному геополітичному просторі стають нині ключовими імперативами, визначальними чинниками її політичного майбутнього.

Україна стала на шлях соціального прогресу, стабільності, реалізує ідею забезпечення пріоритету прав і безпечної життєдіяльності людини. Більш чітко визначається її місце та роль на геополітичному та геоекономічному просторі. Відстежуються основні тенденції розвитку українського суспільства в сучасній цивілізації, осмислюються конкретні цілі й завдання з урахуванням наявних фінансових і матеріальних ресурсів держави, осмислюються оптимальні шляхи їх досягнення. Суспільство все більше усвідомлює, що відсутність в Україні громадського консенсусу з політичних, економічних, соціальних питань – одна з головних причин не тільки кризи в Україні, але й системної кризи пострадянських суспільств.

”Сподівання української нації, які протягом віків живилися ідеєю державної самостійності, здійснилися наприкінці ХХ століття. Україна здобула незалежність мирним демократичним шляхом, поклавши шляхом її становлення повернення до європейських цінностей”. В Україні наявні передумови до подолання кризових явищ і поліпшення політичної, соціально-економічної ситуації в короткостроковій перспективі. За умови орієнтації на демократичні цінності розвиваються процеси формування громадянського суспільства та механізму соціального партнерства, формуються інтегральні національні цілі, які визначатимуть стратегічні етапи розвитку держави – поліпшення життя народу України, підвищення тривалості життя населення, конкурентоспроможності України в глобальній системі, зміцнення засад демократії.

Історія політичної глобалізації тісно пов’язана зі створенням перших міжнародних установ. Політична інтеграція капіталістичних держав сприяла поглибленню довгострокових світових відносин. Стрімке прискорення

глобальних процесів стало результатом інтенсифікації низки економічних, політичних і технологічних факторів. Слід особливо відзначити, по-перше, засилля транснаціональних кампаній у світовому господарстві; по-друге, формування ринкової економіки на постсоціалістичному просторі; по-третє, підвищення ролі інформаційних, комунікаційних і комп'ютерних технологій та їх значення в економічній глобалізації світу

Україна усвідомлює себе в політичному контексті й контексті розвитку світової цивілізації. Однак треба усвідомлювати також і те, як світова спільнота сприймає Україну і яким бачить її місце у сучасному світі. Визначення геополітичних інтересів України потребує врахування складної системи інтересів різних країн, розкладу сил економічних, політичних, військових і духовних у кожному регіоні світу. Це стосується й найближчих сусідів України і усіх інших країн, які прагнуть знайти власні інтереси в Україні, або являють для неї особливий інтерес.

Україна намагається демонструвати стабільну політику. Основні засади зовнішньої політики нашої держави були закладені ще Декларацією про державний суверенітет України (16 липня 1990 року), в якій визначено демократичний і миролюбивий зовнішньополітичний курс. Для обґрунтування власної лінії держави на міжнародній арені Верховна Рада України схвалила 2 липня 1993 року "Основні напрями зовнішньої політики України". Цей документ визначив національні інтереси України і завдання її зовнішньої політики, засади, на яких повинна реалізовуватися зовнішньополітична діяльність. Пріоритетними сферами зовнішньополітичної діяльності визначено розширення участі в європейському регіональному співробітництві, а також в межах СНД; активна участь у діяльності ООН; дієва співпраця з державами Європейської співдружності та НАТО.

Національна стратегія розвитку України має бути сформована і прийнята Верховною Радою України з урахуванням впливу чинників силової глобалізації і глобальної інтеграції, які здійснюватимуть вирішальний вплив на процеси національного і регіонального розвитку. Пріоритет неодмінно повинен

надаватися внутрішньому розвитку, внутрішній інтеграції економіки і суспільства, інтровертивному характеру політики заради облаштування України в нових історичних умовах. Внутрішня стратегія і політика України повинна бути глобально-орієнтованою, а саме конкурентноспроможною і ефективною з точки зору протидії новим руйнівним впливам глобалізації і прагматичною з точки зору використання нових можливостей і переваг, які приносить глобалізація. Єдиним критерієм ефективності стратегії є рівень міжнародної конкурентноспроможності країни і досягнутий нею рівень людського розвитку. Доки Україна перебуває на вісімдесят третьому місці у світі за рівнем людського розвитку, про жодну високу глобальну конкурентноспроможність не йтиметься, а ефективність національної стратегії розвитку прямо залежить від спроможності вищого керівництва налагодити систему державного менеджменту.

Шанси на ефективний, конкурентноспроможний розвиток в Україні з'являться тільки тоді, коли державна влада належатиме народу, а не кланам і олігархам. Головна перешкода на шляху розвитку сьогодні – повна невідповідність рівня нинішніх державних лідерів масштабам і рівню сучасних завдань, що стоять перед Україною. Активізація процесів глобалізації за останні десятиліття призвела до того, що цей відносно новий світовий феномен перетворюється на головний чинник впливу на процеси розвитку. Незважаючи на масштаби і силу глобалізації цей процес продовжує свій тотальний розвиток, увійшовши у фазу глибокої кризи "глобального капіталізму". Зі сфери фінансів і економіки глобалізація перейшла у сферу соціальну, гуманітарну і політичну. Глобалізація за короткий час стала тотальним світовим процесом, усередині якого зародилася і розвивається внутрішня криза.

Одним з головних напрямів зовнішньополітичної активності України є регіональне співробітництво, співпраця з країнами найближчого оточення: встановлення рівноправних, дружніх відносин зі своїми безпосередніми сусідами на основі визнання територіальної цілісності один одного, непорушності існуючих кордонів, створення відповідної договірно-правової

бази. Європейська інтеграція України передбачає налагодження добрих відносин з сусідніми європейськими державами. Країни Центрально-Східної Європи зацікавлені в розвитку взаємовідносин та всебічній підтримці України, оскільки підтримка демократичного розвитку в Україні є важливим чинником їх власної безпеки. Вельми важливим для України є сприяння у наближенні нашої держави до європейських інтеграційних структур. За двадцять чотири роки незалежності Україною було укладено угоди про співпрацю, взаємні капіталовкладення, створення спільних підприємств, ефективну транзитну торгівлю. Із самого початку встановлення дипломатичних відносин активно й динамічно розвиваються співробітництво між військовими відомствами.

В зовнішню політику України вносяться певні корективи відповідно до міжнародних реалій, однак Україна намагається здійснювати послідовний і прогнозований стратегічний курс, що характеризує її як надійного та стабільного партнера на світовій арені. Неостратегію України визначають три головні вектори зовнішньополітичних взаємодій, які зумовлюють історичну конфігурацію пріоритетів країни. Це Євразійський, Європейський та Південно-Східний напрямки, навколо яких складаються відповідні парадигми зовнішньополітичного мислення. Вони мають глибокі історичні корені й зумовлені низкою геополітичних чинників, що свідчить про їхню об'єктивність та важливість для існування держави.

Отримуючи можливість жити власним життям, Україна повинна була визначатись у таких напрямках: як і з ким укладати угоди і налагоджувати союзні відносини. Здобувши незалежність, Україна знову стоїть перед завданням визначення себе в тих напрямках. У громадській думці йде боротьба між прихильниками західного й північно-східного напрямів. Визначення національного інтересу України у цьому питанні є стратегічним вибором, і сформовані рішення сьогодення позначаються на долі держави на десятиліття вперед. Геополітична ситуація України вимагає створення збалансованої системи відносин за всіма векторами. Глобальна доля України не може не

викликати особливих побоювань, оскільки вона виявилась не готовою ні до глобальної конкуренції ні до глобальної інтеграції.

Проведені дослідження ученими містять усвідомлення невідворотності змін, що відбуваються в світі і створюють загрозу руйнування всесвіту, звертають увагу на необхідність зосередити зусилля міжнародної громадськості на відвертання цієї загрози. Підвищення значення глобальних проблем зумовлює зростання взаємозалежності учасників світового співтовариства, робить усе людство в умовах суперечливої структури відносин між різними країнами, регіонами, партіями, суспільними рухами активно діючим об'єктом історичного руху. Будь-який соціальний прогрес можливий лише за умови вирішення світових глобальних проблем, відвернення їх загрози яка накопчується на людство черговою хвилею.

Майбутнє людства залежить від того, в якій формі і яким чином будуть вирішені основні протиріччя історичної епохи. Сучасна ситуація потребує знання основних тенденцій світового соціального розвитку, і насамперед тих, які спричинили й поглиблюють кризу світової цивілізації. Осмислення сьогодення і майбутнього розвитку суспільства є врахування загальнолюдських інтересів, подолання військового протистояння, формування цілісної взаємопов'язаної світової співдружності, гуманізація і екологізація сучасної цивілізації. Політика, яка дає змогу фіксувати особливості розвитку сучасної цивілізації активно впливає на цей процес. У вирішенні глобальних проблем сучасної цивілізації Україна має зайняти вагоме місце.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В складному і суперечливому сучасному світі інтенсивне наростання проблем у сфері глобальної політики в третьому тисячолітті підвело цивілізації до критичної межі. Історичний процес набув характеру відносної непередбачуваності. Складність ситуації у сучасному світі породжується загостренням світових соціально-політичних проблем, які пов'язані між собою і впливають на усі сфери життя суспільства. Відмова від використання сили, застосування ефективних гарантій економічної та екологічної безпеки, реалізація на практиці

таких поняття як: суверенітет, незалежність, рівні права, соціальний захист – це ті аспекти, які досліджуються політологами, соціологами, футурологами та іншими фахівцями. Всі країни світу, без виключення, пов'язані тією чи іншою мірою з різними аспектами існування суспільства. Україна також бере активну участь у цьому процесі.

Для подолання негативів глобалістики з урахуванням світового теоретичного і практичного досвіду, власних умов і особливостей потрібний "рух назустріч", як західних ліберальних демократій, так і країн, які прагнуть позбутися бідності, тоталітаризму, економічної і політичної нестабільності. Доволі часто за розмовами про демократію, про вільний ринок фінансів, ресурсів, робочої сили, криється жорстка політика захисту національних інтересів найбільш економічно розвинених держав. Ліберальні теорії глобального відкритого суспільства все частіше обґрунтовують економічний і політичний експансіонізм і гегемонізм, з вимогою відкриття кордонів країн другого і третього рівнів розвитку для безпосереднього втручання у внутрішні справи цих країн політичними, економічними та й військовими засобами. Глобалізація світу несе і позитивні і негативні наслідки. Добре коли усі нації відчують себе частиною людства, включені до глобальних інформаційних структур, до світової економіки і політики, але глобалізація веде до диктату наддержав, транснаціональних корпорацій, масових культур країн наддержав, звужує автономію національних держав. Жорсткі зміни в економічному і політичному розвитку світової цивілізації можуть викликати адекватні протидії знедоленої частини людства, дати жорсткі відповіді на виклики егоїстичних інтересів.

Найвищою метою народ України проголосив побудову власної, справедливої у соціальному відношенні і економічно розвиненої держави, досягнення справжнього політико-економічного суверенітету на шляхах ефективної праці і повного забезпечення прав кожного громадянина. Досягнення Україною цілковитого суверенітету та ефективної державності на основі демократії як передумови і гарантії розвитку висуває щораз нові вимоги

щодо адаптації та інтеграції нашої держави в сучасному глобалізованому світі. Нова держава прагне до реального народовладдя, справедливості і добробуту для всіх громадян. Для цього необхідно побудувати нове українське суспільство – солідарне суспільство духовності, знань, культури і добробуту, розбудовуючи соціальну державу і соціально-орієнтовану економіку, яка базуватиметься на економічній демократії і конкурентоспроможності, вирішуватиме проблеми нової якості розвитку і принципово нової національної стратегії розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арсеєнко А. *Глобалізація чи поляризація: що чекає світ?* // А. Арсеєнко. – Урядовий кур'єр. – 2009. – 22 квітня.
2. Бжезінський З. *Великі перетворення* // Збігнев Бжезінський. – Політична думка. – 2004. – № 3. – С. 3 – 11.
3. Бжезінський З. *Вибір: світове панування чи світове лідерство* / Збігнев Бжезінський; пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.
4. Білорус О. *Кому загрожують зарубіжні стратегії трансформації* // О. Білорус. – Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5. – С. 14.
5. Білорус О.Г., Д.Г. Лук'яненко та ін. *Глобальні трансформації і стратегії розвитку* // О.Г. Білорус. *Колективна монографія*. – К., КНЕУ, 2001. – 733.
6. *Боротьба з міжнародним тероризмом: Нормативна база* / Упоряд. В.А. Ліпкан. – К.: КНТ, 2007. – 248 с.
7. Гавриш С. *Усвідомити себе у політичному просторі* // С. Гавриш. – Голос України. – 2000. – 4 липня.
8. *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* // За заг. ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна. – К.: Університет «Україна», 2009. – 508 с.
9. Камінський Є., Дашкевич А. *Політика США щодо України* // Є. Камінський, А. Дашкевич. – К.: Політична думка, 2008. – С. 349 – 392.

10. Клімкін П. *Ми маємо бути великою європейською державою з глобальними амбіціями* // П.Клімкін. – Зовнішні справи.Політичні науки. – 2014. – № 8. – С. 22 – 25.
11. Кузнецов В. *Что такое глобализация?* // В.Кузнецов. – Международная экономика и международные отношения. – 1998. - № 3. – С. 14.
12. Михальченко М.І. та ін. *Соціально-політична трансформація України* // М.І.Михальченко. – К., 1998. – С. 26.
13. *Політологічний енциклопедичний словник* / Упорядник В.П.Горбатенко; за ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – К., 2006. – С. 324.
14. *Програма Україна – 2015.* – <http://www.uf.org.ua/news/109/>
15. Тоффлер Э. *Третья волна* // Э.Тоффлер. – М., 1999. – С. 67.
16. <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2014-reyting-ukrayini>

PHILOLOGICAL SCIENCES

COMPLEX DEPTHS AND NOUNS DECODING IN GERMAN FICTION (SYNERGETIC AND QUANTITATIVE APPROACH)

Drebet Viktor Vasyliovych

Doctor of Philological Sciences, Professor
Department of German Philology and German
Language Teaching Methods
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
Ternopil, Ukraine

Introduction. At the speech level, words relate to other words and depend on conventional syntactic rules of combinability in language. Such conventional combinability rules are known as to have a different syntactic nature, from simple to complex sentence structure. Sentences are generated by words that also have different semantic volume. Modern linguosynergetic theory considers the meaning of the word from the standpoint of an open unstable structure of knowledge and experience [1], predictability and correlation with other structures of knowledge [2] etc. The linguosynergetic format of the research suggested in the article assumes that language as a self-regulating system under the influence of external energy and information has developed a mechanism of different representations of nouns in syntactic constructions with different complex depth in German fiction.

The aim of the study. The aim of the article is to study the effect of the synergetic law of conservation of speech energy and minimization of efforts aimed at decoding the semantic volume of polysemic and monosemic word models in sentences with complex depths in texts of modern German fiction.

Material and research methods. To study the syntactic characteristics of sentences and semantic characteristics of the noun, five works of fiction by German authors (Bernhard Kellermann „Das Meer“, Günter Grass „Die Blechtrommel“,

Hermann Hesse „Der Steppenwolf“, Christoph Hein „Landnahme“, Martin Walser „Der Augenblick der Liebe“) were selected. Using fragmentary sample, 300 sentences with elements of complexity were taken from each work (with total amount of 1,500 sentences from five works). A total of 7,187 noun realizations with various complex depths were obtained in 1,500 sentences. To obtain data on the semantic characteristics of noun vocabulary, an authoritative explanatory dictionary „Duden. Deutsches Universalwörterbuch“ [5] was used in the research. To verify the truth and theoretical significance of the results, the method of quantitative analysis (chi-square) was also used.

Results and discussion. Language is a dynamic process when words and sentences find their application on the syntagmatic axis in different contextual conditions. Therefore, it is advisable, for further research, to consider semantics as the semantics of the word and the semantics of the sentence in the form of a holistic dynamic formation. For example, Ch. Fillmore developed his theory of the “deep case” (see [6]), which states that different cases perform their semantic “roles” (R. Jackendoff suggests the term “case roles”). It is obvious that “deep grammar” makes it possible to explore the depth of sentence complexity. The degree of dependence of subordinate clauses in syntactic constructions with several subordinate clauses can be observed. In this respect, Shendels states that subordinate clauses have the degree of subordination 1, 2, 3, etc. (see [4, p. 364-365]).

In our case, we consider it important to investigate the effect of the synergetic law of conservation of speech energy and minimization of efforts for human mental lexicon aimed at decoding the semantic volume of polysemic and monosemic word models in relation to complex depths of syntactic constructions in modern German.

A person turns to words and their meanings for communication purposes, as a result of which the knowledge accumulated by memory is activated. Memory acts as a human mental lexicon. From the standpoint of cognitivism, the mental lexicon is not an arbitrary accumulation of input information, it is a structured system in which each entry is determined by its rank, i.e. its relationship to other entries in the lexicon, so lexical units are stored in organized relationships [10, p. 126]. Similarly, in the

synergetic theory the meaning of the word is considered as an open structure of knowledge and experience, correlated with other structures of knowledge [2, p. 61]. Therefore, we believe that in a synergetic sense, it is advisable to draw parallels between the dictionary as a representative of the linguistic generalization of the structured amount of knowledge of extralinguistic reality and mental lexicon, which is not an arbitrary accumulation of contributions, but is a structured hierarchical system of such contributions. If in the synergetic sense lexical units and their meanings at the language level contain encoded structured information, then in the same aspect the implementation of the word in one of its meanings at the speech level should be considered as information decoding.

American linguist J. Zipf extrapolated the universal principle of the least effort in human behavior and actions on language [11, p. 255]. On the basis of this principle, it is necessary to test the effect of the synergetic principle of saving effort when decoding noun information in relation to complex depths in modern texts of German fiction. The main nominations correlate with the realization of the main meaning of the word, and the derivatives – with the derived meanings. In addition, nouns that are monosemic at the language level will also be implemented at the speech level and will thus represent the implementation of monosemic noun potential nominations.

Here are some examples of implementations of nouns in sentences with varying degrees of complex depth, which will be abbreviated as CD 1, CD 2, CD 3, etc.:

1) CD 1: „*Ich hatte bereits so viel **Geld** ausgegeben, dass ich zur **Abwechslung** endlich mal etwas verdienen wollte*“ [8, S. 228].

In the given syntactic construction with one subordinate sentence the noun **Geld** demonstrates the realization of the main nomination of the polysemous model of the word: **das Geld** – 1. *Vom Staat geprägtes od. auf Papier gedrucktes Zahlungsmittel* (Duden), and the noun **Abwechslung** represents the realization of a monosemic nomination: **die Abwechslung** – *Unterbrechung des Einerleis* (Duden).

From the point of view of linguosynergetics we state that the construction of noun content in a syntactic construction with one complex depth (CD 1) demonstrates

in this case the decoding of semantic potential, evenly activated by nominations of polysemic model (main nomination) and monosemic model. In such a synergetic format, this involves minimizing of efforts and development of language economy in the above sentence from CD 1, belonging to the text of German fiction;

2) CD 3: „*Während er mit seinen **Tanzschritten** und **Figuren** glänzte, mußte ich denken, daß dieser **Mann** es wenigstens nicht versäumt habe, tanzen zu lernen*“ [9, p. 107).

In the given syntactic construction with three complex depths we observe the realization of the monosemic noun *Tanzschritte*: **der Tanzschritt** – zu dem jeweiligen Tanz gehörender, charakteristischer Schritt; *Pas* (Duden), the noun *Figuren* in the role of a derivative nomination of the polysemous model of the word: **die Figur** – 6. (Sport) in sich geschlossene Bewegungsabfolge, die Teil eines größeren Ganzen ist (Duden) and the noun *Mann* in the role of the main nomination: **der Mann** – 1. Erwachsene Person männlichen Geschlechts (Duden).

From the linguosynergetic positions it can be stated that when constructing the noun content in the syntactic construction with three complex depths (CD 3) decoding of the semantic potential, activated by two nominations of the polysemic model of a word (main and derivative nominations together), dominates over one nomination of the monosemic word model. In such a synergetic format, this involves minimizing the effort and developing language economy in the above sentence with CD 3, belonging to the text of German fiction.

In our study, we followed V.V. Levytskyi's calculations, when the minimum theoretically significant sum of the chi-square criterion at the number of degrees of freedom $df = 1$ and at the error $P = 0.05$ is $\chi^2 = 3.84$ (for details, see [3, p 120-125; 137-138]). This was interpreted as a critical indicator of compliance of the number of contextual implementations with the synergetic law of minimization of efforts aimed at decoding the semantic volume of polysemic and monosemic word models in relation to complex depths of syntactic constructions in modern German fiction. Thus, positive indicators are interpreted as compliance with the synergetic law of

conservation of effort in language, and with a negative indicator – as a discrepancy. The results are presented in table 1:

Table 1

Synergetic relationship between complex depths of a sentence and decoding of noun nominations

CD	Type of realized noun nominations in a sentence			Total
	Main	Derived	Mono	
CD 1	1503 $\chi^2=49,16$	503 $\chi^2=10,23$	868 $\chi^2=22,49$	2874
CD 2	871 $\chi^2=6,46$	399 $\chi^2=2,41$	675 $\chi^2=1,92$	1945
CD 3	533 $\chi^2=0,43$	243 $\chi^2=2,86$	374 $\chi^2=0,51$	1150
CD 4	223 $\chi^2=2,067$	76 $\chi^2=6,37$	206 $\chi^2=13,21$	505
CD 5	126 $\chi^2=0,29$	68 $\chi^2=5,19$	82 $\chi^2=1,79$	276
CD 6	129 $\chi^2=44,48$	98 $\chi^2=5,58$	185 $\chi^2=25,82$	412
CD 11	10 $\chi^2=0,53$	2 $\chi^2=2,064$	13 $\chi^2=3,88$	25
Total	3395	1389	2403	7187

Conclusions. The results of the study prove that the construction and correlation of noun content with different complex depth of syntactic constructions in the analyzed works of German fiction best corresponds to the synergetic law of conservation of linguistic energy and minimization of efforts for the mental lexicon of a human due to hierarchical structure of the polysemous model of the word. This is proved by the best indicators of synergetic models of decoding the main nominations of the polysemous model of the noun and the nominations of the monosemic model in relation to syntactic constructions with at least one and at most six complex depths. It is obvious that the synergetic mechanism of minimizing efforts in the German language has formed such a semantic and syntactic dimension today, as it optimally satisfies the needs of German fiction. Thus, it is proved that since the closest

distances in the lexical structure of a word at the language level are the closest in comparison with the knowledge structures of the human mental lexicon, then the construction of noun content in modern German on the synergetic principle of preserving speech energy is the best way to decode the semantic dimension of a unique monosemic model and the main meaning of the polysemic model of the word.

RESOURCES

1. Герман И. А. Лингвосинергетика. Барнаул: Издательство Алтайской академии экономики и права. 2000. 168 с.
2. Колмогорова А. В. Языковое значение как синергетическая система. *Научное мнение*. 2012. № 9. С. 61–67.
3. Левицкий В. В. Семасиология. 2-е изд., испр. и доп. Винница: Нова книга. 2012. 680 с.
4. Шендельс Е.И. Практическая грамматика немецкого языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 3-е изд., испр. Москва: Высшая школа. 1988. 416 с.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. On CD. Mannheim: Dudenverlag. 2003.
6. Fillmore Ch. J. The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 1968. P. 74–97.
7. Hein Ch. Landnahme. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2004. 357 S.
8. Hesse H. Der Steppenwolf. Die Romane und die großen Erzählungen. 5. Bd. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1991. 234 S.
9. Jackendoff Ray S. Semantics and cognition. Cambridge: Mass, 1972. 223 P.
10. Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik. 2. überarb. Aufl. Tübingen und Basel: Francke Verlag. 1996. 238 S.
11. Zipf G. K. Human behaviour and the principle of least effort. Cambridge: Addison–Wesley. 1949. 573 p.

INTERNET AND ITS INFLUENCE ON LEARNERS

Efremov Sergey Vladimirovich

c,p,s, senior lecturer

National University of Pharmacy

c. Kharkiv, Ukraine

Introduction. English is prevailing language of Internet. Internet becomes prevailing means of learning of English, since development of Internet caused creation of communication between people and formation of new forms of social interaction without restriction. Internet enables a learner to increase motivation.

Aim. To show why Internet plays important role in learning of English independently nowadays.

Materials and methods. Comparative.

Results and discussions. When a person is interested in learning English he looks for different possibilities of doing it. There are a lot of possibilities of learning English independently but usage of Internet is the most popular, up – to – date and outstanding of all. First of all there are five main reasons for a learner to use the Internet for English learning independently so - called ALIVE. It determines: Authenticity, Literacy, Interaction, Vitality and Empowerment. In this case, the Internet provides a low cost method of making language learning meaningful, it also represents important, new forms of literacy needed in the twenty first century. Internet also provides opportunities for learners to interact 24 hours a day with native and nonnative speakers from around the world and it allows them to become autonomous, who can find what they need when they need it. [1.]

In addition, Warschauer and Whittaker in Richards and Renandya propose several possible reasons for using the Internet in language learning. One rationale is found in the belief, that the linguistic nature of on line communication is desirable for promoting language learning. Another possible reason for using the Internet is that, it creates optimal conditions for learning to write, since it provides an authentic audience for written communication. A third possible reason is that it can increase

motivation of learner. A fourth possible reason is the belief, that learning computer skills are essential to future of a learner success, this reason suggests, that it is not only a matter of using the Internet to learn English, but also of learning English to be able to function well on the Internet. [2, p. 368 – 369]

The way of organization of the learning process of a learner, the use of the specialized electronic environment, the subject-subject nature of interaction causes motivation for learning a foreign language, which includes :

- Special the “subject-subject” nature of interaction of one or several participants in the learning process on line ;
- A learner’s opportunity to do his self-guided work with necessary information ;
- Existence of the positive, inspiring atmosphere in the learning process;
- Organization of learners’ corrected, controlled self-guided activities. [3, p. 140].

One should point that the Internet and the wide spread of technology in our life create new opportunities for language learning independently, because learner can use some particular means to achieve his objective using Internet:

- 1. English speaking newspapers, magazines and books.** It increases cultural awareness.

- 2. Internet chat activities.** Interaction with native speakers.

- 3. E-mail.** Possibilities increase the amount of time in composing and reading in the foreign language in a communicative context.

- 4. Watching video episodes.** Pre-viewing, while-viewing and after-viewing.

- 5. Listening to songs.** It affects a learner concerning the meaning of the lyrics in a song. [4. p. 17- 18].

So practice of use of Internet causes mastering of communicative and intercultural competency and it has certain particularities :

1. Virtual environment of Internet allows to be involved in learning process for a learner for certain or large period of time of learning ;

2. It gives a learner possibility of speaking to different people who as well as want to acquire speaking skills via Internet ;

3. Integrity of application of Internet for learner. [8, p. 29 – 30].

Application of Internet in self - education gives a learner the following features:

1. It is smart.

2. It is paylessly.

3. Learners can show up in Internet several times daily.

4. Popular programs in an electronic way for learners to use can become comfortable, useful in network.

5. Internet lets learners share information with each other for more development of different skills regarding English.

6. A lot of participants can be involved in learning process via Internet. . [11, p. 159 – 162].

John lee indicates his ways of using Internet to learn English :

1. Enhanced learner achievement. Network-based independency can help a learner strengthen his linguistic skills by positively building self-instruction strategies and promote his self-confidence.

2. Greater Interaction. Random access to Web pages breaks the linear flow of instruction. By sending E-mail and joining newsgroups, learners can communicate with people, they have never met. Furthermore, some Internet activities give learners positive feedback by automatically correcting their on-line exercises.

3. Independence from a single source of information. Although learners can still use their books, they are presented with opportunities to discover thousands of information sources. As a result, self – assessment work fulfils the need for interdisciplinary learning in a multicultural world.

4. Experiential Learning. Learners can learn by doing things themselves. They become the creators, not just the receivers of knowledge. Information is presented in a non-linear way and users develop more flexible thinking skills and choose what to explore. [5.]

Open and free access to information via Internet gives every learner opportunities of developing his own qualities and finding quickly necessary information. Basic learning computer materials must have :

1. interactivity ;
2. efficiency of self education ;
3. augmentation of concern of learner to self education ;
4. motivation of learners to learn information independently. [12, p. 347].

Visual means have an influence on a learner. Using them, he acquires skills of English. Several visual means for a learner to use exist nowadays. They are most necessary means :

1. **An eBook** is an electronic version of a traditional print book, that can be read by a learner. Ebook is also used to improve the learning skills independently. In an eBooks, learners can add images, information. Learner uses an E Books to strengthen skills, the knowledge of English grammar and skills of usage of English.

2. **Audio Books:** They are applicable for English language learners and young people, who are craving for learning English with stories. Audio books develop the four language systems : phonological, semantic, syntactic and pragmatic. Audio books are recordings on CD or digital file of a book.

3. **Webinar:** Webinar is the best example for on line learning. Webinar is an interactive seminar conducted via the World Wide Web. Usually a live presentation, lecture or work-shop, that happens in real time as users participate through chatting, video-chatting, file-sharing or asking questions with a microphone. Webinars are more helpful in learning grammar. It includes an Interactive White Board : Interactive White Board acts as a motivational tool. Interactive White Board has to be connected to the computer and data projector. Interactive White Board offers learners to comprise video clips, films interviews, electronic microscopes, different websites. It improves the social skills of the learners like cooperation and participation. In Interactive White Board, lessons can be recorded and saved for further use. Interactive White Board learning is completely different from traditional methods of

learning, because it has additional tasks for a learner, like new vocabulary, word formation and sounds are practiced by Interactive white board.

4. **Mobile apps digital devices** like laptops, iPods, smart phones made English language learning easier. Apps digital devices provide learners with quizzes, games, dictionaries.

5. **Audio-visual aids:** The use of AVA became inevitable. It started a new genre in the field of learning language. Apart from traditional learning, a learner must adopt the topical and innovative learning techniques :

1. The use of AVA makes the learners active.
2. Learners can get rid of their boredom and dullness in the net.
3. Provide attentiveness and enthusiasm.
4. They help to nurture the power of surveillance and independent judgment.
5. They give clarification about the content in the text book.

6. **Tape-recorder/gramophone:** This is useful for learning pronunciation, stress and intonation. Recorded information can be used by a learner later. It gives a chance to the learners to develop interest towards pronunciation. It helps the learners to test their speaking skills.

7. **Television:** The most efficient medium for learning of English independently is television. The television appeals both to the ears and eyes. Learners can record some language learning programmes in CD or Cassettes and learners can telecast them. This shows significant impact on the minds of the learners. Radio and television give learners the experience of real world during learning of English independently.

8. **Film projector:** Knowledge acquired through films has a lasting effect. Learners can project some educational films, dramas etc. This can develop the listening and speaking skills of the learners. It encourages sharing between users. In this learners can have variety of applications such as blogs, social networking websites.

9.Mobile phones also became very essential tool for learning a language. It is a mini computer in every learner's pocket. Mobile phones function in many ways, like the addition of texting, email, functions the way computers do. In mobile phone, learners can find portability, social interactivity, community, individuality and immediacy. [6,]

Having an impact on a learner, electronic means of independence in learning of English changed way of transferring knowledge. Using electronic devices for self – learning, a learner is able to broaden his outlook independently without assistance of teacher. [13, p. 84].

Development of self - learning nowadays has to do with increase of level of its informational power. This certain feature in many ways determines direction of its learning as well as future of whole society. It is necessary for learners to master informational culture as well as computer – screen culture, because priority of searching for information in Internet is important. [10, p. 26 – 27].

When learning English via Internet, it can last round the clock, but it affects a learner. The learner cannot learn English over this period of time steadily. He will be tired especially in a physical way. He has to have a rest. He can do other exercises – repetition.

They are :

1. To place labels around the walls of his house containing English words and word – combinations. Memorization is a part of learning English. Every time a learner sees object with the word, he remembers it steadily.

2. To read for interest. Reading is an important skill and it also helps a learner acquire writing skills in order to sustain learning. When a person reads, he has to do it actively. Learner constantly reads and writes information on papers not to make any mistakes in a written form.

3. To write summaries. To listen to podcasts and watch video in English are all useful ways to improve English independently. One should extend learning by either writing down or saying aloud summaries of what a person heard or watched. [7.].

All these certain information enables Internet to be used independently when learning English, because it has several advantages :

1. Communication with native speakers gives a learner possibility of practicing certain skills, like carry on negotiations, conviction, explanation of meaning, demand of information, involvement in current discussion ;
2. Internet is useful environment, which helps to improve computer skills (keyboarding, creation and storage of files, do internet – searching) ;
3. Attention of learner focuses on application of grammar forms and Tenses excluding learning of grammar rules. [9, p. 36 - 37] .

Conclusion. So, Internet is the easiest way of learning of English, because it affects a learner heavily. Learner can use different learning programs in English to learn them freely and learner can learn English in Internet by means of different types of communication. Even if person is free 24 hours round the clock, he can quickly learn to speak English, where speaking skills play important role for every learner. The person can read information without making any mistakes ; the person can listen to information and understand it completely ; the person can write information without making any grammar mistakes. But these last three features of skills are the second and way of speaking English stands out. The endeavour of learning English independently in order to acquire speaking skills stood out, stands out and will stand out for each learner in the past, currently, in the future. And this feature of learning English is the most important of all. A learner has to be hard – working, always find a spare time to make use of possibility of learning English independently to succeed in achieving his purpose. Step by step, day by day constant, insistent labor will bring usefulness to a learner, because without it, a person will not be able to do well in learning English by way of Internet independently. Assistance of teacher doesn't have an influence on a learner in the case of learning of English by way of Internet. Learning programs of Internet are most effective of all existing nowadays and they replace a teacher to teach a learner English his way. A teacher can be stranger in this process of learning of English. The teacher cannot affect a learner positively, because information, a teacher can give a learner, can be found in Internet freely.

REFERENCES

1. Warschauer, Mark, Heidi Shetzer and Christine Meloni. 2002. Internet for English teaching. Alexandria, Virginia, USA: Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc.
<http://staffnew.uny.ac.id/upload/132309873/pengabdian/internet-and-english-language-teaching-artikel.pdf>
2. Warschauer, P. Fawn Whittaker. 2002. The Internet for English Learning: Guidelines for Learners in Richards, Jack C., and Willy A. Renandya (eds). Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. Cambridge: Cambridge University Press. - 450 p.
3. Molchanova I. I. Influence of the Internet on Studying English. International Education Studies Vol. 8, № 1. 2015. – 140 p.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1060850.pdf>
4. Kobzeva N. A. Using the Internet Resources for learning English as a Foreign Language / N. A. Kobzeva. — Young scientist.. — 2011. — № 5. — V. 2. — 100 p..
5. THE INTERNET FOR ENGLISH LANGUAGE TEACHING. The reading matrix. Volume 1, Number two, September 2001.
http://www.readingmatrix.com/reading_projects/lee/
6. The Role of ICT in English Language Teaching and Learning. International Journal of Scientific & Engineering Research, Volume 7, Issue 7, July-2016.
<https://www.ijser.org/researchpaper/THE-ROLE-OF-ICT-IN-ENGLISH-LANGUAGE-TEACHING-AND-LEARNING.pdf>
7. <https://www.abc.net.au/education/learn-english/five-ways-to-improve-your-english-by-yourself/9085604>
8. Polat E. S. Internet at lessons of foreign languages. Foreign languages. № 3. - 2001. - 150 p.
9. Polat E. S. Internet at lessons of foreign languages. Foreign languages: № 5. - 2002. - 135 p.

10. Passov E.I., Kuzovlev V.P., Korostelev V.S. Aim of learning of foreign language on modern stage of development of society. IJS. - № 3. - 1987. - 145 p.

11. Sherbalov O. V. Social network for supporting of scientific process. Systems of processing of information . - Collection of scientific works.- 2012.- Issue 8. - 200 p.

12. Professional education : professional directed approach : Monograph / by Dubasenuk A.A. - Jitomir : Publishing house of JSU named after I. Franko, 2012. - 436 p.

13. Dementievska N.P., Morse N.V. Computer technologies for development // Informational technologies and means of study : Collection of scientific knowledge. K.: Ataka, 2005 . - 150 p.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ФІКТОНІМ» В ОНОМАСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Колосова Ганна Андріївна

к.філол.н., доцент

Національний технічний університет України

“Київський політехнічний інститут

імені Ігоря Сікорського”

м. Київ, Україна

Вступ. Дослідження власних назв (далі ВН) або онімів та уніфікація їх тлумачення в сучасних наукових працях є важливим питанням для лінгвістики, що визначає актуальність нашої роботи.

Для позначення об'єкту поетичної ономастики науковці свого часу запропонували ряд термінів, таких як “фіктонім” (О.В. Суперанська, 1973), “поетичне ім'я” та “поетонім” (Н.П. Подольська, 1978), “літературний онім” (О.І. Фонякова, 1990), ірреальний онім (F. Debus, 2012), фікціонім (D. Nübling, 2012).

Проте, єдиного стандартизованого тлумачення об'єкту нашого дослідження, а саме терміну “фіктонім”, та його місці в ономастиці не виокремлено. Саме тому, метою даної роботи є надання повної характеристики поняттю “фіктонім”, а задачею є визначення його місця в тезаурусі ключових ономастичних термінів.

Матеріали дослідження та результати. The International Council of Onomastic Sciences не виокремлює термін фіктонім, а відносить його до характоніму [9]. Хоча останній трактується як ім'я (літературного) персонажу, що обмежує рамки вживання даного терміну тільки серед імен (вигаданих) людей.

Існує ряд досліджень, які називають фіктонім “іменем, що говорить”, семантика якого реалізується в контексті твору, що може містити в собі певні алюзії на реалії світу – при цьому використовується поняття “referring name”.

Якщо ж фіктонім містить характеристику персонажа, то він є характонімом, а якщо гру слів – то квазі-іменем. В художніх творах оніми виконують ряд функцій, таких як, наприклад, ідентифікаційна, описова, вказуючи на культуру, до якої може належати персонаж [3, с.138].

Такі функції є підвидами інформаційної [11, с.184–185]. О. Калашніков називає характонімами чи «значущими іменами» саме ті, які вирізняють персонаж або безпосередньо його характеризують [10].

Це нас приводить до висновку, що характонім є підвидом таких більш широких понять як фіктонім або поетонім, а не навпаки, під якими розуміють буд-які власні назви в художньому тексті (тобто, і топоніми, і антропоніми тощо), що створені фантазією автора.

Тобто, першим етапом визначення місця об'єкту нашого дослідження в ієрархії ВН, є розуміння того, що характонім є більш вузьким поняттям, а фіктонім відповідно – ширшим.

Існує тлумачення М. В. Воробйової (яке не заперечує позицію О. В. Суперанської, хоча і обмежує ряд онімів, які входять в дану групу) про те, що фіктонім (від лат. *factio* – вигадка та гр. *ονομα* – ім'я) – ім'я персонажу художнього твору, який є об'єктом фантазії автора [1, с.29].

За О. В. Суперанською фіктоніми є об'єктами створеними творчістю художника, або іменами, що використовуються митцями в художніх творах [5, с.145]. Сам термін “фіктонім” бере свій початок з монографії О.В. Суперанської “Загальна теорія власних назв” (1973), проте подальшої популяризації він не набуває.

Більшого розповсюдження набуває синонімічний термін “поетонім” або “поетичне ім'я”. Але, дослідниця О. Ю. Карпенко виокремлює фіктоніми, як складову поетонімів.

За її словами, щоб розрізнити в складі поетонімів імена реально існуючих людей та тих, що було створено уявою письменника, перші носять імена історичних осіб, а другі називаються фіктонімами.

До осіб, що мають історичні імена, звичайно ж відносять як і відомі так і мало відомі; головним фактором є те, що вони реально існували.

Фіктонімами ж можуть бути і популярні і зовсім невідомі персонажі, проте, вони обов'язково мають бути створені уявою письменника. [2, с.71].

Таким чином, наступний етап структуризації ієрархії онімів вказує на те, що термін “поетонім” є ширшим і включає в себе фіктоніми як окрему групу.

Існують дослідження, в яких автори вважають, що фіктоніми є власними назвами, вигаданими для того, щоб приховати справжнє ім'я об'єкта [4, с. 65]. За О. І. Харитоненко фіктонім – вигадане ім'я, те саме, що й псевдонім [7, с.71]. Відповідно, псевдонім – вигадане ім'я, обране автором чи виконавцем твору для позначення свого авторства.

Синонімом терміна псевдонім є фіктонім [7, с.70]. Тобто, в ряді досліджень, фіктонім прирівнюється до поняття псевдонім, що зовсім відокремлює його від групи поетонімів, та від ономастичного простору художнього твору.

Не слід забувати, що існує велика група онімів, що називаються міфонімами – які є загальною групою для усіх фантастичних реалій [5, с.145], які представляють собою контрастну групу до реаліонімів, як імен реально існуючих об'єктів. Отже, фіктоніми мають входити в групу міфонімів.

Висновки. Згідно з нашим дослідженням, місце фіктоніму в ієрархії тезаурусу ключових термінів ономастики має наступний вигляд (від більш широкого до більш вузького поняття): власні назви (оніми) – міфоніми – поетоніми – фіктоніми – характоніми.

Іншими словами, фіктоніми - це власні назви, що належать вигаданими об'єктами художньої (літературної) творчості автора; вони входять в більш широку групу поетонімів (які можуть включати імена реально існуючих об'єктів, що фігурують у художньому творі), яка в свою чергу, є частиною групи міфонімів, або групою всіх фантастичних реалій (проте, поетоніми можуть залишатись на межі між реаліонімами та міфонімами, адже вони містять в собі також назви реальних об'єктів).

Фіктоніми включають в себе групу характонімів, що дають імена персонажам художніх творів – власне фіктоніми можуть іменувати не тільки персонажів, але і різні об'єкти художнього твору, що є вигадкою автора.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Воробйова М. В., Фіктоніми англomовного медіадискурсу: особливості перекладу (на матеріалі серіалу “ONCE UPON A TIME”) / М. В. Воробйова, В. В. Загрива – Запоріжжя: Нова філологія, 2017. – № 71. – С. 28-32.

2. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса, 2000. – Вип.4. – С. 68-74.

3. Михайловська А. Власні імена в англomовній художній літературі / А. Михайловська. Г. Чеснокова // «Південний архів»: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Херсон, 2017. – Вип. LXIX. – С. 137-140

4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. — М. : Наука, 1978. — 200 с.

5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. — М.: Наука, 1973. — 365 с.

6. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте : учеб. пособие / О. И. Фонякова. – Л. : ЛГУ, 1990. – 105 с.

7. Харитоненко О. І. Засоби масової комунікації: література і суспільство : навчально-методичний комплекс / О. І. Харитоненко. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – 72 с.

8. Debus F. Namenkunde und Namengeschichte: Eine Einführung / F. Debus // Grundlagen der Germanistik 51. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2012. – 280 s.

9. The International Council of Onomastic Sciences / edit. by Oliviu Felecan // [Electronic source]. – URL : <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/>

10. Kalashnikov A. Translation of Charactonyms from English into Russian / A. Kalashnikov. – 2005 [Electronic source]. – URL : <http://www.translationdirectory.com/article1119.htm>

11. The Merriam-Webster Pocket Dictionary of Proper Names / comp. by G. Payton. – NY, 1972. – 530 p.
12. Nord C. Proper Names in Translations for Children : Alice in Wonderland as a Case in Point / C. Nord // Translators' Journal. – 2003. – № 48. – P. 182–196 [Electronic source]. – URL : 21.
<http://www.erudit.org/revue/meta/2003/v48/n1/006966ar.pdf>.
13. Nübling D. Namen. Eine Einführung in die Onomastik / D. Nübling, F. Fahlbusch, R. Heuser. – Tübingen : Narr Verlag, 2012. – 368 s.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ПАРИ РАДІСТЬ–ПЕЧАЛЬ

Скрипник Надія Іванівна

канд. філол. наук

КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Похилюк Олена Миколаївна

канд. філол. наук

КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

м. Вінниця, Україна

Вступ. Нині в когнітивній лінгвістиці, лінгвоконцептології, етнопсихолінгвістиці, лінгвокультурології провідне місце займають поняття «мовна картина світу», «концепт», «концептосфера», «мовна особистість». За останні десятиріччя потужного розвитку в сучасній лінгвістиці набуває концептуальний підхід до вивчення мовних явищ. Базовим поняттям у когнітивній лінгвістиці є концепт, і саме цим вона найбільшою мірою відрізняється від інших напрямів дослідження семантики (логічного, структурного тощо), оскільки передбачає вивчення змісту з погляду аналізу його інформативності як на текстовому, так і підтекстовому рівнях.

Мета роботи. Метою пропонованої статті є аналіз вербального вираження й змістового обсягу концептуальної пари *радість – печаль* у мовній картині світу українців на матеріалі фольклору.

Матеріали і методи. *Актуальність* розвідки визначається необхідністю комплексного вивчення зв'язків між окремим фрагментом картини світу та його відображенням у мовній картині світу на різних структурних рівнях. У когнітивній лінгвістиці зараз суттєвим є дослідження ментальних особливостей народу, з'ясовується структура концептуальної та мовної картини світу, процеси їх формування. Наша публікація містить спробу вивчення однієї з численних ділянок української мовної картини світу. Комплексне вивчення всієї мовної картини світу – справа майбутніх років, зараз же науковці займаються вивченням фрагментів, вдале комбінування яких дозволить у майбутньому сконструювати цілісну картину світу українського народу.

Матеріалом дослідження є саме фольклорні твори як основні акумулянти етнічних концептів *народної моралі*, які формуються в міфах, легендах, казках, народних піснях тощо. Концепти, навколо яких виникають прислів'я й приказки, мають ціннісний характер. Нами застосовано такі основні *методи*: загальнонаукові – індукція, дедукція, синтез, описовий, кількісних підрахунків – та спеціальні – аналіз (лексикографічних дефініцій, синтагматичний, контекстуальний), метод суцільної вибірки.

Результати і обговорення. Ментальні конструкти *радість* і *печаль* перебувають на периферії концептів *народної моралі*, оскільки безпосередньо не називають характеристик, дій чи предметів, пов'язаних із суспільною оцінкою моральних якостей особи. Лексичні експлікатори *радість* і *печаль* є багатоживаними в українському фольклорі й, хоч не містять у собі конотації, імпліковано виражають ставлення народу до суспільних реалій, які перебувають у площині морально-етичних норм життя українського соціуму: *З праці радість, з безділля смуток* [8, с. 107].

Аналіз семантики лексичної одиниці *радість*, зафіксованої тлумачним словником, дає низку конкретизаторів, які можуть наповнити ядерну й приядерну зони концепту *радість*: 1. Почуття задоволення, втіха, приємність (З [великою] радістю – з готовністю, задоволенням, дуже охоче; Пити радість див. пити; Радість [ділити] пополам див. пополам; Така радість, така радість, ірон. – уживається при вираженні нещирого задоволення з приводу чого-небудь... 2. Особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать [2, с. 436].

Етимологія дієслова *радіти* вказує на наявність семантики поведінки, вчинку, турботи, яка є включеною до концептосфери *народна мораль*. Етимологічний екскурс виявляє низку лексем *підкуватися, доглядати, старатися, бажати, прагнути, бути доброзичливим* [1, с. 14]. Гіпотетично виокремлена низка слів буде суміжна із синтагматикою лексеми *радість* (і споріднених) в усній народній творчості. Ці лексеми складають приядерну зону загальномовного концепту *радість*, оскільки містять відмінні диференційні семи.

Особливість фольклорної вербалізації цього концепту в тому, що корінь *-рад-* у текстах народної творчості набуває омонімічної семантики з позиції народної етимології, що сприяє поширенню низки лексем, у яких сема *радість* є додатковою, проте вона стимулює позитивну конотацію: *порадниця, відрада, одрада, радити, радіти, зарадити: – Ой коли б ти, мамцю, знала, яка то досада, То ти б мене оженила, щоб була відрада. Як же я не рад? Ти ж мій виноград! Твоє слівце й моє слівце, Та все буде в лад; Порадь мене, моя мати, Як із нелюбом в світі жити* [6, с. 255, 397, 415]. Так само, як інші прикметники, *радісний (радий, нерадісний)* вступає в синонімічні відношення й утворює градаційні ряди: *Чого селезень скучний, невесел, невідрадісний?* [5, с. 255]. *Ой молодосте, одрадосте! – На серденьку своя воля! Що всі люде п'ють та гуляють, Тільки моя бідна доля* [4, с. 204]. Отже, ядро й близька периферія досліджуваного концепту координовані навколо кореня *-рад-* і його похідних.

Корінь *-рад-* вступає в омонімічні відношення з однозвучним коренем, що призводить до паронімастичних варіацій *порада, радити: Ой тепер наші славні запорожці Усі раді стали; Порадь мене, моя мати* [6, с. 306, 415]. У цьому випадку *порадь* означає «дай пораду», а особливе сильне керування відкриває пласт етимологічної семантики *порадуй, розрадь*. Порівн.: *Нема ж мені одрадоньки Од мого нелюба* [5, с. 294].

Приядерну зону лексичного вияву концепту *радість* у фольклорі становлять дієслова та похідні від них номінації, у яких сема «радість» є однією з диференційних, а сема «зовнішній вияв радості» спільна з центральними *радість, радіти*. Найуживаніші з них – *сміятися, веселитися, жартувати*. Особливістю цих вербальних засобів є те, що в народному мовленні й фольклорі вказані лексичні одиниці можуть вживатися з протилежною конотацією: *Чачавиця вгору дметься, А він з дівчини сміється* (не вияв радості, а демонстрація неповаги); *Чи жартуючи зо мною Тільки робиш славу? Їде та чумак Макара Та й з косариків сміється. Смійся, смійся, За сміх тобі горе буде!* [6, с. 286, 306].

Периферію вербалізації концепту становлять назви дій, ознак та похідних від них іменників, у яких семи «радість», «зовнішній вияв радості» є додатковими, часто підсиленими суфіксами пестливості: *душечко, щибетушечка, чарівниченко* тощо: *Бабко моя, щибетушечко! Сідай вечеряти, моя душечко!* [6, с. 507]. *Дівчино моя, чарівниченко! Причарувала білеє личенько* [5, с. 185].

Порівнюючи ціннісні орієнтири українців і тенденцію вияву гіперсемантики *радість*, можна зробити висновок, що важливою для українців є внутрішня радість, яка полягає в душевному спокої й задоволенні насущних потреб, оскільки зовнішні вияви радості перебувають на периферії або ж набувають негативної конотації.

Протилежним за семантикою й конотативним забарвленням концепту *радість* є концепт *печаль*. Ядерними лексичними одиницями загальномовної експлікації концепту *печаль* є синонімічні лексеми *печаль, сум, смуток, жаль* та похідні. У фольклорному дискурсі з-поміж цих лексем функціональну активність помітно втратило слово *печаль*.

Сучасна сема може містити залишки давньої семантики «певна причина смутку», «негативна дія», що виявляється тільки у фольклорному дискурсі: *Смутний вечір, смутний ранок, Десь поїхав мій коханок. Десь поїхав та й бариться, Серце ж моє печалиться* [5, с. 36].

На відміну від загальномовних, найпоширенішими вербалізаторами концепту *печаль* в усній народній творчості є *жаль, жалувати, жалісливий, плакати, ридати, заплакати, виплакати очі, вмиватися слізюньками, кривавими сльозами, убиватися, бідний* (у значенні «обтяжений турботами»): *Головонько моя бідна! В мене ненька нерідна. Посилає до гаю Зеленеє жито жати Ще й ячмінь дов'язати; Не плач, мати, не ридай, Слізьми моря не доливай* [6, с. 431, 657]. *Летить ворон з чужих сторін Та й жалібненько криче: Вставай, козаче молодий, Твоя дівчина плаче. Росла дівчинонька та на порі стала; Ждала козаченька Та й плакати стала. Вже ж мені надокучила вража панщина! Я на панщину йду – торбу хліба несу, А із панщини йду – спотикаюся, Дрібними*

слізеньками умиваюся. Бере його за рученьку, Жалує його [4, с. 190, 206, 214, 243]. *Виплачя, легше серцю стане. Плаче кривавими сльозами* [3, с. 157]. Серед них ядерними є лексеми *жаль* і *журба* (*жури́тися, жури́лий*) як специфічно народні вияви гіперсемантики *печаль*. Корінь *жал-* трапляється у 62 уживаннях.

Корінь *жур-*, уживаючись (53 рази), також демонструє збільшення обсягу, символізацію семантики й доповнює ядерну зону вербалізаторів концепту *печаль*: *Та коли б мені доля, То я б не журилась, то я б веселилась. Не плач, не журися, молодий козаче! «Коні не пристали, З дороги не збився, Тільки зажурився, – Без долі родився».* *Зібралися всі бурлаки До рідної хати: «Тут нам мило, тут нам любо З журби заспівати!».* *«Не жури́ться, молоді гусари!»* – *«Ой як же нам, братці, не жури́ться, Що нас молодими в солдати забрали».* *На чужій роботі тяжко нароблюся, Як прийду додому – Сяду й зажуриюся* [4, с. 152, 208, 216, 228, 255].

Важливими вербалізаторами концепту *печаль* є корені *сум-* та *сму́т(ч)-* (у поєднанні з демінувативними суфіксами), *скуч-* у паронімічних відношеннях: *сумний* (*сумна*), *сумно*, *сму́тний*, *скупаю*, *засму́чувати*: – *Чого, Ваня, сумний ходиш? Чом до мене не говориш? – Як же мені говорити? Хоче батько мене оженити* [6, с. 305]. *Ви́жени з серця сму́ток, і життя зараз буде тобі миліше. Хто нас засму́тив, той нас і розвеселить. Як ти сму́тишся, вороги тіша́ться* [3, с. 157].

Існує низка власне фольклорних вербалізаторів приядерної зони, специфікованих додатковими семантичними, аспектуальними або іншими компонентами: *засму́тити, невесел, невідрадісний*: *Бодай же ви, старі воли, та до Криму не сходили! Як ви мене молодого навік засму́тили!* [7, с. 358].

Периферію складають лексеми, у яких наявні додаткові семи: *жаль*, *печаль*, *розчарування*: дієслова на позначення дій, що зумовлюють депресивний або інший негативний стан особи (*нарікати, проклинати, проклятий*): *Потім будеш нарікати, свою долю проклинати* [6, с. 699]; іменники-назви осіб, з якими пов'язані часті переживання негативних емоцій: *мачуха, свекруха, нелюб*,

пасербиця, катюга: Рано встати, в печі палити, Щоб **свекрусі** догодити. Втекла б Марійка від злої **мачухи**, але жаль їй корови [6, с. 407]. Волю втонути, як за **нелюбим** бути. Ліпше весь вік діувати, як з **нелюбом** прожити [3, с. 65]; стани та дії на позначення скрутного соціально-побутового становища, що асоціюється з депресивним станом носія: *біда, горе, скрута, боліти, стогнати, гнутися, страждати* тощо: **Біда** вимучить, *біда* й научить. Ліпше хліб із водою, як жити з **бідою**. **Горе** саме не ходить, **біду** за руку водить. Година **горя** довша, як рік **радоців**. Така **біда**, що хоч з мосту та в воду [3, с. 150–151].

Окремі з них перебувають на перетині досліджуваного концепту з концептом *співчуття*: *гірко, жаль (стає, бере), зжалитися: Медвідь зжалився, пустив* [7, с. 14]. *Схаменувся тоді батько, що це він зробив негарно, що й з ним те ж учинять його діти. Жалко йому стало свого батька. Витяг він його з провалля, привіз додому і з того часу годував його й доглядав аж до самісінької смерті, а в провалля не тільки не думав ніколи одвозити, а навіть і других одводив це робити* [7, с. 317]. *Самим гірко і дітям не з медом* [3, с. 357].

Висновки. Отже, характерною рисою лексико-семантичної групи концепту *радість* є поруч із універсальністю кореня *рад-* поціновування й позитивна конотація внутрішніх проявів цього почуття й розвиток негативної конотації в зовнішніх і безпричинних проявах радості. Концепт *печаль* виявляє низку власне фольклорних вербалізаторів, розвинених на основі коренів з розширеною семантикою *жур-*, *жал-*, а також *сум-* запереченням семантики *радість* (префікс *не-*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 5: Р–Т / Уклад. : Р. В. Болдирев та ін. 2006. 704 с.
2. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : акад. І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8. 1977. 927 с.

3. Народні прислів'я та приказки / упоряд., перед. М. Дмитренка. Київ : Ред. часопису «Народознавство», 1999. 180 с.
4. Народні думи, пісні, балади / упоряд. В. В. Яременка. Київ : «Молодь», 1970. 330 с.
5. Народна лірика / ред. : М. П. Бажан, О. Є. Засенко та ін. Київ : «Рад. письменник», 1956. 390 с.
6. Пісні Явдохи Зуїхи: Українська нар. творчість / упоряд. В. А. Юзвенко, М. Т. Яценка; відпов. ред. О. І. Дей. Київ : «Наук. думка», 1965. 810 с.
7. Українська народна поетична творчість : хрестоматія / упоряд. Ф. М. Поліщук. Київ : Вид. «Рад. школа», 1968. 533 с.
8. Українські прислів'я та приказки / упоряд. : С. В. Мишанич, М. М. Пазяк. Київ : «Дніпро», 1984. 389 с.

ПРЕДИКАЦИИ СЛОЖНОСОЧИНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В НАХСКОМ ИНГУШСКОМ ЯЗЫКЕ

Тариева Лилия Увайсовна

Доктор филологических наук, доцент
Ингушского государственного университета
г. Магас Россия

Аннотация. В статье интерпретируется предикация частей сложносочиненного предложения ингушского языка. Характер предикаций, образуемых глаголами различных корпусов, в эргативном нахском языке обусловлен не только функцией компонентов парадигмы лица, встроенных в семантическую структуру глаголов. Свойство грамматической основы ингушского предложения зависит и от взаимовлияния эгоцентрических лиц в пределах предикации элементарного предложения. Объединение предложений с простыми предикациями в сложное не вызывает затруднений при их структурно-семантической интерпретации. Части сложносочиненной конструкции, представленные различного рода сложными предикациями, объединяются в единое структурно-семантическое целое благодаря пласту крепл, союзов и союзных слов, часть из которых возникла на основе десемантизации автономных слов ингушского языка.

Ключевые слова: сложносочиненное предложение, глагол-предикат, номинативный, эргативный, аффективный, сочинительный союз.

Введение. Синтаксис сложного предложения ингушского языка выделяет отдельной категорией сложносочиненное предложение, кумулирующее элементарные предложения для выражения сложной мысли. К сложносочиненным предложениям в ингушском языке относят синтаксическую конструкцию, части которой соединены сочинительными союзами.

Проблема исследования предикаций сложной конструкции ингушского языка имеет давнюю традицию и обозначается в трудах различных ученых-

синтаксистов (Н.Ф. Яковлев, И.А. Оздоев, Ф.Г. Оздоева, Л.Д. Мальсагова, А.З. Гандалоева, З. Баркинхоева, Х.Р. Хайрова, Л.У. Тариева и др.).

Наша цель заключается в экспонации гетерогенных или гомогенных предикаций, организующих элементарное предложение, которое объединяется с другим простым высказыванием в составе сложной конструкции для выражения «сочиненной» мысли. Актуальность темы состоит в необходимости представления разнородных грамматических основ сложной конструкции, части которого объединяются неоднозначными сочинительными союзами.

Основным методом исследования частей сложносочиненной конструкции является сравнительно-сопоставительный. Применяется также метод компонентного анализа.

Материалы и методы. Сочинительные союзы относятся к одному из основных структурно-семантических средств интерпретации сложносочиненного предложения.

Н.Ф. Яковлев считает, что, кроме соединительного союза *а* и союзного аффикса *и* с разделительной функцией, в ингушском языке функционируют противительные союзы *амма* 'но, дале *а* 'хотя', *бакъда*, *цхъабакъда* 'однако, но', *хлаьта а* 'а все же, а все-таки', *е* 'или' [8, с. 274].

И.А. Оздоев к сочинительным относит и союзное слово *тлаккха*, употребляемое в значении 'и' [1; 2], выражающее последовательность событий или присоединение события.

Более полно средства когезии, выражающие «разнообразные синтаксические отношения между отдельными словами, словосочетаниями и предложениями» были представлены Ф.Г. Оздоевой, отметившей очень важную особенность в их анализе «Грамматические функции союзов все больше и больше связываются с их лексической (этимологической) природой» [3, с. 225]. Этот тезис и взят нами за основу в интерпретации союзных средств ингушского гипотаксиса и паратаксиса. В самом деле, происхождение той или иной скрепы частей сложной конструкции ингушского языка имеет определяющее значение с точки зрения их функции и позиции в составе

единицы синтаксиса. В ингушском языке в качестве скреп частей сложной конструкции могут функционировать языковые единицы, прошедшие апробацию на лексикологическом и морфологическом уровнях языка (сравните: наречие *a* 'в пространстве' и соединительный союз *a* 'и', наречие *массаза* 'всегда' и союзное слово *массаза* 'всякий раз когда' и др.). Союзным средством могут выступать и рудименты, перешедшие в современный ингушский язык из синтетического прошлого этого языка, благодаря неизменяемости (наречности, инфинитивности) сегментов их составляющих [5 с. 157-158; 6, с. 34-35].

Формально средство когезии, обуславливающее синтаксические отношения между частями сложносочиненного предложения, указывает на их равнозначность в составе этого сложного высказывания.

Результаты и обсуждения. Семантический аспект взаимовлияния частей сложного предложения, вскрывает их варьирование от автономного предложения до взаимосвязанного или взаимообусловленного.

Н.Ф. Яковлев, исследуя сложносочиненное предложение в ингушском языке, включает в него и бессоюзные конструкции [8, с. 270].

Сложное бессоюзное предложение в ингушском языке, на наш взгляд, определяется как автономная первообразная единица, часто синкретично толкуемая, внедрение союзного средства в которое определенно относит его в разряд сложносочиненных или сложноподчиненных.

Автономными признаются части сложносочиненного предложения, если каждая из них может функционировать как самостоятельное высказывание:

1. *Лоамаш малхо (ERG) сийрда а даьхад, догло (ERG) хиш сов а даьхад* 'И солнце горы высветило и дожди воды переполнили'.

Каждый компонент сложносочиненного предложения (пример 1) с семантической и формальной точки зрения может функционировать в качестве автономного предложения:

2. *Лоамаш малхо (ERG) сийрдадаьхад* 'Солнце горы высветило'.

3. *Догло (ERG) хиш совдаьхад* 'Дожди воды переполнили'.

Одиночный союз *a 'и'*, а также составной *a...a* в значении *и...и* относятся к одному из самых распространенных средств, соединяющих элементарные ингушские предложения в составе сложносочиненной конструкции:

4. *Истол (NOM) a латтар моаках диза, цу тIа ний (NOM) a дар 'И стол стоял, заполненный обедом, и квас был на нем'*.

Сложная конструкция содержит два номинативных предложения, объединенных между собой сочинительным союзом (*a...a 'и...и'*). Связь с предикативным центром предложения (привязан обычно к сказуемому и / или подлежащему) – основное условие квалификации сегментов *a, a...a* в качестве соединительного союза со значением *'и', 'и...и'*.

Функционирование союза *a 'и'*, прикрепленного к компоненту предикативного центра, и придает ему статус соединительного средства. Вторая часть сложносочиненного предложения (пример 4), семантически связанная с первой, содержит в своем составе не только соединительный союз (*a 'и'*), но и анафорическое сочетание (*цу тIа 'на нем'*), соединяющее части сложного предложения в единое структурно-семантическое целое.

Сложносочиненное предложение может состоять и из эргативных элементарных предложений:

5. *Аз (ERG) a вахийтар сай даь-вош зоахалона юкье, нанас (ERG) a ший вош воалвир 'И я включил в состав сватающих своего дядю, и мать своего брата привела'*.

Две эргативные предикации частей сложной конструкции, состоящие из каузативных глаголов, кодирующих эргативного эгоцентрика, объединены соединительным союзом *a...a 'и...и'*, валентным не глаголу-предикату, а предикативному имени – лицу Произносящему (*аз 'я', нанас 'мать'*). Связь союза *a 'и'* с глаголом-предикатом здесь невозможна, несмотря на его каузативную суть т.е. возможность разрыва на морфемном шве для инкорпорации соединительного союза. Каждая из предикативных частей обладает возможностью автономного функционирования.

Союз *a* 'и' генеалогически восходит к полной форме имени *ā* 'пространство', или наречию, *a* 'в пространстве', например: инг. ист. *Мичав хьо?* – *Со ā в* 'Я в пространстве', т.е. вне дома *āра* 'на улице'. Крылатое выражение: *Е ā вац, е цлагла а вац* 'Ни в пространстве' и ни в доме), содержит и наречие *a* 'в пространстве', и его диахронически экстрагировавший в союз *a* 'и' вариант. Степень грамматикализации наречия *a* 'в пространстве' исторически экстрагировавшего в сочинительный союз *a* 'и', (или частицу *a*) настолько сильна, что синхронно в словаре ингушского языка он квалифицируется в качестве союза. Хотя он может быть обозначен и в качестве союзного слова, так как, пусть в ограниченном контексте, но все же сегодня в ингушском языке актуально употребление наречия *a* 'в пространстве', наряду с производным от него служебным словом-союзом *a* 'и'.

Наречие *a* 'в пространстве' состоит из долгого гласного звука нижнего ряда, нижнего подъема [*ā*], а союз *ā* 'и', возникший на основе функции имени и / или наречия *a* 'пространство, в пространстве', количественно редуцировался (является кратким звуком) в процессе инкорпорации в слово-предложение в историческом прошлом ингушского языка, или на выходе из своего синтетического прошлого. Союз *и* 'и', например так и остался аффиксным, не выделился из потока сегментов синтетического строя в автономную единицу, аналитически представленную.

Аффективные конструкции, вводимые аффективной формой имени, оформляют в ингушском языке глаголы-предикаты с эпистемическим статусом высказывания:

б. *Сона а хов цу китаба чулоацам, Марема а бовз из* 'И я знаю содержание этой книги, и Марем знакома с ним.

Сложносочиненное предложение состоит из двух аффективных конструкций. Аффективная форма имени (*сона* 'я) названа таким образом (личным местоимением первого лица ед. числа) в силу прототипической функции лица Созерцающего и лица Слышащего, запускающих механизм понятийной категории *хоалу саг* 'homo sentiens', т.е. человека чувствующе-

воспринимающего [4, с. 21, 33, 36, 321]. На основе функций этих двух аффективных операторов одного антропоцентрика (*хоалу саг*) возникает глубинная категория *хов саг* 'человек знающий' с семантикой приобретенности. Согласно специфике своего происхождения *хов саг* 'homo sciens' и оформляется в ингушском языке аффективной формой имени [4, с. 210].

Интерпретируя части сложносочиненного предложения ингушского языка, Н.Ф. Яковлев делает акцент на категории переходности-непереходности глагола. Он отмечает, что в составе сложносочиненного предложения «первое предложение может быть непереходным, а второе переходным и, наоборот, оба предложения могут быть переходными или оба непереходными» [8, с. 273]. На самом деле, там, где автор говорит о непереходных конструкциях, где нет объекта, на который переходит действие глагола-сказуемого, мы находим номинативные конструкции, названные таким образом в силу того, что их предикативный центр организован номинативными глаголами [4, с. 153-157], кодирующими актанта (лицо, предмет) в именительном падеже в качестве единственной магистральной валентности. Другая часть иллюстраций, приведенных Н.Ф. Яковлевым в качестве сложносочиненных предложений, называемых им переходными, на самом деле представлены эргативными конструкциями, глагол-сказуемое которых кодирует одно из лиц парадигмы. Лица парадигмы функционируют как актанта магистральной, так и немагистральной валентности, например, актанта в функции прямого объекта [8 с. 271-272], относимого Н.Ф. Яковлевым к предикации.

Категория транзитивности / интранзитивности, на наш взгляд, не является достаточным основанием для исследования единиц синтаксиса (словосочетания, диатез, простого предложения, сложного предложения) эргативного ингушского языка. Переходными в нахском языке могут быть как номинативные, так и аффективные и эргативные глаголы [4, с. 116-191].

Согласно точке зрения, изложенной в монографии «Речевые компоненты парадигмы лица в языках эргативного строя» номинативные глаголы могут

быть как переходными, так и непереходными [4, с. 125, 180], в широком смысле понимания транзитивности / интранзитивности.

Действие номинативных глаголов обычно переходит на объект в лативном (инг. *хотлур дожар*) падеже имени, выполняющем функцию немагистрального актанта [4, с. 125]:

4. *Бер (НОМ) ж1алех а машенах а кхер, со (НОМ) а кхер царех* 'Ребенок и собак и машин боится, и я их боюсь'.

5. *Со (НОМ) дика кхет дувцачох, вожааш (НОМ) а кхет цхьадолчох* 'Я хорошо понимаю излагаемое, и другие понимают что -то отдельное'.

Во второй части сложного предложения (пример 4, 5) сочинительный союз (*а* 'и') прикреплен к именному компоненту предикативного центра, поэтому квалифицируется не как усилительная частица, а как союзное средство, соединяющее части сложносочиненного предложения. В первой части (пример 4) союз *а* 'и' соединяет однородные члены предложения (дополнения). Присоединение союза *а* 'и' к непроизводному глаголу-предикату здесь невозможно. Чтобы союз *а* 'и' был валентен этому глаголу, его необходимо редуплицировать или он должен быть производный, «разрываемый» на морфемном шве.

Номинативные глаголы транзитивной и интранзитивной семантики кодируют имя (лицо или предмет) в именительном падеже в качестве магистральной валентности:

7. *Малх (НОМ) айлуш боаг1а, цун бухь (НОМ) ломах тоса а беннаб* 'Солнце поднимаясь встает, и его верхушка зацепилась за горы'.

Предикации частей приведенной иллюстрации состоят из номинативных глаголов, кодирующих актанта в именительном падеже.

Глагол-предикат первой части интранзитивный. Действие глагола второй части (пример 7) сложного предложения переходит на объект в лативной форме имени (*сенах? ломах*). Номинативные глаголы, кодирующие актанта в именительном падеже, не могут переходить на объект в именительном падеже

(не путать с аналитическими предикациями с глаголами бытия: *вугаш ва* 'ведущий есть' и др.).

Сказуемое второй части сложносочиненного предложения (пример 7) состоит из каузативного глагола, между основной и каузативной частью которого внедрен сочинительный союз *а 'и'*. Позиция союза связана не только с каузативными процессами, фреймово организованными в ингушском языке. Место скрепы *а 'и'* должно быть исследовано в контексте с прототипической позицией глагола, вокруг которого в бытность ингушского языка синтетического строя, системно группировались слова-сегменты, которые диахронически либо выдвинулись из общего потока сильно слитных фрагментов, либо внедрились между ними, разрывая спаянность слов. Инкорпорация союза *а 'и'* в состав сильносинтетического слова-предложения в диахронии ингушского языка, на наш взгляд, обусловила разрыв сегментов в ряду спаянных отрезков речи (сравните: *тосса а беннаб 'и'* зацепилось и *тоссабеннаб 'зацепилось'*).

Действие номинативных глаголов ингушского языка может переходить и на объект в локативном падеже имени, выполняющий функцию немагистрального актанта:

8. *Нана (NOM) нийса лувр сога, кхы да (NOM) а вацар цунна тIехъавусаи* 'Мать правильно отчитывала меня, да и отец не отставал от нее'.

Первая часть сложного предложения (пример 8) содержит транзитивный номинативный глагол, действие которого переходит на объект в локативном падеже имени, так как это глагол говорения. Речевые глаголы (номинативный *лув* 'говорю', кодирующий эгоцентрическое лицо Говорящее, с антропоцентрической точки зрения представляет *кхета саг* 'человека разумного', и эргативный *оал* 'произношу', кодирующий эгоцентрическое лицо Произносящее, с антропоцентрической точки зрения представляет *сакхета саг* 'человека-духа), обладают особым статусом и особой (локативной) формой прямого объекта [4, с. 125] в ингушском языке:

7. *Да (NOM) сога (LOK) лув, хIаьта аз (ERG) наьнага (LOK) оал* 'Отец ко мне

обращается, а я говорю матери' (т.е. *оал* 'произношу').

Для переходных номинативных глаголов постулированной семантики естественен переход на объект в лативной форме имени, однако при представлении *кхета саг* 'человека разумного', объектом речевых глаголов (говорения и произнесения) выступает локативная форма имени [4, с. 175].

Сложносочиненное предложение, состоящее из однородных предикаций (например, номинативных) предложений, может обладать таким общим компонентом, который связывает части конструкции в единое целое:

9. *Лоаман бухье лай аренаш (NOM) яда, сийна бай (NOM) а баържаб цигаца* 'На вершине горы снежные облака лежат, и зеленый луг раскинулся там'.

Союзное средство сочинительный союз (*а* 'и') соединяет две части конструкции, имеющей общий член предложения – детерминант (*лоаман бухье* 'на вершине горы'). Конструкции такого рода сложносочиненных предложений демонстрируют семантико-синтаксическую слитность.

Целостность перераспределяется, если раздробить детерминантный (общий) компонент:

10. *Лоаман бухье лай аренаш (NOM) яьда, сийна бай (NOM) а баържаб бухе* 'На вершине горы снежные облака лежат, и зеленый луг раскинулся у подножья'.

Лексические средства (антонимы *бухье-бухе* 'на вершине – на низине') привносят в сложносочиненное предложение значение противопоставления, тем не менее, общей, объединяющей частью сложной конструкции остается посессивная форма (*лоаман* 'горы'), обозначающая место действия обоих событий.

Синтаксическая и семантическая целостность имеет место быть, если один из компонентов сложного образования по значению связан с другим, как правило, с предыдущим:

9. *Цен тлехташка лам (NOM) латтар, такхка цу чу глажаш длахийцаяр фусам-нанас (ERG)* 'За домом располагался пруд, и в нем гусей развела хозяйка'.

Части сложного предложения (пример 9) неоднородны: первая часть номинативная, вторая – эргативная. Вторая часть сложного предложения, кроме того, что присоединяется союзным средством *mлаккха* со значением ‘и’, содержит и лексические слова-скрепы (*цу чу* ‘в ней’), анафорически указывающие на последовательность и синтаксическое единение частей сложной конструкции.

Лексема *mлаккха* ‘потом’ с временной семантикой выполняет здесь функцию соединительного союза ‘и’. И.А. Оздоев верно выделил союзное средство *mлаккха* в качестве соединительного союза со значением ‘и’, которое характерно для определенного рода (например, с присоединительными отношениями) сложносочиненных предложений ингушского языка.

В своем исходном значении (*mлаккха* ‘потом, тогда’) данное наречие неуместно между этими двумя частями конструкции (примера 9). Однако функция бывшего наречия: выражать последовательность действий сохраняется за союзным словом *mлаккха* ‘и’.

Тезис о том, что выделение союза *mлаккха* ‘и’, соединяющего части сложносочиненного предложения ингушского языка, неоправдан [7, с. 416], на наш взгляд, ошибочный. Пример со словом *mлаккха* (*So ciexka kilclurgva, tagga vai tieatre yorgda*), на основе которого А.И. Халидов делает такой вывод, синкретично толкуется. И.А. Оздоев, определяя его (*mлаккха*) как средство когезии, учел, как и полагается лингвисту, прежде всего, десемантизацию наречия *mлаккха* ‘потом, тогда’ в процессе его трансформации в союзное средство (пример 9) со значением ‘и’, т.е. он учел его грамматикализацию. Возможно, А.И. Халидов сделал вывод о том, что слова типа *mлаккха* не могут быть отнесены к союзам [7, с. 415], взяв за основу противоположную часть синкретичного толкования, т.е. рассмотрев *mлаккха* в качестве знаменательного слова, а не производного от него союза. Сосуществование в языке полнозначного слова и его экстрадированного в служебное слово варианта (в нашем случае наречия *mлаккха* ‘потом, тогда’ с союзным словом *mлаккха* ‘и’, от него образованным) – естественное явление для ингушского языка. Наречие

массаза 'всегда', например, тоже сосуществует в ингушском языке с союзным словом *массаза* 'когда, каждый раз когда' [5, с. 156; 6, с. 35], равно как и наречие *а* 'в пространстве' и соединительный союз *а* 'и', исторически возникший от этого наречия.

На самом деле у носителя ингушского языка не вызывает затруднений разграничение в языке местоименного наречия *тлаккха* и его употребление в качестве союзного слова *тлаккха* со значением 'и' ни в литературных источниках, ни в живой речи. Синхронно союзное слово *тлаккха* 'и' актуально для данного нахского языка, оно продолжает функционировать в качестве союзного слова в ингушском паратаксисе.

Функция союзного слова *тлаккха* 'и' заключается в соединении предикаций, представляющих последовательность или одновременность (или присоединение – как в нашем примере 9) действий в сложном образовании. Первая часть таких конструкций обычно представляет то общее (например, пространственное или временное), к которому добавляется или к которому присоединяется поясняющая информация, где лексема *таккха* 'потом' просто неуместна, ибо десемантизирована в пользу союзного средства:

10. *Хава (NOM) дийша яьннаяр, тлаккха цу хана цлавера цар да (NOM)* 'Хава закончила учиться, и в это время вернулся домой их отец'.

Союз *тлаккха* 'и' может соединять части и с присоединительным значением:

11. *Малх (NOM) чубиза баьннабар, тлаккха со (NOM), де хлама доацаш, ара ваглар* 'Солнце уже закатилось, и я от делать нечего сидел на улице'.

Первая часть констатирует факт свершившегося действия, вторая часть добавляет (присоединяет) автономную (необязательно семантически спаянную) информацию к первой. Предикация первой части конструкции сложная (*чубиза баьннабар*), она состоит из номинативного глагола давнопрошедшего времени *баьннабар* 'закончило', выражающего грамматическое значение и деепричастной формы *чубиза* 'закатившись' номинативного глагола. Инкорпорация в составной предикат слова *а* 'в пространстве' (*чубиза а баьннабар*) диахронически означало *чубиза а баьннабар* 'закончило в

пространстве закат'. В период разрушения синтетических отношений оно экстрагировало в союзное слово *a* 'и'.

Части сложносочиненной конструкции могут состоять из аффективных предикаций:

12. *Зламсага (AFF) а бларгаяьр йол, йилуйна (AFF) а вайнав из зламсаг хьалха* 'И парень увидел девушку, и девушка видела этого парня ранее'.

Обе конструкции аффективные, так как их предикация состоит из аффективных глаголов, магистральной валентностью в которых закодировано аффективное лицо (в нашем случае – лицо Созерцающее, или Наблюдатель).

Соединительный союз в приведенной иллюстрации *a...a* может быть легко заменен на синонимичный союз *тлаккха* 'и':

13. *Зламсага (AFF) бларгаяьр йол, тлаккха йилуйна (AFF) вайнав из зламсаг хьалха* 'Парень видел девушку, и девушка видела этого парня ранее'.

14. *Зламсага (AFF) бларгаяьр йол, тлаккха йилуйна (AFF) а вайнав из зламсаг хьалха* 'Парень видел девушку, да и девушка видела этого парня ранее'.

Слово *тлаккха* в приведенных иллюстрациях выполняет функцию союза, в функции наречия слово *тлаккха* 'тогда' здесь семантически неуместно. При союзном слове *тлаккха* в последней иллюстрации наблюдается еще и усилительно-выделительная частица *a*.

Части сложносочиненного предложения могут состоять и из однородных локативных конструкций:

15. *Сога (ЛОК) а тахан геттара атта язлу, йишийга (ЛОК) а иштта язлу* 'И у меня сегодня легко получается писать, и у сестры также получается писать' (или: И я сегодня совсем легко могу писать, и сестра также может писать).

Локативные части сложной конструкции представлены локативными глаголами, возникающими вследствие специфической (трансформативной) формы каузации [4, с. 244; 5, с. 156-157], свойственной ингушскому языку.

Части сложносочиненного предложения могут осложняться, если предикация не простая, а сложная. Составная предикация кумулирует глаголы

различных корпусов, что расшатывает позицию одного из прототипических магистральных актантов:

16. *Мади (NOM) лътта аха волалу, цу сахъте догла (NOM) а долалу* 'Мади начинает пахать землю и дождь тотчас начинается'.

Предложение состоит из номинативных конструкций. Союз *а* 'и', объединяющий части сложного предложения, выражает совместность событий, когда к началу одного действия подключается другое действие. Предикация первой части сложная: состоит из эргативного глагола (*аха* 'пахать'), экспонирующего лексическое значение, и номинативного глагола *волалу* 'начинает', грамматическое значение предикации. Финитный глагол кодирует магистральной валентностью актанта в номинативной форме имени, представленного в предложении. Эргативный компонент парадигмы, закодированный в инфинитивном глаголе (*аха* 'пахать') не может быть выражен в предложении.

Квалификация предикации в качестве номинативной обусловлена каузативной формой глагола, указывающей на автономное исполнение казулируемым лицом основного действия вспомогательного глагола. Каузативный предикат сложный по своей структуре: первая основная часть состоит из номинативного глагола с семантикой начинательности (*вола*), вторая – из эргативного каузативного глагола (*лу* 'даю' начать), экстрагирующий в аффиксоид. В структуре предиката сохраняется в качестве магистральной валентности тот актант (лицо, предмет), который закодирован в основной (корневой) части глагола-сказуемого. В нашем случае – это номинативный глагол, кодирующий магистральной валентностью актант в именительном падеже, и, стало быть, первая конструкция – номинативная. Союз *а* 'и' может быть валентным не только предикативному имени, но и глаголу-сказуемому:

17. *Мади (NOM) лътта аха вола а лу, цу сахъте догла (NOM) дола а лу* 'И Мади начинает пахать землю и дождь тотчас начинается'.

Соединительный союз *а* 'и', представляет подключающиеся друг к другу события. Он примыкает к именной части предикации с правой стороны аналитически (пример 15), в то время как к глагольной части данный союз не примыкает, а инкорпорируется в состав сложного глагола-предиката, разрывая его на морфемном шве (пример 17).

Вопрос о том, какие отношения здесь первичны: примыкание союзного средства справа к имени (примеры 12, 15-16) или его инкорпорация в структуру глагола, как в последнем примере остается открытым, требующим верификации на материале других типов предложений.

Сложносочиненное предложение может состоять и из посессивных конструкций, предикация которых в нахских языках не простая:

18. *Боккхийчара а (POS) доглазар дIаозадаьча лаьттах лаьца, кьоначара а (POS) саяьккхухар Iаьдало кийчбаьча тийшача беллах.* 'И старцы переживали за оттянутые земли, и молодые догадывались о подвохе со стороны власти.

В качестве исполнителя глагольного свойства в приведенных частях сложносочиненного предложения выступает семантический субъект в форме родительного падежа (инг. *доал дожар*).

Функция союзного слова *а* 'и' возможна в качестве примыкания к имени с правой части (примеры 4-6) или в качестве вставки в глагол, «разорванный» на морфемном шве (пример 1, 7, 17).

Подобного рода техника когнитивного освоения пространства, сформировавшаяся еще в бытность ингушского языка синтетического строя, фрагментарно экстрагировала в силу своей неизменяемости в современное состояние этого языка, например:

- 1) глаголом бытия *ва* (*йа, ба, да*) [4, с. 94];
- 2) или локативным наречием *укхаза* 'здесь' [4, с. 105];
- 3) или наречием *массаза* 'всегда', трансформировавшимся в союзное слово *массаза* 'каждый раз когда' [5, с. 35].

Существование в современном словаре ингушского языка синтетического рудимента [4, с. 154, 168-169, 315-317], например, в качестве

наречия, или каузативного глагола [5], т.е. автономных слов, с их экстрадированными в служебные слова (союзные слова) вариантами [6] – не единичное, а закономерное явление для данного синхронно эргативного языка.

Выводы. Таким образом, сложносочиненное предложение в эргативном языке возникает посредством объединения в единое структурно-семантическое целое элементарных предложений с различного рода предикациями: эргативными, номинативными, аффективными (примеры 1, 4, 6), на основе которых генерируются предикации с глаголами приобретенной семантики (примеры 15, 18).

Одним из основных средств когезии частей сложносочиненного предложения является соединительный союз *a 'и'*, функционирующий валентно компонентам предикации: именному (примеры 5-6) или глагольному (примеры 1, 17). Вопрос о том, почему союз *a 'и'* инкорпорируется в структуру ингушского глагола, разрывая его на морфемном шве, или встраивается между глаголами составной предикации, а не примыкает к нему справа, как к именам, остается открытым. Ответ на этот вопрос, на наш взгляд, следует искать в синтетическом прошлом данного эргативного языка.

Функция эгоцентрических компонентов парадигмы лица, диахронически запускающих механизм предикаций ингушского языка, на наш взгляд, свойственна всем эргативным языкам мира. Парадигма лица относится к доминантным признакам языков этой стратегии, свидетельствующим об их выходе из синтетической (или сильносинтетической) ипостаси в историческом прошлом языка. Именно к ним диахронически в первую очередь справа примыкает сочинительный союз *a 'и'*. Как константный признак языков эргативного строя парадигма лица (лицо Созерцающее лицо Говорящее и лицо Слышащее лицо Произносящее) неоднозначно представлена с точки зрения активности (и /или их активизации) ее компонентов. Наиболее акциональным (деятельностным) оказывается Актор-эргатив, запускающий и узурпирующий всю каузативную сеть эргативного языка [4, с. 218-269]. Эргативное лицо Произносящее в первую очередь активизирует (каузирует) релевантные свойства

лица, генерируя в ингушском нахском языке сеть предикаций (инг. *Со (NOM) лув* 'Я говорю' – *Аз (ERG) леву* 'Я каузирую говорить'; *Сона (AFF) зу* 'Я вижу' – *Аз зойт* 'Я даю видеть', но: *Аз оал* 'Я произношу' – *Сога (LOK) оаллу* 'Я могу произнести'), объединяющихся в сложное предложение.

Трансформация простой предикации, состоящей из примарных глаголов постулированной семантики, в сложную грамматическую основу, представленную составными предикациями, кумулирующими глаголы различных корпусов, относится к актуальной, неразработанной проблеме нахского языковедения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Оздоев И.А. Сложное предложение ингушского литературного языка. В кн.: Вопросы вайнахского синтаксиса. – Грозный, 1982. – С. 5–24.
2. Оздоев И. А. К вопросу о сложноподчиненном предложении в ингушском языке // Вопросы вайнахского синтаксиса. – Грозный, 1981. -С.23-33.
3. Оздоева Ф.Г. Союзы в современном ингушском языке // Сборник статей и материалов по вопросам нахского языкознания. – Грозный: Чечено-Ингушское книжное издательство. 1975. – 254 с.
4. Тариева Л.У. Речевые компоненты парадигмы лица в языках эргативного строя. – Назрань. ООО «Кеп». 2017. – 376 с.
5. Тариева Л.У. Деривация союзных средств, связывающих части сложноподчиненного предложения с придаточным обстоятельственным времени в нахском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики – Тамбов: Грамота, 2020. Том 13. Выпуск 8. – С. 154-161.
6. Тариева Л.У. Генерация союзного слова синтетического типа, объединяющего части гипотаксиса эргативного языка // *Annali d'Italia*, №5, VOL. 2. 2020. – Florence, Italy. – С. 33-38.
7. Халидов А.И. Введение в изучение кавказских языков. – Грозный: ГУП «Книжное издательство», – 2008. – 480 с.
8. Яковлев Н.Ф. Синтаксис современного ингушского литературного языка. – М., «ACADEMIA», 2001. – 472 с.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В ВНЗ УКРАЇНИ

Моїсєєва Наталія Іванівна

д.е.н., доцент

Кобелєва Даля Леонідівна

к.ф.н., старший викладач ЗВО

Харківський національний технічний університет

сільського господарства імені Петра Василенка

м. Харків, Україна

Вступ. У статті розглядається проблема сучасного стану філософської освіти в Україні. Аналізуються ті проблеми, з якими стикаються викладачі і студенти ВНЗ під час викладання та вивчення дисципліни «Філософія». Зокрема звертається увага на невідповідність студентів до філософського знання, оскільки більшість студентів на момент навчання в ВНЗ практично на має уявлення про характер та особливості філософського знання. Також зазначається проблема нестачі академічних часів для вивчення цього предмету.

Мета роботи. Мета роботи полягає в тому, щоб звернути увагу наукової та викладацької спільноти до складностей та непогодженостей, які виникають під час викладання та вивчення дисципліни «Філософія»; заохотити до дискусії з цього приводу; окреслити основні проблеми та шляхи їх вирішення.

Матеріали і методи. Філософська освіта, принаймні в Україні, є дуже загадковим феноменом. Причому, якщо професійну філософську освіту можна цілком «зрозуміти», то вивчення філософії майбутніми фахівцями інших областей знання, з нашої точки зору, є чимось досить дивним. Дивним тому, що це явище не відповідає на основне питання: навіщо? Справа навіть не в тому, що спостерігається криза гуманітарних предметів у ВНЗ, що на їх вивчення і

викладання виділяється мало годин тощо, а в тому, що абсолютно не ясно до яких результатів повинен привести такий формат пізнання.

Таким чином, в процесі спочатку вивчення, а потім і викладання філософії, виникають деякі питання, чи навіть сумніви, якими хотілося б поділитися.

Перш за все, постає питання: «А що взагалі таке філософія»? Звичайно ж, це традиційно одна з основних філософських загадок, але все-таки? Для того щоб змусити власну свідомість чимось ґрунтовно займатися, їй, тобто свідомості, потрібно хоч якось пояснити що це. У зв'язку з цим склалося таке пояснення: «Філософія - це досвід «міркування» людської цивілізації яка нині існує». Але, що таке «досвід міркування» і як можна його вивчати? Цей досвід ми називаємо історією філософії, яку і викладаємо. Однак в теперішньому форматі викладання історія філософії перетворюється на розповідь про біографії і думки якихось людей. Так, саме так це звучить і виглядає, особливо з точки зору студента.

Уявімо. На заняття з філософії приходить першокурсник (або другокурсник). Це людина, якій сімнадцять-вісімнадцять років. Вік сам по собі насторожує - в сімнадцять років вивчати філософію або ще дуже рано або вже дуже пізно. Беручи середньостатистичного студента, ми розуміємо, що ні в школі, ані в сім'ї у нього, швидше за все, ні разу не було приводу задуматися «про вічне». А якщо і був, то ці слабкі проблиски навряд чи були кимось схвалені і підтримані. Така реальність.

Але ж коли ми говоримо про те, що хочемо вивчати, про що думали інші люди, і до чого вони дійшли в своїх роздумах, напевно, у нас самих повинна була спочатку з'явитися гостра потреба в пізнанні. Звичайно ж, в тій чи іншій мірі ця потреба властива кожному, але, як правило, вона обмежується побутовими, чисто практичними речами. Так живе велика частина суспільства, так прийнято в сім'ї нашого студента - не думати про вічне, а думати про те, як купити автомобіль. І, напевно, в цьому немає нічого поганого. Це лише звичайний процес виживання, і, також як і всім живим організмам, людині

потрібно, перш за все, вижити. Це саме те питання, яке задають багато студентів: «А навіщо нам філософія? Ми без неї жили і проживемо далі!». І адже цілком імовірно, що вони абсолютно праві. Людство виживе як вид і без філософії.

Таким чином, ми прийшли до цікавої проблеми - чи всім потрібно вивчати філософію? Якщо людина живе в суспільстві, де абстрактні міркування є немодними, навряд чи вона буде прагнути до філософії. Звичайно, бувають випадки, коли дитина в своїх здібностях та інтересах сильно відрізняється від батьків, однак, слід визнати, вони нечисленні.

Значить, для того, щоб знайомитися з чужим пізнавальним досвідом, необхідно самому прагнути пізнати щось, що виходить за межі повсякденності. Тоді вивчення чужих думок набуває сенсу: «Я думаю про добро і зло, і звичайно хочу і повинен знати, як про це думали інші люди».

Ось та серйозна проблема, з якою стикається вітчизняна система освіти - осмисленість того, що вивчаєш, потреба в певного роду інформації. Філософія завжди була граничною межею пізнання, вона генерувала ідеї, які згодом втілювалися (або не втілювалися) в науці і практиці, вона - вираз нестерпної нудьги людства про непізнане. Але це почуття властиве далеко не всім. Тоді перед тим, як пропонувати поголовне навчання, вивчаючи філософію, необхідно поголовно розвивати спрагу пізнання, чого ми не спостерігаємо.

Щоб вивчати філософію, щоб розуміти що це і навіщо це потрібно, необхідно виховувати дитину в філософії. Філософія не може бути зовнішнім знанням, але внутрішньою потребою. В такому випадку, вже в дитячому садку, а особливо, в сім'ї, необхідно виховувати в дитині інтерес до пізнання і розуміння, поступово розповідаючи і пояснюючи шляху розвитку людського знання, причини і мотиви, які змушують людину думати, і результати втілення цих думок.

Але, вищесказане нагадує опис утопічних суспільств, якими рясніє філософія, і нереальність, неможливість яких визнають навіть самі автори.

А в реальності наш студент вже майже сформована особистість, навчена жити і думати в даному контексті. Як пояснити йому, навіщо потрібно вивчати філософію? Можна сказати, що це допоможе розвинути його людські якості або навіть особистість в цілому. Він, швидше за все, образиться на такі слова, адже для себе він і так уже «хороша», повноцінна людина. Можна сказати, що це допоможе йому навчитися думати, аналізувати, адекватно сприймати інформацію і орієнтуватися в соціокультурному просторі. Навряд чи він вам повірить на слово, адже у нього немає подібних прикладів. Ну і, нарешті, якщо вам вдалося зацікавити студента, переконати його в тому, що йому дійсно не вистачає цього знання для повноцінного життя, невже вам вдасться змінити свідомість за вісімнадцять лекцій? За тридцять шість годині зробити те, що не було зроблено за попередні вісімнадцять років? Відкинемо ті варіанти, коли внутрішній світ студента виявився готовий до такого роду інформації і зацікавився нею в результаті яскравого, харизматичного викладу матеріалу. Таких випадків мало і на них не може будуватися система освіти. Крім того, це всього лише інтерес, для розвитку і підтримки якого потрібно ще дуже багато працювати.

Результати і обговорення. Таким чином, сама система освіти унеможлиблює і робить непотрібним вивчення філософії. Висновок парадоксальний. Чи можна знайти цьому пояснення?

Якщо подивитися в недавнє минуле, то замість філософії вивчалися зовсім інші предмети. А саме - ідеологія. Ідеологія не вчить людину думати, не розвиває її пізнавальні здібності, і для того, щоб «запрограмувати» особистість на певні думки і дії потрібно не так вже й багато часу. Якщо заглянути в більш давнє минуле, то виявиться, що філософія, в основному, не була абсолютно новим предметом для людей, які отримують університетську освіту. Таким чином, склалася зараз ситуація в сфері викладання філософії не має аналогів в історії нашої країни.

Виходить, що філософію краще не вивчати, ніж вивчати в тому форматі, в якому вона існує в сучасній системі освіти. Ця швидкоплинна розповідь про

щось, без початку і кінця, надає, скоріше, руйнівну дію на свідомість людини. Цілком можливо, що в її житті коли-небудь міг настати етап інтересу до неминущих речей, але після «філософського стресу» у ВНЗ людина починає відчувати відразу до подібних питань, і, швидше за все, вже ніколи не звернутися до них. А це значить, що ми завдали неабияку травму особистості.

Філософія, навіть на відміну від інших гуманітарних предметів (психології, соціології, політології, історії), не має прямого практичного застосування. Якщо ми можемо за обмежений час розповісти студенту про те, що таке натовп, і це знання реально допоможе йому зорієнтуватися в життєвій ситуації, то отримати швидкий ефект від вивчення філософії ми не зможемо. Крім того, часто складається враження, що філософія викладається заради неї самої для непрофільних спеціальностей. Тут, мабуть, також необхідно виробити розуміння у викладачів, для чого потрібна філософія саме цим студентам. Так, випускникам філософського факультету важливо і необхідно знати історію філософії як таку, але для чого це потрібно, наприклад, студентам-аграріям? Напевно, для них важливіше навчитися правильно формулювати свої думки, коректно працювати з інформацією, і знати, в принципі, як розвивалося людське знання і людство в цілому, які ідеї і припущення лежать в основі всього того, що оточує нас зараз, чим ми користуємося, у що віримо, на чому формуємо свої етичні судження тощо. Але, для того, щоб донести це до студента необхідно незрівнянно більше часу і зусиль, ніж це є зараз.

Необхідно, щоб студент сам зміг помітити ефект від вивчення даної дисципліни, відчути його вплив на власне життя. Тоді питання: «Навіщо?» зникне саме по собі. Можливо навіть, людина зможе переглянути свої відносини з навколишнім середовищем і хоч трохи вирватися з-під його тотального контролю. Тоді ми зможемо говорити про те, що філософія є невід'ємним компонентом системи освіти. Тільки необхідно зрозуміти, що вивчати філософію непотрібно і неможливо. Філософія повинна вчити людину думати і, звичайно ж, надавати їй приклади подібного роду діяльності. В

іншому випадку, вивчення філософії це шлях з нізвідки в нікуди. З нізвідки, оскільки ми починаємо вивчати її тоді, коли вже дуже пізно і внутрішній світ практично закритий для інновацій. Ми вивчаємо її не розуміючи «що» і «навіщо», накопичуючи в своїй свідомості уривки біографій і ідей, не знаходячи ніякого зв'язку між цими ідеями і нашим повсякденним життям. В нікуди, оскільки це знання залишається абсолютно «мертвим» для більшості студентів, не викликаючи в них нічого крім, негативних емоцій.

Висновки. Таким чином, необхідно визнати, що філософія в сучасному форматі викладання має небагато сенсу. Вивчення філософії повинно бути набагато більш тривалим, ніж це є зараз, і починатися набагато раніше, оскільки потреба в подібного роду знанні повинна визрівати всередині особистості, а не нав'язуватися ззовні. Звичайно ж, ті студенти, сім'ї яких хоч трохи цікавляться чимось нематеріальним, є цілком благодатним ґрунтом навіть для швидкоплинного філософського знання. Але що ж робити з усіма іншими? Як правило, ті, хто прийшли вивчати, скажімо, технічні дисципліни, абсолютно не мають інтересу до філософії. Однак же, ми не можемо сказати, що їм не потрібно думати, не потрібно працювати над своїм внутрішнім світом тощо. Тобто, їм також потрібно вивчати філософію, однак формат її вивчення повинен бути зовсім іншим. Тому, українській системі освіти є про що замислитись, якщо вона все ще ставить перед собою мету не тільки навчити сукупності певних маніпуляцій, а й допомогти у формуванні повноцінної особистості.

У свою чергу нам, викладачам філософії, залишається сподіватися і вірити в те, що падіння інтересу до філософії в нашому суспільстві тимчасове явище, що настане період усвідомлення потреби у філософському знанні, розуміння його значимості. Очевидно, що тільки за умови певного стану суспільної свідомості, при певному інтелектуальному кліматі можливі зміни в системі філософської освіти, коли саме суспільство буде вимагати інший тип особистості.

І дійсно, історія рясніє прикладами такого роду трансформацій. Однак тимчасове згасання філософсько-пізнавальної активності не дає підстав філософам-професіоналам відмовлятися від своїх пошуків, прагнень і професійних обов'язків. Пошук нових шляхів розвитку філософської освіти повинен бути безперервним. Наприклад, в сучасних умовах, більш продуктивної могла б бути діалогічна форма вивчення філософії, що дозволяє зосередити увагу на тих проблемах і питаннях, які цікавлять студентів, з якими вони стикаються в реальному житті. Можливо при такому підході дещо «постраждає» цілісність філософського знання, зате багаторазово зросте користь для розвитку пізнавальної здатності студента і його особистості в цілому. А адже це і є одна з основних задач філософії.

ECONOMIC SCIENCES

THE LEVEL OF SATISFACTION OF MANAGEMENT STAFF WITH WORKING CONDITIONS

Sysoieva Inna

Balaziuk Oksana

PhD in Economics

Associate Professor

Department of Economics, Accounting and Taxation,
Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of
Western Ukrainian National University
Vinnytsia, Ukraine

Introductions. A study of global trends in entrepreneurship development shows that in order to ensure the growth of enterprises and organizations, special attention should be paid to the motivation issues of managerial staff. At the same time, the practice of functioning of modern enterprises and organizations reveals that the timely identification and diagnosis of problematic situations, arising in the way of development and growth of many enterprises and organizations, depends on the level of qualification and professionalism of the administrator (manager).

Whereas, the success of the manager's activity is shaped under the pretext of his ability to combine personal qualities and implement them into the decision-making process of management.

Aim. Therefore, in the context of ensuring the effective functioning and long-term growth of enterprises and organizations, it is necessary first of all to solve the problematic issues of motivation of the administrator.

Results and discussion. According to the results of the analysis, scientists have come to the conclusion that managers, including administrators, are more careful about the values, including the costs of the enterprise, in contradistinction from the shareholders of the enterprise, despite the fact that their salaries are

significantly lower than shareholders' ones (Gillan, S. L., Hartzell, J. C., Koch, A., Starks, L. T., 2010) [2].

However, Maslen S. and Hopkins A. (2014) have investigated the motivation features of managers, working in hazardous areas of activity. Therefore, scientists have identified the role of incentives that are designed to manage a number of high-risk accidents occurrence in hazardous areas of activity.

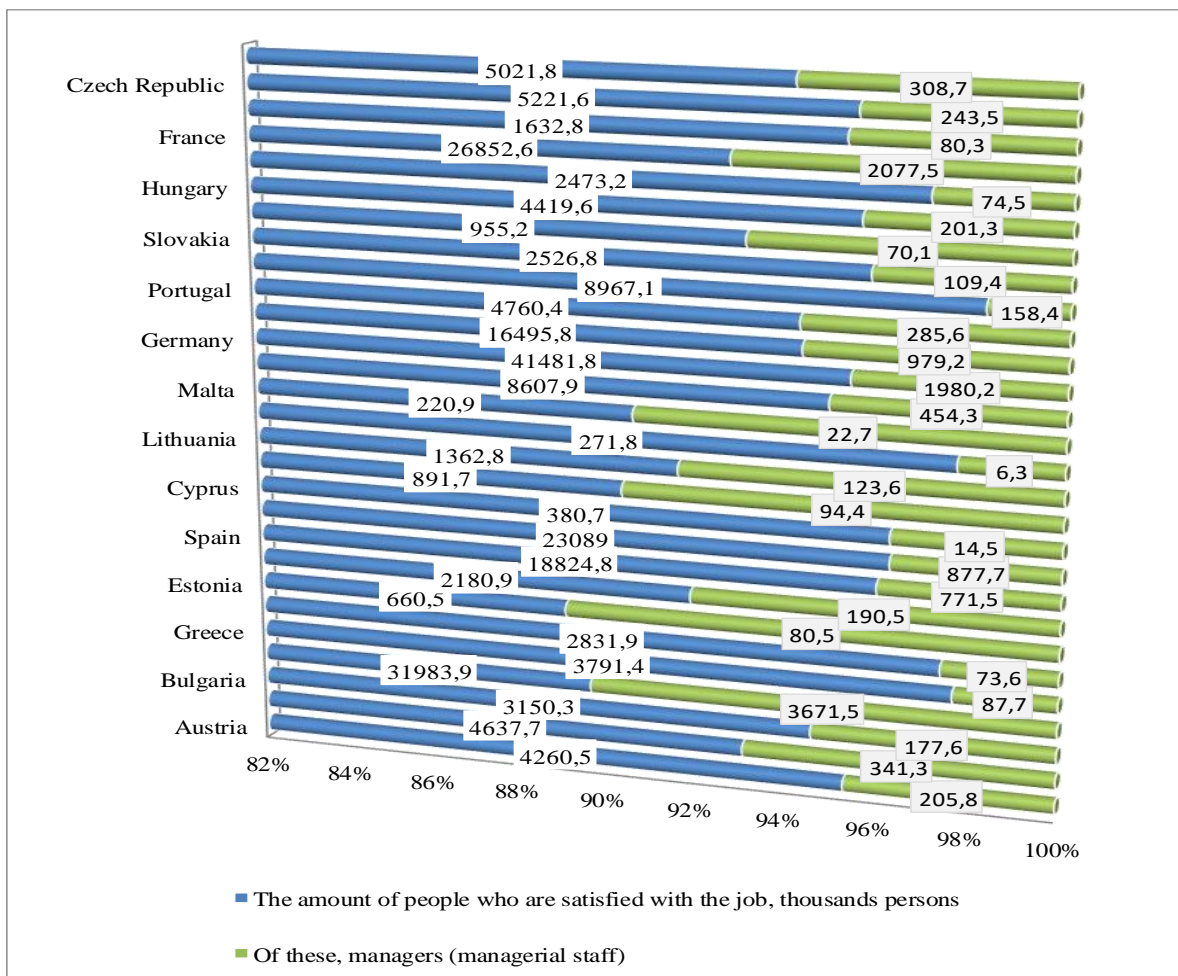
It has been established that managers need to be motivated not only to obtain business and financial results of the enterprise, but also to ensure the safety of this activity in the context of preventing the occurrence of various kinds of accidents (Maslen, S., Hopkins, A., 2014) [3].

In the framework of the mentioned above, Li Q. (2015) believes that the incentive for the head of the enterprise should be carried out on the basis of the theory of emergency situations. In turn, the use of one or another incentive for the head should first of all depend on the level of education of the administrator and whether the manager is a high-qualified employee.

At the same time, the research of Li Q. has shown that generally the manager wants to see the independence of his own capabilities as an incentive, while the demand for financial incentives is not so important (Li, Q., 2015) [4].

The dynamics analysis of job satisfaction of employed persons shows that the population of Great Britain, Spain, Germany, Poland and France is very satisfied (Figure 1). At the same time, the proportion of people satisfied with job, including the position of managers (administrators), out of the total number of contented persons is high in Great Britain, Germany and France.

Figure 1. Dynamics of the number of employed workers, satisfied with the job in 2019, thousand people[1].

Thus, it is advisable to note that the positive trends of these indicators take place in many countries of European Union.

It becomes clear that one of the ways to improve the above mentioned indicators is precisely the motivation evinced at the enterprises and organizations for employees and managers. The review and analysis of statistical data has showed that motivation is one of the elements for ensuring the success of enterprises and organizations in many countries of European Union. This is also evidenced by the high level of job satisfaction of employed persons, including managers (administrators).

Conclusions. According to the results of the review conducted and analysis of the theoretical and practical aspects of applying motivation to employees, including to managerial staff at the enterprises and organizations of the countries of European

Union, it has been established that in Great Britain, Spain, Germany, Poland and France, there is an acceptable, in particular high level of job satisfaction of employed persons, including managers (administrators).

Studies prove that the timely identification and diagnosis of problematic issues that arise on the path of development and growth of enterprises and organizations, significantly depends on the level of qualification and professionalism of the head, that is, the manager.

REFERENCES

1. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (2020)
2. Gillan, S. L., Hartzell, J. C., Koch, A., Starks, L. T. (2010). Firms' Environmental, Social and Governance (ESG) Choices, Performance and Managerial Motivation. *Unpublished working paper*, 10. URL: https://www.researchgate.net/profile/Maretno_Harjoto/publication/265849879_Board_Diversity_and_Corporate_Social_Responsibility/links/56024b2e08aeb30ba7355cda.pdf. (date of issue 08.03.2020).
3. Li, Q. (2015). The Discussion of Theory Review and Practice on Enterprise Executives Incentive. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 3(1), 51–55. DOI: 10.4236/jhrss.2015.31008.
4. Maslen, S., Hopkins, A. (2014). Do incentives work? A qualitative study of managers' motivations in hazardous industries. *Safety Science*, 70, 419–428. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2014.07.008>.

LAND RELATIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL CHANGES

Yevtushenko Nataliia
Palamarchuk Oxana

Ph.D. in Economics

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Introduction. In the paper sums up certain considerations regarding further reformation of land relations, in particular the right to sell and trade land lots in Ukraine, with account of domestic and international experience in the field.

Research work has proven that at all stages of human history, land relations evolve under direct influence of the economic law of correspondence between the nature of production relations and the degree of development of productive forces.

The aim is to study the directions of reforming land relations in Ukraine using foreign experience.

Materials and methods. The research involved using tools for dynamic simulation of processes such as production, exchange and accumulation, which embody the main cash and material asset flows. It also includes historical analysis of the reformation model used by Ukraine's agriculture after the breakup of the Soviet Union, and analysis of strategies applied for tackling problems of the U.S. farming industry

Results and discussion. Land is the last resource of Ukraine that can be sold at the demand of the IMF to overcome the debt crisis. For 4.5 mln of peasant families who own land shares, it means an opportunity to satisfy their greed for gain for free. For 28,500 rural population centers, selling their land means loss of resources used in their economic activities and capable of generating income. The threat of social fallout in rural areas due to a desperate situation is quite possible. The agricultural space suffers from social and environmental degradation. Processes of destruction and contamination of agricultural environment due to exploitative farming can be already observed. The threats of devastation of agricultural resources for the

country's economy are not expressly evident, though. Supporters of the land market refer to international experience and expect improved economic effectiveness of land use, increased flow of funds to budgets of all levels, and more options for solving local self-government issues. Advantages of land sale and privatization in developed EU member states are evident but underexplored.

Agricultural policies in the USA and other developed countries are programmed and aimed at continued subsidizing farmers as opposed to the policy of free market and fair competition, and thus they present an inconsistency in distribution of agricultural resources.

A farming program containing key development issues (listed below as follows) would be worthy of attention:

- 1) prices, income and subsidies to farmers;
- 2) protection of natural resources (water and soil);
- 3) research in the field of agriculture;
- 4) lending to farmers and fiscal policy;
- 5) risk hedging;
- 6) support for development of regional export potential.

Completing the analysis of methodological approaches to explaining U.S. agricultural policy in the USA (McConnell & Bru, 1999) we should note that their reference nature is opposite to the recommendations given for Ukraine. The World Bank mission first visited Ukraine in October 1992. The positive consequence of reforms was solving the issue of private entrepreneurship which resulted in forming the group of farm businesses. Their size was oriented by the American rather than European examples. We would like to remind that the neoliberal paradigm of development contained a number of positive recommendations, in particular: to introduce a system of market mechanisms for self-regulation of the economy; to create a system of market infrastructure and services; to establish private ownership of land and other agricultural resources; to form a sector of viable agricultural enterprises; to reorganize large farms and create favorable conditions for private farms; to privatize and reconstruct enterprises of the agricultural-industrial complex;

to create an effective financial system for agricultural servicing; to define the new role of government in the field of agriculture (Bodrikov, 2009).

Professor Erik Reinert (Netherlands) replied, when asked whether it is worth introducing the land market in Ukraine: “Don't listen to what they say and don't read what the IMF writes, but watch what they do.” The effect of land privatization for the oligarchs was crashing, but within the framework of chrematistics, the study of wealth. Agricultural performance has not only shown little increase but it has also deteriorated due to reduced livestock, meat and milk production. The increase in grain and oilseed exports cannot be recognized as a positive effect for the land resource which has been redistributed from fodder to industrial crops. Integrated land resource intensity of agricultural production has not decreased, and it is a verdict for the reforms. It is not too difficult to imagine the effects of introducing the agricultural land market. Landlords will use their property as a factor in food pricing, which will exacerbate the food problem.

The range of agricultural production in Ukraine is too broad for a single concept of development to satisfy all. It is necessary to differentiate entrepreneurship by the size, i.e. by the concentration of production. Small non-commodity farms with an area of up to 1 hectare may not be taken into account. The farms whose numbers may increase as a result of transformation of the agriculture, should be divided into groups. Farms can be standardized based on their land use area, but it cannot properly reflect the size of the farm, its income, tax field and land rent without taking into account the quality of land. The size of the farms is not identical to their land use and cannot be calculated by land area only. Therefore, it is proposed to introduce an appropriate system for accounting of economic entities by standardized economic features.

Conclusions. The recent history of land relations in the USA does not confirm the thesis of private property as the basis of the market, progress, business activity and ingenuity. Statistics shows that leasing land to large farmers improves the economic efficiency of land use. The U.S. experience has demonstrated that small

plots of land are unsuitable for reclamation, crop rotation, agrochemicals and high-performance machinery.

Similarly, the many years of experience in the United States show that the sole fact of private land ownership does not guarantee the preservation of the environment and the land itself. At the beginning of the last century, most American farms abandoned crop rotation while moving to a monocultural system, reducing the area of fallow fields, which led to widespread plowing of even highly eroded lands. It resulted in dust storms, depletion of fertile land, pollution of water sources and so on.

CLUSTER INTERACTION OF ENTERPRISES IN ACHIEVING COMPETITIVE ADVANTAGES

Zarudna Nataliia
Kundeus Olexandr

PhD in Economics, associate professor
Western Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine

Introductions. To ensure real competitive advantages through the development of cluster interaction of economic entities, it is necessary to explore and effectively use the potential of social division of labor (within business structures, national economies, world commodity markets), specialization and cooperation of economic activity.

Aim. Clusters cover a significant number of different business structures that are important for competition and competitiveness. These structures include manufacturers, suppliers and consumers of various equipment, technologies, services, raw materials, etc. In addition, clusters include various governmental and other state and scientific structures. Clusters, as a rule, contribute to the development of not only the main sector of the economy, but additional branches, through productivity growth, stimulating innovation, promoting the creation of new enterprises, and most importantly - stimulating competition. Therefore, the task of the study is to identify the impact of cluster associations on the competitive advantages of the enterprise.

Materials and methods. Almost all scientists believe that it is very important to ensure the competitiveness of individual enterprises policy of supporting domestic producers, which is practiced in most countries, and which helps to attract new national participants to the cluster.

The cluster way improves the quality of the product and the effectiveness of entrepreneurial activity due to other factors, namely, by combining the efforts of different enterprises and exchanging information and skills, and the corresponding growth of interest in further interaction and intensification of its forms and methods.

Therefore, we consider it necessary to study the cluster interaction of enterprises to achieve competitive advantage.

Results and discussion. Competitive advantages are a concentrated manifestation of advantage over competitors in the economic, technical, organizational areas of the enterprise. Competitive advantage cannot be equated with the potential of an economic entity.

The competitive advantage of a cluster association is, first of all, the ability of economic entities to best allocate their somewhat limited resources, achieving a more stable and lasting market position than competitors.

Competitive advantages of the enterprise according to the sources of their origin can be divided into internal and external. Internal - are the characteristics of the internal aspects of the enterprise, which exceed the similar characteristics of priority competitors. External competitive advantages are those that are based on the company's ability to create more meaningful values for consumers of its products.

Optimal competitiveness in a cluster can be established by analyzing for each of the main functions of the "value-making chain" the sources of competitive advantage available to the enterprise.

Competitive advantages are a concentrated manifestation of advantages over competitors in the economic, technical, organizational areas of the enterprise, which can be measured by economic indicators (additional profit, higher profitability, market share, sales).

Competitive advantage can in no way be equated with the potential of an economic entity. In contrast to opportunities, it is a fact that is fixed as a result of real and obvious preferences of interested partners or consumers. You can have the latest technology, better than competitors, more qualified staff and at the same time have worse economic performance. In this case, the first advantages cannot be considered as competitive advantages. They are only a prerequisite for the formation of future advantages over competitors. That is why in business practice competitive advantages are the main goal and result of economic activity.

Achieving competitive advantage is ensured by systematic monitoring of the direction of the impact of external and internal factors on the competitiveness of the enterprise. National competitiveness largely depends on the level of development of individual enterprises and domestic clusters, and not only on participation in international cluster projects.

Clusters, as a form of market centralization, are an additional way of understanding the economy, the organization of economic development and the implementation of public policy. Understanding the state of clusters in the region provides an important vision of the internal properties of the production potential of the region and the constraints that exist for their future development. The most important competitive advantages in the global economy often grow out of the form of the cluster that reveals them.

In a developing economy, cluster formation is so far weakened by low levels of reproduction and low labor skills, weak technologies, lack of available capital, and weak development of social institutions. But it is undeniable that cluster mergers have obvious advantages in transaction costs over other forms of market centralization and can significantly improve the resolution of many incentive issues.

The competitive advantage of a cluster association is, first of all, the ability of economic entities to best allocate their somewhat limited resources, achieving a more stable and lasting market position than competitors. Resource targeting in a cluster is the most relevant solution for many industries today.

Conclusions. Therefore, in order to achieve competitive advantages, their cluster interaction is vital. However, to ensure the functioning of clusters as viable, successful and effective associations of business structures in various sectors of social production, the following components are required. The main ones are:

- the presence of enterprising, motivated and influential people from among entrepreneurs, government agencies, public organizations, educational institutions, capable of their authority, intelligence, organizational skills and knowledge to unite, interest and actually prove the usefulness of clusters for their members and the region;

- development of new technologies of organization, management, financing, able to open new opportunities in competition and prospects of strengthening of individual and aggregate competitive positions of economic subjects in the market;
- ensuring accessibility, openness, exchange of knowledge, experience and information, as well as the creation of databases and web pages, which allows you to gain strategic advantages in access to markets for goods, products, skilled labor, etc.;
- use of innovative cluster technologies of cooperation of economic entities at the sectoral and territorial levels with the support of science and government;
- formation of a stable interest of members of cluster associations in obtaining a specific economic benefit that ensures the viability of business or community structure.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

Андрєєва Лариса Олександрівна
Болтянська Лариса Олексіївна
Лисак Оксана Іванівна

к.е.н., доценти

Таврійський держаний агротехнологічний університет
ім. Д. Моторного
м. Мелітополь, Україна

Вступ./Introduction. Сучасний стан малого та середнього підприємництва (далі – МСП) потребує постійного розвитку відповідно до вимог ринку, що мають мінливий характер. Дослідження умов функціонування бізнес-одиниць МСП з використанням новітніх науково-практичних аналітичних підходів дозволять провести всебічний аналіз їх господарської діяльності під впливом чинників зовнішнього середовища прямого та непрямого впливу, визначити напрями розвитку конкурентних переваг, а також проблемні питання, які потребують усунення.

Мета роботи./Aim. Проаналізувати підприємницьке середовище малого та середнього бізнесу Запорізького регіону; визначити сильні та слабкі його сторони, а також можливості та загрози щодо функціонування бізнес-одиниць, які можуть здійснити суттєвий позитивний або негативний вплив у цій сфері.

Матеріали и методи./Materials and methods. Дієвим методом дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища будь-якого господарюючого суб'єкта з визначенням його сильних та слабких сторін, загроз та можливостей є SWOT-аналіз. Саме цей метод було використано в процесі дослідження підприємницького середовища бізнес-одиниць малого та середнього підприємництва Запорізького регіону, який показав наступні результати (табл. 1).

SWOT-аналіз розвитку підприємницького середовища

	<i>Позитивний вплив</i>	<i>Негативний вплив</i>
Внутрішнє середовище	<i>Сильні сторони, позитивні фактори:</i>	<i>Слабкі сторони, негативні фактори:</i>
	<p><i>1) мобільність і гнучкість бізнес-процесів:</i> швидка реакція бізнес-одиниць МСП на нові потреби ринку, зміну попиту; більша маневреність і ефективність у розширенні й модернізації діючих малих підприємств; орієнтація на конкретного споживача (клієнта);</p> <p><i>2) суттєвий вплив на формування соціальної складової життєдіяльності суспільства завдяки:</i> створенню нових робочих місць; можливості розвитку підприємницької ініціативи соціально вразливих верств населення; підвищенню соціального статусу підприємницької діяльності (в т.ч. завдяки проведенню в Запорізькій області заходів з нагоди Дня підприємця, регіонального бізнес-форуму тощо);</p> <p><i>3) значні внутрішні резерви, які обумовлюють зростання кількісних показників, у т.ч.:</i> наявність багатих природних ресурсів для розвитку</p>	<p><i>1) високий ступінь чутливості і вразливості до внутрішньо- і зовнішньополітичних, економічних, соціальних змін та екологічних проблем;</i></p> <p><i>2) незначна фінансово-економічна потужність сектору МСП, у т.ч. важкодоступність кредитних ресурсів, високий рівень процентних ставок по кредитах;</i></p> <p><i>3) незначний рівень конкурентоспроможності (в першу чергу у високотехнологічних галузях);</i></p> <p><i>4) підвищена чутливість до конкуренції, цін, умов кредитування;</i></p> <p><i>5) складність та відсутність економічної мотивації впровадження наукоємних проектів;</i></p> <p><i>6) низька інноваційна активність малого бізнесу та низький рівень кооперації з великими підприємствами та науково-технічним потенціалом;</i></p> <p><i>7) недостатній рівень фахової підготовки підприємців з питань сучасних методів та форм організації господарювання (невміння використовувати сучасні підходи до управління бізнесом, його ризиками зокрема,</i></p>

	<p>рекреаційного, туристичного, аграрного та інших видів бізнесу;</p> <p>4) <i>потужний сегмент ринку праці:</i></p> <p>кількість найманих працівників МСП у 2019 році становила понад 185,7 тис. осіб, або 67,7% від загальної кількості найманих працівників підприємств Запорізької області;</p> <p>5) <i>значна питома вага обсягів продукції (робіт, послуг), реалізованих МСП у загальних обсягах реалізованої продукції підприємствами регіону:</i></p> <p>за результатами 2019 року частка МСП становила 52%;</p> <p>6) <i>високий потенційний рівень сприйняття і запровадження сучасних інформаційних технологій;</i></p> <p>7) <i>розвиток народних ремесел, велика кількість відомих подій (щорічні форуми, фестивалі, народні свята тощо), що є привабливими для туристів.</i></p>	<p>інноваційними; недостатність коштів у підприємців для отримання знань, необхідних для ведення бізнесу);</p> <p>8) <i>значний тиск природних монополій у сфері електро-, газо- та водопостачання, які стримують розвиток підприємництва у зв'язку з необхідністю виготовляти і оплачувати технічні умови за кошти підприємців.</i></p>
<p>Зовнішнє середовище</p>	<p>Можливості:</p>	<p>Загрози:</p>
	<p>1) <i>значні природні, водні, рекреаційні ресурси;</i></p> <p>2) <i>наявність трудового потенціалу Запорізької області:</i></p> <p>кількість економічно активного населення працездатного віку в 2019 році становила 821,7 тис. осіб, що складає 48% від наявного населення Запорізької області 2019 року;</p>	<p>1) <i>політична і соціально-економічна нестабільність;</i></p> <p>2) <i>існування правових, економічних та адміністративних перешкод у реалізації прав на підприємницьку діяльність;</i></p> <p>3) <i>невизначеність механізмів державної підтримки інноваційного та науково-технічного розвитку;</i></p> <p>4) <i>зростання інфляції,</i></p>

<p>знаходяться в активному пошуку роботи 82,4 тис. осіб, або 11,4% від загальної кількості економічно активного населення працездатного віку;</p> <p>3) розвинута транспортна інфраструктура та система зв'язку;</p> <p>4) активізація виходу на зовнішні ринки Європи завдяки підписанню договору про асоціацію з Європейським Союзом;</p> <p>5) наявність вільних ринкових ніш, широке поле діяльності для розвитку бізнесу.</p>	<p><i>нестабільність валютного курсу грошових одиниць як вітчизняної, так і іноземних валют</i></p> <p>5) висока, економічно обтяжлива для МСП вартість землі, нерухомості, орендної плати;</p> <p>6) корупція;</p> <p>7) високі бар'єри входження суб'єктів МСП в інноваційні процеси (у т.ч. через високу вартість та тривалість окупності нововведень та високі економічні ризики, проблеми організаційного характеру, нерозвиненість ринку технологій, недоліки нормативно-правової бази інноваційної діяльності, недостатній рівень підготовки технічного та управлінського персоналу; недоступність інформації про нові технології, що мають потенціал комерціалізації).</p>
--	--

Джерело: узагальнено на основі власних досліджень

Результати та обговорення./Results and discussion. Результати SWOT-аналізу, які показали сильні та слабкі сторони, можливості і загрози подальшого розвитку МСП мають комплексний характер та взаємопов'язаність. Це дозволяє визначити програмно-цільовий метод їх вирішення, який передбачає узгодження в рамках єдиної програми комплексу заходів по напрямках, пріоритетних завданнях, виконавцях та ресурсах.

Головною метою програми повинно бути створення сприятливих умов для подальшого розвитку МСП, в першу чергу, в важливих напрямках економіки, створення стабільних умов для ефективною їх роботи, підвищення ролі малого та середнього підприємництва у розв'язанні соціально-економічних

проблем розвитку регіону шляхом взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів малого та середнього підприємництва, об'єднань і спілок підприємців.

Висновки./Conclusions. SWOT - аналіз стану підприємницького середовища Запорізької області дозволяє визначити першочергові напрями та завдання розвитку МСП:

- 1) **забезпечення якісного, прозорого державного та муніципального регулювання сфери господарської діяльності;**
- 2) вдосконалення та поглиблення функції регулювання на районних, сільських, селищних рівнях;
- 3) підвищення рівня кваліфікації державних службовців щодо питань реалізації державної регуляторної політики, рівня активності громадських об'єднань підприємців у процесі підготовки та аналізу впливу регуляторних актів;
- 4) **якісне реформування системи надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам та дозвільної системи у сфері господарської діяльності:**
  - 4.1) забезпечення прозорості діяльності адміністративних, дозвільних та інших регуляторних органів, формування відкритого інформаційного простору у цій сфері;
  - 4.2) створення умов для проведення заходів з навчання і підвищення кваліфікації адміністраторів центрів надання адміністративних послуг;
- 5) **фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка малого підприємництва:**
  - 5.1) забезпечення функціонування механізмів фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого і середнього підприємництва;
  - 5.2) пошук нових фінансових ресурсів для розвитку бізнесу, розширення видів фінансової підтримки суб'єктів МСП;

- 6) підтримка підприємництва регіону через забезпечення функціонування механізму щодо представлення інвестиційних пропозицій підприємств регіону на національних та міжнародних заходах;
- 7) залучення міжнародної донорської допомоги для підтримки та розвитку МСП;
- 8) **розвиток інфраструктури підтримки малого підприємництва, у тому числі в малих містах та сільській місцевості;** створення сучасних елементів інфраструктури, які б надавали малому та середньому бізнесу комплекс необхідних послуг;
- 9) інформаційно-методичне та організаційне забезпечення розвитку інфраструктури підтримки малого та середнього бізнесу, громадських об'єднань підприємців; розвиток інформаційних систем для сфери підприємництва;
- 10) **підвищення конкурентоспроможності та інвестиційно-інноваційної привабливості малого і середнього підприємництва в Запорізькому регіоні;**
- 11) адаптація та стимулювання підприємств до експорту продукції в країни ЄС в рамках дії Угоди про зону вільної торгівлі;
- 12) поширення та донесення всіма доступними комунікаціями інформації щодо ресурсної бази регіону, яка може бути використана для розвитку МСП, про перелік товарів, робіт, послуг, що будуть закуповуватися для потреб районів та міст Запорізької області за бюджетні кошти, про стан регіональних і міжнародних ринків тощо;
- 13) залучення молоді до підприємницької діяльності, розвиток малого і середнього бізнесу в сільській місцевості;
- 14) розвиток підприємництва у сфері туризму, у тому числі в сільському, зеленому туризмі;
- 15) підтримка місцевих товаровиробників з питань якості та підвищення експортного потенціалу.

РОЗВИТОК ЕКОТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Безугла Людмила Сергіївна

кандидат наук з державного управління, доцент
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
м. Дніпро, Україна

Вступ. В аналітичному дослідженні Програми ООН з навколишнього середовища «Туризм у Зеленій Економіці: інформаційний звіт» [2] наголошено про те, що традиційний масовий туризм досяг стадії сталого зростання. А екотуризм, навпаки, за прогнозами, швидко зростатиме протягом наступних двох десятиліть. Передбачається, що глобальні витрати на екологічний туризм зростатимуть більш високими темпами, ніж середнє зростання показників за всією галуззю.

На даний час зелений туризм найбільш поширений в Угорщині, Чехії, Іспанії, Італії, Німеччині та інших європейських країнах, які під егідою Ради Європи об'єдналися в Центрально-Східноєвропейську Федерацію з розвитку сільського зеленого туризму. За даними ВТО, наприклад, у Франції лише 7% бізнес-туристів зупиняються в готелях, решта 93% обирають сільські готелі і кемпінги [1]. В Україні також актуалізуються проблеми розвитку сільського зеленого туризму, оскільки він не потребує значний капіталовкладень і стимулює зростання рівня зайнятості сільського населення.

Мета роботи. Метою даного дослідження є виявлення бар'єрів, які перешкоджають ефективному формуванню й розвитку екотуристичної інфраструктури в регіоні, та обґрунтування необхідності розроблення регіональної інноваційної моделі розвитку екотуристичної інфраструктури (на прикладі Дніпропетровської області).

Матеріали та методи. Критичним аналізом і систематизацією теоретичних підходів до формування й реалізації інноваційної моделі розвитку туристичної сфери займаються: V. Marakova, S. Sardak, V. Samoilenko;

О. Романенко, О. Яворська, О. Давидова та інші. Багато уваги дослідниками й фахівцями-практиками приділено концептуальним положенням і практичним рекомендаціям щодо вдосконалення управління інноваційним розвитком сфери туризму, а саме: розглянуто окремі аспекти запровадження інновацій при оптимізації моделей розвитку туристичної галузі регіону; сформовано підходи до управління інноваційним розвитком туристичного бізнесу території в умовах диспропорційності глобального й локального ринків туристичних послуг; запропоновано інноваційні підходи до модернізації системи управління регіональним розвитком сфери туризму [3,4,6].

Результати та обговорення. У Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року йдеться про реалізацію стратегічних цілей «Зменшення економічних дисбалансів» (операційна ціль «Розвиток закордонного та внутрішнього туризму») і «Розвиток сільських територій» (операційна ціль: «Розвиток інфраструктури сільських територій»). Слід зауважити, що у цьому стратегічному документі відсутні заходи зі створення й функціонування об'єктів екотуристичної інфраструктури на взаємовигідних принципах, спонукаючи до подальшого вивчення, розгляду та розвитку регіональної інноваційної моделі екотуристичної інфраструктури.

Причини занепаду в переважній більшості криються у нехтуванні міжнародним досвідом розвитку сільського туризму; відсутності послідовної державної політики в туристичній галузі; неефективності діяльності центральних органів виконавчої влади у сфері туризму; відсутності належних умов щодо розвитку пріоритетних напрямів зовнішнього та внутрішнього туризму, державного податкового стимулювання експорту туристичних послуг; незадовільній роботі з формування та зміцнення туристичного іміджу України; глобальній економічній кризі в туристичній індустрії, яка викликана пандемією COVID-19.

У результаті аналізу наукових джерел та власних досліджень [4-5, 8-9] виявлено сукупність бар'єрів, які стримують формування й розвиток

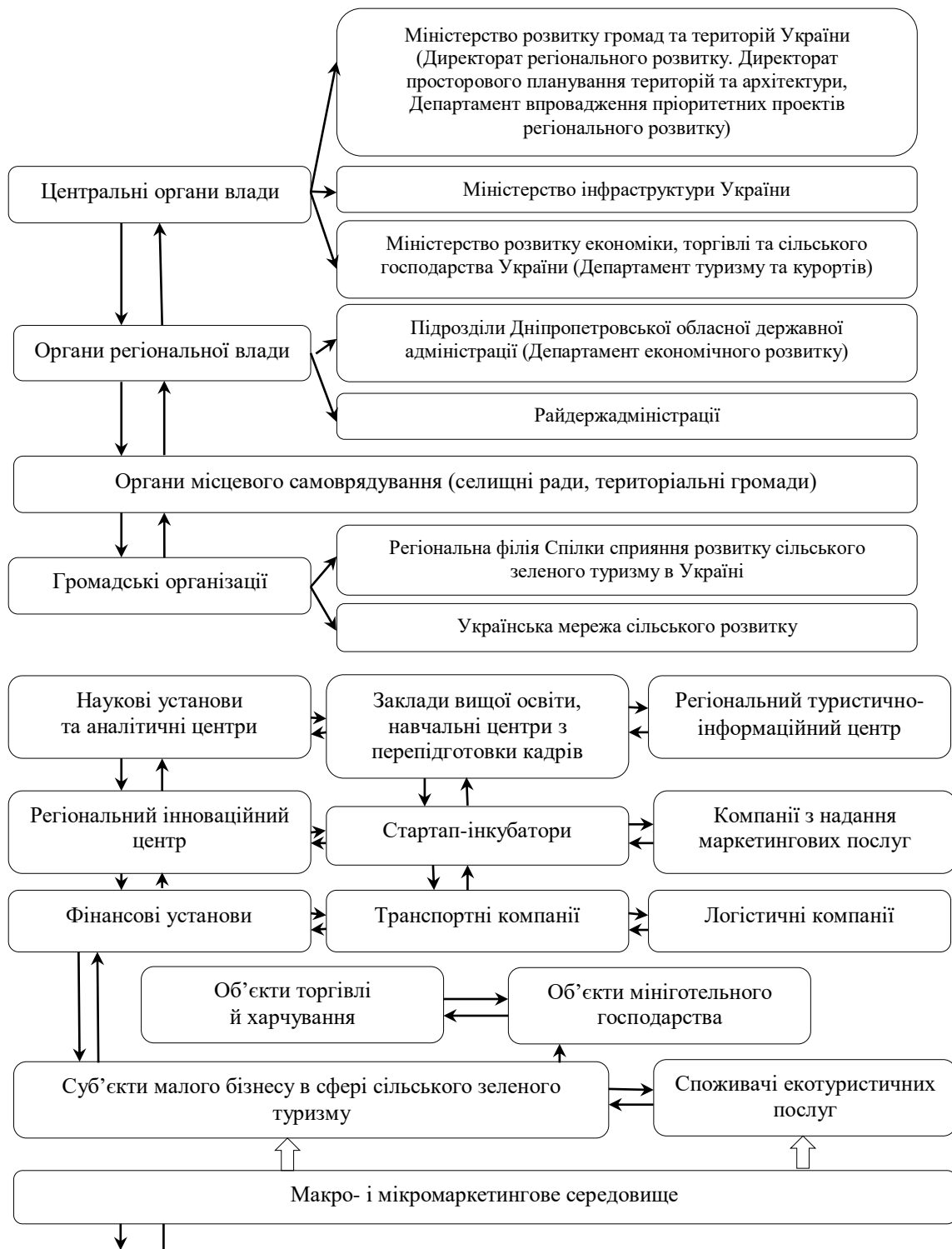
регіональної екотуристичної інфраструктури у Дніпропетровській області (рис. 1).

Рис. 1. Комплекс бар'єрів, які перешкоджають формуванню й розвитку регіональної екотуристичної інфраструктури

Джерело: запропоновано автором

Для усунення вищеперелічених бар'єрів необхідно створити регіональну інноваційну модель розвитку екотуристичної інфраструктури, до складових якої вважаю за доцільне віднести: кадрову, матеріально-технічну, інформаційну, фінансову, маркетингову, транспортну, інноваційну (рис. 2).

Рис. 2. Регіональна інноваційна модель екотуристичної інфраструктури (на прикладі Дніпропетровської області)

Джерело: запропоновано автором.

Одним з ключових принципів запропонованої моделі має бути партнерська взаємодія та співпраця всіх установ і організацій, які виконують

свої завдання для реалізації спільної мети – дієвого формування й розвитку регіональної екотуристичної інфраструктури.

Впровадження даної моделі має передбачати:

- партнерські взаємовідносини між усіма учасниками: центральними органами влади, регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування (селищні ради, територіальні громади), громадськими організаціями, науковими установами, закладами вищої освіти, регіональним інноваційним центром, стартап-інкубаторами, суб'єктами малого бізнесу в сфері сільського (зеленого) туризму, споживачами екотуристичних послуг;
- координацію зусиль центральних органів влади, регіональної влади із органами місцевого самоврядування;
- науково-організаційне забезпечення довгострокових програм розвитку екотуризму;
- розроблення й реалізацію концепції маркетингу;
- реалізацію інноваційних програм та інфраструктурних проектів з розвитку екотуристичної діяльності;
- створення сучасної системи інформаційного забезпечення;
- розроблення механізму фінансового забезпечення, який полягатиме у застосуванні різних інструментів фінансування:
  - державно-приватне партнерство;
  - пільгове кредитування;
  - краудфандінг;
  - венчурне інвестування;
  - грантові програми;
  - міжнародну технічну допомогу;
  - кошти міжнародних фондів тощо.

Висновок. Сформована інноваційна модель регіонального розвитку екотуристичної інфраструктури буде завершальним етапом циклу виробництва туристично-рекреаційних послуг, що істотно вплине на кінцевий результат (пропозицію і надання послуг). Також надання послуг у сфері екологічного

спрамування буде супроводжуватися захистом прав та інтересів споживачів, забезпеченням їх безпеки. Реалізація регіональної інноваційної моделі розвитку екотуристичної інфраструктури дозволить збільшити доходи сільського населення та обсяг надходжень до місцевих бюджетів; знизити рівень безробіття за рахунок створення додаткових робочих місць; активізувати розвиток малого підприємництва в селах регіону; посилити державно-приватне партнерство на основі залучення приватних інвестицій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. World Tourism Organization UNWTO. 2019. URL: <http://mkt.unwto.org/barometer>.
2. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization. Tourism in the Green Economy – Background Report. Madrid: UNWTO, 2012. 167 p.
3. Marakova V., Medvedova M. Innovation in tourism destinations. *Forum Scientiae Oeconomia*. 2016. Vol. 4(1). P. 33-43.
4. Sardak S., Dzhyndzhoian V., Samoilenko A. Global innovations in tourism. *Innovative Marketing*. 2016. Vol. 12(3). P. 1-8. [https://doi.org/10.21511/im.12\(3\).2016.04](https://doi.org/10.21511/im.12(3).2016.04).
5. Романенко О. О., Яворська О. Г. Особливості інновацій в туризмі та індустрії гостинності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 5-9.
6. Савіцька О. П., Савіцька Н. В., Погребняк Л. В. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 15. С. 122-128.
7. Приварникова І. Ю. Туристична інфраструктура для створення умов ековідпочинку та розвитку зеленого туризму в промислово орієнтованих регіонах. *Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: монографія* / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро: Акцент ПП, 2015. С. 105-129.

8. Безугла Л. С. Інноваційний розвиток системи екотуризму на засадах функціонування бізнесу. *Бізнес-моделі розвитку національної економіки та підприємницьких структур: сучасні реалії та перспективи*: монографія з міжнародною участю / за ред. Л. М. Савчук, Л. М. Бандоріної. Дніпро: Журфонд, 2018. С.296-305.

9. Безугла Л. С. Потенціал розвитку екотуризму за соціально-економічними критеріями. *Теорія та методологія формування інвестиційно-фінансової стратегії розвитку суб'єктів національного господарства*: колективна монографія / за ред. Л. М. Савчук, А. В. Череп. Дніпро: Журфонд. 2019. С. 359-367.

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА СВІТОВУ ЕКОНОМІКУ

Бондаревська Ольга Миколаївна

к.е.н.

Національний університет «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

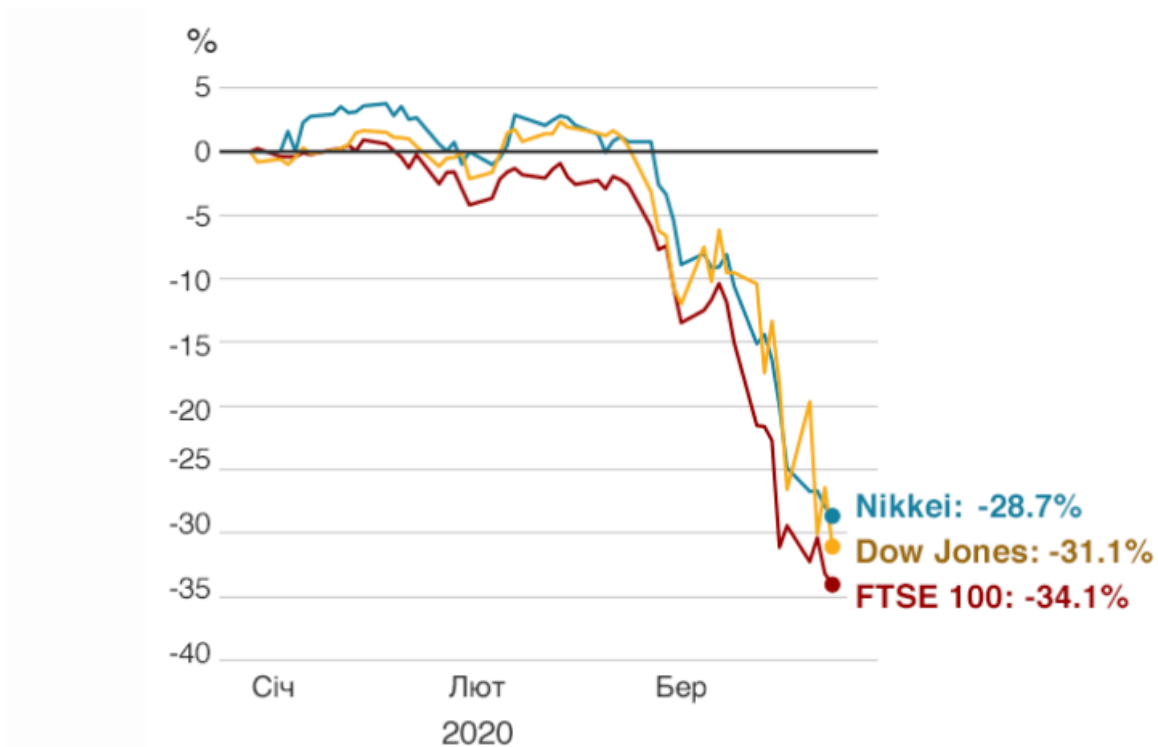
Пандемія вірусу COVID-19 позначилася на всіх без винятку галузях світової економіки. На сьогодні економічні наслідки поширення пандемії є значно більшими, ніж просто фінансова криза. Пандемія COVID-19 змусила держави ввести карантинні заходи – закриті державні кордони, скасовано частково або повністю транспортне сполучення, припинена діяльність великої кількості підприємств, введені обмежувальні заходи для бізнесу.

Як наслідок, світова економіка занурена в глибоку рецесію – прогнозується, що до кінця 2020 року країни з найбільш стійкою економікою втратять не менше ніж 2,4% свого ВВП. Також знижені прогнози темпів приросту світового ВВП на 2020 рік з 2,9% до 2,4%.

Пандемія COVID-19 впливає на всі галузі світової економіки, проте в різному ступені. Очікується, що істотних збитків вдасться уникнути галузям, які пов'язані з виробництвом і постачанням продуктів харчування, фармацевтичною галуззю, IT-індустрією. У свою чергу, найбільш вразливі галузі акумулюють близько 40% ВВП і зайнятості країн.

Зміни на світових фондових ринках, які викликані пандемією COVID-19 впливають не лише на компанії та трейдерів, але й на те, як у світі рухаються інвестиції, а також на пенсійні та інші заощадження у багатьох країнах. Усі головні індекси провідних фондових бірж світу в Японії, Британії та США суттєво впали відтоді, як наприкінці 2019 року хвороба почала поширюватися. Від початку 2020 року FTSE впав на 34,1%, Dow Jones Industrial Average - на 31,1%, а Nikkei - на 28,7% (рис. 1).

Рис. 1. Вплив пандемії COVID-19 на світові фондові ринки у I кварталі 2020 року

*джерело: Bloomberg [1]

Відповідне зниження індексів світових фондових бірж свідчить про те, що інвестори бояться, що поширення коронавірусу припинить зростання економіки, а дії урядів будуть недостатніми, аби запобігти поширенню хвороби. У відповідь на це центральні банки багатьох країн, як наприклад, Федеральна резервна система США та Банк Англії почали знижувати облікові ставки, щоб зробити гроші дешевшими, а позики – доступнішими.

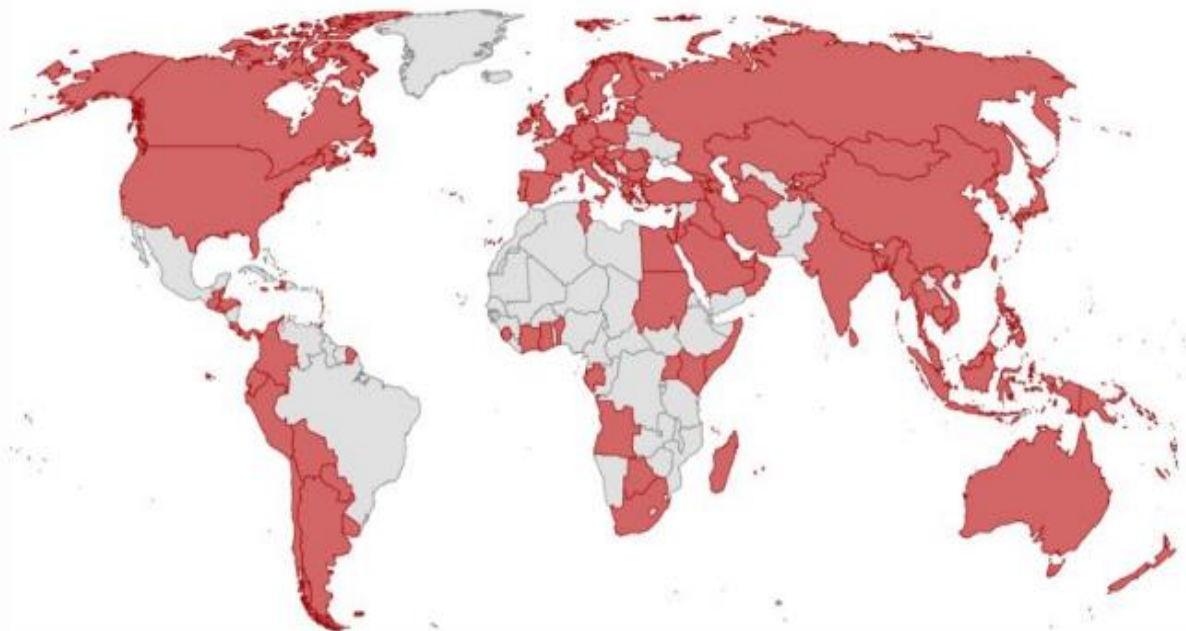
Як відомо, під час кожної кризи інвестори віддають перевагу безпечним активам, серед яких найбільш поширеним було золото. До березня 2020 року ціни на золото стабільно зростали. Проте за останні місяці інвестори настільки непевні у тому, як розвиватимуться події і якими можуть бути наслідки для світової економіки, що відбулося падіння ціни на золото. Крім того, у першому півріччі 2020 року спостерігається падіння ціни на нафту до найнижчого за 20 років рівня, що спричинено невпевненістю інвесторів у розвитку світової економіки у зв'язку з поширенням коронавірусу, а відтак, прогнозованим скороченням попиту на нафту.

Рис. 2. Динаміка ціни на нафту у період 2001-2020 рр.

*джерело: Bloomberg [1, 2]

Варто зазначити, що туристична галузь також зазнала величезних втрат від заходів, які вимушені були застосувати майже всі країни світу, а саме: тисячі скасованих рейсів, відряджень і відпусток (рис. 3).

Рис. 3. Припинені повітряні сполучення у країнах світу через поширення пандемії COVID-19

*джерело: Міжнародна асоціація повітряного транспорту [3]

Уряди по всьому світу запровадили заборони на подорожі, аби стримати поширення COVID-19. За даними OpenTable, в березні 2020 року в порівнянні з березнем 2019 року бронювання практично припинилися. У Канаді було скасовано 94% бронювань, у Німеччині - 90%, у Британії - 82%, США - 84%.

Світова асоціація бізнес-подорожей підрахувала, що туристична галузь може втратити до 820 млрд. доларів на скасованих відрядженнях, конференціях та виставках. Половина з цих втрат може припасти на Китай. Дедалі більше компаній обмежують чи взагалі скасовують будь-які пересування співробітників. Загалом 43% компаній-членів Світової асоціації бізнес-подорожей скасували відрядження. З метою мінімізації збитків, світові авіакомпанії вводять пільгову політику щодо зміни дати бронювання авіаквитків або ж скасування броні. Також перевізники скорочують чисельність флоту і використовують літаки, розраховані на невелику кількість пасажирів.

Отже, в умовах, що склалися великий вплив на світову економіку матимуть карантинні заходи в Китаї та країн Великої вісімки, оскільки на їх території розташовані виробничі потужності багатьох промислових і інноваційних компаній світу. Закриття заводів, фабрик і підприємств, а також зниження попиту на продукцію, особливо китайського виробництва, негативно відіб'ється на прибутку таких компаній.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт BBC News Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51994936>
2. COVID-19 та світова економіка: врятувати неможливо ліквідувати? <https://kreston-gcg.com/ua/covid-19-ta-svitova-ekonomika-vryatuvati-nemozhливо-likviduvati/>
3. Офіційний сайт Статистичної служби Європейського союзу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ec.europa.eu/>

УЧАСТЬ НАСЕЛЕННЯ В ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Біловус Тетяна Вікторівна

аспірант

ДННУ «Академія фінансового управління»

М. Київ, Україна

Вступ. Актуальність теми дослідження обумовлена важливою роллю заощаджень населення у розвитку інвестиційних процесів країни та наявністю низки проблем у механізмі перетворення заощаджень в інвестиції в Україні. У країнах із розвинутою ринковою економікою заощадження домашніх господарств є основою інвестування економіки, а їх трансформацію в інвестиції забезпечує фондовий ринок. В Україні ж участь фізичних осіб в інвестиційних процесах характеризується гранично низьким рівнем. Причин цього декілька: по-перше, невеликі обсяги заощаджень населення через отримання низьких доходів, по-друге, недостатня обізнаність та низька фінансова грамотність населення щодо вигод і недоліків купівлі-продажу цінних паперів; по-третє, обмежені можливості щодо вибору цінних паперів для інвестування населенням своїх заощаджень.

Метою роботи є дослідження питань участі громадян в інвестиційних процесах на РЦП України.

Матеріали і методи. В ході дослідження використовувалися емпіричні методи (порівняння); методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція); методи теоретичного дослідження (ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод). Матеріалами є фундаментальні положення економічної теорії, законодавча база, періодичні та монографічні видання, матеріали міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Результати та дискусія. Надзвичайно важливим та потенційним інвестором РЦП є населення України. Болючим питанням для українського РЦП є проблема активізації участі громадян в інвестиційних процесах на РЦП (рис.1).

Рис. 1. Чинники активізації участі громадян в інвестиційних процесах на РЦП

В Україні як раніше, так і зараз існує значний нереалізований інвестиційний потенціал фізичних осіб. За оцінками експертів, населення зберігає вдома від 30 до 50 млрд. дол. (за іншими оцінками – більше 100 млрд. дол.), не враховуючи капітали, що виведені за кордон. Інвестиційна пасивність фізичних осіб на РЦП пов'язана з низьким рівнем фінансової обізнаності громадян України (більшість населення про ІСІ навіть ніколи й не чули), нижчими доходами у порівнянні з витратами, зі звичкою більше довіряти та вкладати кошти у валюту та банківські депозити (які раніше виникли та є більш простими для розуміння простому українцю, більш стабільними в Україні).

Лише 40 % громадян України є фінансово грамотними. Середнє світове значення даного показника становить 33 %, серед європейських країн – 52 %. За даним показником Україна наближається до Польщі (42 %), Казахстану (40%), а також обганяє Італію (37%), Португалію (26 %), Литву (39%), РФ (38 %), Болгарію (35%) та Румунію (22%).

Внутрішньоукраїнське опитування в межах проекту USAID «Розвиток фінансового сектору» показало, що тільки 79 % громадян заощаджують кошти, з яких 49 % зберігають у вигляді готівки, 10 % кладуть у банківські депозити. Тільки 1 % громадян здійснюють інвестування на ринку капіталів, із яких 0,1 % інвестують свої кошти з метою спекуляцій на РЦП. В межах одного відсотка громадян вкладають свої кошти в інвестиційні фонди та НПФ.

Також інвестиційна пасивність пояснюється специфічними характеристиками РЦП, а саме: слабким розвитком інструментів РЦП, відсутністю довіри до РЦП (а отже, і до цінних паперів), відсутністю можливості інвестувати в іноземні фінансові інструменти, низьким розвитком консалтингових агентств, що спроможні були б надавати високопрофесійну, актуальну та реально ефективну, корисну консультацію у сфері РЦП, а також нерозвиненістю фінансової грамотності в країні. Розвиток ІСІ в Україні відбувається в нерозривному зв'язку із середовищем, в якому вони функціонують. Саме тому від розвитку та фінансового оздоровлення РЦП України залежать і перспективи майбутнього розвитку України.

Висновки. Населення України є важливим суб'єктом РЦП з великим інвестиційним потенціалом. Для прискорення процесу трансформації заощаджень населення в інвестиції необхідно удосконалювати нормативно-правову базу функціонування ринку цінних паперів, посилити вимоги до прозорості діяльності й розкриття інформації учасниками фондового ринку, розробити довгострокову програму інформаційного забезпечення та популяризації інвестицій на ринку цінних паперів серед населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Квасницька Р. С. Інвестиційні ресурси домогосподарств: склад, порядок формування та оцінка / Р. С. Квасницька. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – №4. – С. 139–146.
2. Коваленко Ю. М. Інформаційна асиметрія та моральний ризик у фінансовій діяльності: проблеми та способи подолання / Ю. М. Коваленко // ScienceRise: Scientific Journal. Kharkiv: SPC PC «Technology Center», 2015. Vol. 3/3 (8). P. 20–25.
3. Пересада А. А. Інвестиційний аналіз: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Пересада А. А., Онікієнко С. В., Коваленко Ю. М. – К.: КНЕУ, 2003. – 134 с.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЛОКАЛІЗАЦІЇ «ЗЕЛЕНОГО» ФІНАНСУВАННЯ

Гацька Людмила Павлівна

к.е.н., доцент

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Вступ./Introductions. Перехід до нових моделей «зеленої» економіки в сучасних умовах стає важливим фактором сталого розвитку та економічної політики як на світовому, так і на національному та місцевому рівнях. Це стосується і України, яка належить до екологічно та економічно вразливих регіонів нашої планети: з одного боку, темпи підвищення температури повітря та наростання кліматичних змін на її території випереджають світові тенденції, внаслідок чого ймовірно поширення та посилення посух, збільшення площ земель, схильних до опустелювання і т.п. [6] З іншого боку, доповнює картину майже втричі вищий, ніж у розвинутих країнах, рівень ресурсо- та енергоємності виробництва, відсутність сучасних технологій поводження з відходами, катастрофічне старіння великої кількості інфраструктурних та виробничих об'єктів.

Не дивлячись на те, що уряд України в цілому усвідомлює важливість вказаних процесів і вживає певних заходів щодо формування стратегії власного еколого-економічного розвитку та кліматичної поведінки[2, 3, 5], вразливість до екологічних проблем часто є досить локалізованою і потребує залучення до активних дій місцевих громад та місцевого бізнесу. Проте здійснити це надзвичайно складно, особливо – в умовах затяжної кризи, в якій хронічно перебуває наша держава, з огляду на складність і глобальність екологічних проблем, а також через нестачу на місцях фінансів, необхідних знань і ресурсів.

Це актуалізує питання більш активної участі України в різноманітних міжнародних програмах щодо пошуку глобального консенсусу навколо

посилення значимості екологічних факторів в економічній діяльності, в першу чергу – з питань фінансового забезпечення. За оцінками ЮНЕП, країни, що розвиваються, потребують на період до 2030 року від 140 до 300 мільярдів доларів щорічно на адаптацію до змін клімату на формування нових моделей економічної поведінки [10], і знаходяться в активному пошуку джерел фінансування та механізмів їх доставки саме в ті місця, де вони найбільш потрібні.

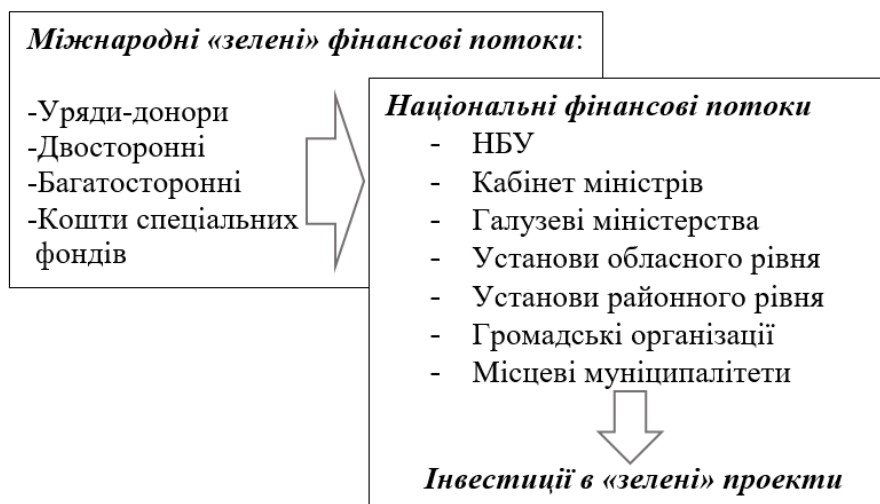
Тому в сучасних умовах питання «зеленого» фінансування потреб малого і середнього бізнесу та місцевих громад вважається ключовим елементом і політичною метою в міжнародному просторі забезпечення сталого розвитку, а проблеми формування ефективних фінансових інструментів та механізмів, які б забезпечували справедливий розподіл фінансування та досягнення «зеленими» міжнародними і державними ресурсами місцевого рівня, набувають суттєвого значення.

Мета роботи./Aim. Метою роботи є аналіз проблем формування механізмів локалізації фінансування «зеленого» розвитку та можливостей забезпечення оптимізації проходження коштів з міжнародного на місцевий рівень через адміністративні вертикалі. Механізми локалізації мають на меті мінімізувати частку фінансування, яка втрачається на шляху, і максимально збільшити суми, що отримують громади, муніципалітети та райони з найбільшою потребою в реалізації «зелених» проектів. Міжнародні донори зацікавлені в тому, щоб чітко розуміти, наскільки ефективно використані ресурси, надані ними для забезпечення сталого розвитку.

Матеріали та методи./Materials and methods. Для вирішення поставлених завдань було використано загальнонаукові методи наукового дослідження: аналізу та синтезу, логічного узагальнення, аналогій, компаративного аналізу, монографічний та графоаналітичний методи.

Результати і обговорення./Results and discussion. Згідно Європейського Зеленого курсу (ЄЗК), перехід до «зеленої» моделі економічного розвитку відбувається у глобальному масштабі, проте негативний екологічний вплив та

вразливість до змін клімату здебільшого дуже локалізовані, і тому потребують місцевих дій, які суттєво відрізняються в різних регіонах. Нові механізми «зеленої» економіки зазвичай створюють місцеві суспільні блага, які є контекстними залежно від географічних змін клімату та загальної екологічної ситуації. [4,7]. Їх впровадження часто потребує фінансової допомоги, проте переважна більшість міжнародних інструментів фінансування або не доступні для місцевих громад, або доступні для них виключно через національні структури. В такому випадку можливість їх застосування ускладнена, так як повністю залежить від державних рішень, урядового планування та державних фінансових стратегій. Це потребує проходження великої кількості різноманітних інституцій на декількох рівнях узгоджень, між якими існують величезні розбіжності щодо обсягів та механізмів розподілу коштів (рис.1).

Рис.1. Інституційна модель локалізації «зелених» фінансових потоків

Складність процесів розподілу фінансових потоків та велика кількість задіяних структур вказують на проблеми, пов'язані зі спрямуванням фінансування на місцевий рівень. Основними проблемами ефективного перерозподілу коштів з міжнародного на місцевий рівень є:

1. *Втрати коштів на різних рівнях перерозподілу* - або через корупцію та неправомірне привласнення, або через складні процеси адміністрування, або через відсутність прямих комунікацій донорів з місцевими організаціями. Отже,

механізми локалізації повинні включати як (а) зміну механізмів законодавчого розподілу бюджету, так і (б) ефективні заходи проти корупції. Без потужної системи управління, яка впорядкує процеси виплати коштів, впровадження проектів та обміну інформацією і тим самим полегшує моніторинг використання коштів, ресурси часто не потрапляють туди, де вони найбільш потрібні [9].

2. *Місцевим структурам зазвичай важко напряму отримати доступ до міжнародних фондів та донорів, а умови фондів не завжди відповідають вимогам та реаліям місцевих громад.* Внаслідок цього наявні кошти, адресовані місцевому рівню, потрапляють до місця призначення тільки через посередників і через це не достатньо адаптуються до місцевих потреб. В даному випадку локалізація стосується формування чітких, достатньо простих та зрозумілих механізмів доступу місцевих громад та підприємців місцевого рівня до міжнародних фондів: (а) прямиий доступ за умови, що суб'єкт господарювання акредитується шляхом виконання визначених вимог; (б) міжнародний доступ через акредитовані міжнародні організації (наприклад, багатосторонні банки розвитку або ООН); (в) відкриті дзвінки, що дозволяють всім організаціям, які відповідають вимогам, безпосередньо подавати запити на фінансування [7].

3. *Слабка розвиненість, а часто - відсутність локальних інституційних структур та потужностей.* Урядам-одержувачам та відповідальним зацікавленим сторонам на місцевому рівні часто не вистачає технічного потенціалу для розробки проектів чи програмних пропозицій [8]. Також вони часто стикаються з низькою доступністю наукових, статистичних та аналітичних даних, а також надійних оцінок економічних і кліматичних явищ для сприяння прийняттю інвестиційних рішень [11]. Це не дозволяє місцевим суб'єктам або ефективно використовувати виділені кошти, або чітко формулювати потреби та підвищувати попит на фінансування «зелених» проектів. У багатьох випадках ключовою проблемою врахування місцевих потреб при виділенні фінансування є невміння представників або організацій місцевого рівня комунікувати (у необхідній формі) на міжнародному чи національному рівні

щодо своїх потреб у фінансуванні. Тому механізми локалізації мають передбачати: (а) навчання чиновників органів місцевого самоврядування, неурядових організацій та представників громадянського суспільства навичкам довгострокового планування та моделювання для розробки адекватних проектів та політики озеленення; (б) розробку та впровадження механізмів об'єднання малих проектів до керованого розміру, який зацікавить інвестора; (в) усвідомлення потреби в переході до нового «зеленого» курсу та «зелених» джерелах фінансування, яке є надзвичайно низьким на місцевому рівні: екологізація досі розглядається на периферії інших питань розвитку, що призводить до практичної відсутності серйозного попиту на міжнародні «зелені» фінанси.

Щодо аналізу існуючих інструментів «зеленого» фінансування місцевих проектів, ми виділимо наступні: (1) прямі іноземні інвестиції в місцеві екологічні проекти (прямий доступ); (2) фонди з місцевим адмініструванням; (3) спільне фінансування на основі широкої участі; (4) конкурентний розподіл коштів. Кожен з цих інструментів не досконалий і має певні проблеми при реалізації, які необхідно враховувати.

(1) Основна перевага прямих іноземних інвестицій полягає в можливості уникнути якомога більше бар'єрів і посередників між джерелом фінансування та цільовими проектами. Цей інструмент може бути особливо корисним у випадках, коли потрібна досить швидка виплата цільовим організаціям. Логіка каналів прямого доступу найкраще працює для одержувачів, які здатні самостійно керувати інвестованими коштами та можуть ефективно комунікувати з міжнародними донорами. Разом з тим, пряме інвестування не має механізмів відбору найбільш актуальних для місцевої громади проектів для фінансування і не буде ефективним у випадку, якщо місцеві структури та потенціал недостатньо розвинені для комунікаційних потреб, не мають досвіду управління міжнародними фінансами [1]. Тому прямі інвестиції на місцевому рівні частіше застосовуються в поєднанні з іншими механізмами.

(2) Фонди з локальним управлінням дають можливість міжнародним інвесторам децентралізувати рішення щодо фінансування. В даному випадку міжнародні установи працюють з посередниками, які мають можливість приймати рішення щодо виплати та розподілу наявних коштів на місцевому рівні і здійснювати управління ними. Такий підхід особливо дієвий, якщо є чітко визначені цільові регіони для фінансування, в яких донор не знає місцевої специфіки, але має доступ до надійних організацій, які можуть виступати посередниками. Проблемами застосування цього механізму є те, що вибір правильних цільових регіонів та відповідних посередників сам по собі потребує ґрунтовних знань місцевого контексту та ретельного обстеження потенційних партнерів. Ще одна важлива проблема - наявність на місцевому рівні організацій, які мають необхідні можливості для управління коштами як посередники. Тому застосування даного підходу рекомендується для конкретних цільових регіонів із сильними місцевими партнерськими організаціями, які чітко розуміють відмінності між традиційним та «зеленим» економічним розвитком.

(3) Спільне фінансування базується на залученні якнайбільшої кількості місцевих суб'єктів господарювання та громад до прийняття ключових рішень щодо відповідного інструменту фінансування. Сюди входить представництво місцевих структур та громад у рішеннях щодо структур, механізмів фінансування, критеріїв виплат, розподілу коштів, а також конкретних елементів реалізації проектів. Форма забезпечення участі відрізняється за рівнем формалізації та коливається від консультацій з бенефіціарами та зацікавленими сторонами до формалізованих обов'язкових форумів для представлення місцевих організацій у процесах прийняття рішень та квот для місцевого представництва у комітетах фонду. Проблемами цього механізму є те, що різні рівні формалізації не гарантують справедливого представлення всіх місцевих стейкхолдерів та складні в управлінні через велику кількість учасників.

(4) Конкурентний розподіл коштів передбачає попереднє визначення конкретних критеріїв фінансування. Будь-які місцеві організації та проекти можуть подати заявку на фінансування та змагатись за нього у відкритих конкурсах, що відповідають конкретним місцевим вимогам та факторам контексту. Основним рушієм таких конкурентних елементів є визначення найбільш ефективних проектів у справедливому та об'єктивному процесі, відкритому для громад та місцевих жителів. Якщо критерії добре розроблені, можна гарантувати, що фінансування буде цільовим, орієнтованим на місцеві потреби. Конкурси можуть працювати через постійні процеси подання заявок або конкретні обмежені часом інвестиційні вікна, а рішення про фінансування можуть прийматись комітетом різних зацікавлених сторін.

Проблеми механізму полягають у тому, що за його застосування існує ризик постійного вибору одних і тих же переможців, якщо деяким слабшим громадам та місцевим організаціям не вистачає ресурсів для подання переконливих заявок. Тому існує ймовірність, що ті проекти та спільноти, які потребують найбільшої підтримки, не зможуть бути достатньо конкурентними, щоб виграти конкурс і отримати фінансування. Тому для широкого використання конкурентних елементів у «зеленому» фінансуванні важливо доповнити ці ініціативи або розбудовою потенціалу, або проактивною пропозицією щодо підтримки місцевих громад. До того ж, важливо, щоб цього критерії відбору були розроблені таким чином, щоб визначені потреби в адаптації у програмі відігравали більшу роль, ніж те, як зроблена презентація. Якщо врахувати ці міркування, то конкурентоспроможні елементи можуть бути дійсною дієвим механізмом розподілу фінансів для вибраних регіонів з високою щільністю громад з різними потребами екологічного фінансування.

Висновки./Conclusions. Перехід до «зелених» моделей економічного зростання є глобальною проблемою і потребує значних інвестицій з різних джерел, зокрема - міжнародних донорів та банків розвитку. Проте, багато існуючих інструментів фінансування недоступні для проектів на рівні громади чи локальних підприємств, хоча саме успішні місцеві екологічні ініціативи

часто збільшують шанси на успіх та мають суттєве значення для досягнення ефективності та стійкості. Існує низка проблем, що перешкоджають руху фінансових потоків від міжнародного до місцевого рівня. Деякі проблеми ускладнюють доступ місцевих суб'єктів до джерел фінансування, а інші заважають міжнародним організаціям отримати доступ до інформації про потреби місцевого рівня. Наприклад, значна частка фінансових ресурсів втрачається у складних фінансових архітектурах на міжнародному та національному рівні. Крім того, наявні кошти не завжди адаптуються до потреб громади та пріоритетів місцевих організацій. Недостатньо розвинені місцеві структури також створюють перешкоди для належного доступу та залучення фінансування на місцевому рівні. Для подолання цих проблем необхідно формувати та розвивати механізми локалізації «зеленого» фінансування, серед яких особливо перспективними ми вважаємо прямі інвестиції та канали прямого доступу; фонди з місцевим адмініструванням; спільне фінансування; конкурентний розподіл коштів.

В даній статті висвітлені тільки найбільш загальні проблеми та характеристики основних інструментів локалізації «зеленого» фінансування, які можуть сприяти більш ефективному спрямуванню коштів міжнародних донорів на місцевий рівень. Для розробки повноцінної стратегії фінансового забезпечення екологічних ініціатив потрібні подальші дослідження, які можуть зосередитись на конкретизації механізмів вибору оптимальних інструментів для максимального врахування місцевої специфіки та інтересів цільових груп; вивченні можливостей застосування інших інструментів фінансування «зеленого» розвитку для досягнення швидких результатів; моделюванні варіантів поєднання декількох інструментів у нові механізми фінансування, що стосуються конкретних місцевих умов, або інтегрування їх в уже існуючі механізми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. “Зелені” інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст / кер. проекту К. Маркевич ; наук. конс. В. Сіденко. — Київ : Заповіт, 2019. — 316 с.
2. Закон України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року” №2697 від 28 лютого 2019р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.
3. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року, с.11-12. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://menr.gov.ua/>
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. -[Електронний ресурс].- Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/984_011.
5. Указ Президента України “Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року” №722 від 30 вересня 2019р. – Офіційне інтернет-представництво Президента України. -[Електронний ресурс].- Режим доступу: https://www.president.gov.ua/documents/72220199825?fbclid=IwAR0y8Uxp4EQq7fuZY5E1sSyNSkJnmXi5W4F4AorjSVxu1TQD9VAI_qR74xY.
6. Як змінюється клімат в Україні //Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України -[Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/35246.html>
7. IIED 2017: Delivering real change. Getting international climate finance to the local level. London: IIED.
8. OECD 2015: Toolkit to enhance access to adaptation finance. For developing countries that are vulnerable to adverse effects of climate change, including LIDCs, SIDS and African states: OECD.
9. Transparency International 2018a: Climate Adaptation Finance Governance Standards. A new approach piloted in the Maldives and Bangladesh: Transparency International.

10. UNEP 2017: Adaptation Gap Report 2017. Towards Global Assessment. Nairobi, Kenya: United Nations Environment Programme

11. UNFCCC 2019: Introduction to Gender and Climate Change. Retrieved 20 Mar 2019, from <https://unfccc.int/topics/gender/the-bigpicture/introduction-to-gender-and-climate-change>.

УДК 37:371:371.2

РОЗВИТОК ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ

Двігун Алла Олександрівна

д.е.н., професор

головний консультант

Національного інституту стратегічних досліджень

при Президентові України

Київ, Україна,

Вступ. Стан системи освіти в Україні є однією з ключових засад подальшого розвитку України як сучасної, економічно розвинутої, високотехнологічної країни, в якій створено належні умови для збереження і розвитку людського капіталу.

Процеси реформування практично на рівні всіх елементів системи освіти, процеси децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою, що відбуваються в Україні, є вирішальними чинниками, що визначають сучасний стан та перспективи розвитку освітньої галузі. Визначення досягнень та сучасних викликів, що сформовані під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників створює можливості для ґрунтовного формулювання стратегічних завдань розвитку освіти в Україні.

Мета роботи. Визначити стратегічні завдання розвитку освіти в Україні з урахуванням завдань територіального розвитку, стратегічної ролі розвитку вищої освіти, як фундаментальної основи розвитку держави. [1]

Методи. Для дослідження використані методи: інтегральний, індексів, формалізації, моделювання, економічного аналізу, статистичні.

Ключові слова. Освіта, вища освіта, розподіл повноважень, якість та доступність освіти.

Результати і обговорення. Як звісно, система освіти має вплив на розум, думки та почуття людини. І тому, досягнення та вирішення проблем, у сфері

освіти, в певній мірі, є запорукою досягнень та вирішення проблем в інших сферах.

На нашу думку сучасними найважливішими досягненнями у сфері освіти є:

- створення єдиного освітнього простору та управління якістю освіти в країні;
- розроблення нової методології розвитку української освіти (цілі та цінності демократичного суспільства, особистісного розвитку, спрямованість до європейських та світових освітніх і наукових просторів тощо) [6];
- визначення засад рівного доступу кожного громадянина до якісної освіти всіх рівнів як магістрального напрямку її розвитку;
- перехід до нових форм і технологій контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, студентів та перехід до варіативної освіти;
- використання нових навчальних технологій: інтерактивне навчання, ІКТ, компетентнісна освіта, дистанційна освіта;
- становлення та розвиток державно-громадського управління.

Позитивний рух щодо реалізації реформи в освіті, підвищення якості та доступності освіти продовжується і останні два роки (2019-2020 р.р.):

1. Продовжувалося *створення опорних шкіл*: станом на початок 2020 року створено 887 опорних шкіл, більш ніж 50% з яких розташовані в ОТГ. Кількість опорних шкіл, створених в ОТГ за 2019 рік збільшилася майже на 5%, кількість учнів, що навчаються в опорних школах за цей рік збільшилася більше ніж на 7000 , а кількість дітей, яких підвозять до школи на шкільних автобусах збільшилася майже на 3000. [4]

2. У 2020 році прийнято *новий Закон України «Про повну загальну середню освіту»* (№ 463-ІХ від 16 січня 2020 р.), яким визначено правові, організаційні та економічні засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти.

3. Згідно прийнятих у червні 2020 року Кабінетом Міністрів України змін до Постанови КМУ «Деякі питання реалізації права осіб на

першочергове зарахування до вищих медичних і педагогічних навчальних закладів за державним замовленням», *створено механізм забезпечення задоволення потреб сіл, селищ, селищ міського типу у педагогічних кадрах.*

4. У 2020 році Указом Президента України затверджено Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі, *в якій визначені механізми забезпечення прав дітей на освіту, охорону здоров'я, створення умов для надання учням якісних освітніх та медичних послуг..*

5. У 2020 році Міністерством освіти і науки України розроблено проект *Концепції розвитку дошкільної освіти*, в якій визначені сучасні проблеми у сфері дошкільної освіти та основні шляхи забезпечення доступу до якісної дошкільної освіти.

6. У 2019 році КМУ затверджено Стратегію популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова - успішна держава» та розроблено проект *Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти на 2020-2030 роки.*

7. Щодо *розвитку та підвищення якості вищої та професійної освіти:*

- у 2019 році КМУ затверджено Концепцію реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «*Сучасна професійна (професійно-технічної) освіта*» на період до 2027 року, а в квітні 2020 року КМУ затвердив *План заходів впровадження цієї Концепції на період 2027 року;*

- в осені 2020 року за ініціативи Президента України розпочато широкомасштабний план модернізації професійної (професійно-технічної) освіти, який передбачає створення ефективної системи управління та фінансування, забезпечення відповідності змісту і якості професійної освіти потребам ринку праці тощо;

- у серпні 2020 року Кабінетом Міністрів України прийнято рішення щодо фінансування з державного бюджету місцевим бюджетам на створення навчально-практичних центрів сучасної професійної (професійно-технічної) освіти у 2020 році;

- Кабінетом Міністрів України, Розпорядженням від 10 червня 2020 р. № 656-р затверджено зміни до Методичних рекомендацій, щодо формування та розміщення регіонального замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів, в яких закладений чіткий календар погодження обсягів регіональних замовлень із ключовими гравцями регіональних ринків праці, а також виписані повноваження кожного з них;

- у серпні 2020 року КМУ (№960-р) схвалено Концепцію розвитку природничо-математичної освіти та розроблено проект Плану заходів щодо популяризації природничих наук та математики;

- згідно Указу Президента України (№210/2020 від 06.2020 р.) КМУ розроблено проект Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки;

- Міністерством освіти і науки України розроблено проект Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2030 року та проект Плану заходів щодо її реалізації.

Разом із тим, внутрішні передумови значною мірою характеризуються й викликами для подальшого розвитку системи освіти в Україні. Серед основних викликів:

- Відсутність коштів у місцевих бюджетах на будівництво нових дошкільних навчальних закладів, незабезпеченість місцями у дошкільних початкових закладах у зв'язку зі зростанням чисельності дітей дошкільного віку.

[5]

- Відсутність дієвого механізму соціального захисту викладачів, вчителів.

- Відсутність компенсаторного механізму перекладених на місцевий бюджет державою повноважень, зокрема утримання закладів освіти, оплати праці непедагогічних працівників (окрім оплати праці педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл), утримання професійно-технічних навчальних закладів;

- Недостатність фінансового забезпечення закладів освіти (різних форм власності, як державної і комунальної, так і приватної).

- Недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування системи освіти в Україні.

- Невідповідність освітнього забезпечення потребам економіки України – дефіцит у певних професіях високої кваліфікації, як за спеціалізацією, так і за якістю пов'язаних з ними навичок (цифрова грамотність, комунікаційні навички).

- Низька інтегрованість в європейський освітній простір. Низький рівень професійної іномовної компетентності (володіння мовами міжнародного спілкування та європейського різноманіття) викладачів, учнів та студентів не сприяють їх мобільності та участі в інноваційних проектах європейського освітнього та дослідницького простору.

- Низька здатність національної економіки належним чином використовувати потенціал вітчизняної системи освіти.

- Обмежені можливості викладачів у підвищенні власної компетентності, перевантаженість викладачів організаційними функціями, відсутність фінансових стимулів, недостатнє володіння сучасними інноваційними технологіями навчального процесу, формують недостатній рівень компетентності викладацького складу.

- Відсутність умов та механізмів (як технологічних, так і методологічних) переходу до інноваційних інформаційних технологій навчання.

- Низький рівень працевлаштованості за спеціальністю у вищій та професійній освіті, особливо у природничих, технічних та фізико-математичних сферах, низька фінансова мотивація на ринку працевлаштування у зазначених сферах.

- Диспропорційне функціонування різних компонентів системи вищої освіти (фінансування, стимулювання якісного викладання, наукові дослідження та поєднання їх з навчанням, інновації, соціальне включення).

- Обмеженість співпраці вищої освіти зі школами, економікою (бізнесом) та навчанням для дорослих.

- Відтік молоді за кордон – пріоритетність отримання освіти у навчальних закладах інших країн.

- Низький рівень інклюзивності системи освіти.

- Низький рівень якості професійно-технічної освіти.

- Обмежені можливості ефективного впровадження дуальної освіти.

Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» визначено Ціль 4, як «забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх». Тому стратегічними завданнями розвитку освітньої галузі в найближчій перспективі має бути створення механізмів подальшого розвитку дуальної, інклюзивної, громадської освіти, популяризації природничих наук; механізмів оптимізації мережі освітніх закладів та підвищення конкурентоспроможності закладів освіти; цифровізація освіти; інтеграція закладів освіти у світову освітню спільноту; інтеграція науки, освіти та інновацій. Зокрема:

Забезпечення конкурентоздатності національної освіти. Потребує вирішення питань: створення механізмів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних закладів на європейському та глобальному рівні, зростання рейтингу українських ВНЗ тощо; запровадження інструментів об'єктивного оцінювання якості викладання; сприяння інституційної автономії закладів вищої освіти; забезпечення іномовної освіти; посилення взаємодії між освітою і науково-дослідницькими проектами, як одним з основних інструментів забезпечення якості освіти; створення великих університетських альянсів, які дадуть змогу ефективніше використовувати спільні ресурси та потенціал кожного партнера.

Створення механізмів оптимізації мережі закладів освіти. Цей процес має відбуватися з урахуванням принципів просторового розвитку територій, процесів створення мережі опорних шкіл, урахування регіональних потреб у фахівцях та робітниках; розвитку співпраці між освітніми закладами (спільні освітні програми, спільні наукові та інноваційні проекти тощо).

Цифровізація освіти. Виконання цього завдання потребує: а) створення національної освітньої ІТ-інфраструктури для забезпечення взаємодії вчителів/викладачів з учнями/студентами; б) створення умов щодо технічної забезпеченості інноваційного навчального процесу, підвищення кваліфікації викладачів, забезпечення дистанційного і електронного навчання; в) створення умов щодо забезпечення вільного доступу користувачів до сучасних якісних навчальних матеріалів; г) впровадження системи державної стандартизації та сертифікації електронних навчальних матеріалів (насамперед, електронних підручників).

Інтеграція науки, освіти та інновацій. Має відбуватися, перш за все, шляхом

посилення взаємодії між навчальними закладами, промисловістю (бізнесом) та органами місцевого самоврядування; зміцнення інститутів захисту інтелектуальної власності; формування якісно нової інноваційної інфраструктури (технопарки, інкубатори бізнесу, інноваційні центри та ін.), нових форм організації наукової, освітньої та інноваційної діяльності, механізмів їх забезпечення та взаємодії; створення екосистем.

Підвищення рівня інклюзивності освіти. Має відбуватися у напрямках посилення соціальної інклюзії як важливого інструмента консолідації суспільства; впровадження інноваційних, інклюзивних та іномовних методів навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Розвиток дуальної освіти, може бути реалізований за умови запровадження механізмів економічних стимулів щодо підприємств, які долучаються до підготовки здобувачів освіти за дуальною формою; створення єдиної та/або регіональних баз українських роботодавців, котрі бажають долучитись до співпраці із організації дуальної форми здобуття освіти; удосконалення нормативно-правових засад розвитку дуальної форми освіти.

Окремо потрібно зупинитися на вирішенні завдань у галузі освіти, пов'язаних з поглибленням процесів децентралізації в Україні. Завершення в державі процесів формування базового рівня місцевого самоврядування та

створення нової моделі територіального поділу на райони спрямовані на подальшу ефективну реалізацію завдань реформування освіти в умовах децентралізації: розвиток людського капіталу, створення ефективної освітньої мережі, якісної освіти для кожного, створення нового освітнього простору.

Для цього потрібно вирішити одне із надскладних завдань сьогоденного етапу децентралізації влади - створення функції управління освітою. З отриманням бюджетних преференцій та управлінських повноважень громадам необхідно буде взяти на себе відповідальність за створення ефективного управління системою освіти. [3] На цьому етапі дуже важливо узгодити базовий пакет реєстру повноважень (власних, закріплених, переданих) в галузі шкільної, професійної та вищої освіти між різними рівнями органів місцевого самоврядування, а також усунути дублювання норм та прогалин в законодавстві. Основна мета змін до законодавства – подолати хаос, який є зараз у повноваженнях місцевої влади. Сьогодні понад 800 секторальних законів регулюють повноваження в окремих сферах господарювання, економіки органів місцевого самоврядування, також близько 200 повноважень передбачено в законах про місцеве самоврядування і про місцеві державні адміністрації. І дуже часто ці повноваження між собою не кореспондуються. Звідси є велика кількість правових колізій, незабезпеченість повноважень фінансовими ресурсами.

Тому потрібно у нових редакціях законів «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» чітко визначити розмежування повноважень у сфері освіти між органами місцевого самоврядування всіх рівнів та органами виконавчої влади, хто які повноваження матиме, як ці повноваження фінансуються та виконуються. Питання правонаступництва щодо комунального майна (у т.ч. і у сфері освіти) покликаний вирішити законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування окремих питань діяльності та організації органів державної влади, органів місцевого самоврядування у зв'язку із утворенням (ліквідацією районів)». Паралельно треба вносити зміни

до галузевих законів, які визначають повноваження місцевої влади у сфері освіти.

Окрему увагу має вирішення питання фінансування профтехосвіти: на нашу думку потрібно передати таке фінансування виключно на обласний рівень (на сьогодні ПТУ фінансуються з обласних бюджетів та бюджетів міст обласних центрів).

З розподілом повноважень потребуватимуть змін Податковий та Бюджетний кодекси. Повноваження мають бути фінансово забезпечені. Гроші мають іти за повноваженнями.

Висновки. Підсумовуючи, потрібно сказати, що в освіті України відбуваються суттєві зміни, а саме в якості освіти, способах викладання та ін. Подальша розбудова сучасної структури освітньої галузі має забезпечити оптимальні умови для функціонування та розвитку системи освіти і всіх її підсистем, реалізацію різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг, свободу вибору в освіті.

Завдання, метою яких є розвиток освітньої галузі, повинні формуватися на основі аналізу сучасних викликів, що перешкоджають цьому розвитку, та мають бути спрямовані на подальше підвищення рівня якості, сучасності, доступності, конкурентоздатності, інноваційності, інклюзивності системи освіти в Україні, забезпечення її відповідності суспільним, науковим і економічним потребам держави у довгостроковій перспективі.

Вектор розвитку освіти, як сфери різноманітних видів освітніх організацій, що надають освітні послуги, має орієнтуватися на дедалі зростаючу залежність системи освіти від попиту, освітніх інтересів, потреб громадян конкретної території, регіону. Загальне завдання територіального управління – узгодити повноваження та встановити для органів управління на всіх рівнях освіти головні системо утворюючі функції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Указ Президента України, № 210, 2020, від 3 червня 2020 року. Про вдосконалення вищої освіти в Україні.
https://www.president.gov.ua/documents/2102020-34045?fbclid=IwAR0stkFEm8CYKQTeCg4_01uFuaze5doL8LWgAXuzqXh6U8LQQxA6sMYcrf.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (поточна редакція від 24.06.2020). Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Реформа освіти в умовах децентралізації. /Портал Децентралізація. Режим доступу <https://decentralization.gov.ua/education>
4. Дані моніторингу децентралізації за 2019 рік. /Портал Децентралізація. Режим доступу <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf>
5. Галузевий діалог. /Асоціація міст України. Офіційний сайт. Режим доступу <https://www.auc.org.ua/galuz/osvita>
6. Реформа освіти і науки в Україні. /Урядовий портал. Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti>

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Завадських Ганна Миколаївна
Тебенко Віта Миколаївна
Терещенко Максим Анатолійович

к.е.н., доценти

Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

Вступ. Мале підприємництво суттєво впливає на структурну перебудову в економіці регіону та країни, робить вагомий внесок у збільшення загальних обсягів виробництва, сприяє економному використанню всіх видів ресурсів, створює сприятливе середовище для розвитку конкуренції. Актуалізація розвитку малого підприємництва в умовах децентралізації владних повноважень потребує особливої уваги з боку держави, оскільки утвердження позитивних тенденцій і реалізація заходів щодо удосконалення підприємницької діяльності в регіоні перебувають у прямій залежності від формування цілеспрямованої, послідовної та прогнозованої державної регуляторної політики та дій місцевої влади.

Питанням розвитку малого бізнесу свої праці присвятили М. Вебер, П. Друкер, Й. Шумпетер, К. Макконел, К. Павлов, І. Булеєв, З. Варналій, Л. Воротіна, А. Даниленко, Ю. Іванов, В. Ляшенко, С. Мочерний, Я. Невмержицький, І. Падерін, А. Поддєрьогін, Н.С. Поповенко, С. Реверчук та інші.

Мета роботи. Метою дослідження є висвітлення регіональних аспектів та визначення проблем розвитку малого підприємництва на прикладі Запорізької області та м. Мелітополь зокрема.

Матеріали і методи. Аналіз розвитку малого підприємництва в регіоні здійснено на основі статистичних показників розвитку Запорізької області, аналітичної й оперативної інформації, аналітичних досліджень і прогнозних

розрахунків, результатів опитування представників великого, середнього та малого бізнесу міста Мелітополь.

Результати і обговорення. За рейтинговою оцінкою економічного і соціального розвитку регіонів України у 2018 році, Запорізька область посіла 3 місце в Україні за напрямками «Економічна ефективність» та «Інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця». За останніми статистичними даними (на кінець 2019 року) Запорізька область посіла 9 місце серед регіонів України за обсягом валового регіонального продукту, який склав 89,1 млрд. грн., а в розрахунку на одного мешканця – 5 місце та 50,6 тис. грн. відповідно. Місто Мелітополь – центр машинобудування, харчової та легкої промисловості, розвинутий науково-промисловий центр на південному Сході України. На середні підприємства припадає 68,7%, малі - 31,3%, мікропідприємства - 12,4% від загального обсягу реалізованої продукції по м. Мелітополь.

Таблиця 1

**Динаміка зареєстрованих суб'єктів господарської діяльності
в м. Мелітополь**

Показники	2013р	2014р	2015р	2016р	2017р
Усі суб'єкти ЄДРПОУ:	17268	15678	16135	12097	10850
з них СПД - юридичні особи	2043	2071	2241	2537	2705
з них малі підприємства	769	780	780	709	709
Фізичні особи	15225	13607	13894	9560	8145

Кількість зайнятих працівників складає 12846 осіб, у тому числі на середніх підприємствах зайнято 8476 осіб, на малих - 4370 осіб, з них на мікропідприємствах - 1635 осіб. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ, в тому числі кількість фізичних осіб підприємців у місті у динаміці за останні п'ять років зменшується. За даними відділу реєстрації виконавчого комітету Мелітопольської міської ради, станом на 01.01.2018 у місті зареєстровано всього – 10610 суб'єктів підприємницької діяльності, з них юридичних осіб – 2620, фізичних осіб-підприємців – 7990.

Таблиця 2

Динаміка основних показників роботи малого бізнесу в м.

Мелітополь

Показники	2013р	2014р	2015р	2016р
Кількість малих підприємств на 10 000 населення	49	49	9	46
Середньорічна кількість найманих працівників, осіб	5283	5158	103	4203
Питома вага зайнятих в МП (% до населення працездатного віку)	5,7	5,5	4,5	4,5
Питома вага середньорічної зайнятості в МП в загальній кількості найманих працівників, %	36,9	38,6	5,2	35,03
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) МП, млн. грн.	982,7	1145	613	1746,4
Питома вага продукції МП в загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг), %	32,1	32,9	8,1	1,9

Станом на 01.07.2018 у м. Мелітополі зареєстровано 10731 суб'єктів підприємницької діяльності, з них: юридичних осіб – 2666, фізичних осіб-підприємців – 8065.

Таблиця 3

Основні показники стану розвитку малого МСП в м. Мелітополь

Показники	На 01.01.2018 р
Кількість суб'єктів малого та середнього підприємництва, одиниць:	10610
підприємств – всього	749
у т. ч. Середніх	40
Малих	709
з них – мікро	591
фізичних осіб – підприємців	7990
Чисельність зайнятих в секторі МСП (включаючи ФОП)	12846
Частка МСП міста у загальному обсязі реалізованої продукції, %	31,3
Частка надходжень від суб'єктів МСП до бюджетів усіх рівнів, %	37,2

В малих та середніх підприємствах міста кількість зайнятих працівників становить 12846 осіб, у т. ч. на середніх підприємствах зайнято 8476 осіб, на малих – 4370 осіб, з них на мікропідприємствах – 1635 осіб.

У серпні 2018 року було проведене опитування думки підприємців та керівників підприємств – представників великого, середнього та малого бізнесу

міста Мелітополь. Опитування відбувалось за стандартним опитувальником, розробленим представниками проекту ПРОМІС.

Шляхом інтерв'ювання було заповнено 44 анкети. Серед опитуваних як юридичні так і фізичні особи-підприємці: мікробізнес (підприємці та підприємства з кількістю найманих працівників до 10 осіб) – 15 підприємств; малі підприємства (з кількістю працівників до 50 осіб) – 12 підприємств; середній бізнес (понад 51 працівник) – 11 підприємств; великий бізнес (понад 250 працівників) – 6 підприємств.

Результати опитування є джерелом інформації для розуміння потреб бізнесу, визначення умов, за яких бізнес готовий продовжувати діяльність саме у цьому місті. Основними чинниками розміщення підприємств респонденти визначили характерні ознаки: наявність кваліфікованої робочої сили вказали (53% респондентів); достатня кількість споживачів (49%), на наявність у місті важливих постачальників сировини та компонентів для розвитку бізнесу (37%); територіальне розташування й транспортне сполучення (25,5%); вартість землі та нерухомості, яка є прийнятна для бізнесу (17,6%); є група галузей, споріднених за профілем підприємства (11,8%).

Основними перешкодами для діяльності, які найбільш негативно впливають на розвиток бізнесу, респонденти назвали наступні: витрати на енергію – 50% респондентів, нестача кваліфікованої робочої сили – 50%, внутрішня конкуренція – 36,4%, втрата ринків збуту – 34,1%, витрати на матеріали та комплектуючі – 22,7%, вартість робочої сили – 20,5%, недоступність фінансування – 18,2%, адміністративний тиск з боку органів влади – 13,6%.

Збут товарів, робіт і послуг підприємствами-респондентами, які взяли участь у опитуванні, здійснюється в межах області (36,4%), в інших областях України (28,2%). Решта товарів і послуг реалізується в країні СНД (23%), інші країни Європи та світу – 12,4%. Такий високий рівень експортної орієнтації забезпечується в основному крупним та середнім бізнесом. Малі підприємства, у т. ч. мікробізнес, орієнтовані переважно на внутрішній ринок.

Підприємці вказали на сильні сторони міста з точки зору ведення бізнесу: традиції співпраці підприємств міста з іншими машинобудівними центрами, налагоджені ланцюги виробництва між підприємствами металообробки та виробництва виробів з металів. Підприємці відзначають досить вигідне, з точки зору логістики, розташування міста; розвинуті транспортні комунікації; наявність освітньої інфраструктури та можливості отримувати технічну освіту, здійснювати перепідготовку кадрів; наявність робочої сили та технічних кадрів; підприємницьку активність населення, його порівняно високу купівельну спроможність.

Підприємці відзначили загальне пониження інвестиційної привабливості через близькість до зони збройного конфлікту; відсутність доступних кредитних коштів; зниження експортних можливостей бізнесу через втрату частини ринків (Росія, Крим), негативну трудову міграцію, відтік кваліфікованих кадрів; бюрократизм; екологічне навантаження особливо в літній період; подорожчання комунальних послуг.

Суттєвою слабкою стороною більшість підприємців вважає доступ до енергетичних ресурсів: невелика потужність електричних мереж, наявність монополістів з енергопостачання, неможливість підключення до енергоспоживання. Серед проблем адміністративного характеру відзначені довгі процедури оформлення землі, дефіцит земельних ділянок для оренди.

Найбільш суттєвими, на думку респондентів, проблемами та найбільше у негативних оцінок отримали такі послуги як гарантування безпеки та правопорядку, місцеві програми відшкодування відсотків за кредитами на реалізацію бізнес-планів, оренда / відчуження комунального майна, розвиток міської інфраструктури, прозорість тендерних процедур.

Підприємці надали пропозиції щодо подальшого розвитку міської інфраструктури та розширення соціальних, адміністративних послуг, а саме:

запровадити якісну фінансову підтримку для малого та середнього бізнесу – програму по відшкодуванню відсоткових ставок за кредитами; привести у відповідність підготовку кадрів до запитів підприємств, покращити

підготовку спеціалістів технічного напрямку, інформування про кращі підприємства, тренінги для активних підприємців; покращення законодавчої бази для діяльності комунальних підприємств, інформування бізнесу по залученню додаткових ресурсів; пільгове оподаткування за створення робочих місць, енергетичне забезпечення при розширенні виробництва; забезпечення доступу до придбання нових технологій, обладнання, зменшення кількості перевірок.

Висновки. Оцінювання стану та тенденцій функціонування малого бізнесу в Запорізькій області, зокрема в м. Мелітополь, дало змогу виявити недостатність реалізації наявного потенціалу суб'єктів господарювання малого бізнесу. В місті спостерігається зменшення загальної кількості малих підприємств, чисельності задіяних трудових ресурсів, зменшення частки малого підприємництва у формуванні валового регіонального продукту. Водночас, позитивними є тенденції щодо зростання обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) МП та заробітної плати працюючих. Результати проведеного анкетування представників бізнес-середовища міста показали, що малі підприємства стикаються з різними проблемами й труднощами, які стримують їх подальший розвиток: нестійкість, незавершеність та суперечність законодавства актів; високий ризик вкладення капіталу; нестача кваліфікованої робочої сили; втрата ринків збуту продукції; відсутність доступних кредитних коштів; бюрократичні перепони. Формування сприятливих правових, економічних та організаційних умов для стабільної та ефективної роботи суб'єктів малого бізнесу в місті, сприятиме ефективному розвитку продуктивних сил громади, прискоренню економічного розвитку, раціональному використанню ресурсного потенціалу та створенню гідних умов життя і праці населення міста.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА КОНВЕРГЕНЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Заяць О. І.

кандидат економічних наук
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Вступ. Аналіз сучасної інтеграційної практики свідчить, що поступальний характер діяльності мегарегіональних економічних союзів властивий як економічній, так і політичній складовій процесу. Це, наприклад, формат, який формують сьогодні США у Центральній Азії – «35+1» (5 країн Центрально-азіатського регіону і США), який цікавий для дослідження з погляду те, як США за рахунок політичного іміджу та використання інструментів «м'якої сили» можуть стати серйозним актором у регіональній політиці. Індію, де відбувається прискорена кристалізація геостратегічних інтересів у межах політики «розширеного добросусідства», у свою чергу, обговорює проект створення інтеграційного союзу у сфері економічного та політичного співробітництва у форматі «Індія+Центральна Азія+Афганістан».

Метою роботи є дослідження процесів конвергентної взаємодії міжнародних інтеграційних об'єднань.

Результати дослідження. Сучасна інтеграційна форма конвергенції декількох МІО на принципах мегарегіоналізму являє собою транснаціональну конвергенцію, яка розвиваючись на глобальному рівні підвищує ефективність, як національної, так і світової економіки у цілому. Як об'єднання ринків і виробничих комплексів декількох МІО у зону єдиного економічного простору, вільної торгівлі та підприємництва, конвергенція (внаслідок основних закономірностей цього об'єктивного процесу) набуває універсального характеру. Формування зазначених зон обумовлене подоланням протиріччя між інтернаціоналізацією світогосподарських зв'язків, учасниками яких є всі без винятку МІО, з одного боку, та існуванням виокремлених МІО, які

використовують привентивні та захисні дії з метою отримання економічних вигод – з іншого [1].

Наразі глобальна конкуренція об'єктивно стимулює МІО до пошуку механізмів компенсації слабких позицій по окремих ресурсах і посилення системної взаємодії як чинника забезпечення сталого розвитку. Оскільки найбільш розвинені МІО, як і раніше утримуючи під своїм контролем найбільш прибуткові види економічної діяльності та основні глобальні логістичні інфраструктури, намагаються закріпити існуюче статус-кво у розподілі «ролей» («лідери-наздоганяючі») та володінні ресурсами розвитку, «нові» МІО постійно перебувають у пошуках ніш своїх конкурентних переваг. Багато хто з них додержуються логіки «наздоганяючого» розвитку, практикуючи реактивну адаптацію до умов, які визначаються динамікою сучасної світової економічної системи, замість здійснення проактивної стратегії розробки самостійної траєкторії розвитку [2].

Логіка сучасної глобальної конкуренції досить суперечлива. З одного боку, світова економіка перебуває у стані перманентної турбулентності за рахунок переформатування системи економічної взаємодії між МІО та зростання потенційних загроз. З іншого боку – зростає необхідність та доцільність продовження руху у напрямку реальної гармонізації економічних політик МІО, прийняття нестандартних рішень з метою об'єднання конкурентних сил та виходу на зовнішні ринки. У зв'язку з цим, для МІО, що формуються, проблема прориву «замкненого кола» залежності від існуючого устрою світової економічної системи пов'язана, насамперед, з ідентифікацією актуальних центрів глобальної конкуренції, тобто тих, з якими вони мають намір і/або здатні конкурувати. Якщо загально визнані методики (рейтинги) визначення національної конкурентоспроможності Швейцарським інститутом менеджменту (IMD) та Всесвітнім економічним форумом (WEF) свідчать, що країна може поступово втратити свою конкурентоспроможність (залишити перші місця рейтингу, перейшовши на більш «скромні» позиції), однак її шанси піднятися з низьких стартових місць і значно просунутися нагору близькі до

нуля, то про МІО цього однозначно зтверджувати не можливо. Це пов'язане з тим, що національна конкурентоспроможність розглядається як стан (тобто, детерміністські), а глобальну конкурентоспроможність МІО необхідно досліджувати динамічно, як процес. Тому, у межах процесного підходу глобальну конкурентоспроможність МІО слід визначати, у першу чергу, через рівень стратегічної пріоритетності для наднаціональних органів МІО основних показників, що визначають темпи економічного зростання, а в другу – статистичні показники, що характеризують поточний рівень національного і особистих доходів.

Цікавим також є питання глобальної конкурентоспроможності МІО у зв'язку з участю у них (різними формами) національних економік держав-членів. Останні нерідко стають менш мобільними, оскільки інтеграційний статус вимагає від учасників виступати єдиним інтегрованим блоком на глобальному ринку та ігнорувати свої економічні вигоди і національні інтереси. І хоча усередині інтегрованого ринку МІО, що включає національні ринки країн-учасниць, теж є своя конкуренція між виробниками, наднаціональні правові акти МІО повинні чітко регламентувати недопущення перетворення конкуренції у «гру з нульовою сумою» [3]. Усвідомлення переваг успішності торгівлі із третіми країнами усередині інтеграційного об'єднання стимулює потребу у переформатуванні «внутрішньої» конкуренції у кооперацію, у якій враховуються як взаємні інтереси, так і здійснюється пошук взаємоприйнятних рішень. А якщо ні, то – посилення нерівномірності та непропорційності обсягів взаємної торгівлі між країнами-учасницями МІО, упущені вигоди від інтеграційної «колії залежності» (path dependence), пошук інших регіональних коаліцій у світовій економіці (переговори з «системотворчими» учасниками нових МІО, або позиціонування себе у якості «локомотива» у новостворюваному союзі) [4].

Висновки. Сучасний процес формування економічних мегаблоків (таких як ТТП, ТТІП, ВРЕП) породжує низку викликів, пов'язаних із розподілом глобальної конкурентної сили МІО. Системна взаємодія держав-учасниць цих

мегаблоків припускає використання інтеграційного потенціалу для реалізації коротко-, середньо- та довгострокових проектів залежно від їх «потенційного» внеску. До викликів необхідно віднести: формування нових концепцій глобальної конкурентної політики і пошук нових, стабільних джерел конкурентних переваг під впливом зростаючої цифровізації світової економіки; зростаючий вплив нециклічних чинників на замкнені «ланцюжки створення вартості», що склалися в умовах глобальних інноваційних «проривів» Індустрії 4.0; тенденцію до політизації окремих МІО, яка породжує елементи інертного підходу до стратегічного співробітництва, а, отже, «збої» у єдиній системі загальноекономічних інтересів та розроби стратегії інтеграційної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Казакова М. В. (2018) Факторы конвергенции и дивергенции в мировой экономике: краткий обзор / *Управленческое консультирование*, № 7, С. 98-110.
2. Plummer M. G. (2016) «Mega-regionalism» and the Future of the Global Trading System. – URL: <https://www.soas.ac.uk/economics/events/21nov2016-mega-regionalism-and-the-future-of-the-global-trading-system.html>
3. OECD Global Outlook on Financing for Sustainable Development 2019: Time to Face the Challenge, OECD Publishing, 2018. Paris. – URL: https://www.mzv.cz/public/2b/4f/e/3101343_2044487_Global_Outlook.pdf
4. Pasini, R. (2019). Metropolitanism, Its Filiations, and Its Consequences. In Urban Book Series (pp. 9-50). (Urban Book Series). Springer International Publishing AG. – URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-77887-7_2

ПРАВОВЕ І ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

Кошара Катерина Андріївна
Аспірант та викладач кафедри
економіки та організації виробництва
Національний університет кораблебудування
ім. адмірала Макарова
м.Миколаїв Україна

Вступ Питання про право заходження суден в іноземні порти розглядався в протягом не скількох століть. У середньовічній практиці можна знайти доказ широко поширеної свободи заходу суден в порти, це право обумовлювалося і в деяких укладаються в той час договорах. В юридичній літературі другої половини ХІХ ст. зазначалося, що право власності одного народу над гаванями його землі не перешкоджає іншим вільно плавати і спілкуватися між собою. Народ, який буде користуватися своїм правом власності навіть для того, щоб заборонити іншим вхід до своєї гавані, поставить себе поза загальних зносин, але не припинить зносин інших народів між собою.

Мета роботи.

Проаналізувати сильні та слабкі сторони правового питання та організаційно-методичного заходу забезпечення реалізації механізму створення кластеру на основі морських портів України.

Матеріали та методи.

Методи правового регулювання питання роботи морських портів присвячені наукові роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених як Степанова О.Н., Крижановського С.В. [1], Чекаловца В.І. [3], Примачева Н.Т. [2], Котлубая А.М. та інших. Дослідивши та проаналізувавши роботи зарубіжних вчених та порівнявши їх викладки з вітчизняними можливо

зазначити, що найбільша кількість трудів присвячена та аналізує : як і яким чином та саме ким регулюється діяльність морського порту [4-6].

Результати дослідження

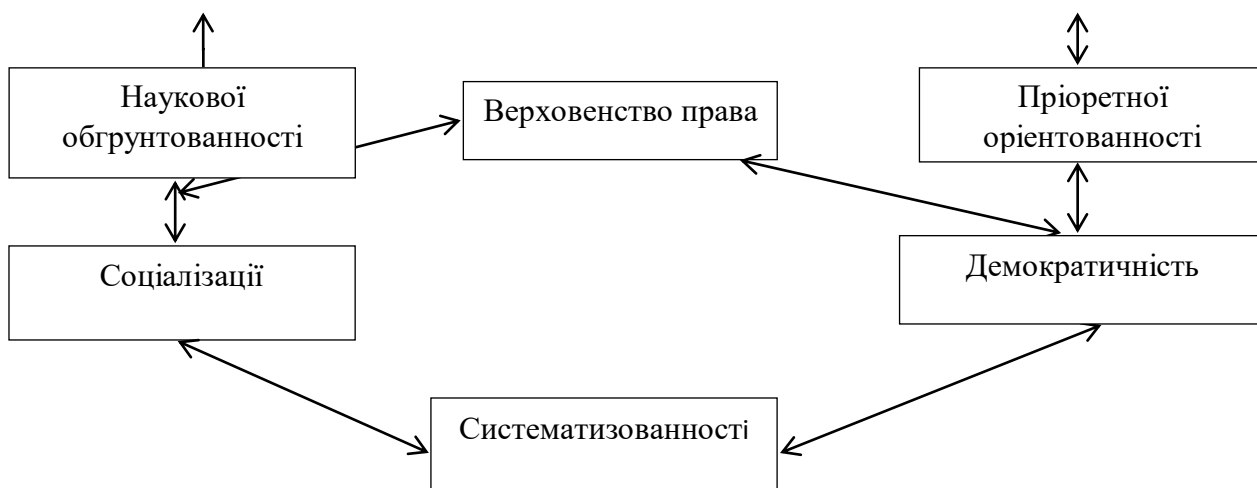
Частіше за все в економічній і юридичній літературі під поняттям порт розуміють ділянка суші і частину акваторії моря або річки, облаштовані для прийому суден, виконання операцій по їх завантаженні / вивантаженні, зберігання вантажів, доставлених цими судами або іншими видами транспорту, отримання і передачі цих вантажів від операторів внутрішнього транспорту і забезпечення діяльності підприємств, технологічно і потоварообігу пов'язаних з морськими / річковими перевезеннями.

Акваторії морських портів є частиною внутрішніх морських вод. Тому прибережна держава має право сама визначати порядок доступу в свої порти судів інших країн, а також порядок їх перебування там. Воно має право як суверен вирішувати питання про те, відкривати чи ні ті чи інші свої порти для заходу іноземних суден. Цей міжнародний звичай був підтверджений Конвенцією про режим морських портів, укладеної в Женеві в 1923 році. Її учасниками є близько 40 прибережних держав. Проте в інтересах розвитку міжнародних відносин прибережні держави відкривають багато зі своїх торгових портів для вільного заходу іноземних суден без їх дискримінації.

Усі судна під час перебування в іноземних портах зобов'язані дотримуватись законів і правил, а також розпорядження влади прибережної держави, в тому числі з питань прикордонного, митного, санітарного режимів, стягнення портових зборів і т. Д. Зазвичай держави укладають між собою договори про торгівлю і мореплавання, які визначають порядок заходу і правовий режим перебування в портах торгових суден договірних держав. При обслуговуванні іноземних судів і наданні їм послуг в портах застосовується один з двох принципів: національного режиму (надання режиму, яким користуються вітчизняні суду) або найбільшого сприяння (надання умов не гірших, ніж ті, якими користуються суду будь-якого найбільшого сприяння третьої держави).

Практично жодна держава, що має торгові порти, не встановлює для них (шляхом свого внутрішнього законодавства) будь-якого режиму, що погіршує можливість користуватися цими портами в порівнянні з встановленим міжнародно правовому режимом цих портів. Однак це не означає, що держава не має права своїми внутрішніми нормами встановлювати режим своїх торгових портів.

Варто зазначити, що сучасне правове тлумачення ситуації не забезпечує у повній мірі потреби сьогодення. Саме тому на нашу думку варто вдосконалити основні принципи законодавчої бази. Основна ідея методу в тому, що кожен з принципів може як працювати окремо, так і в тандемі з іншими принципами. Найбільша ефективність лише при застосуванні всіх принципів одночасно (рис.1).

Рис.1 . Принципи механізму правового регулювання роботи морських портів (розроблено автором)

Саме завдяки даним принципам, їх дотриманню, використанню та вдосконаленню можливо удосконалення правового режиму при реалізації механізму кластеризації морських портів України

Висновки

Модифікація правового законодавства і реформи в системі управління портовим комплексом України при кластеризації можуть пом'якшити негативні наслідки економічної кризи та забезпечити конкурентоспроможність держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крыжановский С.В. Морские торговые порты Украины в рыночных условиях: монография. - Одесса: астропринт, 2008. - 184 с
2. Примачев Н.Т. Торговые порты в системе международных транспортноэкономических связей: монография- одесса: автограф, 2008- 240 с
3. Чекаловец В.И. Перестройка? Только продуманная! / В.И. Чекаловец, с.в. Крыжановский // судоходство. – 2006. – № 10. – с. 40-41.
4. Ильницкий К. Почему нынче порты? / Константин Ильницкий // порты Украины». 2010. – № 7. [электронный ресурс]. – режим доступа к журн.: <http://www.blackseatrans.com/article.php?articleid=2352>
5. Présentation des ports français . [электронный ресурс] режим доступа: <http://www.port.fr/presentation.html>
6. Baird , A.J., 2000 “Port privatization, objectives, extent, process and the ukexperience” International Journal Of Maritime Economics. 2000, vol 2, nr.3

УДК 332.1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Утенкова К. О.

к. е. н., доцент

Харківський національний аграрний університет

ім. В.В. Докучаєва

Вступ. Аграрні підприємства у сучасних умовах надзвичайно гостро відчують на собі вплив дестабілізуючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що потребує особливої уваги до дослідження проблем розвитку економічної безпеки аграрного сектора.

У цьому контексті виняткового значення набуває визначення складових елементів економічної безпеки. На законодавчому рівні складові економічної безпеки тлумачать Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013р. [1]. Складовими економічної безпеки на рівні держави, відповідно до Методичних рекомендацій є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова.

Дослідження сутності економічної безпеки дозволило сформувати власний погляд і виділити наступні функціональні складові економічної безпеки аграрного сектора: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна [2].

Метою статті є комплексне дослідження фінансової складової економічної безпеки підприємств аграрного сектора, визначення її місця і ролі у структурі економічної безпеки.

Матеріали і методи дослідження: діалектичний метод пізнання економічних явищ, принципи економічної теорії щодо економічної безпеки; методи теоретичного узагальнення та порівняння використовувались у процесі опрацювання літературних джерел та вивчення поставлених питань; експертного опитування – при визначенні вагомості впливу окремих функціональних складових на формування економічної безпеки аграрних підприємств; моделювання - у формуванні механізму регулювання економічної безпеки.

Результати дослідження. Основні цілі та задачі забезпечення фінансової безпеки як на макро-, так і на мікрорівні полягають у ідентифікації чинників, які впливають на фінансово-господарську діяльність, їх аналізі та побудові системи обмежень, яка б унеможлиблювала або мінімізувала навмисний чи ненавмисний вплив на них. Проте формування механізмів досягнення фінансової безпеки на мікро- та макрорівнях є принципово різними задачами. На макрорівні фінансова безпека - здатність держави у мирний час та за надзвичайних обставин адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні фінансові впливи [3].

Фінансова безпека аграрного сектора – це стан фінансової системи аграрного сектора, за якого створюються необхідні фінансові умови для його стабільного економічного розвитку, забезпечується захист фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни [4].

Недостатня стійкість підприємств до зовнішніх впливів зумовлює слабку прогнозованість їх подальшого розвитку. Тому в умовах посилення дисбалансів економічних процесів країни виникає потреба у зміцненні економічної безпеки підприємства шляхом пошуку резервів підвищення рівня її фінансової складової [5]. Зауважимо, що проблеми регулювання фінансової складової економічної безпеки є надзвичайно важливими у сучасних умовах і потребують подальших досліджень.

Найважливішим компонентом економічної безпеки суб'єктів господарювання є фінансова складова, яку слід розглядати як матеріальну основу всіх інших складових. Фінансові результати та фінансовий стан підприємства характеризують його спроможність пристосуватися до змін зовнішнього середовища та адаптуватися до існуючого ринкового механізму [6].

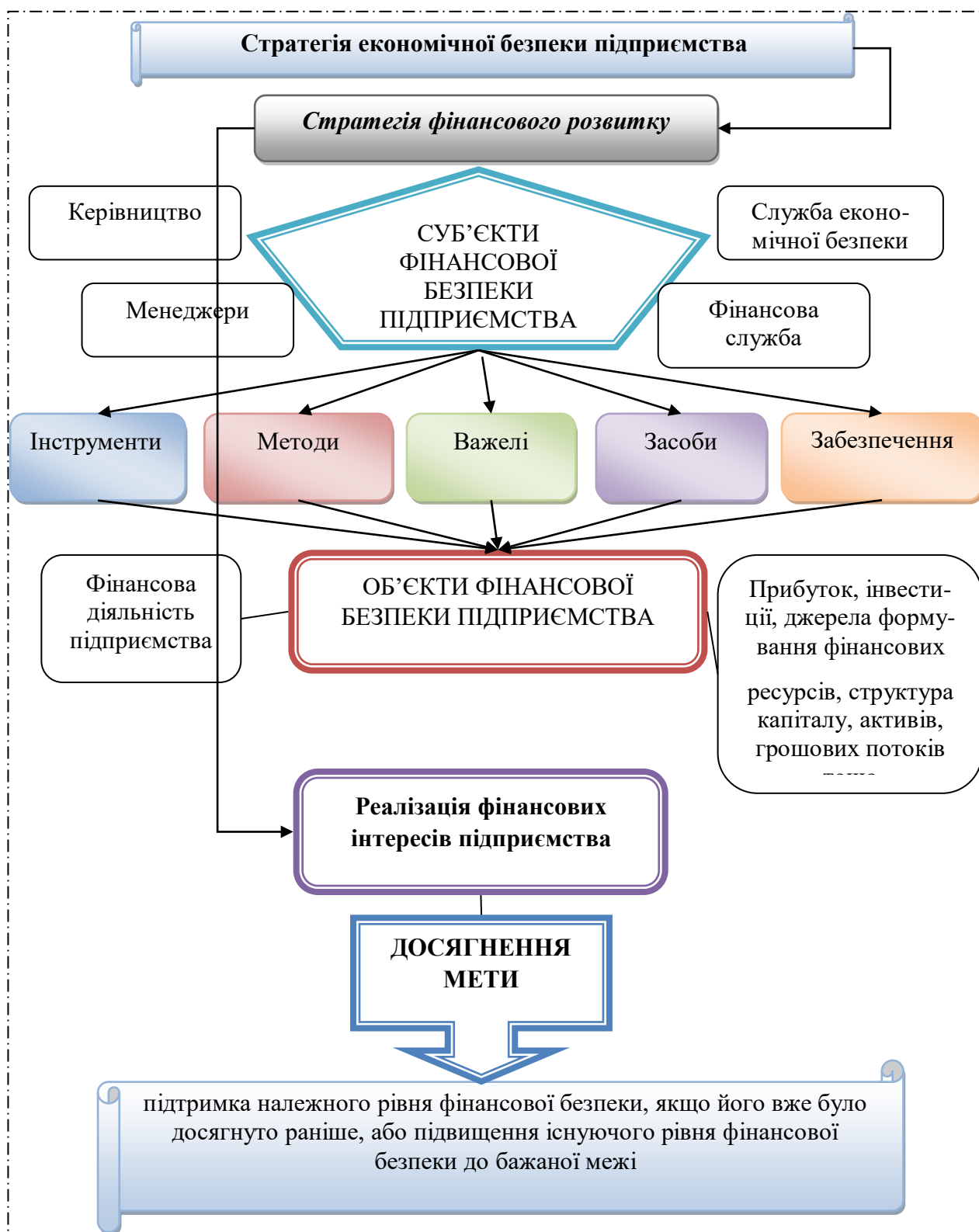
Авторське бачення механізму регулювання фінансової безпеки підприємства, з урахуванням зазначеного вище, подано на рисунку 1.

Охарактеризуємо основні елементи механізму регулювання фінансової безпеки підприємства. Мають бути чітко окреслені усі цілі і задачі фінансової безпеки, що сприятимуть забезпеченню економічної безпеки підприємства у цілому. Усі ці задачі мають бути доведені до відома суб'єктів економічної безпеки, які забезпечують фінансову безпеку на підприємстві.

До складу суб'єктів фінансової безпеки належать: керівництво підприємства, служба економічної безпеки, фінансова служба, менеджери тощо. На підприємстві має бути передбачено створення відповідної структури - *Служби економічної безпеки*, метою якої, серед іншого, є аналіз стану фінансової безпеки підприємства як складової економічної безпеки; розробка заходів щодо забезпечення економічної безпеки на підприємстві в цілому, у тому числі і фінансової безпеки.

Завданнями *Фінансової служби* у цьому контексті є перманентне проведення моніторингу фінансової безпеки, оперативне реагування на зміну ситуації, загрози та інші фактори впливу. З цією метою на підприємстві обов'язково мають бути розроблені відповідні регламенти, що містять інформацію про визначені внутрішні і зовнішні загрози, а також індикатори фінансової безпеки. Важливого значення у цьому контексті набуває розуміння змісту і ролі індикаторів. Індикатори або показники стану фінансової безпеки – це кількісні характеристики стану фінансової діяльності, відібрані для характеристики стану фінансової безпеки підприємства. Ключове значення

мають як самі індикатори, що характеризують фінансовий стан, так і їхні порогові значення.

Рис. 1. Механізм регулювання фінансової безпеки підприємства

Джерело: розробка автора

Під пороговими значеннями індикаторів фінансової безпеки доцільно розуміти граничні величини, недотримання яких призводить до переходу фінансової безпеки з безпечного стану до небезпечного. Слід підкреслити, що за межами граничних значень індикаторів фінансової безпеки фінансова система підприємства втрачає спроможність до динамічного розвитку, стає об'єктом, який втрачає свою ліквідність, тому їй загрожує банкрутство [7].

Суб'єкти фінансової безпеки здійснюють свій вплив на об'єкти, щодо складу і змісту яких є різні точки зору. Ми погоджуємося із думкою Бланка І.О. [8], який пропонує два підходи до визначення об'єктів фінансової безпеки підприємства:

1) при побудові загальної системи управління об'єктом є фінансова діяльність підприємства у цілому;

2) у розрізі основних задач управління фінансовою безпекою об'єктами є прибуток, інвестиції, джерела формування фінансових ресурсів, структуру капіталу, активів, грошових потоків, фінансові ризики тощо).

При цьому необхідно розуміти, що для кожного окремого етапу діяльності підприємства може бути визначений пріоритетний об'єкт, так би мовити, першочерговий, відповідальність за оптимізацію параметрів якого повинна бути закріплена за конкретним суб'єктом фінансової безпеки підприємства.

Методологічний апарат забезпечення фінансової безпеки підприємства може включати такі методи, як: техніко-економічні розрахунки, балансовий, економіко-статистичний, економіко-математичний, експертних оцінок, дисконтованої вартості, амортизації активів, реінжинірингу, логістики, аудиту, оптимізації оподаткування, імітаційної гри. [9].

До складу інструментів, що забезпечують фінансову безпеку підприємства, доцільно віднести платіжні, кредитні, депозитні, інвестиційні інструменти, інструменти страхування (акредитиви, кредитні угоди, депозитні угоди, страхові угоди тощо).

Щодо важелів забезпечення фінансової безпеки підприємства – це система стимулів та заохочень для менеджерів за ухвалення ефективних управлінських рішень і система санкцій за негативні наслідки їх дій у сфері фінансової безпеки, а також загальний внутрішній механізм управління підприємством, заснований на його власній фінансовій філософії [9]. Таким чином мова йде насамперед про такі важелі: дохід, амортизаційні відрахування, фінансові санкції, ціни, орендна плата, дивіденди, види позик, відсоткові ставки за позиками, депозитами і облігаціями, інвестиції тощо.

Заслуговує на увагу така складова механізму, як фінансові інтереси підприємства. Досить вдало система пріоритетних фінансових інтересів підприємства висвітлена у праці Бланка І.О. [8], зокрема, - це:

- 1) зростання рівня доходності власного капіталу підприємства (рівня фінансової рентабельності);
- 2) достатність фінансових ресурсів, що формуються на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства;
- 3) фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку;
- 4) високий рівень інвестиційної активності та ефективності інвестицій;
- 5) ефективна нейтралізація фінансових ризиків;
- 6) високий інноваційний рівень фінансової діяльності;
- 7) швидке та ефективне подолання кризових фінансових ситуацій, що виникли.

Таким чином, зрозуміло, що реалізація пріоритетних фінансових інтересів підприємства дозволить досягти мети, що сформульована як підтримка належного рівня фінансової безпеки, якщо його вже було досягнуто раніше, або підвищення існуючого рівня фінансової безпеки до бажаної межі.

Висновки. Складність та нестабільність сучасних умов господарювання, недосконалість законодавчої бази, загострення конкуренції та обмеженість фінансових ресурсів об'єктивно обумовлюють необхідність визначення сутності та механізму забезпечення фінансової безпеки на рівні окремого підприємства. Враховуючи те, що фінансова безпека є складовою механізму

економічної безпеки підприємства, механізм її забезпечення повинен формуватися через призму останнього, тобто через систему управління економічною безпекою підприємства у цілому шляхом використання певних принципів, важелів, інструментів, методів, забезпечення тощо.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013р. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
2. Утенкова К.О. Економічна безпека аграрного сектору: сутність та функціональні складові. *Агросвіт*. 2018. №17. С. 42-47.
3. Кишакевич Б.Ю. Формування системи фінансової безпеки України в умовах глобалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. № 22.7. С. 202-207.
4. Утенкова К.О. Сутнісна характеристика функціональних складових економічної безпеки. *Облік і фінанси*. 2018. №3. С.146-156.
5. Гришова І.Ю., Шабатура Т.С. Зміцнення фінансової складової економічної безпеки підприємства. *Облік і фінанси*. 2013. №1. С.99-104.
6. Ткачук В.І., Прокопчук О.А., Яремова М.І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств: монографія. Житомир: «Видавництво «Волинь», 2013. 276 с.
7. Картузов Є.П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення, функціональні аспекти. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. №8. С. 172-181.
8. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. 784 с.
9. Лаврова Ю.В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 127-130.

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ДО ЗОНИ ВПЛИВУ РИНКУ

Шпильова Юлія Борисівна

Д.е.н., с.н.с., старший науковий співробітник
відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів

Ільїна Марія Володимирівна

Д.е.н., с.н.с., провідний науковий співробітник
відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів

ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України»
м. Київ, Україна

Вступ. Дослідження процесів інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку та визначення особливостей їх функціонування дає змогу окреслити основні переваги для сучасної ринкової економіки. Це, насамперед, сприяння більш раціональному й ефективному розподілу ресурсів і подальшому ефективному виробництву товарів та послуг, визначення кола споживачів продукції й обсягів виробництва. Останнє зумовлено тим, що плата за споживання ресурсів є вагомим джерелом доходу для багатьох людей. Від ефективності їх взаємодії залежить результативність роботи суб'єктів господарювання, стабільність і рівновага економіки, що з урахуванням поточної економічної ситуації є особливо актуальним.

Мета роботи. Визначити соціальні наслідки процесу інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку та розкрити їх прояв як на рівні окремих територій, так і на рівні держави та регіонів.

Матеріали та методи. На основі аналізу ринкового середовища як моделі суспільної взаємодії, що розкриває глибину зв'язків між об'єктами та обумовлює просторово-часові відносини між ними, нами досліджено ключові аспекти соціальних перетворень, що настають як результат посилення взаємозв'язку між використанням природного ресурсу і функціонуванням ринків в умовах цифрової економіки.

Результати та обговорення. За існуючих умов для отримання максимального ефекту від взаємодії природних ресурсів та ринку необхідна структурна перебудова економіки, а також обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення державної політики структурної модернізації вітчизняної економіки та механізмів їх реалізації. Необхідно використовувати такі механізми стимулювання діяльності державних та приватних структур, активізації людського капіталу, створення належного інституційного середовища, яке забезпечить захист майнових інтересів, прав і свобод людини, ефективний захист від негативного впливу зовнішніх чинників. Структурні зміни в економіці є основою процесів інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку та мають бути спрямовані на розвиток наукомістких галузей, інформаційних технологій, що стають запорукою економічного зростання. У свою чергу, новітні наукомісткі технології є факторами економічного зростання лише за умови наявності відповідних людських ресурсів, навичок, компетенцій, знань: останні створюються людьми і впроваджуються у вигляді нових технологій. При цьому рівень знань і кваліфікація – тобто людський капітал – у сучасному світі все більше залежать від інвестицій в освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення. Це змінює підхід від трактування людини як суб'єкта інвестицій до людини як об'єкта інвестицій.

Основними закономірностями формування якісно нової структури економіки на основі процесів інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку є структурна збалансованість та мінімальні диспропорції між ними. Структуроутворюючим фактором суспільного відтворення виступає інформація, а також людський капітал. Випереджальний розвиток індустрії високих технологій, що ґрунтується на інтелектуальній і творчій праці, є наслідком підвищення частки інженерно-технічних і науково-практичних працівників у структурі зайнятих та означає зростання престижу інтелектуальної праці. В результаті переміщення людини в центр моделі

суспільного відтворення відбуваються зміни, що призведуть до перетворення освіти, науки й соціального обслуговування в ключові сфери економіки.

До основних напрямів, що обумовлюють актуальність процесів інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку, можна віднести формування доходу домогосподарств (рівень життя населення), розподіл доходів у суспільстві (суспільна рівновага), формування структури витрат підприємств (оптимізація витрат), розподіл ресурсів між підприємствами та галузями (визначається потребами суспільства). Економічне значення інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку має два основних виміри: поточних і потенційних доходів. Перше є функцією виробництва і ринку, друге визначається забезпеченістю природними ресурсами, навиками та цілями планування й управління. Для інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку необхідно враховувати обидва цих виміри. Це дасть змогу країнам світу створити основу для довгострокового розвитку і боротьби з бідністю.

Ключовими аспектами соціальних перетворень, що наступають як результат посилення взаємозв'язку між використанням природного ресурсу і функціонуванням ринків в умовах цифрової економіки, є:

– якісно новий рівень життя населення (характер та умови праці, освіти, особливості дозвілля, побутові умови, соціально-психологічний клімат на підприємствах та ін.);

– якість взаємозв'язків та взаємодії між підприємствами, суспільством та державою (принцип найбільш повного та своєчасного виконання обов'язків один перед одним, можливості надання нових послуг);

– безпека документообігу через автоматичні цифрові платформи;

– економія вільного часу індивідуумів («пом'якшення» трудового навантаження на працівників, підвищення рівня механізації й автоматизації виробництва, системна і комплексна модернізація та реформування системи охорони здоров'я, освіти).

Соціальні наслідки (інтереси) в процесі інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку мають свій прояв як на рівні окремих територій, так і на рівні держави (табл.).

Таблиця

Соціальні інтереси процесу інтеграції природних ресурсів і ринку*

<i>Інтереси природних ресурсів</i>	<i>Інтереси ринку</i>
<i>Національний рівень</i>	
Переорієнтація економіки з експорту сировини до готової продукції, що сприятиме раціональному використанню природних ресурсів	Зростання обсягів іноземних інвестицій та, відповідно, інновацій у сферу природокористування
Розвиток міжнародних проектів, що передбачають ефективне використання природних ресурсів	Вихід на міжнародні ринки природних ресурсів
<i>Рівень регіону, територіальної громади</i>	
Ефективне використання наявних ресурсів та екологізація діяльності	Залучення невикористаних активів до економічної діяльності (в першу чергу земельних та водних)
Створення новітньої екологічної інфраструктури	Розвиток публічно-приватного партнерства

* Джерело: розроблено авторами.

Результати процесу інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку були би вагомішими та швидшими у випадку зміни свідомості людства: сприйняття добровільних обмежень щодо споживання, врахування принципів функціонування біосфери, дотримання вимог екологічного законодавства, ефективної природоохоронної політики тощо.

Соціальні інтереси в процесі інтеграції природних ресурсів і ринку на національному рівні мають дотримуватися у здійснюваній державою інноваційній та інвестиційній політиці. Важливу роль відіграє при цьому й активна науково-технічна політика, яка охоплює не лише стимулювання державою наукових досліджень та їх впровадження у виробництво, але й

підготовку висококваліфікованих кадрів, рівень яких відповідав би сучасному виробництву. Одним із ключових завдань має стати формування інноваційно-інвестиційної моделі національного розвитку та дієвого фінансового механізму її реалізації. Цьому мають передувати інтеграція науки та виробництва, державна підтримка інновацій, формування внутрішнього ринку високих технологій, розвиток фінансової системи та ринкових інституцій, визначення регіональних пріоритетів інноваційного розвитку.

Процеси інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку напряму залежать від операторів та інтеграторів природних ресурсів. Серед операторів можна виділити державні органи влади, приватні суб'єкти та громади (місцеві органи влади), які формують систему управління природними ресурсами. Зокрема, природні ресурси (відновні та невідновні), а також екосистемні послуги є природним капіталом, з якого утворюються інші форми капіталу. Тому при управлінні природними ресурсами необхідно забезпечити охорону запасів поновлюваних ресурсів, використовуючи лише їх щорічний приріст. Відповідальністю уряду є впровадження інструментів, що забезпечують інтеграцію ресурсів до довгострокових стратегій економічного розвитку.

Низькі показники економічної діяльності у країнах, багатих на природні ресурси, часто пов'язані з неадекватною дією інститутів управління ними і, зокрема, з недосконалою структурою власності та контролю. Україні притаманне поєднання неефективного управління з невідповідними розмірами рентних платежів та інших зловживаннях. Більш обґрунтована державна політика та адекватно діючі інститути могли би забезпечити ефективне використання природних ресурсів та доходів від їх використання для довгострокового розвитку країни. Не менш важливі оцінка і облік природних ресурсів. Прозорі й ефективні механізми управління доходами є важливою умовою забезпечення трансформації практики використання природних ресурсів. З цією метою у багатьох країнах створюються фонди, до яких спрямовуються доходи від ресурсів і які контролюються спеціалізованими органами влади. Такі фонди дають змогу обґрунтовано інвестувати у

виробництво в періоди, коли ціни високі, і надавати підтримку тоді, коли ціни низькі (а отже й державні доходи). Обов'язком контролюючих органів є забезпечення прозорості діяльності і захисту доходів, отриманих від використання ресурсів, від їх витрачання в короткострокових політичних інтересах.

Участь різних зацікавлених сторін в ухваленні рішень підвищують їх надійність і законність, а завдяки регулярним відносинам це може стати інструментом подальшого соціального розвитку та консолідації. Соціально-економічні умови та знання про них постійно змінюються та доповнюються; так само регулярно мають змінюватися, адаптуватися до нових умов та викликів інститути і методи управління природними ресурсами.

Потреба більш щільної інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку зумовлена розвитком нових технологій та інновацій, в результаті яких збільшуються виробничі потужності та ефективність функціонування економічної системи. Ця ситуація потребує аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх факторів та реакції на них з боку операторів та інтеграторів природних ресурсів та розробки методичної основи дослідження процесів інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку, яка зумовлює цільові орієнтири та особливості функцій соціальної й економічної підсистем і вплив факторів ринкового середовища.

Оскільки основними функціями соціальної підсистеми є зберігання її стійкості, а також розвиток і оптимізація соціального середовища, цільові орієнтири трансформації соціальної підсистеми зумовлюють залучення компонентів природного середовища до сфери матеріального та нематеріального виробництва. У процесі вдосконалення організаційно-економічного механізму необхідно визначити елементи, які сприятимуть інтеграції природних ресурсів до зони впливу ринку та більш ефективному функціонуванню соціальної системи. Відповідними цільовими орієнтирами слід визначити зниження енергоспоживання обладнання та підвищення інноваційності технологічних процесів; забезпечення принаймні часткової

взаємозамінності різних видів природних ресурсів та ефективності їх використання; створення нових і вдосконалення існуючих технологій видобутку та переробки ресурсів. В результаті врахування таких цільових орієнтирів у запропоновану модель мають поліпшитися тенденції і пропорції споживання природних ресурсів як підприємствами, так і населенням; сформується концепція оптимального управління як на державному рівні, так і на рівні підприємств; стане більш контрольованим вплив на навколишнє середовище науково-технічного прогресу.

Кінцевою метою таких змін має стати розвиток соціальної сфери та підвищення рівня освіти населення. В межах організаційної частини механізму необхідно, в першу чергу, удосконалити інституційно-правове забезпечення ефективного функціонування системи природокористування. Результатом такої політики стане формування оптимальних і безперервне вдосконалення організаційних, економічних і правових механізмів, що забезпечують раціональне використання природних ресурсів.

Висновки. Ключовими аспектами соціальних перетворень, що наступають як результат посилення взаємозв'язку між використанням природного ресурсу і функціонуванням ринків в умовах цифрової економіки, є якісно новий рівень життя населення (характер та умови праці, освіти, особливості дозвілля, побутові умови, соціально-психологічний клімат на підприємствах та ін.); якість взаємозв'язків та взаємодії між підприємствами, суспільством та державою (принцип найбільш повного та своєчасного виконання обов'язків один перед одним, можливості надання нових послуг); безпека документообігу через автоматичні цифрові платформи; економія вільного часу індивідуумів («пом'якшення» трудового навантаження на працівників, підвищення рівня механізації й автоматизації виробництва, системна і комплексна модернізація та реформування системи охорони здоров'я й освіти).

LEGAL SCIENCES

THE LATEST METHODS OF PREVENTING VANDALISM AND CRIMINAL OFFENCES CONNECTED WITH IT IN UKRAINE

Salaieva (Bocharova) Karyna

candidate of Legal Sciences, PhD, Senior Lecturer
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

Introductions. Results of vandal acts which destroy and damage as well as infringe on street objects and other public places appear every day in modern settlements. Modern society has come to the point that the manifestation of aggression which meet their moral, emotional and political needs becomes normal and does not cause the desire to fight it. Even 10 years ago, there were state and citizens attempts to prevent vandalism, while in the last few years the scale of such actions to minimise and eliminate these manifestations has decreased significantly.

The main aim of this publication is to show the scale of vandalism manifestations in Ukraine, imperfection of legislative regulation of such phenomenon and to propose ways of vandalism prevention and criminal offences connected with it.

Materials and methods. Specific sociological, hermeneutic, statistical methods, as well as methods of analysis and synthesis were used for writing this work.

Results and discussion. Vandalism is a phenomenon that encompasses signs that may manifest themselves in various types of criminal offences provided by the Criminal Code of Ukraine. However, some of these manifestations are not covered by Criminal law, that is why statistics are ignored and perpetrators could avoid responsibility for what they have committed. Due to the lack of an only legislative

definition of vandalism and for a common understanding of the essence of the phenomenon, we propose an author's definition of this concept. Thus, vandalism is a form of aggressive illegal behaviour that manifests itself in intentional criminal offences, the result of which is damage to any property, religious, cultural or spiritual values, objects of improvement of settlements, transport infrastructure, committed with special audacity and / or exceptional cynicism in a public place [1, p. 18].

People encounter vandalism in every settlement. Damage to the transport system, monuments or other architectural objects, abuse of graves, religious or cultural objects and other material damage to property located in a public place, negatively affect the psycho-emotional condition of the population and the condition of their protection in the state, cause economic losses to the state and the people, as well as reduce the level of trust in law enforcement agencies. Therefore, it is necessary to constantly develop and improve existing measures to prevent vandalism and criminal offences connected with it, to pay attention to the emergence of its new forms and to work to eliminate vandalism consequences.

Prevention of vandalism requires a set of measures to ensure the effectiveness of preventive action. In addition, foreign experience should be taken into account when conducting preventive activities in Ukraine in order to reduce the level of vandalism, because it is criminalised in many countries around the world, and therefore their experience has been tested in practice, which is more developed. As a result of research on the experience of preventing vandalism abroad, some measures have been identified that can be effective in Ukraine, including: 1) raising the level of legal awareness of adolescents and young people, their moral education; 2) rapid elimination of the vandalism consequences; 3) establishing administrative liability for vandalism minors; 4) improvement of technical methods of protection of objects, etc. A separate direction in the fight against vandalism is the measures of general social prevention of vandalism aimed at overcoming the social and economic difficulties that arise in society, and lead to the emergence of criminogenic deformities. In view of this, the results of measures to prevent vandalism depend on the social, economic and cultural-educational policy in the country. Key general social measures to

prevent vandalism are fight against poverty, unemployment, education of respect for property, organization of youth leisure. Furthermore, Ukraine needs to update its national crime control program. Its absence makes it impossible to ensure comprehensive preventive activities related to the prevention of vandalism, as well as weakens the control over the performance of duties imposed on entities that perform state functions in this area. Also, measures aimed at protecting public morality include a set of restraints and prohibitions on restricting the publication of negative information that affects the cultural and spiritual development of the population.

Special criminological prevention of criminal offences connected with vandalism consists of three independent areas of activity: criminological prophylactic measures, prevention and cessation of criminal offences. The choice of these areas contributes to a phased preventive policy of influencing the deterministic complex of vandalism, the mechanism of criminal behaviour. It is necessary to take into account the specifics of each criminal offence, which contains its features while taking preventive measures to combat criminal offences reconnects with vandalism. Taking into account the specifics of vandalism, we consider criminological prevention to be the most effective area of special criminological prevention of criminal offences connected with vandalism.

Criminological prophylactic measures — is a direction of special criminological prevention, which includes various in nature, content and scope, purpose and methods of measures taken by various preventive subjects to stop, detect, limit and eliminate criminogenic phenomena and processes directly related with the criminal offences commitment. Criminological prophylactic measures focus on those areas of human life in which the appearance of criminogenic objects is possible [2, p. 25].

Vandalism prevention is possible mainly by technical ways [3, p. 76]. Illumination of yards, porches, parks and other public places at night, reducing the number of dead-end sections of streets reduce the possibility of public disorder, damage, destruction, damage to property or abuse.

Besides, fewer criminal offences are committed where potential vandals believe the criminal offences scene is too visible. A better overview of the area can ensure proper environmental design. For example, premises and entrances, common areas, public parking lots, leisure areas and footpaths should be well visible to reduce the possibility of the offender hiding or being spotted [4. p. 154]. The application of technical measures and opportunities in places where acts of vandalism are most often committed and persons prone to destruction-related offences gather, will create additional obstacles to the decision to commit a criminal offence, as obviousness for vandals encourages refraining from criminal encroachment [5, p . 120].

It is also necessary to pay attention that the specified preventive measures sense of their development is lost without subjects of realization. Therefore, all subjects of vandalism prevention are conditionally divided into three groups: 1) those who form criminological policy in the field of crime prevention, control and coordinate the providing of programs for the implementation of such activities, as well as allow their scientific and resource support; 2) those that are specifically designed to prevent crime or such authority is one of the main tasks of their activities; 3) those that indirectly affect the deterministic complex of vandalism, and for which crime prevention is not the main activity. However, a narrow body for the prevention of vandalism in Ukraine has not been established, although the spread of this phenomenon, the constant increase in the number of its manifestations requires qualified personnel who would carry out a timely investigation of the criminal offences under investigation.

Paying attention to the proposed prevention measures, we would like to emphasize that without state regulation of relations that arise, change or cease in connection with acts of vandalism and combating them, it is difficult to bring the state of such criminal offence to a socially tolerable level preventive measures in general. Given the above, and in order to avoid competition from the rules of criminal law, we propose "crimes committed with a vandal purpose" including in the list of aggravating circumstances in the Criminal Code of Ukraine [6, p. 175].

Thus, our proposed list of measures to prevent crimes connected vandalism is not exhaustive, but, in our opinion, affects the common determinants of the type of criminal offences under researching.

Conclusions. Taking these measures creates the necessary conditions for the development and application of special criminological measures to prevent crimes connected with vandalism. Vandalism prevention requires a set of measures to ensure the effectiveness of preventive action. In addition, foreign experience should be taken into account while conducting preventive activities in Ukraine in order to reduce the level of vandalism, as it is criminalised in many countries around the world, and therefore their experience has been tested in practice, which is more developed.

REFERENCES:

1. Bocharova, K. A. (2019). Prevention of crimes, connected with vandalism. Kharkiv: Pravo. 216 p.
2. Holina, V. V. (2011). Criminology prevention (theory and practice). Kharkiv: National Law Academy of Ukraine. 121 p. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/NMP_0016.pdf.
3. Lytvak, O. M. (1997). Criminology, its reasons and prophylaxis. Kyiv: Ukraina. 167 p.
4. Shakun, V. I. (1996). Urbanization and criminality. Kyiv: Publishing House of the Ukrainian Academy of Internal Affairs. 256 p.
5. Bocharova, K.A. (2018). Criminological prophylactic measures of crimes, connected with vandalism. Legal Scientific Electronic Journal, 4, 118-121. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2018/33.pdf
6. Bocharova, K. A. (2019). About the necessity of legislative regulation of criminal responsibility for vandalism. *Problems of legality*, 146, 171-178. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/168392>

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING THE PLACE OF A COURT DECISION ON THE APPOINTMENT OF A FORENSIC EXAMINATION IN CIVIL AND COMMERCIAL PROCEEDINGS

Vasyliiev Volodymyr

Doctor of Juridical Sciences

Leading Researcher

Hon. Prof. M. S. Bokarius Kharkiv

Research Institute of Forensic Examinations

of the Ministry of Justice of Ukraine

Kharkiv, Ukraine

Introductions. The main form of application of special knowledge in civil and commercial proceedings is forensic examination, which by using modern scientific and technical achievements in civil cases and resolving commercial disputes can significantly expand the cognitive capabilities of each trial and establish all significant circumstances. Recently, there has been a significant increase in the interests of individuals and legal entities in various areas of civil or commercial relations, which entails an increase in the number of civil cases and commercial disputes, the resolution of which requires the use of expert opinions. A forensic examination is appointed by a court decision, which must meet the requirements of current legislation. However, a comprehensive analysis of the legal framework and procedural issues related to the appointment of forensic examinations, including a study of the structure of the decision on the appointment of forensic examinations in civil and commercial proceedings, has not been conducted. Given that the coverage of this issue through a scientific prism is essential to ensure compliance of forensic examinations with the requirements of current procedural law, it is relevant to study in this area.

Aim. Description of the structure and location of the decision of forensic examination in civil and commercial proceedings.

Materials and methods. The appointment of forensic examinations in civil and commercial proceedings is regulated by procedural law. As follows from Art. 104 of the Civil Procedure Code (hereinafter – CPC) of Ukraine and Art. 100 of the Commercial Procedural Code (hereinafter – CPC) of Ukraine, the result of actions for the appointment of the examination is reflected in a special procedural document - the court decision on its appointment. It should be noted that here and in the future, when it comes to the court, we mean the judge, who has the right to appoint an examination in order to provide evidence, during the preparation of the case for trial and in a single hearing. This decision is mandatory. It is the procedural basis for the examination, provides a focus on special research, contains a program of its implementation, as well as determines the moment from which the person entrusted with the examination acquires the status of an expert. It is from the moment this decision is made that the respective rights and obligations of the participants in the process arise.

The court decision on the appointment of the examination must meet certain requirements and has its own structure. Procedural legislation of Ukraine does not contain clear rules in this regard, limited to the indication that in the decision on the appointment of the examination the court indicates the grounds for the examination, the issues on which the expert must provide an opinion, the person (persons) entrusted with the examination, a list of materials , provided for research, and other data that are relevant to the examination (Part 1 of Article 104 of the CPC of Ukraine and Part 1 of Article 100 of the CPC of Ukraine). In addition, in the decision to appoint an expert examination, the court warns the expert of criminal liability for knowingly false conclusion and refusal without good reason to perform his duties (Part 5 of Article 104 of the CPC of Ukraine and Part 5 of Article 100 of the CPC of Ukraine).

However, as a procedural document, it must be adopted in the manner prescribed by procedural law and contain all the details inherent in the court decision, which are listed in the procedural legislation of Ukraine. According to the procedural legislation of Ukraine (part 4 of article 259 of the CPC and part 4 of article 233 of the

CPC) court rulings, which are made out in a separate document, are made in the deliberation room, other rulings can be made by the court without going to the deliberation room. In addition, Part 5 of Art. 259 of the CPC and Part 5 of Art. 233 of the Code of Civil Procedure provides that court decisions, issued by a separate document, are signed by the judge (judges) and joined the case. Decisions made by the court without entering the deliberation room shall be recorded in the minutes of the court session.

Results and discussion. Taking into account the general rules of execution of court decisions established by the procedural legislation of Ukraine, provisions of judicial practice and by-laws, the content of the decision on appointment of examination, in our opinion, should contain the following data:

- introductory part – the date and place of the decision; the name and composition of the court that issued the decision; the name of the secretary of the court session; name and number of the civil (or economic) case on which the examination is assigned; persons involved in the case, and the subject matter of the dispute;

- descriptive part – the circumstances of the case relating to the examination; motives and grounds for appointment of examination; issues that were proposed by the persons involved in the case and rejected by the court, indicating the reasons for rejection; reference to the laws that guided the court in making the decision;

- operative part – the name of the expert or the name of the institution whose experts are entrusted with the examination; type of expert examination indicating whether the examination is primary, additional or repeated; issues submitted for resolution of the expert examination; objects that are sent for research; materials provided to the expert: samples for comparative research; documents related to the examination; other materials that are important for the examination;

- warning of the expert about the responsibility of the expert for giving a knowingly false conclusion and for refusing without good reason to perform his duties.

In order to eliminate undesirable consequences in the procedural legislation of Ukraine, it should be stipulated that the court decision on the appointment of examination, in addition to information included in the updated procedural legislation of Ukraine, must also contain: the circumstances of the case relating to examination; issues that were proposed by the persons involved in the case and rejected by the court, indicating the reasons for rejection; type of expert examination indicating whether the examination is primary, additional or repeated; questions posed to the expert; objects that are sent for research; materials provided to the expert (samples for comparative research; documents related to the examination); other materials that are important for the examination.

Separately, we note that the decisions on the appointment of additional, repeated comprehensive and commission examinations have certain features. Thus, paragraph 10 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 8 of May 30, 1997 "On forensic examination in criminal and civil cases" states that the decision to appoint an additional examination must indicate which expert opinions the court considers incomplete or unclear or which circumstances necessitated the expansion of expert research. Clause 11 of the same Resolution establishes that the decision on the appointment of re-examination indicates the circumstances that cast doubt on the correctness of the preliminary conclusion of the expert.

Only an expert institution entrusted with its commission or complex examination may be appointed as the leading institution. We are convinced that this issue should be regulated in the procedural legislation of Ukraine. To do this, it is necessary to legislate a rule stipulating that if experts are appointed persons who are not employees of expert institutions, the court in the decision to appoint an expert must determine from among these experts the head of the expert group, which is responsible for organization of the examination and to whom the objects and materials for the research are transferred.

Conclusions. Thus, in the procedural legislation of Ukraine when appointing an examination by a court it is determined that the expert or expert institution is elected by the parties by mutual consent, and if such agreement is not reached within

the court, the expert or expert institution is determined by the court. In addition, it is emphasized that the court, taking into account the circumstances of the case, has the right to determine the expert or expert institution independently. If necessary, several experts can be appointed to prepare one opinion (commission or complex examination). In addition, procedural law prescribes that:

- on the appointment of the examination the court shall issue a decision stating the grounds for the examination, the issues on which the expert must provide the court with an opinion, the person (persons) entrusted with the examination, the list of materials provided for research and other data relevant to examination;

- if the court instructs several experts or expert institutions to conduct an examination, the court shall appoint a leading expert or expert institution in the decision;

- the decision on the appointment of the examination is sent to the persons entrusted with the examination and the participants in the case. Objects and materials to be examined are sent to the person entrusted with the examination (lead expert or expert institution).

КОМПЕТЕНЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА І МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Zeniv Mariia
the Ph.D. student
Jagiellonian University in Cracow, Poland

Вступ. З прийняттям 2 жовтня 1997 р. новелізованої версії Договору про створення Європейського Співтовариства – Амстердамського договору, який набув чинності 1 травня 1999 року, питання співробітництва держав-членів Європейського Союзу (*далі* – ЄС) у сфері цивільного судочинства перенесено з «третього стовпа» на «перший стовп» повноважень, які надано ЄС. Цей момент у доктрині слушно називається переломним в історії права ЄС, оскільки ЄС отримав повноваження приймати нормативні акти у сфері «судового співробітництва в цивільних справах транскордонного змісту», необхідні для належного функціонування внутрішнього ринку [1, с. 33]. Як виникає з положень ст. 81 Договору про функціонування ЄС, ці повноваження належать до сфери міжнародного приватного права і міжнародного цивільного процесу.

Метою цієї статті є аналіз положень консолідованих версій Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу [2], які стосуються компетенції ЄС щодо прийняття нормативних актів у сфері судового співробітництва в цивільних справах транскордонного характеру.

Матеріали та методи. Джерельну базу дослідження становлять положення Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу та положення ряду регламентів ЄС. За основу взяті дослідження науковців: P. Mostowik, K. Sondel-Maciejewska, R. Mańko. Використані такі методи дослідження, як метод аналізу і синтезу, індукції та дедукції.

Результати та обговорення. Відповідно до положень ч. 1 ст. 4 і ч. 1 і 2 ст. 5 Договору про Європейський Союз, межі повноважень Європейського Союзу

визначаються згідно з принципом надання повноважень, відповідно до якого ЄС діє в межах повноважень, наданих йому державами-членами, а повноваження, не надані Європейському Союзу Договорами, належать до компетенції держав-членів ЄС. При цьому, відповідно до принципу субсидіарності у сферах, що не належать до його виключної компетенції, Європейський Союз діє лише, якщо та у такому обсязі, в якому держави-члени ЄС не можуть належним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному або місцевому рівнях, а натомість це краще здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів (відповідно до ч. 3 ст. 5 Договору про Європейський Союз) [3, с. 175].

Питання законодавчої процедури ЄС регулюються положеннями ст. 81 Договору про функціонування ЄС, яка передбачає два види законодавчої процедури: загальну і спеціальну. Загальним правилом є застосування звичайної законодавчої процедури, тоді як застосування спеціальної законодавчої процедури вимагається при прийнятті нормативних актів, що стосуються сімейного права транскордонного характеру [3, с. 174; 1, с. 35]. Відповідно до спеціальної законодавчої процедури, при ухваленні норм міжнародного приватного права у сфері сімейного права Рада ЄС повинна діяти одностайно і після проведення консультацій з Європейським Парламентом. Рада має також можливість ухвалювати рішення, яке визначає аспекти сімейного права транскордонного змісту, які підпадають під правила звичайної законодавчої процедури. Таке рішення приймається Радою одностайно після консультацій з Європейським Парламентом, а проект рішення повідомляється національним парламентам, які можуть висловити своє заперечення проти цього рішення протягом шести місяців з моменту їх повідомлення про проект рішення. Висловлення заперечення навіть одного національного парламенту становить вето, і рішення не буде ухвалено, оскільки Договір про функціонування ЄС у його ст. 81 не передбачає можливості прийняття рішення всупереч такому запереченню. На відміну від міжнародного приватного права, компетенція Європейського Союзу у галузі міжнародного цивільного процесу

не обмежується предметом правового регулювання, а охоплює всі галузі приватного права. Однак, що стосується матеріального сімейного права, то воно належить до виключної компетенції держав-членів, а Європейський Союз не має компетенції приймати нормативні акти у цій сфері [4, с. 69-70].

Варто звернути увагу, що серед передбачених у положеннях ч. 2 ст. 81 Договору про функціонування Європейського Союзу заходів, які приймаються відповідно до звичайної законодавчої процедури, у пункті (е) цієї статті згадуються заходи, які спрямовані на забезпечення ефективного доступу до правосуддя. У доктрині заходам, які забезпечують ефективний доступ до правосуддя, надається широке розуміння, відносячи до них, наприклад, звільнення від судових витрат, право на адвоката та принципи оплати праці адвокатів, формальні вимоги до позову та інших процесуальних документів, вимоги та правила підготовки перекладу документів для їх використання в процесуальних цілях [4, с. 68].

У рамках правового регулювання ЄС можливим є застосування процедури посиленої співпраці у сфері судового співробітництва у цивільних справах транскордонного характеру на умовах передбачених у положеннях статей 326-334 Договору про функціонування ЄС [4, с. 70-71]. У результаті застосування процедури посиленої співпраці прийнято, наприклад, Регламент ЄС від 20.12.2010 р. № 1259/2010 «Рим III» щодо впровадження посиленої співпраці в галузі права, що застосовується до розірвання шлюбу та сепарації [5]; Регламенту ЄС від 24.06.2016 р. № 2016/1103 щодо впровадження посиленої співпраці у сфері юрисдикції, права, що застосовується, визнання і виконання рішень у справах стосовно режимів власності подружжя [6]; Регламенту ЄС від 24.06.2016 р. № 2016/1104 щодо впровадження посиленої співпраці у сфері юрисдикції, права, що застосовується, визнання і виконання рішень у справах стосовно майнових наслідків зареєстрованих партнерств [7].

Що стосується виду нормативно-правового акту вторинного права ЄС, який може бути використаний для забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку відповідно до повноважень ЄС, передбачених ст. 81

Договору про функціонування ЄС, слід зазначити, що положення цієї статті не визначають, чи повинен це бути регламент чи директива, використовуючи у положеннях ст. 81 цього Договору поняття "заходи". На підтримку заслуговує висловлений в доктрині погляд, згідно з яким відсутність чіткого окреслення виду правового заходу означає допустимість використання для цих цілей як регламенту, так і директиви [4, с. 71-72]. Положення статті 81 Договору про функціонування ЄС стали правовою основою для прийняття низки регламентів ЄС у галузі міжнародного приватного і цивільного процесуального права.

У доктрині права прийнято поділяти регламенти ЄС на п'ять груп: по-перше, нормативні акти у галузі класичного міжнародного цивільного процесу; по-друге, регламенти ЄС, що встановлюють окремі європейські процедури в рамках цивільного процесу ЄС; по-третє, директиви, спрямовані на гармонізацію національного цивільного процесу держав-членів ЄС; по-четверте, нормативні акти у галузі класичного міжнародного приватного права; по-п'яте, регламенти ЄС у галузі міжнародного цивільного процесу та міжнародного приватного права, які мають змішаний характер [4, с. 72]. Особливістю регламентів ЄС, які мають змішаний характер, є врегулювання в одному нормативному акті як питань встановлення юрисдикції і правил визнання та приведення до виконання іноземних рішень (які належать до міжнародного цивільного процесу), так і питань колізійного права (міжнародного приватного права у вузькому значенні). До регламентів ЄС змішаного характеру відносяться, наприклад: Регламент ЄС від 18.12.2008 р. № 4/2009 про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання і виконання рішень та співпрацю у справах, що стосуються аліментних зобов'язань [8]; Регламент ЄС від 4.07.2012 р. № 650/2012 про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання і виконання рішень, прийняття та виконання автентичних документів з питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування [9], а також Регламент ЄС від 24.06.2016 р. № 2016/1103 щодо впровадження посиленої співпраці у сфері юрисдикції, права, що застосовується, визнання і виконання рішень у справах стосовно режимів власності подружжя та Регламент ЄС від

24.06.2016 р. № 2016/1104 щодо впровадження посиленої співпраці у сфері юрисдикції, права, що застосовується, визнання і виконання рішень у справах стосовно майнових наслідків зареєстрованих партнерств [4, с. 73-74].

Висновки. Прийняття нормативних актів Європейського Союзу у сфері міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу відбувається відповідно до загальної або спеціальної законодавчої процедури, з дотриманням принципу надання повноважень ЄС, а також принципів пропорційності та субсидіарності. При цьому, з положень ст. 81 Договору про функціонування Європейського Союзу, випливає, що заходи у сфері судового співробітництва в цивільних справах транскордонного змісту, які служать забезпеченню належного функціонування внутрішнього ринку ЄС, можуть бути ухвалені як у формі регламенту, так і директиви, які належать до нормативних актів вторинного права ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mostowik P. Międzynarodowe prawo prywatne i postępowanie cywilne w dekadę po wejściu w życie Traktatu Amsterdamskiego // Przegląd Sądowy. – 2010. – Luty. – С. 33-60.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 30.03.2010 р., Офіційний вісник Європейського Союзу, С 83/1, 30.3.2010. Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (2.09.2020)
3. Mostowik P., Sondel-Maciejewska K. Materialnoprawne rezultaty unijnej współpracy sądowej w sprawach cywilnych // Materiały Ogólnopolskiej konferencji „Współczesne wyzwania prawa prywatnego międzynarodowego (Warszawa, 19-20 kwietnia 2012)”. – Wolters Kluwer Polska SA. – 2013. – С. 172-202.
4. Mańko R. Kompetencje Unii Europejskiej w dziedzinie prawa prywatnego w ujęciu systemowym // Kwartalnik Prawa Prywatnego. – 2016. № 1. – С. 37-79.

5. Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation, Official Journal of the European Union, L 343, 29.12.2010, p. 10–16. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:32010R1259> (10.09.2020)
6. Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes, Official Journal of the European Union, L 183, 8.7.2016, p. 1–29. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1103> (10.09.2020)
7. Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships, Official Journal of the European Union, L 183, 8.7.2016, p. 30–56. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1104> (10.09.2020)
8. Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations, Official Journal of the European Union, L 7, 10.1.2009, p. 1–79. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:32009R0004> (10.09.2020)
9. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession, Official Journal of the European Union, L 201, 27.7.2012, p. 107–134. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012R0650> (10.09.2020)

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ РОЗГЛЯД ЗАКОНОПРОЕКТІВ «ПРО ПРИВАТНУ ДЕТЕКТИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Гришко Вікторія Іванівна

к.пед.н., доцент

Єфімчук Марія Віталіївна

студентка

Національний університет водного
господарства та природокористування
в. Рівне, Україна

Вступ. Відповідно до ст.55 КУ кожен громадянин має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань, а також самостійно обирати способи захисту своїх прав. З огляду на це, приватна детективна діяльність в Україні могла б стати ефективним шляхом захисту конституційних прав та свобод громадян. Тому вкрай важливим є прийняття нормативно-правового акту, який врегулює всі питання щодо діяльності приватних детективів, а також їхніх агентств.

Незважаючи на досить велику кількість законопроектів «Про приватну детективну діяльність», за останні 20 років в Україні таку діяльність не було врегульовано, хоча і є великий попит серед населення на детективні послуги. Прийняття Закону «Про приватну детективну діяльність» надасть роботі детектива офіційного статусу і підвищить ефективність реалізації правоохоронної функції держави.

Мета роботи: дослідити недоліки законопроектів «Про приватну детективну діяльність» і простежити чи були вони враховані та виправлені в Законопроекті «Про приватну детективну діяльність» від 04.02.2020 р.

Матеріали і методи дослідження: Проблема врегулювання приватної детективної діяльності в Україні була предметом дослідження вітчизняних вчених Г.Ю. Барчана, Е.І. Низенко, В.М. Панфілова, В.І. Цимбалюка тощо. У

роботі використано ряд методів наукового дослідження. Зокрема, метод наукового аналізу та синтезу при виділенні проблемних аспектів у Законопроектах 2017 та 2020 р.р.; метод порівняння застосовано при співставленні основних положень Законопроектів 2017 та 2020 р.р.; метод абдукції при формуванні позитивних аспектів законодавчого закріплення приватної детективної діяльності в Україні.

Результати і обговорення. Приватна детективна діяльність визнана на державою та врегульована законодавством в багатьох країнах світу, зокрема у Італії, Франції, США, Німеччині, Великій Британії, Канаді, Португалії, Іспанії та ін. Вона ефективно використовується громадянами тих країн з метою захисту власних законних прав та інтересів уже досить тривалий час.

Приватні детективи та їхні об'єднання мають досить широкі функції в різних країнах світу, а в деяких навіть такі ж, як у правоохоронних органів. Зазвичай, суб'єкти детективної діяльності мали відношення до оперативної діяльності (колишні працівники поліції, органів держбезпеки, розвідувальних служб та інших).

В Україні ситуація щодо законодавчого врегулювання приватної детективної діяльності досі залишається не визначеною, навіть незважаючи на те, що в межах держави діє значна кількість приватних детективів та їх об'єднань, створена та функціонує Всеукраїнська асоціація приватних детективів. На розгляд Верховної Ради України було подано низку законопроектів про приватну детективну діяльність, проте жоден з якихось причин не отримав необхідної законодавчої підтримки й не був прийнятий в установленому порядку.

У лютому 2020 року реєстрацію у Верховній Раді пройшов новий законопроект «Про приватну детективну діяльність», який, у разі його прийняття, зможе нарешті узаконити роботу приватних детективів [2].

У своєму дослідженні ми поставили за мету порівняти Законопроект «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» від 20.12.2017 р. (далі

«Законопроект-2017») [1] та Законопроект «Про приватну детективну діяльність» від 04.02.2020 р. (далі «Законопроект-2020») [2].

Для початку хотілося б проаналізувати структуру обох законопроектів. Законопроект-2017 містить 7 розділів і 20 статей, а новий законопроект включає в себе 5 розділів та 22 статті. В Законопроекті-2020 виключили два розділи – «Правовий статус суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності» та «Гарантії приватної детективної (розшукової) діяльності». Натомість статті, які містилися в них, в певній мірі були включені до інших розділів. Також в новому законопроекті виключено статтю про взаємодію з правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування і статтю про принципи приватної детективної діяльності.

Тепер розглянемо сам текст Законопроекту-2020 та порівняємо з текстом Законопроекту-2017.

В першу чергу, на нашу думку, варто наголосити на тому, що статтю 1 «Визначення термінів» було доповнено такими поняттями: детективна таємниця, договір про надання приватних детективних послуг, приватні детективні послуги, самоврядування приватних детективів та суб'єкти приватної детективної діяльності [2]. Вважаємо, що такі терміни є вкрай важливими і їх сформоване на законодавчому рівні їх визначення в новому законопроекті є позитивним для розвитку приватної детективної діяльності. Також було дещо змінене саме визначення приватної детективної діяльності. За новим законопроектом «це незалежна професійна діяльність приватного детектива або діяльність детективного агентства щодо надання замовникам приватних детективних послуг з метою забезпечення захисту їх прав та законних інтересів на платній договірній основі в порядку, визначеному Законом» [2]. Всі минулі законопроекти трактували приватну детективну діяльність як підприємницьку, дозволену структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ України, а не як окрему специфічну професію. Вважаємо, що позитивним моментом є саме визнання на законодавчому рівні

саме незалежність приватних детективів, що дасть змогу більш ефективно працювати та розвиватися у цій сфері діяльності.

У новому Законопроекті запропоновано зміни у вимогах до осіб, які виявлять бажання стати приватними детективами. В Законопроекті-2020 не вказане обмеження по віку, проте встановлено обов'язковою умовою стаж роботи в галузі права або правоохоронної діяльності 3 роки, а також особа має пройти відповідне навчання з метою зайняття приватною детективною діяльністю. На нашу думку, практичний досвід роботи є тим необхідним елементом у здійсненні приватної детективної діяльності, який дозволить на більш професійному рівні виконувати свою роботу. Збереглися такі вимоги: громадянство України, володіння державною мовою, вища юридична освіта або вища освіта за спеціальністю «правоохоронна діяльність», отримання свідоцтва на зайняття приватною детективною діяльністю.

1) Особливістю Законопроекту-2020, що вирізняє його від інших нормативних документів в цій галузі, є створення Уповноваженого органу в сфері регулювання приватної детективної діяльності (ст.6) та Комісії щодо розгляду скарг на дії приватних детективів (ст.22). Уповноважений орган повинен: забезпечувати освітній процес приватним детективам та сприяти проходженню ними стажування; здійснювати видачу свідоцтва про право на зайняття приватною детективною діяльністю, зупиняти його дію та припиняти право на здійснення приватної детективної діяльності взагалі; працювати з Єдиним реєстром суб'єктів приватної детективної діяльності; забезпечувати роботу Комісії щодо розгляду скарг на дії приватних детективів тощо [2].

Загалом, процедура видачі свідоцтва про право на зайняття приватною детективною діяльністю, відмови видачі свідоцтва та припинення його дії залишилася незмінною. Варто лише зазначити, що статтею 11 Законопроекту-2020 передбачена така процедура як зупинення дії свідоцтва про право на зайняття приватною детективною діяльністю, що повинна відбуватися за подачею Уповноваженого органу на час перевірки відомостей про порушення

суб'єктом приватної детективної діяльності вимог цього Закону загальним терміном до 60 календарних днів.

Щодо функцій приватного детектива та детективних агентств, то в Законопроекті-2020 вони були дещо розширені, це, зокрема, такі як: спостереження за поведінкою неповнолітніх, недієздатних, обмежено дієздатних або осіб з інвалідністю; перевірка достовірності страхових випадків; збір інформації яка може бути підставою для звернення замовника приватних детективних послуг до уповноважених органів виконавчої служби та/або судової влади з метою захисту своїх законних прав та інтересів; консультування з надання приватних детективних послуг [2].

Ще однією позитивною рисою нового законопроекту є наявність окремої статті про форму та зміст договору про надання приватних детективних послуг. Вважаємо, що це дуже важлива частина в реалізації приватних детективних послуг, адже така діяльність повинна бути засвідчена особливою формою договору. Недоліком є те, що в зазначеній статті містяться тільки загальні положення про такий договір. На нашу думку, варто було більш детально розглянути це питання і вказати обов'язкові реквізити для укладення договору про надання приватних детективних послуг.

Як права, так і обов'язки приватних детективів та їхніх агентств залишилися незмінними в новому законопроекті. Також в новому законопроекті є стаття про детективну таємницю, де чітко окреслюються її межі, а також порядок зберігання відомостей, що становлять детективну таємницю. Законопроект-2020 встановлює порядок, умови навчання та підвищення кваліфікації приватних детективів, а також зазначає орган, який їх забезпечує. Статтею 20 цього Законопроекту передбачено, що професійні права, честь і гідність приватного детектива гарантуються та охороняються Конституцією України, цим Законопроектом та іншими законами [20]. А в останньому розділі зазначаються основні моменти введення в дію Законопроекту-2020 та нормативні документи, до яких потрібно внести зміни у зв'язку із запровадженням цього Закону.

Основним завданням сучасної правової держави є і залишається забезпечення безпеки громадян. Тому, вважаємо, що прийняття Закону, який врегулює правовідносини у сфері детективної діяльності, сприятиме забезпеченню співпраці між приватними детективами чи їх об'єднаннями з правоохоронними органами з метою цілісного захисту права та інтересів фізичних та юридичних осіб в державі.

На нашу думку, гальмування ухвалення закону «Про приватну детективну діяльність» пов'язана саме з неготовністю державних правоохоронних органів попроситися з монополією на право розкриття правопорушень, а також неможливістю матеріального забезпечення цієї діяльності з боку держави на теперішньому етапі її розвитку. Проте такий нормативний акт потрібен українському суспільству, бо, незважаючи на відсутність цього закону, попит на детективні послуги був, є і буде, що, можливо, спричинене недостатньою ефективністю роботи поліції або недовірою до неї.

Висновки. З огляду на все вищесказане, прийняття Закону України «Про приватну детективну діяльність» принесе позитивну динаміку в розвиток приватної детективної діяльності, а саме:

1) будуть закріплені права, обов'язки, гарантії, а також відповідальність суб'єктів приватної детективної діяльності;

2) законодавчо врегулюється діяльність, яка по суті вже існує в Україні, так званий «чорний ринок» детективних послуг;

3) створення єдиного реєстру суб'єктів приватної діяльності та обов'язкове ліцензування зменшить кількість шахраїв, які видають себе за приватних детективів;

4) громадяни, які з певних особистих причин не можуть звернутися до правоохоронних органів, матимуть змогу захистити свої права та інтереси за допомогою приватного детектива;

5) при правильній організації управління в сфері приватної детективної діяльності Україна має змогу отримати значну підтримку з боку недержавних структур в правоохоронній діяльності;

б) наблизить Україну до світових європейських стандартів у галузі забезпечення безпеки громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: Закон України № 3726 від 13. 04. 2017 р. (проект). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580 (дата звернення: 18.08.2020р.).

2. Проект Закону про приватну детективну діяльність № 3010 від 04.02.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051 (дата звернення: 18.08.2020р.).

РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Фролов Олександр Олександрович

к.ю.н., доцент

Національний юридичний університет

ім.Ярослава Мудрого

м.Харків, Україна

Введение./Introduction. На сьогоднішньому етапі розвитку стосовно місцевого самоврядування нашою державою вирішується два пріоритетних завдання – гарантування місцевого самоврядування і забезпечення його ефективного функціонування.

Несистемність державної політики у сфері місцевого самоврядування призводить до значної диференціації рівня соціально-економічного розвитку регіонів, загострення багатьох соціальних, економічних, екологічних, національно-культурних та інших проблем. Не сприяє їх вирішенню нечіткість чинного законодавства та недостатність правового регулювання у цій сфері. Відсутність чіткої регіональної та муніципальної політики держави негативно позначається на регулюванні функціонування місцевого самоврядування, його суб'єктів, виконанні поставлених перед ними задач щодо забезпечення суспільного розвитку.

Цель работы./Aim. Є науково-теоретичне обґрунтування взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування щодо забезпечення конституційних принципів місцевого самоврядування.

Матеріали та методи. Спираючись на дисертаційні дослідження наукові праці та національне законодавство. Відповідно до загально філософських, наукових та спеціальних методів, аналізуючи матеріали практики окреслена відповідна концепція щодо питання взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в сучасних умовах державного будівництва.

Результаты и обсуждение./Results and discussion. Імплементация положень Європейської хартії місцевого самоврядування у національне законодавство відбувається надзвичайно повільно, наслідком чого є збереження в нинішній системно-структурній організації публічної влади застарілих форм і методів діяльності, характерних ще для радянської системи місцевої влади й відсутність належних гарантій правової, організаційної й матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування.

Функціонування місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання мешканцям територіальних громад якісних та доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади. Фактично, закріплене в Конституції України право «територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» у більшості територіальних громад залишилось не реалізованим.

Вже багато років системним недоліком функціонування моделі місцевого самоврядування в Україні залишається слабка ефективність механізмів взаємозв'язку і розмежування сфер компетенції органів виконавчої влади і місцевого самоврядування. Дублювання повноважень та конкуренція компетенцій місцевих державних адміністрацій і місцевих рад, позбавлених значної частини важелів управління, серйозної матеріально-фінансової основи й ефективного механізму правового захисту вносить конфліктність, гальмує розвиток суспільних відносин.

Основні причини цього полягають у відсутності ідеології муніципального будівництва; слабкості традицій української наукової муніципальної школи; поширенні утриманських настроїв, сформованих тривалим періодом придушення місцевої ініціативи державною владою в період тоталітаризму; низькому рівні розвитку громадянського суспільства і правової культури;

існуванні патерналістсько-бюрократичних стереотипів мислення. В умовах економічної кризи, слабкості соціальної основи місцевого самоврядування бажання залишатися в рамках моноцентричного дизайну влади до цього часу є прагненням частини політичної еліти.

Выводи./Conclusions. З метою вирішення проблемних питань, на нашу думку, необхідним є прийняття Закону України «Про взаємодію органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні», який би комплексно регламентував різні аспекти такої взаємодії, зокрема встановлював загальні принципи, підстави, форми, межі взаємодії. Крім того, у ньому можуть бути визначені предмети відання органів державної влади та місцевого самоврядування, питання, які потребують їх спільного вирішення, порядок наділення органів місцевого самоврядування окремими державними повноваженнями. Принциповим є необхідність закріплення у такому акті гарантій матеріально-фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування для здійснення ними окремих державних повноважень, механізм делегування повноважень, підстави і порядок їх припинення.

Ступінь взаємодії органів державної влади з органами місцевого самоврядування значною мірою визначає ефективність здійснення регіональної та муніципальної політики, а також сприяє реалізації державних завдань, зокрема слугує укріпленню основ народовладдя, створенню умов для забезпечення життєвих інтересів населення і підвищенню його добробуту, дає змогу забезпечувати врахування інтересів місцевих співтовариств при здійсненні державної політики, оптимально поєднувати права й інтереси різних соціальних груп, демократизувати апарат управління, мобілізувати зусилля органів публічної влади на досягнення суспільно значущих результатів.

На жаль, питання взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні до цього часу залишаються найбільш «вузьким місцем» державного будівництва. Досить чітко це простежується на прикладі взаємовідносин місцевих державних адміністрацій із самоврядними інституціями. Конституція України закріпила організаційну відособленість

місцевого самоврядування від органів державної влади, але на практиці ефективне управління у всіх сферах життя суспільства неможливе без чітко налагодженого механізму їх взаємодії. Більшість наших невдач в економіці, соціальній сфері пов'язане саме з тим, що цей механізм дає збої.

Частина 6 ст. 4 Європейської Хартії місцевого самоврядування передбачає обов'язкове проведення консультацій органами державної влади з органами місцевого самоврядування при прийнятті будь-яких рішень, що стосуються місцевого самоврядування.

Реалізація окремих положень вказаного принципу Хартії знайшла відображення в чинному законодавстві, зокрема, у Законі «Про асоціації органів місцевого самоврядування» (ст. 17). Однак на практиці норми цього закону досить часто ігноруються органами державної влади.

Таким чином, пропонуємо на конституційному рівні закріпити необхідність проведення консультацій органами державної влади з органами місцевого самоврядування. При цьому на законодавчому рівні необхідно визначити перелік предметів відання у межах яких мають відбуватись вказані консультації.

Разом з цим у сучасній Європі відбувається нова хвиля регіоналізму, пов'язана зі зміцненням правового статусу регіонів, перерозподілом функціонально-компетеційної сфери у напрямку збільшення владних правоможливостей регіонального рівня влади. В західноєвропейських країнах створення регіонального рівня територіальної організації стимульовано також і втручанням наднаціональних органів ЄС, адже багато європейських програм в обов'язковому порядку передбачають наявність регіонів, що відповідають певним географічним характеристикам. Запровадження даного рівня адміністративно-територіального устрою відповідатиме принципам Декларації з регіоналізму в Європі, ухваленій Асамблеєю регіонів Європи 4 грудня 1996р.

Реформування місцевого самоврядування неможливе без оновлення конституційного регулювання системи територіальної організації влади, розробки низки нових законів про місцеве самоврядування. Нинішні

конституційні, правові норми мають ґрунтуватися на засадах: Європейської хартії місцевого самоврядування щодо його організаційної, правової, фінансової, матеріальної, адміністративної самостійності; децентралізації, деконцентрації, повсюдності, субсидіарності, єдності системи публічної адміністрації, розбудови європейської моделі адміністративно-територіального устрою. Істотного вдосконалення потребують положення VI, IX, XI розділів Конституції, які стосуються виконавчої влади, територіального устрою, місцевого самоврядування.

Слідом за внесенням змін до Конституції з огляду на оновлену систему адміністративно-територіального устрою, визначення територіальних основ місцевого самоврядування, його повсюдності необхідно на нових методологічних засадах розробити сучасну систему законодавства про місцеве самоврядування як автономний інститут публічної влади, який має функціонувати на первинному, субрегіональному і регіональному рівнях територіальної організації влади.

Необхідно удосконалити механізми реалізації прав і свобод людини і громадянина на місцевому рівні. Адже саме місцеве самоврядування як самостійну підсистему публічної влади, найбільш наближену до населення, в умовах реалізації конституційно встановленого орієнтиру на побудову соціальної держави слід визнати тим реальним владним інститутом, який має забезпечити надання населенню якісних адміністративних, управлінських і соціальних послуг згідно з європейськими стандартами.

У цьому напрямку слід звернути увагу на створення належних умов для реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина на місцевому та регіональному рівні, встановлення партнерських взаємовідносин між вищими, центральними, регіональними органами державної влади та структурами місцевого самоврядування, координацію їх зусиль з метою вирішення нагальних проблем регіонального розвитку, захисту прав та законних інтересів людини і громадянина; дотримання мінімальних стандартів соціального захисту населення незалежно від економічних можливостей регіонів;

забезпечення всебічного сприяння становленню і розвитку громадських організацій, політичних партій, інших інститутів громадянського суспільства; забезпечення реалізації принципу відкритості і прозорості діяльності органів публічної влади, використання бюджетних коштів, державного і комунального майна.

Актуальними сьогодні є також питання конституційно-правового регулювання форм безпосередньої муніципальної демократії, які покликані забезпечити вирішення питань місцевого значення шляхом налагодження діалогу між органами і посадовими особами місцевого самоврядування та членами відповідних територіальних громад, здійсненням останніми контролю за діяльністю цих органів та можливості безперешкодно реалізовувати свої права, захищати інтереси та задовольняти життєво важливі потреби. Йдеться передусім про передбачені ст. 69, ч. 1, 3 ст. 140 Конституції України форми безпосереднього здійснення територіальними громадами місцевого самоврядування.

Окрім провідних форм реалізації безпосередньої демократії – виборів і референдумів, відомо багато форм безпосередньої демократії: народні обговорення, народні ініціативи, збори, мітинги, походи, демонстрації, плебісцити, виявлення громадської думки, ініціативи, звернення, а також такі виняткові, немирні форми – революції, повстання, громадянські війни, національно-визвольні рухи, політичні страйки, протести, акції громадянської непокори, голодування, пікетування тощо.

Так, згідно зі ст. 69 Конституції України передбачаються «й інші форми безпосередньої демократії». При цьому, Основний Закон не містить визначення «інших» форм безпосередньої реалізації місцевими жителями свого права на самоврядування.

До форм безпосереднього волевиявлення територіальних громад, які одержали своє законодавче закріплення, належать місцеві референдуми, місцеві вибори, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання. Водночас, питання, пов'язані з порядком організації та

проведення загальних зборів громадян за місцем проживання, громадських слухань, а також розгляду у місцевих радах питань у порядку місцевої ініціативи було залишено законодавцем для врегулювання у статутах та відповідних положеннях територіальних громад. Як відомо, практика статутного регулювання в Україні характеризується розмаїттям та, іноді, навіть виходить за межі законодавства.

Практика місцевого самоврядування свідчить, що загальні збори є однією з найбільш масових форм безпосередньої демократії, найдоступніші для громадян та забезпечують їм реальну можливість поєднання колективного обговорення питань і прийняття рішень з їх особистою активністю та ініціативою, які виявляються в різних організаційних та правових формах (запитаннях, виступах, участі у голосуванні тощо). Ось чому загальні збори громадян відіграють важливу роль у системі місцевого самоврядування, виступають формою залучення громадян до здійснення найрізноманітніших управлінських функцій.

Окрема увага має приділятися заходам забезпечення державної підтримки та гарантування місцевого самоврядування. У поєднанні з вирішенням проблем ресурсного забезпечення місцевого й регіонального розвитку це стане відчутним поштовхом до модернізації місцевого самоврядування і дасть змогу просунутись на шляху до євроінтеграції.